III. INTERNATIONAL KAYSERI SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

CONFERENCE BOOK

EDITOR: ASSOC. PROF. HIKMET ZEKI KAPCI

III. INTERNATIONAL KAYSERI SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

JULY 20-21, 2024

KAYSERI, TURKIYE

EDITOR ASSOC. PROF. HIKMET ZEKI KAPCI

COPYRIGHT©2024

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING COMPANY LIMITED ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY

COPYRIGHT LAW.

ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS

RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS-2024©

ISBN: 978-625-94809-8-5

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

III. INTERNATIONAL KAYSERI SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

DATE AND PLACE

JULY 20-21, 2024

KAYSERI, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES

(ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

TURKISH, ENGLISH, RUSSIAN

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

SINDH MADRESSATUL ISLAM UNIVERSTY (PAKISTAN)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Derya EVGIN

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EROL AKSOY

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FULYA ONER ARMAĞAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HIKMET ZEKI KAPCI

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA HAMALOSMANOGLU

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. RAZIYE PEKSEN AKCA

KAYSERI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Esra KIZILAY

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. LEVENT DEGIRMENCIOGLU

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

DR. ASSIA ALLAOUI

UNIVERSITY OF CONSTANTINE (ALGERIA)

Dr. ULKER BAHSIYEVA

AZERBAIJAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

COORDINATOR

Assist. Prof. TUBA DEMIREL

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ALI KAKICI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEKIR CINAR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BIRSEN CEKEN

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAYCAN)

Prof. Dr. EMINE NESE YENICERI

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ERGUN OZTURK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. EMRULLAH FATIS

AHI EVRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATIH HATIPOGLU

SELCUK UNIVERSITY (TURKIYE)

KIRGIZISTAN-TURKIYE MANAS UNIVERSITY (KIRGIZISTAN)

Prof. Dr. HABA HAMADA

UNIVERSITÉ BATNA 1. (ALGERIA)

Prof. Dr. HALIL TOKCAN

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. LEVENT GOKDEMIR

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA GUCLU

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. OKTAY BEKTAS

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. REMZI KILIC

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SEMRA DEMIR BASARAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SERCAN DEMIRGUNES

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONYA)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI SAYLAN KIRMIZIGUL

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYLIN ALAN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYSE SEZER

BILECIK SEYH EDEBALI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAYRAM POLAT

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EMINE YILMAZ BOLAT

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERDAL YABALAK

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FILIZ YANGILAR

ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA

SUMQAIT STATE UNIVERSITY (AZERBAYCAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

SIVAS CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEMIRHAN GOKCE

NİGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SUKRAN KARACA

SIVAS CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINE)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FULYA HARP CELIK

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. IVAN TASLIM

UNIVERSITAS MUHAMMADIYAH GORONTALO (ENDONEZYA)

Assist. Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (HINDISTAN)

Assist. Prof. MEHMET TUNAZ

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MURSET CAKMAK

MARDIN ARTUKLU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OZGEN KILIC ERKEK

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. REMZI KILIC

AKSARAY UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. SUKRU AYDIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. TOHID MALEKZADEH

ISLAMIC AZAD UNIVERSITY (IRAN)

Assist. Prof. ZULEYHA YILDIRIM YAKAR

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY (TURKIYE)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	17	34,69%
AZERBAIJAN	17	34,69%
MALAYSIA	9	18,38%
PAKISTAN	2	4,08%
MOROCCO	1	2,04%
FRANCE	1	2,04%
ROMANIA	1	2,04%
CANADA	1	2,04%
TOTAL	**49**	**100**

CONFERENCE STATISTICS

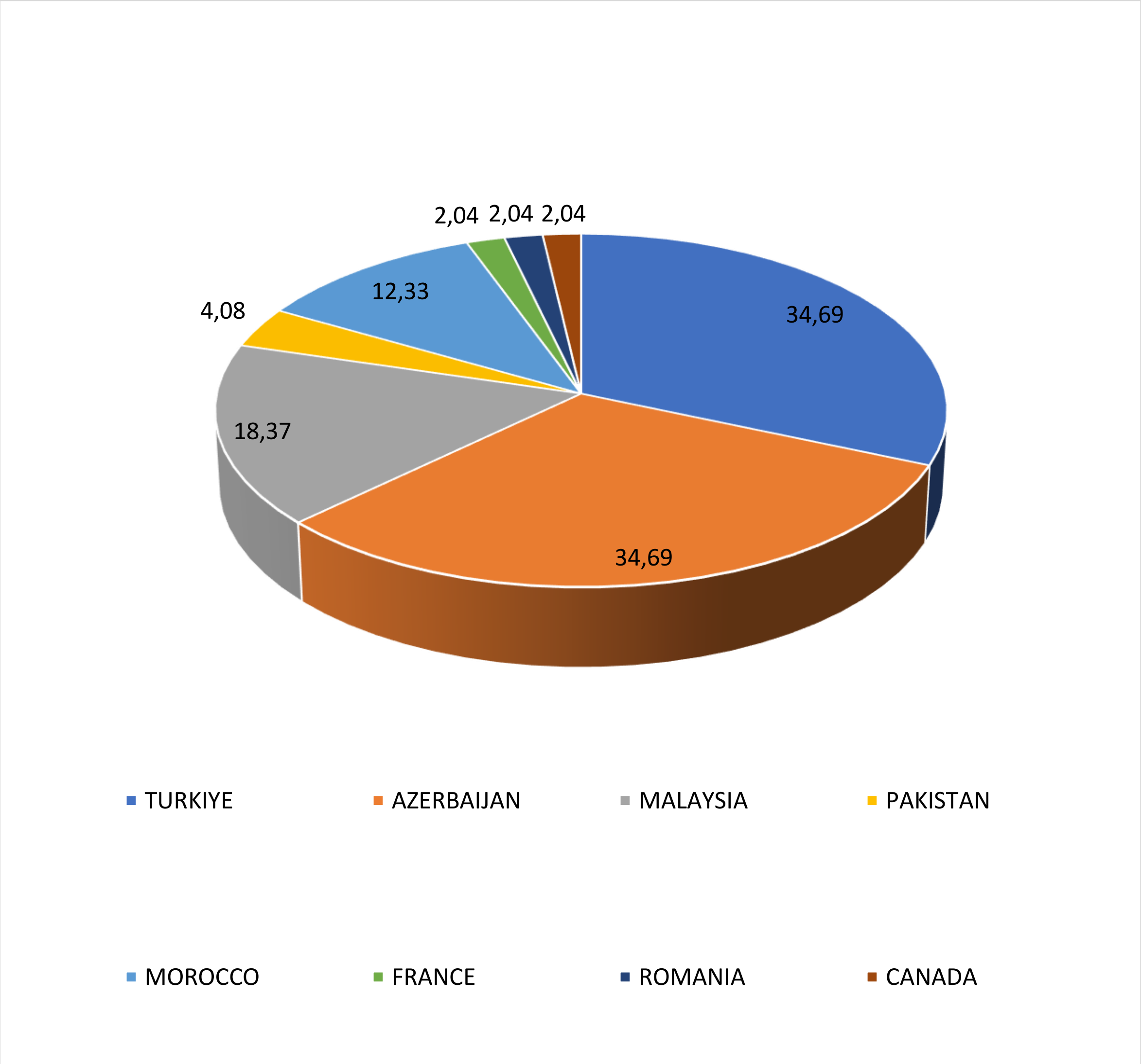

III. INTERNATIONAL KAYSERI SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

JULY 20-21, 2024, KAYSERI, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

20.07.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assoc. Prof. Nurhan AKTAŞ

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Serkan ERDOĞAN Ayşe ERDOĞAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MEB	ATTITUDES OF PRIMARY SCHOOL 3RD GRADE STUDENTS TOWARDS MUSEUM TRIPS
Gülşen Berat TORUSDAĞ	İstanbul Gelişim Üniversitesi	POSTMODERNISM AND GLOCAL FOOD CONSUMPTION
Aysun GÜZEL Neslihan ÖZBEK Prof. Dr. Şakir Önder Özkurt	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	EVALUATION OF PRE-SERVICE TEACHERS' SELF-EFFICACY IN STEM APPLICATIONS IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES
Assoc. Prof. Nurhan AKTAŞ	Selçuk Üniversitesi	AN EFFECTIVE APPROACH IN DEVELOPING WRITING SKILLS: DIGITAL WRITING WORKSHOP
Aysun GÜZEL Neslihan ÖZBEK Prof. Dr. Şakir Önder Özkurt	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	INVESTIGATION OF TEACHER CANDIDATES' TEACHER SELF-EFFICACY IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLE
Assoc. Prof. Nurhan AKTAŞ	Selçuk Üniversitesi	AN INVESTIGATION OF PRIMARY SCHOOL 4TH GRADE STUDENTS' WRITING SKILLS
Mücahit ÇAĞIRAN Assoc. Prof. Yüksel AYDIN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	A STUDY ON PARTICIPATION BANKING CUSTOMERS' PERCEPTION OF BRAND TRUST

20.07.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Assoc. Prof. Ahmet USLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Dr. Nuray AŞANTUĞRUL		RESEARCH ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED APPLICATIONS IN THE FIELD OF GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING
Assoc. Prof. Ahmet USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	THE ELEMENT OF HARMONY IN POETRY EXAMPLE OF THE POEM “SUTÜVEN”
Assoc. Prof. Cemil OSMANOĞLU	Erciyes Üniversitesi	THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE RELIGIOUS EDUCATION FUNCTION OF THE FAMILY: WHATSAPP EXAMPLE
Dr. Ulduz QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ODE AND POEM AS ONE OF THE GENRES OF CLASSICAL LITERATURE
Dr. Ulduz QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	AS A FOLLOWER OF MIRZA ALAKBAR SABIR FUZULI LITERARY SCHOOL
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji ÜniversitesiV	ANALYSIS OF SOUTH AZERBAIJAN LITERATURE IN THE CONTEXT OF THE ENTIRE IDEA OF AZERBAIJAN LITERATURE (BASED ON M. IBRAHIMOV'S RESEARCH)
Dr. ULKER BAHSIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PROSE OF JALIL MAMMADGULUZADE IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL RESEARCH OF M. IBRAHIMOV
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ARTISTIC CREATION OF ALEKSEI NIKOLAYEVICH TOLSTOY IN THE HISTORY OF WORLD CHILDREN'S LITERATURE
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE HISTORICAL ROLE OF SULTAN MAJID GANIZADE IN THE NEW PHASE OF AZERBAIJAN EDUCATION (1890-1930)

20.07.2024
SATURDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE POETRY OF NAZIM HIKMAT
Prof. Dr. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LYRICS BY YAHYA KAMAL BAYATLI
Prof. Dr. Babayev Yaqub Məhərrəm oğlu	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	M. FUZULI'S GASIDAS (LYRICAL POEMS)
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TEODOR DRAYZERIN “AMERIKA FACIƏSI” ROMANINDA KLAYD XARAKTERININ FACIƏ KOSEPSIYASI
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TEODOR DRAYZERİN “KERRİ BACI” ROMANINDA BURJUA HƏQİQƏTLƏRİ
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	METHOD OF WORK ON THE SENTENCE
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	LANGUAGE POLICY AND THE SITUATION OF OTHER LANGUAGES IN KAZAKHSTAN
Assoc. Prof. YEGANƏ QASIMOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINDA ŞƏRQ QADINI OBRAZI
F.E.N ƏZIMOVA TƏRANƏ	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	ANARIN PYESLƏRİNDE XARAKTER YENİLİYİNİN BƏDİİ VASİTƏLƏRİ
Assoc. Prof. SOHRƏT NURƏT QIZI MƏMMƏDOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TEYMUR ELÇİN YARADICILIĞINDA XALQ QAYNAQLARINDAN İSTİFADƏ
LALE MUSAYEVA QISMET KIZI	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS

20.07.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 1 / MODERATOR
Assist. Prof. Burcu Emine TEFON-ÖZTÜRK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Kamile YAZGAN ÖZDIRAZ Prof. Dr. Asuman GÖLGELİ	Erciyes Üniversitesi	CHRONIC ETHANOL CONSUMING INVESTIGATION OF SPAITAL LEARNING AND ACOUSTIC START REFLEX IN ADOLESCENT RATS
Sameen FATIMA Mehmet ARSLAN	Erciyes Üniversitesi	GENOME-WIDE ASSOCIATION FOR DETECTION OF GENES PLAYING A ROLE IN TOLERANCE TO LEAF SPOT (Cercospora beticola) DISEASE IN SUGAR BEET
Ayşe ATILGAN Oğuzhan ULU Ş.Rüveyda KARKI	Kayseri Şeker Ar-Ge Merkezi	REGIONAL DETERMINATION OF α - AMINO NITROGEN AMOUNT IN SUGAR BEET
Lect. Dr. Ferit ARTKIN	Kocaeli Üniversitesi	THE STRUCTURE DESIGN AND APPLICATIONS OF PLASTIC INJECTION MOLDS
Yeliz TAŞÇI Assoc. Prof. SELMA BÜYÜKKILIÇ BEYZİ	Kayseri Şeker Ar-Ge Merkezi Erciyes Üniversitesi	DETERMINATION OF THE NUTRIENT COMPOSITION OF REDUCED TURKEY PASTE (Cichorium intybus)
Assist. Prof. Burcu Emine TEFON-ÖZTÜRK	Akdeniz University	IDENTIFICATION OF A CLINICAL Bordetella bronchiseptica ISOLATE AND DETERMINATION OF ITS ANTIMICROBIAL SENSITIVITY
Lect. Dr. Ferit ARTKIN	Kocaeli Üniversitesi	APPLICATIONS OF HIGH POWER LASER MACHINES IN NON-TRADITIONAL MANUFACTURING PROCESSES

20.07.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 2 / MODERATOR
SIRHAJWAN IDEK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
MARCYJOAN PETRUS	Keningau Vocational College	NETBALL BASIC FOR BEGINNERS
IRIS SOFEA IRFIN	Keningau Vocational College	THE TOXIC STANDARD OF BEAUTY
VITAVENICEA LAYUN	Keningau Vocational College	BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU
NURADZWA FARHANA HARUN	Keningau Vocational College	TRAVELLING SOLO: TIPS AND HACKS FOR WOMEN
ARDIANO DERON H. A. HASSAN	Keningau Vocational College	MUSICAL INSTRUMENT FOR THE BEGINNERS
CALEB EVANDER DANIUS	Keningau Vocational College	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE
NUR ANNE JUEHANNA	Keningau Vocational College	THE BENEFITS OF POP MUSIC TRANSCENDING CULTURES AND CONTINENTS
HAIZET BENJAMIN	Keningau Vocational College	EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE

20.07.2024
SATURDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 3 / MODERATOR
Assoc. Prof. Naseem AKHTER

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
İrına-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	AN ANALYSIS OF THE SONG OY DORTN DORTN BY SHULAMIT LOPATNIK
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN
Assoc. Prof. Naseem AKHTER	Shaheed Benazir Bhutto Women University	TOLERANCE AS A TOOL FOR CONFLICT RESOLUTION
Petra PELLETIER	University of Paris Cité	RETHINKING LARGE-SCALE THREATS: A MULTILEVEL ANALYSIS OF THE COVID-19 PANDEMIC AND OTHER FUTURE GLOBAL CRISES
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH Mustapha SARIH Mohamed BENDAOUD	MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (FAS) Moulay Ismail University	NEW APPROACH TO A-WEYL'S THEOREM AND SOME PRESERVATION RESULTS
Dr. Vidya PADMAKUMAR Murugan SHANTHAKUMAR	EcoDiversity Lab	UNDERSTANDING THE IMPACT OF BENTHIC FAUNA ON CARBON AND NUTRIENT DYNAMICS IN TEMPERATE COASTAL WATERS

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Serkan ERDOĞAN Ayşe ERDOĞAN	ATTITUDES OF PRIMARY SCHOOL 3RD GRADE STUDENTS TOWARDS MUSEUM TRIPS	1
Aysun GÜZEL Neslihan ÖZBEK Şakir Önder Özkurt	INVESTIGATION OF TEACHER CANDIDATES' TEACHER SELF-EFFICACY IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES	12
Aysun GÜZEL Neslihan ÖZBEK Şakir Önder Özkurt	EVALUATION OF PRE-SERVICE TEACHERS' SELF-EFFICACY IN STEM APPLICATIONS IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES	24
Nurhan AKTAŞ	AN EFFECTIVE APPROACH IN DEVELOPING WRITING SKILLS: DIGITAL WRITING WORKSHOP	35
Nurhan AKTAŞ	AN INVESTIGATION OF PRIMARY SCHOOL 4TH GRADE STUDENTS' WRITING SKILLS	44
Mücahit ÇAĞIRAN Yüksel AYDIN	A STUDY ON PARTICIPATION BANKING CUSTOMERS' PERCEPTION OF BRAND TRUST	53
Nuray AŞANTUĞRUL	RESEARCH ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED APPLICATIONS IN THE FIELD OF GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING	56
Ahmet USLU	THE ELEMENT OF HARMONY IN POETRY EXAMPLE OF THE POEM “SUTUVEN”	57
Cemil OSMANOĞLU	THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE RELIGIOUS EDUCATION FUNCTION OF THE FAMILY: WHATSAPP EXAMPLE	59
Ulduz QƏHRƏMANOVA	ODE AND POEM AS ONE OF THE GENRES OF CLASSICAL LITERATURE	61
Ulduz QƏHRƏMANOVA	AS A FOLLOWER OF MIRZA ALAKBAR SABIR FUZULI LITERARY SCHOOL	65
ULKER BAHSIYEVA	PROSE OF JALIL MAMMADGULUZADE IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL RESEARCH OF M. IBRAHIMOV	72
ULKER BAHSIYEVA	ANALYSIS OF SOUTH AZERBAIJAN LITERATURE IN THE CONTEXT OF THE ENTIRE IDEA OF AZERBAIJAN LITERATURE (BASED ON M. IBRAHIMOV'S RESEARCH)	75
AYGUN AHMADOVA	ARTISTIC CREATION OF ALEKSEI NIKOLAYEVICH TOLSTOY IN THE HISTORY OF WORLD CHILDREN'S LITERATURE	79
AYGUN AHMADOVA	THE HISTORICAL ROLE OF SULTAN MAJID GANIZADE IN THE NEW PHASE OF AZERBAIJAN EDUCATION (1890-1930)	85
ELMAN QULIYEV	LYRICS BY YAHYA KAMAL BAYATLI	92

ELMAN QULIYEV	THE POETRY OF NAZIM HIKMAT	96
Babayev Yaqub Məhərrəm oğlu	M. FUZULI'S GASIDAS (LYRICAL POEMS)	104
AYNUR BƏDƏLOVA	TEODOR DRAYZERİN "KERRİ BACI" ROMANINDA BURJUA HƏQİQƏTLƏRİ	113
AYNUR BƏDƏLOVA	TEODOR DRAYZERIN "AMERIKA FACIƏSI" ROMANINDA KLAYD XARAKTERININ FACIƏ KOSEPSIYASI	116
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	CÜMLƏ ÜZƏRİNDƏ İŞ METODU	120
ARZU KARİMOVA SABİR KIZI	LANGUAGE POLICY AND THE SITUATION OF OTHER LANGUAGES IN KAZAKHSTAN	124
YEGANƏ QASIMOVA	THE IMAGE OF THE EASTERN WOMAN IN HUSEYN JAVID'S WORK	128
F.E.N ƏZIMOVA TƏRANƏ	ANARIN PYESLƏRINDE XARAKTER YENILIYININ BƏDII VASITƏLƏRI	136
SOHRƏT NURƏT QIZI MƏMMƏDOVA	THE USE OF PUBLIC RESOURCES IN THE WORKS OF TEYMUR ELCHIN	145
LALE MUSAYEVA QISMET KIZI	APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS	151
Kamile YAZGAN ÖZDIRAZ Asuman GÖLGELİ	CHRONIC ETHANOL CONSUMING INVESTIGATION OF SPAITAL LEARNING AND ACOUSTIC START REFLEX IN ADOLESCENT RATS	157
Sameen FATIMA Mehmet ARSLAN	GENOME-WIDE ASSOCIATION FOR DETECTION OF GENES PLAYING A ROLE IN TOLERANCE TO LEAF SPOT (Cercospora beticola) DISEASE IN SUGAR BEET	160
Ayşe ATILGAN Oğuzhan ULU Ş.Rüveyda KARKI	REGIONAL DETERMINATION OF α - AMINO NITROGEN AMOUNT IN SUGAR BEET	161
Yeliz TAŞÇI SELMA BÜYÜKKILIÇ BEYZİ	DETERMINATION OF THE NUTRIENT COMPOSITION OF REDUCED TURKEY PASTE (Cichorium intybus)	163
Burcu Emine TEFON-ÖZTÜRK	IDENTIFICATION OF A CLINICAL Bordetella bronchiseptica ISOLATE AND DETERMINATION OF ITS ANTIMICROBIAL SENSITIVITY	165
MARCYJOAN PETRUS	NETBALL BASIC FOR BEGINNERS	167
IRIS SOFEA IRFIN	THE TOXIC STANDARD OF BEAUTY	168
VITAVENICEA LAYUN	BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU	169
NURADZWA FARHANA HARUN	TRAVELLING SOLO: TIPS AND HACKS FOR WOMEN	170
ARDIANO DERON H. A. HASSAN	MUSICAL INSTRUMENT FOR THE BEGINNERS	171
CALEB EVANDER DANIUS	LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE	172
NUR ANNE JUEHANNA	THE BENEFITS OF POP MUSIC TRANSCENDING CULTURES AND CONTINENTS	173

HAIZET BENJAMIN	EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE	174
İrına-Ana DROBOT	AN ANALYSIS OF THE SONG OY DORTN DORTN BY SHULAMIT LOPATNIK	175
Naseem AKHTER	INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN	182
Naseem AKHTER	TOLERANCE AS A TOOL FOR CONFLICT RESOLUTION	183
Petra PELLETIER	RETHINKING LARGE-SCALE THREATS: A MULTILEVEL ANALYSIS OF THE COVID-19 PANDEMIC AND OTHER FUTURE GLOBAL CRISES	184
HASSAN ZARIOUH Mustapha SARIH Mohamed BENDAOUD	NEW APPROACH TO A-WEYL'S THEOREM AND SOME PRESERVATION RESULTS	185
Vidya PADMAKUMAR Murugan SHANTHAKUMAR	UNDERSTANDING THE IMPACT OF BENTHIC FAUNA ON CARBON AND NUTRIENT DYNAMICS IN TEMPERATE COASTAL WATERS	186
Ferit ARTKIN	THE STRUCTURE DESIGN AND APPLICATIONS OF PLASTIC INJECTION MOLDS	187
Ferit ARTKIN	APPLICATIONS OF HIGH POWER LASER MACHINES IN NON-TRADITIONAL MANUFACTURING PROCESSES	192
Gülşen Berat TORUSDAĞ	POSTMODERNISM AND GLOCAL FOOD CONSUMPTION	194

ATTITUDES OF PRIMARY SCHOOL 3RD GRADE STUDENTS TOWARDS MUSEUM TRIPS

İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MÜZE GEZİSİNE YÖNELİK TUTUMLARI

Serkan ERDOĞAN[1], Ayşe ERDOĞAN[2]

[1]Öğretmen, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi, 0000-0003-1197-070X

[2]Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Sınıf Öğretmenliği, 0000-0003-2776-0774

Özet

Öğrencilerin gözlem yaparak bir bilgi ve veriye ulaşmalarına, bu verileri transfer ederek yapılandırmalarına olanak sağlayan okul dışı öğrenme ortamları, öğrencileri konulara göre gruplara ayırabilme fırsatı sağlamakta, birçok derse ve kazanıma yönelik öğrenme ortamı oluşturmaktadır. Bu nedenle eğitimin sadece okul veya sınıf içerisinde gerçekleştirilen öğrenmelerle sınırlandırılmaması gerekir. Değişen, yenilenen çağın materyallerine ayak uydurulması ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin gezi gözlem yöntemine uygun olarak yapacakları müze gezisiyle, okulun bireysel ve toplumsal katkılarının farkına varmasını ve okul dışı öğrenmenin katkılarını fark etmesini sağlamak önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, ilkokul 3. sınıf öğrencilerinin okul dışı öğrenme ortamlarından biri olan müze gezisine yönelik tutumlarını ortaya çıkarmaktır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Sivas il merkezindeki ilkokul 3. sınıfta öğrenim gören 28 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerden biri olan uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Verilerin analizinde nitel veri analizlerinden biri olan betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin birçoğunun bu çalışma öncesi müze gezisine gitmedikleri sonucuna varılmıştır. Öğrencilerin yaptıkları geziye yönelik bilgileri ışığında müzelere ilgi duyduğu, müzeleri geçmiş yaşantılarla ilişkilendirdiği ve eğlenceli bir aktivite olarak gördükleri gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Müzede gördükleri obje ve ürünlerden etkilendikleri, tarihlerinden süregelen durumlarla günümüz durumlarını karşılaştırdıkları ve müzede bulanan ve ilk kez karşılaştıkları bal mumumdan yapılan heykellerin ne kadar gerçekçi olduğunu, bu heykellerin onlar için heyecanlı birer keşif olduklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler, bu geziden sonra birçok gezi müzesini merak ettiklerini ve müze gezisine tekrar katılmak istediklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Okul dışı öğrenme, gezi, müze gezisi, ilkokul**.**

Abstract

Out-of-school learning environments, which allow students to obtain information and data by observing and to structure this data by transferring it, provide the opportunity to divide students into groups according to subjects and create a learning environment for many courses and achievements. For this reason, education should not be limited to learning only in school or classroom. It is necessary to keep up with and diversify the materials of the changing and renewed age. It is important to ensure that students become aware of the individual and social

contributions of the school and the contributions of out-of-school learning through a museum trip in accordance with the trip observation method. The purpose of this research is to reveal the attitudes of 3rd grade primary school students towards museum trips, one of the out-of-school learning environments. Phenomenology, one of the qualitative research designs, was used in the research. The study group of the research consists of 28 students studying in the 3rd grade of primary school in the city center of Sivas in the 2023-2024 academic year. Convenience sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used in the research. In the study, data was collected using a semi-structured interview form. Descriptive analysis, one of the qualitative data analyses, was used to analyze the data. As a result of the research, it was concluded that most of the students did not go on a museum trip before this study. It was concluded that the students were interested in museums in the light of their knowledge about the trip they made, associated museums with past experiences and saw them as a fun activity. They stated that they were impressed by the objects and products they saw in the museum, compared the historical situations with today's situations, and stated how realistic the wax sculptures they saw in the museum were and that these sculptures were an exciting discovery for them. Students stated that after this trip, they were curious about many tour museums and wanted to participate in the museum tour again.

Key Words: Out-of-school learning, trip, museum trip, primary school**.**

INVESTIGATION OF TEACHER CANDIDATES' TEACHER SELF-EFFICACY IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRETMEN ÖZYETERLİLİKLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Aysun GÜZEL[1], Neslihan ÖZBEK[2], Şakir Önder Özkurt[2]

[1]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir, Türkiye,

ORCID: 0009-0003-8004-3755

[2]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kırşehir, Türkiye, kaynaştırma eğitimi, özyeterlilik, kimya, ORCID: 0000-0001-7106-4763

[2]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kırşehir, Türkiye, biyoloji laboratuvar uygulamaları, antropoloji, ORCID: 0000-0003-1413-2912

Özet

Öğretmenlerin öz yeterlikleri sunumlarını, sınıf içi aktivitelerini ve öğrenci kontrolünü etkilemektedir. Eğitim görevlileri ve öğretmenler için önemli olan öğretmenin bireysel öğretim yeterliği ve öğretmenin öğretim yeterliğidir. Bu nedenle, bu araştırmada, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik özyeterlikleri cinsiyetve yaş değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma 2023-2024 öğretim yılı bahar döneminde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 380 öğretmen adayından oluşmaktadır Araştırmada, öğretmen adaylarının öz-yeterlik algılarını belirlemek amacıyla, Tschannen-Moran ve Hoy tarafından geliştirilen, Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya tarafından yapılan ve "Öğretmen Özyeterlik Ölçeği" şeklinde isimlendirilen 24 maddedenve 3 faktörden oluşan ölçek kullanılmıştır. Öğrenci Katılımına Yönelik Öz-yeterlik Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı Alpha=,876, Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz-yeterlik Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı Alpha=,902, Sınıf Yönetimine Yönelik Öz-yeterlik Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı Alpha=,908 olarak bulunmuştur. Araştırmaya ait veriler SPSS 20 paket programı ile yapılmış ve verilerin çözümlenmesinde normallik analizi ve Levene's homojenlik testi sonuçlarına göre t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve aritmetik ortalama gibi istatistiki teknikler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının mesleki özyeterlik inançlarının cinsiyet değişkeninde öz-yeterlik düzeylerinde üç faktöründe de anlamlı farklılık göstermemiştir. Yaş değişkenine göre ise öğrenci katılımına yönelik özyeterlik, öğretim stratejilerine yönelik öz-yeterlik ve sınıf yönetimine yönelik öz-yeterlik faktörlerinde orta düzeyde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimler: Öğretmen adayları, özyeterlilik, demografik değişken

Abstract

Teachers' self-efficacy affects their presentations, classroom activities and student control. What is important for education officials and teachers is the individual teaching competence of the teacher and the teaching competence of the teacher. Therefore, in this research, the self-efficacy of prospective teachers towards the teaching profession was examined according to gender and age variables. The research consists of 380 teacher candidates studying at the Faculty of Education of Kırşehir Ahi Evran University in the spring semester of the 2023-2024

academic year. In order to determine the self-efficacy perceptions of teacher candidates, a scale consisting of 24 items and 3 factors, developed by Tschannen-Moran and Hoy, a Turkish validity and reliability study conducted by Çapa, Çakıroğlu and Sarıkaya, called the "Teacher Self-Efficacy Scale", was used in the research. Cronbach's Alpha reliability coefficient Alpha=,876, Cronbach's Alpha reliability coefficient Cronbach's Alpha reliability coefficient Alpha=,902, Cronbach's Alpha reliability coefficient Cronbach's Alpha Self-efficacy coefficient for Student Participation was found to be Alpha=,908. The data belonging to the research were made with SPSS 20 package program and statistical techniques such as t test, one-way analysis of variance (ANOVA) and arithmetic mean were used in the analysis of the data according to the normality analysis and Levene's homogeneity test results. As a result of the research, there was no significant difference in all three factors of pre-service teachers' professional self-efficacy beliefs in their self-efficacy levels in the gender variable. According to the age variable, a moderately significant difference was found in the factors of self-efficacy for student participation, self-efficacy for teaching strategies and self-efficacy for classroom management.

Keywords: Teacher candidates, self-efficacy, demographic variable

1. GİRİŞ

1.1.Kuramsal Çerçeve

Özyeterlik

Özyeterlik kavramının ortaya çıkışı William James ile başlamış olup, 'öz güven' kavramını ortaya çıkaran ilk kişi olmuştur (Uygar, 2023). William James'in 1920-1940 tarihleri arasında '*benlik*' üzerine çalışmalar yapması ile bugün ki "*özyeterlik*" kavramının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Öz yeterlilik kavramı Bandura (1986, 1997) tarafından, bireylerin başarıları, onların davranışları, inançları ve çevresel koşulları arasındaki etkileşimlere bağlı olduğunu öne süren bir sosyal bilişsel teoriye dayandırılmıştır. Özyeterlik Bandura (1986) tarafından, kişinin edindiği bilgi ve birikimlerin, sahada performansa dayandırılarak gösterilmesinde en önemli kavram olarak nitelendirilmiştir.

Özyeterlik konusu literatürde geniş bir yelpazeye sahip olup, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gürcan (2005) bu kavramı, bireyin sahip olduğu kabiliyeti ve becerilerini kullanarak başarma güdüsüne olan inanç olarak tanımlarken, Senemoğlu (2015), kişinin özünde hissettiği inanç ve kendine yönelik yargılama gücü olarak tanımlamıştır. Woolfolk (1993) ise özyeterliğin 'kişinin yeteneklerini organize edebilmesi ve karşılaştığı yeni durumlarda kendisi için geliştirebileceği yeterlik olarak tanımlamıştır.

Özyeterlik, kişinin neye inandığı ve buna bağlı olarak davranışlarına nasıl yansıdığının güçlü bir göstergesidir (Bandura,1995). Bu kavram bireylerin hedeflerine ulaşması ve görevlerini tamamlaması konusunda inançlarını da ifade etmektedir. Bir bireyin konuya ilişkin özyeterlik algısı, kendisine verilen sorumluluklarda; karşılaştıkları zorluklarla nasıl mücadele ettiği ve sorumluluklarına ne derecede çaba harcayacağını ifade etmektedir (Gülmez,2015). Aynı zamanda özyeterlik, belirli bir performans gösterirken bireyin kendine duyduğu güvendir (Bars, 2016, s.13). Düşük öz yeterliliğe sahip bireyler Bandura (1982)' ya göre dikkatlerini başarısızlık endişelerine odaklarken, yüksek öz yeterliliğe sahip olanlar alınan görevlerin taleplerine yönelirler ve zorluklar karşısında engellerin üstesinden gelebilmek için çaba gösterirler. Başarının sağlanması için gerekli olan becerilere sahip olmak yeterli olmayabilir. Başarının sağlanması için Havard ve Atkinson (1993), becerilerin etkin ve güvenle kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bireyin bir işi yapabilecek beceriye sahip olması özgüveninin olmadığı takdirde yapamama olasılığı yüksektir (Gawith,1995). Bireyler görevlerinin zor olduğunu

düşündükleri takdirde uğraşmaktan kaçınırlar (Ünver,2004). Özyeterliği yüksek olan insanlar başarısızlık karşısında pes etmezken, özyeterliği düşük olan insanlar devam etmekten vazgeçerler (Akbulut,2006). Pajares (2005), bireylerin düşük özgüvenli olmasına yol açacak önemli bir hususun yeteri kadar çaba ve ısrar göstermeyişini yetenek yoksunluğu olarak algılamaları olduğunu belirtmiştir. Rummel (2007), bir insanın yetenekleri yerine kişinin neler yapabileceğini özyeterlilik kavramı ile bağdaştırmış ve yüksek özyeterliğe sahip bireylerin başarıya ulaşmak için gerekli adımlara odaklandığını, düşük özyeterliğe sahip bireylerin ise neyin yanlış gideceği aynı zamanda hangi konuda başarısız olacakları noktasında kendilerini odakladıklarını belirtmiştir. Tüm bu tanımlara bakıldığında bireyin kendine olan inancının 'özyeterlik inancı' olarak ifade edildiği görülmektedir.

Öğretmen Özyeterliği

Öğretmen, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin en önemli ayağı olarak toplumun kaderini çizildiği okulların yapıtaşıdır. Demirhan (2019), öğretmenliği kutsal meslek ve yüksek yeterlik gerektiren meslek olarak değerlendirmektedir. Öğretmen, mesleğini yaparken verimli olması ve mesleğiyle ilgili ne kadar yeterli olduğunu bilmesi gelecek nesillerin şekillenmesi açısından önemlidir. Ekici (2008), özyeterlik kavramıyla ilişkili en önemli algılardan birinin de öğretmen öz yeterliliği olduğunu savunmuştur. Öğretmenlerin kendilerini meslekleri konusunda yeterli hissetmeleri, yetiştirecekleri bireylerin sorunlarla kolaylıkla başa çıkması konusunda önemlidir. Davis vd. (2009) 'ne göre öğretmenlerin öğrenme ve öğretme hususunda sahip olduğu öz yeterlilikleri ve inançları, tutumlarını, verimlerini ve bunun sonucunda da uygulamalarına etki eder. Tschannen-Moran vd. (1998), öğretmen özyeterliğini öğretmenin eğitim-öğretim süreçlerinin hedeflerini en iyi şekilde gerçekleştirebilmesini için gerekli olan aktiviteleri planlama, organize etme ve uygulama yeteneği ile ilişkilendirmiştir. Öğretmen özyeterliği, öğretmenin çabalarının öğrencinin başarısını ne derecede etkileyeceğine dair inançtır (Ross,1992). Öğretmenlerin özyeterliklerinin nasıl geliştiği, hangi bileşenlerden oluştuğunun bilinmesi, yüksek düzeyde öğretmen yeterliğini sağlamak adına atılacak adımlarda hangi eğitim programlarına ihtiyaç duyulup geliştirileceğinin belirlenmesi açısından önemlidir (Pajares, 1997). Hoy ve Woolfolk (1993), öğretmenlerin özyeterlik inançlarının, verimli bir okul yaratılmasının önemi açısından önemli bir değişken olduğuna dair dikkat çekmektedir.

1.2.Araştırmanın Amacı

Eğitim görevlileri ve öğretmenler için önemli olan öğretmenin bireysel öğretim yeterliği ve öğretmenin öğretim yeterliğidir. Bu araştırmanın amacı bu, öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik özyeterliklerini tespit etmek ve bazı değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda alt amaçlar belirlenmiştir:

1.Öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlik düzeyleri ne düzeydedir?

2. Öğretmen adaylarının özyeterlik algıları ile;

a)cinsiyet,

b) yaş,

değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.3.Araştırmanın Önemi

Branş farketmeksizin tüm öğretmen adaylarının özyeterliklerinin yüksek olması gelecek nesil için önem arz etmektedir. Eğitimde öğrencilere faydalı olabilmek ve ihtiyaçlarına cevap olabilmek için öğretmen özyeterlik inançlarına yönelik araştırmalar artırılarak gündemde

tutulması önemlidir. Carter ve Norwood (1997), öğretimin kalitesini artırmak için bir adım atılmak isteniyorsa bu adımın ilk olarak öğretmenlerin inançlarını anlamaya yönelik olması gerektiğini belirtmiştir. Sahip olunan inancın hangi düzeyde olduğu belirlenerek, öğretmenlerin görevleri ve sorumlukları ile ilgili davranışlarını tespit etmek için özyeterlik algılarından yararlanılabilir (Gedik,2015). Bu araştırma öğretmen özyeterliğinin cinsiyet ve yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısın değer taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, desen, evreni ve örneklemi, veri toplama araçları ile toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan analiz yöntemleri sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada değişkenler arasında ilişkinin değerlendirilmesi için tarama modellerinden nicel-ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yönteminde temel çalışma prensibi, "*Elde edilen bulguların bir şekilde sayısal değerlerle ifade edilmesi ve ölçülebilmesi (Şen,2005) ve ayrıca araştırmanın hipotezlere dayandırılması ve bu hipotezleri test etmesi nicel araştırmanın üzerinde durduğu en belirgin prensiptir*" (Ekiz, 2003, s-93).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, 2023-2024 yılı eğitim öğretim yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde 1, 2, 3 ve 4. sınıf Matematik, Fen, Sosyal, Türkçe ve Sınıf Eğitimi bölümlerinde eğitim gören 723 öğretmen adayları oluşturmaktadır. Evren içinde örneklem grubun belirlenmesinde olasılık temelli örnekleme teknikleri arasında değerlendirilen basit seçkisiz örnekleme metodundan faydalanılmıştır. Basit seçkisiz örnekleme metodu, oluşturulan evren tablosundan örneklemdeki kişilerin rastgele çekilmesidir (Büyüköztürk vd., 2017). Çalışmanın örneklemini ise bu teknikle belirlenen 380 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	291	76.6
	Erkek	89	23.4
Yaş	17-19	60	15.8
	20-22	233	61.3
	23-25	70	18.4
	26 ve üstü	17	4.5
Branş	Matematik	46	12,1
	Fen Bilimleri	74	19,5
	Sosyal Bilgiler	95	25,0
	Türkçe Öğretmenliği	62	16,3
	Sınıf Öğretmenliği	103	27,1
Sınıf	1	136	35,8
	2	91	23,9
	3	74	19,5
		79	20,8

4

Tablo 3.1'e göre öğretmen adaylarının 291'inin kadın (%76,6), 89'unun (%23,4) ise erkek olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların yaş değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 60'ının (%15,8) 17-19 yaş aralığında, 233'ünün (%61,3) 20-22 yaş aralığında, 70'inin (%18,4) 23-25 yaş aralığında ve 17'sinin (%4,5) ise 26 ve üzerinde yaşta olduğu görülmüştür. Branş değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 46'sının (%12,1) Matematik öğretmenliği, 74'ünün (%19,5) Fen bilimleri öğretmenliği, 95'inin (%25,0) Sosyal Bilgiler öğretmenliği, 62'sinin (%16.3) Türkçe öğretmenliği ve 103'ünün (%27.1) Sınıf öğretmenliği bölümünde okuduğu görülmüştür. Sınıf değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 1. sınıfta olan öğretmen adayları 136 (%35,8), 2. sınıfta olan öğretmen adayları 91 (%23,9), 3. sınıfta olan öğretmen adayları 74 (%19,5) ve 4. sınıfta olan öğretmen adaylarının ise 79 (%20,8) kişiden oluştuğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma için uygulayıcı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarını cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf gibi demografik değişkenler yer almaktadır.

Öğretmen Öz-yeterlilik Ölçeği (ÖÖY)

Bu çalışmada öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançlarına yönelik veriler Tschannen Moran ve Hoy (2001) tarafından geliştirilen ve Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan Öğretmen Öz-yeterlik Ölçeği (ÖÖY) ile elde edilmiştir (Yeşilyurt,2013). Bu ölçek 24 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipi ölçekte ifade edilmiştir (1- Yetersiz, 2- Çok Az Yeterli, 3- Biraz Yeterli, 4- Oldukça Yeterli, 5- Çok Yeterli). Ölçeğin alt boyutlar ve alt boyutlara ait madde numaraları aşağıdaki şekildedir (Aslan ve Kalkan,2018):
A) 1, 2, 4, 6, 9, 12, 14, 22. maddeleri "Öğrenci Katılımına Yönelik Öz-yeterlik (ÖKY)";
B) 7, 10, 11, 17, 18, 20, 23, 24. maddeler "Öğretim Stratejilerine Yönelik Özyeterlik (ÖSY)";
C: 3, 5, 8, 13, 15, 16, 19, 21. maddeler "Sınıf Yönetimine Yönelik Öz-yeterlik (SYY)" (Aslan,2023).

Tablo 2. ÖÖY Ölçeğinin Alt Boyutlarının Güvenirlik Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	Orijinal Ölçeğin Cronbach Alpha	Araştırmanın Cronbach Alpha
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz Yeterlik	.82	.876
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz Yeterlik	.86	.902
Sınıf Yönetimine Yönelik Öz yeterlik	.84	.908

Tablo 2'ye göre toplam öz yeterlik puanı için 0,93, öğrenci katılımı sağlamaya yönelik öz yeterlik için 0,876, öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik için 0,902, sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik için 0,908'dür.
Öğretmen adaylarının özyeterlilikleri ile ilgili maddelerin puanları değerlendirirken Tablo 3'teki aralıklar kullanılmıştır (Tekin, 1994).

Tablo 3. Öğretmen öz yeterlik ölçeğinin puan aralıkları

1,00 – 2,59	2,60 – 4,19	4,20 – 5,79	5,80 – 7,39	7,40 – 9,00
Yetersiz	Çok Az Yeterli	Biraz Yeterli	Oldukça Yeterli	Çok Yeterli

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışmamız için gerekli veriler Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde, sınıf eğitimi, fen bilgisi eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi, türkçe eğitimi ve matematik eğitiminde bulunan tüm sınıflarda eğitim gören öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Uygulama öncesinde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafında araştırma izni, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığından uygulama izni yapılmıştır. Veriler; Kişisel Bilgi Formu ve "Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (ÖÖY)" ile Google form oluşturularak araştırmacı tarafından çalışma ile ilgili bilgiler verilmiş ve form linki paylaşılmış ve gönüllü olarak doldurmaları sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen veriler analiz edilerek öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlikleri (ÖÖY) incelenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, kullanılan ölçme araçlarına göre başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1.Birinci Alt Problemle İlgili Bulgular

Araştırmada "Öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlilik düzeyi nedir?'' sorusunu cevaplamak için ÖÖY' den elde edilen puanların aritmetik ortalama ve standart sapmaları hesaplanmış, elde edilen bulgular Tablo 4.'de sunulmuştur.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının ÖÖY Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistik Verileri

	$\bar{X}$	ss	Yetersiz	Çok Az yeterli	Biraz Yeterli	Oldukça Yeterli	Çok Yeterli
1. Çalışması zor öğrencilere ulaşmayı ne kadar başarabilirsiniz?	3.46	.806	1.6	7.9	40.8	42.4	7.4
2. Öğrencilerin eleştirel düşünmelerini ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.71	.816	1.3	5.5	27.4	52.4	13.4
3. Sınıfta dersi olumsuz yönde etkileyen davranışları kontrol etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.74	.825	1.3	5.5	26.1	52.4	14.7
4. Derslere az ilgi gösteren öğrencileri motive etmeyi ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.83	.790	1.3	2.9	24.2	54.2	17.4
5.Öğrenci davranışlarıyla ilgili beklentilerinizi ne kadar açık ortaya koyabilirsiniz?	3.78	.838	1.1	6.6	22.6	53.2	16.6
6. Öğrencileri okulda başarılı olabileceklerine inandırmayı ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.95	.812	1.3	2.6	19.7	52.4	23.9

7. Öğrencilerin zor sorularına ne kadar iyi cevap verebilirsiniz?	3.61	.741	.8	4.7	35.3	50.8	8.4
8. Sınıfta yapılan etkinliklerin düzenli yürümesini ne kadar iyi sağlayabilirsiniz?	3.85	.773	1.3	2.4	23.4	55.8	17.1
9.Öğrencilerin öğrenmeye değer vermelerini ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.89	.779	.5	3.2	23.9	51.8	20.5
10. Öğrettiklerinizin öğrenciler tarafından kavranıp kavranmadığını ne kadar iyi değerlendirebilirsiniz?	3.85	.763	1.1	2.9	22.6	56.8	16.6
11. Öğrencilerinizi iyi bir şekilde değerlendirmesine olanak sağlayacak sorulan ne ölçüde hazırlayabilirsiniz?	3.76	.779	1.1	4.5	25.5	55.5	13.4
12. Öğrencilerin yaratıcılığının gelişmesine ne kadar yardımcı olabilirsiniz?	3.79	.758	.8	4.5	22.9	58.2	13.7
13. Öğrencilerin sınıf kurallarına uymalarını ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.90	.785	.5	5.3	17.1	57.6	19.5
14. Başarısız bir öğrencinin dersi daha iyi anlamasını ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.77	.785	.8	4.5	25.3	56.1	13.4
15. Dersi olumsuz yönde etkileyen ya da derste gürültü yapan öğrencileri ne kadar yatıştırabilirsiniz?	3.71	.815	1.1	5.8	27.9	51.3	13.9
16. Farklı öğrenci gruplarına uygun sınıf yönetim sistemi ne kadar iyi oluşturabilirsiniz?	3.69	.816	1.1	5.5	30.3	49.2	13.9
17. Derslerin her bir öğrencinin seviyesine uygun olmasını ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.69	.854	1.3	6.6	28.7	48.2	15.3
18.Farklı değerlendirme yöntemlerini ne kadar kullanabilirsiniz?	3.73	.806	.8	4.7	30.3	48.7	15.5

19. Birkaç problemli öğrencinin derse zarar vermesini ne kadar iyi engelleyebilirsiniz?	3.67	.822	1.3	4.2	35.0	45.0	14.5
20. Öğrencilerin kafası karıştığında ne kadar alternatif açıklama ya da örnek sağlayabilirsiniz?	3.77	.821	1.3	4.5	26.6	51.3	16.3
21. Sizi hiçe sayan davranışlar gösteren öğrencilerle ne kadar iyi baş edebilirsiniz?	3.66	.840	.8	6.3	34.5	43.2	15.3
22. Çocuklarının okulda başarılı olmalarına yardımcı olmaları için ailelere ne kadar destek olabilirsiniz?	3.71	.803	.5	6.1	29.5	49.7	14.2
23. Sınıfta farklı öğretim yöntemlerini ne kadar iyi uygulayabilirsiniz?	3.79	.818	1.3	3.7	27.4	50.3	17.4
24. Çok yetenekli öğrencilere uygun öğrenme ortamını ne kadar sağlayabilirsiniz?	3.74	.819	1.3	3.9	29.7	48.9	16.1

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, ölçeğin birinci maddesi olan 'Çalışması zor öğrencilere ulaşmayı ne kadar başarabilirsiniz?'e %42 oranında 'oldukça yeterli' yanıtı verdikleri görülmüş olup, bu yanıt birinci madde için en yüksek orana sahiptir. Öğretmen adayları öğrencilere ulaşma konusunda yüksek düzeyde inanca sahip olup kendilerini oldukça yeterli görmektedir.

Ölçeğin on ikinci maddesi olan 'Öğrencilerin yaratıcılığının gelişmesine ne kadar yardımcı olabilirsiniz?'' tüm maddeler içerisinde en yüksek orana sahip olup, öğretmen adayları tarafından %58 oranında 'oldukça yeterli' yanıtı verdikleri görülmüştür.

Diğer tüm maddelere bakıldığında ise öğretmen adaylarının 'Bazen' yanıtına daha fazla yöneldikleri görülmektedir.

Öğretmen adayları bu faktörler içerisinde öğrencilerin öğretmen özyeterliklerine dair verilen maddelerde genellikle yetersiz düzeyinde en düşük tutuma sahiptirler. Diğer yandan öğretmen adayları özyeterliklerini, kendine dair oldukça yeterli düzeyinde en yüksek tutuma sahip oldukları görülmüştür.

3.2. İkinci Alt Problemle İlgili Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi; öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlilik düzeyleri; cinsiyet, yaş,değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir.

3.2.1. Öğretmen adaylarının ÖÖY ölçeğine ilişkin puanların "cinsiyet" değişkeni açısından incelenmesi

Öğretmen adaylarının Öğretmen özyeterliklerine düzeylerine cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere gerekli analiz tekniğini belirlemek için Levene's homojenlik testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5.'de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının ÖÖY Ölçeği Puanlarının cinsiyet değişkenine göre Varyansların Homojenliği için Levene's Testi Sonçları

	Levene's Testi	
	F	**p**
Öğrenci Katılımına Yönelik Öz yeterlik	.029	.866
Öğretim Stratejilerine Yönelik Öz yeterlik	.652	.420
Sınıf Yönetimine Yönelik Özyeterlik	.065	.799

Tablo 5.'de Levene's testi analiz sonuçlarına göre öğrenci katılımına yönelik özyeterlikleri (Levene's F: .029, p: .866), öğretim stratejilerine yönelik özyeterlik (Levene's F: .652, p: .420) ve sınıf yönetimine yönelik özyeterlik (Levene's F: .065, p: .799) için dağılımın varyanslarının homojen olduğu görülmüştür (p>.05). Bu sebeple öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmış sonuçlar Tablo 6.'da verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının ÖÖY Ölçeği Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Öğrenci Katılımına Yönelik Özyeterlik	Kadın	291	30.15	4.69	378	.321	.748
	Erkek	89	29.97	4.46			
Öğretim Stratejilerine Yönelik Özyeterlik	Kadın	291	30.01	5.06	378	.431	.742
	Erkek	89	29.75	4.50			
Sınıf Yönetimine Yönelik Özyeterlik	Kadın	291	30.07	5.09	378	.482	.667
	Erkek	89	29.77	5.08			

*p<.05

Tablo 6.'da görüldüğü gibi; öğrenci katılımına yönelik özyeterliği (p:.748) öğretim stratejilerine yönelik özyeterliği (p: .742) ve sınıf yönetimine yönelik özyeterliği (p .667) incelenmiş olup; cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmadığı görülmüştür (p>.05).

3.2.2 Öğretmen adaylarının ÖÖY ölçeğine ilişkin puanlarının yaş değişkeni açısından incelenmesi

Öğretmen adaylarının Öğretmen özyeterlik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere gerekli analiz tekniğini belirlemek için Levene's homojenlik testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının ÖÖY Ölçeği Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Varyansların Homojenliği için Levene's Testi Sonucu

	Levene's Testi	
	F	**p**
Öğrenci Katılımına Yönelik Özyeterlik	2.019	.111
Öğretim Stratejilerine Yönelik Özyeterlik	.720	.541
Sınıf Yönetimine Yönelik Özyeterlik	1.265	.286

Tablo 7.'de Levene's testi analiz sonuçlarına göre öğrenci katılımına yönelik özyeterlikleri (Levene's F: 2.019. p: .111) öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik (Levene's F: .720 . p: .541) ve sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik (Levene's F: 1.265. p: .286) için dağılımın varyanslarının homojen olduğu görülmüştür (p>.05). Bu sebeple öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 8. 'de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının ÖÖY Ölçeğine İlişkin Puanların Yaş Değişkeni Düzeylerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Analiz Sonuçları

	yaş	N	x̄	SS	F	p	Fark (LSD)	η2
Öğrenci Katılımına Yönelik Özyeterlik	17-19	60	30.90	4.65	.3.00	.031	20-22 <26ve üzeri 23-25<26ve üzeri	.023
	20-22	233	29.79	4.52				
	23-25	70	29.84	4.22				
	26 ve üzeri	17	32.82	6.58				
Öğretim Stratejilerine Yönelik Özyeterlik	17-19	60	30.58	5.57	3.69	.012	17-19< 26 ve üzeri 20-22< 26 ve üzeri 23-25 <26 ve üzeri	.029
	20-22	233	29.55	4.79				
	23-25	70	29.87	4.28				
	26 ve üzeri	17	33.41	5.65				

Sınıf Yönetimine Yönelik Özyeterlik	17-19	60	30.30	5.64	3.33	.019	17-19< 26 ve üzeri 20-22< 26 ve üzeri 23-25 <26 ve üzeri	.026
	20-22	233	29.69	4.89				
	23-25	70	29.885	4.62				
	26 ve üzeri	17	33.64	-6.18				

Tablo 8.'de yer alan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre öğrenci katılımına yönelik özyeterlikleri (F:3.00) öğretim stratejilerine yönelik özyeterlikleri (F:3.69) ve sınıf yönetimine yönelik özyeterlik (F: 3.33) boyutlarına ait dağılımların istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (p<.05). Ölçeğin geneli incelendiğinde öğretmen adaylarının 17-19. 20-22. 23-25 yaşlarına göre 26 ve üzeri yaşlar lehine zayıf büyüklükte anlamlı şekilde farklılık ortaya çıkmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

SONUÇ

Öğretmenlerin Özyeterlik algılarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuç, öğretmen adaylarının öğretmen özyeterlik açısından kendilerini "oldukça yeterli" görmeleridir. Öğretmenlerin özyeterliklerini yüksek görmeleri ve kendine güvenmeleri oldukça önemlidir. Çalışmada öğretmen adayları ile çalışıldığından ötürü mesleki anlamda deneyim sahibi olmadıkları için verdikleri cevapların belirsizlik içermesi bir gerekçe kabul edilebilir. Araştırmanın, öğretmen adaylarının özyeterlik algıları ile değişkenlere ait sonuçlar bulunmaktadır. Öğretmen adayların cinsiyetleri ve öğretmen özyeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Alanyazın incelendiğinde benzer, eşitlikçi bir sonuca ulaşan araştırmalar bulunduğu gibi (Karabacak, 2014; Yeşilyurt, 2013; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Aslan ve Kalkan, 2018), öğretmen özyeterlik alanlarında erkeklerden daha geri planda kaldığı sonucuna ulaşan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Cinsiyet anlamında bir farklılık bulunmamış olması eşitlikçi anlamda ve aynı zamanda istendik bir durum olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer değişken olan yaş değişkeni ile öğretmen adaylarının özyeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde yaş değişkeninde öğretmen adaylarının 17-19, 20-22, 23-25 yaşlarına göre 26 ve üzeri yaşlar lehine zayıf büyüklükte anlamlı şekilde yüksek çıkmıştır.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğretmen Özyeterlik Ölçeği farklı örneklem büyüklüklerindeki araştırma gruplarında tekrarlanabilir.

Öğretmen Özyeterlik Ölçeği farklı değişkenler baz alınarak (cinsiyet ve yaş dışında) araştırmalar yapılarak sonuçlar doğrulanabilir.

Öğretmen Özyeterlik Ölçeği farklı yaş gruplarında tekrarlanabilir.

Öğretmen Özyeterlik Ölçeği farklı üniversitelerde eğitim gören öğretmen adayları ile tekrarlanabilir.

Öğretmen Özyeterlik Ölçeği farklı bölümlerde okuyan öğretmen adayları ile tekrarlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Bandura, A. (1982). Self-efficacy: Mechanism in human agency. American Psychologist, 37 (2), 122-147.

Bandura, A. (1983). Exercise of personal and collective efficacy changing societies, İn A. Bandura (ed.). Self-efficacy in changing societies, New York: Cambridge University Press.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy: Encyclopedia of human behavior. New York: Academic Press.

Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy changing societies, İn A. Bandura (ed.). Self-efficacy in changing societies, New York: Cambridge University Press.

Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W. H. Freeman and Company.

Bandura, A. (1999). A social Cognitive Theory Of Personality, İn Pervin and John (ed.), Hand book Of Personality, NewYork: Guilford Publications. 86

Bandura, A. (2000). Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness. In E. A. Locke (ed.), Handbook of Principles of Organization Behavior (ss. 120-136) İçinde, Oxford, UK: Blackwell.

Bandura, A. (2004). Swimming against the mainstream: the early years from chilly tributary to transformative mainstream. Bahavior Research and Therapy, 42(5), 613-630.

Bandura, A. ve Cervone, D. (1983). Self-evaluative and self-efficacy mechanisms governing the motivational effects of goal systems. Journal of Personality and Social Psycholog, 45, 1017- 1028.

Çapa, Y., Çakıroğlu, J. ve Sarıkaya, H. (2005). Öğretmen öz-yeterlik ölçeği Türkçe uyarlamasının geçerlik ve güvenirlik çalışması. Eğitim ve Bilim, 30(137), 74-81.

Hooper, D., Coughlan, J. and Mullen, M. (2008). Structural equation modeling: Guidelines for determining model fit. The Electronic Journalof Business Research Methods, 6(1), 53-60.

Hoy, A. W. ve Woolfolk, A. E. (1993). Teachers' sense of efficacy and the organizational healthy of schools. The Elemantary School Journal, 93, 356-372.

Hoy, A. W. (2000). Changes in teacher efficacy during the early years of teaching. American Educational Research Association, 43, 1-20.

Ilgaz, G., Bülbül T. ve Çuhadar, C. (2013). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile öz-yeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi.

Korkmaz, M. (2005). Duyguların ve liderlik stillerinin öğretmenlerin performansı üzerinde etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 11(3), 401-422.

Pajares, F. ve Miller, D. M. (1994). Role of self-efficacy and self-concept beliefs in mathematical problem solving: A path analysis. Journal of Educational Psychology, 86(2), 193-203.

Pajares, F. (1997).Current directions in self-efficacy research. Advances in Motivation and Achievement, 10(8), 1-49.

Schunk, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. Educatioanal Psychologist, 26(3), 207-331.

Schunk, D. H. (1995). Self-efficacy and education and instruction. New York: Plenum Press.

Tschannen-Moran, M., Woolfolk-Hoy, A. ve Hoy, W.K., (1998). Teacher efficacy: İts meaning and measure. Review of Educational Research, 68(2), 220.

Tschannen-Moran, M. ve Hoy, A.W. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. Teaching and Teacher Education, 17(7), 783-805.

EVALUATION OF PRE-SERVICE TEACHERS' SELF-EFFICACY IN STEM APPLICATIONS IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES

ÖĞRETMEN ADAYLARININ STEM UYGULAMALARINDA ÖZYETERLİLİKLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aysun GÜZEL[1], Neslihan ÖZBEK[2], Prof. Dr. Dr. Şakir Önder Özkurt[2]

[1]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir, Türkiye,

ORCID: 0009-0003-8004-3755

[2]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kırşehir, Türkiye, kaynaştırma eğitimi, özyeterlilik, kimya, ORCID: 0000-0001-7106-4763

[2]Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kırşehir, Türkiye, biyoloji laboratuvar uygulamaları, antropoloji, ORCID: 0000-0003-1413-2912

Özet

Günümüzde herkesin kabul ettiği bir gerçek, geçmiş insanlarla bizim yaşadığımız zaman nasıl farklıysa, gelecek neslin yaşayacağı zamanda bizim yaşadığımız zamandan çok farklı olacağıdır. Buna bağlı olarak da eğitimde yeni yaklaşım ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. STEM de bunlardan biridir. Bilime ilgi, öğrencileri bilimle ilgili etkinliklere katılmaya, ileri düzey bilim çalışmalarına kaydolmaya ve bilimle ilgili alanda çalışmaya motive etmede çok önemli bir rol oynar. Bu nedenle bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarını STEM uygulamalarında özyeterliliğinin cinsiyet ve yaş düzeyleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi olarak değişkenler arasında ilişkinin değerlendirebilmesi için nicel-ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemi 2023-2024 bahar dönemi Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 380 öğretmen adayından oluşmaktadır. Örneklemin seçiminde olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden biri olarak kabul edilen basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ölçme aracı olarak Yaman, Özdemir ve Akar-Vural (2018) tarafından geliştirilen "STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach-alpha değeri 0.970 olarak bulunmuştur. Tek boyuttan oluşan ölçeğin demografik özelliklere göre farklılaşmanın test edilmesi amacıyla verilerin Levene's homojenlik testi sonuçlarına göre bağımsız örneklem T Testi ve Kruskall Wallis-H Testi yapılmıştır. Araştırmaya ait veriler SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: STEM, özyeterlik, öğretmen adayı

Abstract

A fact that everyone accepts today is that just as the time we lived with the past people was different, the time the next generation will live will be very different from the time we lived. Accordingly, there is a need for a new approach in education. STEM is one of them. Interest in science plays a very important role in motivating students to participate in science-related activities, enroll in advanced science studies, and work in a science-related field. Therefore, the aim of this study is to examine the pre-service teachers' self-efficacy in STEM applications in terms of gender and age levels. As a research method, quantitative-relational screening method

was used to evaluate the relationship between variables Decently. The sample of the study consists of 380 teacher candidates studying at the Faculty of Education of Kırşehir Ahi Evran University in the spring semester of 2023-2024. In the selection of the sample, the simple non-selective sampling method, which is considered one of the probability-based sampling methods, was used. The "STEM Applications Teacher Self-Efficacy Scale" developed by Yaman, Özdemir and Akar-Vural (2018) was used as the measurement tool of the research. The Cronbach-alpha value of the scale was found to be 0.970. In order to test the differentiation of the single-dimensional scale according to demographic characteristics, independent sample T-Test and Kruskall Wallis-H Test were performed according to the results of Levene's homogeneity test of the data. The data belonging to the research were made with the SPSS 20 package program. According to the results of the analysis, no significant differences were found in terms of gender and age variables.

Keywords: STEM, self-efficacy, teacher candidate

1. GİRİŞ

1.1.Kuramsal Çerçeve

STEM

STEM, Dugger (2010)'ın da belirttiği gibi Ulusal Bilim Vakfı (NSF) tarafından 1990'lı yıllarda fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerinin, disiplinler arası bir şekilde tanımlayan bir kısaltma olarak ortaya konulmuştur. STEM okur-yazarlığını net olarak ifade edebilmek, STEM in öneminin anlaşılması hususunda çok önemlidir. STEM eğitiminin önemi göz önüne alındığında, birçok girişim ve çaba, öğrencileri çok yönlü bir eğitimle hazırlamaya yöneliktir. Okullarda STEM eğitiminin uygulanabilmesi için uygun ortamların sağlanması gerekmektedir.1950'li yıllarda ortaya atılan Fen okur-yazarlığı etkisini gelişmiş ülkelerde önemli ölçüde göstermiştir. Fen okur-yazarlığı, bilgiye ulaşan ve ulaştığı bilgiyi tek başına kullanan bireyler yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Akgündüz ve diğerlerinin 2015 yılında belirttiği gibi gelişmiş ülkeler, çağın bizden beklentisini karşılayan ve nitelikli bireyler yetiştirebilmek için öğretim programlarını güncel tutmak için yenilediklerini belirtmiştir. Günümüzde güncellenen öğretim programları ise çağımızın bizden beklediği becerileri sahip olan bireyler yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Sözü geçen bireylerde gözlemlenmesi beklenen donanımları Thomas (2014), analitik olma eleştirel düşünme, problemlere çözüm önerileri bulan girişim özelliği taşıyan aynı zamanda yeniliğe açık ve üretken olarak tanımlamıştır. Bu, eğitim politikaları, öğretmenlerin aldığı eğitim ile hızla değişen ve karmaşık dünyanın gereksinimleri ve ihtiyaçları arasında bir uyumsuzluğa yol açmaktadır (Jamil, Linder ve Stegelin, 2018). STEM pedagojisi, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematiği öğrencilerin mühendislik tasarımı ve teknolojisi yoluyla matematik ve fen bilgilerini kullanarak gerçek dünya problemlerini çözmelerine yardımcı olacak şekilde birleştiren disiplinler arası bir yaklaşım olarak düşünülebilir (El-Deghaidy vd., 2017).Disiplinler arası bir yaklaşım olan STEM, içerisinde barındırğı kavramların bütünleştirilmesini amaçlayan STEM eğitimini Öztürk (2017), eleştirel düşünen ve problem çözme yeteneğini kazandıran aynı zamanda ilerleyen yıllarda önemli bir yer kazanacak mesleklere yönlendirerek hazırlayan bir eğitim yaklaşımı olarak tanımlamıştır.

STEM'in içerisinde barındırdığı disiplinler ise şu şekilde tanımlanmıştır:

Dugger (2010)'a göre *Fen,* Dünyamız da ki olayları içeren bir disiplindir ve aynı zamanda Fen derslerinde yer alan dersler örneğin Kimya, Biyoloji, Astronomi vb dersler de bu Dünyayı yansıtır. Dugger (2010)'a göre *Teknoloji* ise ihtiyaçlarımızı ve beklentilerimizi karşılamak için dünyadaki maddelerden üretilecek olan şeylerin neler olduğunu anlamamızı sağlamaktadır.

Çorlu (2012)'ya göre STEM eğitiminin amaçlarından biri yaratıcılıkları iken aynı zamanda keşfetme duyguları yüksek bir nesil yetiştirmeyi sağlamaktır. Buda kendi kendine yetebilen bir neslin inşasında önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. (Thomas, 2014)' e göre STEM eğitiminin amaçları şu şekilde sıralanabilir.

1) İş dünyası için STEM okur-yazarı olan bireyler yetiştirmek,

2) STEM alanında yetkin olabilmek

3) Ekonomiyi kalkındıracak üretimler yapabilmek

4) Geleceğin mesleklerine uyum sağlayabilmektir (Thomas, 2014).

Thomasian (2011)'e göre ise STEM eğitiminin iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi lisans seviyesinde STEM' i oluşturan disiplinlerle ilgili meslek seçiminde bulunacak olan öğrenci sayısını arttırmaktır, böylelikle STEM eğitimini ve STEM' in ne olduğunu bilen bilinçli ve farkındalığı yüksek bireyler yetişecektir. Bunun üniversite düzeyinde eğitimini almış olacaklar. İkincisi ise öğrencilerin fen, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerindeki temel bilgi düzeylerinin artmasını sağlayarak STEM disiplinleriyle ilgili karşılaşılan problemleri çözmektir. Bunun içinde öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunları çözmeli ve karşılaştıkları bu sorunlar için yaratıcı çözümler bulmaları gerekmektedir. İşte STEM eğitimi de problemlere kalıcı ve sürekli çözümler bulmak adına gereklidir.

1.2. Öğretmenlerin STEM Eğitim Anlayışları ve STEM Özyeterlikleri

Öz yeterlilik Bandura (1995) tarafından, bireyin olası durumları yönetmek için gerekli eylemleri düzenleme ve yürütme yetenekleri olarak tarif edilmiştir. Bu sebepten ötürü öğretmenlerin STEM'i daha etkili öğretebilmesi için pedagojik bilgisinde yeterli ve öz yeterlilikleri yüksek olması gerekmektedir. Öğretmenler, entegre STEM eğitimini uygulamada en kritik faktörlerden biridir (Dong ve dig, 2020). Margot ve Kettler (2019)'a göre STEM disiplinlerinde öğrencilerin gelişimini iyileştirebilir veya engelleyebilir. STEM eğitimine ilişkin öğretmen inançlarının ve uygulamalarının incelenmesi, öğretmen deneyimi ve bilgisi, sınıf ortamı, öğrenci ve çevre gibi hangi faktörlerin bu inanç ve uygulamaları etkilediğini ortaya çıkarabilir (Buehl ve Beck, 2014) ve aynı zamanda öğretmenlerin inançlarının STEM uygulamaları üzerindeki olumlu etkilerini anlamaya ve desteklemeye yardımcı olabilir (Jamil, Linder ve Stegelin, 2018). STEM pedagojisi, çoğu öğretmenin eğitiminden farklı olabilen öğrenci merkezli proje-problem-sorgulamaya dayalı yaklaşımlara doğru bir geçişi gerektirir (Margot & Kettler, 2019). Wang ve diğerlerinin 2020 yılında yaptığı çalışmasına göre bununla birlikte de öğretmenler öğrencileri karmaşık disiplinler arası problemleri çözmeleri için eğitmeye hazır hissetmeyebilirlerlerken, 2011 yılında yaptıkları çalışmada birçok öğretmeninde STEM entegrasyonu konusunda bilgi ve deneyime sahip olmadığı için sınıflarında STEM öğretmek için kılavuzlara veya modellere ihtiyaç duyabileceklerini belirtmiştir.Wang (2012)' e göre bütün her zaman parçalardan daha fazla anlamlı olduğu düşünüldüğünde gerçek hayat problemlerini çözebilmek adına farklı disiplinleri birbiri içinde entegre etmek, bu disiplinleri tek tek kullanmaktan daha etkili sonuçlar vermektedir. Öğretmenler, diğer disiplinlerin içerik bilgisinin olmaması ve hizmet öncesi öğretmen eğitimlerinde disiplinler arası öğretim deneyimlerinin olmaması nedeniyle disiplinler arası iş birliğinde zorluk yaşayabilmektedir (Dong vd., 2020; Wang vd., 2020). Dış faktörler de Wang (2020)' e göre öğretmenlerin disiplinler arası STEM işbirliğini etkilemektedir. Bu faktörler, okul yapısı ve organizasyon yapısı, geleneksel sınavların etkisi ve STEM ile ilgili öğretim kaynaklarının ve materyallerinin eksikliği olarak belirtilebilir (Dong ve diğerleri, 2020).

1.2.Araştırmanın Amacı

Bilime ilgi, öğrencileri bilimle ilgili etkinliklere katılmaya, ileri düzey bilim çalışmalarına kaydolmaya ve bilimle ilgili alanda çalışmaya motive etmede çok önemli bir rol oynar. STEM'de bu rolde büyük bir öneme sahiptir. Bu araştırmanın amacı bu, öğretmen adaylarının STEM uygulamalarında özyeterliğini tespit etmek ve bazı değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda alt amaçlar belirlenmiştir:

1.Öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına ilişkin özyeterlilik düzeyi nedir?

2.Öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına ilişkin özyeterlilik düzeyleri

a)cinsiyet,

b) yaş,

değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.3.Araştırmanın Önemi

Öğretmen adaylarının 21.yy beklentilerini karşılayabilecek, donanımlı nesiller yetiştirebilmesi için Bilim, Fen, Teknoloji ve Matematik alanında özyeterlikleri yüksek olmalıdır. Bu araştırma öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına dair özyeterliklerinin cinsiyet ve yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısın değer taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, desen, evreni ve örneklemi, veri toplama araçları ile toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan analiz yöntemleri sunulmuştur.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada değişkenler arasında ilişkinin değerlendirilmesi için tarama modellerinden nicel-ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yönteminde temel çalışma prensibi, "*Elde edilen bulguların bir şekilde sayısal değerlerle ifade edilmesi ve ölçülebilmesi (Şen,2005) ve ayrıca araştırmanın hipotezlere dayandırılması ve bu hipotezleri test etmesi nicel araştırmanın üzerinde durduğu en belirgin prensiptir"* (Ekiz, 2003, s-93).

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, 2023-2024 yılı eğitim öğretim yılında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde 1, 2, 3 ve 4. sınıf Matematik, Fen, Sosyal, Türkçe ve Sınıf Eğitimi bölümlerinde eğitim gören 723 öğretmen adayları oluşturmaktadır. Evren içinde örneklem grubun belirlenmesinde olasılık temelli örnekleme teknikleri arasında değerlendirilen basit seçkisiz örnekleme metodundan faydalanılmıştır. Basit seçkisiz örnekleme metodu, oluşturulan evren tablosundan örneklemdeki kişilerin rastgele çekilmesidir (Büyüköztürk vd., 2017). Çalışmanın örneklemini ise bu teknikle belirlenen 380 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	**Kategori**	**f**	**%**
Cinsiyet	Kadın	291	76.6
	Erkek	89	23.4
Yaş		60	15.8
	17-19	233	61.3
	20-22	70	18.4
		17	4.5

	23-25		
	26 ve üstü		
Branş	Matematik	46	12,1
	Fen Bilimleri	74	19,5
	Sosyal Bilgiler	95	25,0
	Türkçe Öğretmenliği	62	16,3
	Sınıf Öğretmenliği	103	27,1
Sınıf	1	136	35,8
	2	91	23,9
	3	74	19,5
	4	79	20,8

Tablo 3.1'e göre öğretmen adaylarının 291'inin kadın (%76,6), 89'unun (%23,4) ise erkek olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların yaş değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 60'ının (%15,8) 17-19 yaş aralığında, 233'ünün (%61,3) 20-22 yaş aralığında, 70'inin (%18,4) 23-25 yaş aralığında ve 17'sinin (%4,5) ise 26 ve üzerinde yaşta olduğu görülmüştür. Branş değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 46'sının (%12,1) Matematik öğretmenliği, 74'ünün (%19,5) Fen bilimleri öğretmenliği, 95'inin (%25,0) Sosyal Bilgiler öğretmenliği, 62'sinin (%16.3) Türkçe öğretmenliği ve 103'ünün (%27.1) Sınıf öğretmenliği bölümünde okuduğu görülmüştür. Sınıf değişkeni ile ilgili frekans analizi sonuçlarına göre 1. sınıfta olan öğretmen adayları 136 (%35,8), 2. sınıfta olan öğretmen adayları 91 (%23,9), 3. sınıfta olan öğretmen adayları 74 (%19,5) ve 4. sınıfta olan öğretmen adaylarının ise 79 (%20,8) kişiden oluştuğu görülmüştür.

2.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma için uygulayıcı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formunda öğretmen adaylarını cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf gibi demografik değişkenler yer almaktadır.

STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (STEMUÖ)

Bu çalışmada Yaman, Özdemir ve Akar Vural (2018) tarafından geliştirilen STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği kullanılması uygun görülmektedir. Ölçek 18 maddeden oluşmuş olup, tek faktörlüdür. Ölçeğin Cronbach's Alpha değeri .970 iken araştırmanın Cronbach Alfa Değeri .979 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği Güvenilirlik Katsayısı

	Orijinal Ölçeğin Cronbach Alfa Değeri	Araştırmanın Cronbach Alfa Değeri
STEM uygulamaları Yeterlilik ölçeği	0.970	0.979

STEM uygulamaları yeterlilik ölçeği toplamda 18 maddeden oluşmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa değeri 0.979 olarak bulunmuştur.

Ağırlık	Olumlu Madde	Olumsuz Madde	Sınır
5	Her Zaman	Hiçbir Zaman	4.21- 5.00
4	Sık Sık	Nadiren	3.41- 4.20
3	Bazen	Bazen	2.61- 3.40
2	Nadiren	Sık Sık	1.81- 2.60
1	Hiçbir Zaman	Her Zaman	1.00- 1.80

3. 4. Verilerin Toplanması

Çalışmamız için gerekli veriler Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesinde, sınıf eğitimi, fen bilgisi eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi, türkçe eğitimi ve matematik eğitiminde bulunan tüm sınıflarda eğitim gören öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Uygulama öncesinde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafında araştırma izni, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığından uygulama izni yapılmıştır. Veriler; Kişisel Bilgi Formu ve "STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (SUÖÖÖ)" ile Google form oluşturularak araştırmacı tarafından çalışma ile ilgili bilgiler verilmiş ve form linki paylaşılmış ve gönüllü olarak doldurmaları sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen veriler analiz edilerek öğretmen adaylarının STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (SUÖÖÖ) incelenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, kullanılan ölçme araçlarına göre başlıklar halinde sunulmuştur.

3.1.Birinci Alt Problemle İlgili Bulgular

Araştırmada "Öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına ilişkin özyeterlilik düzeyi nedir?'' sorusunu cevaplamak için SUÖÖÖ' den elde edilen puanların aritmetik ortalama ve standart sapmaları hesaplanmış, elde edilen bulgular Tablo 3.'de sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının STEM Uygulama Özyeterliklerine (STEMUÖ) İlişkin Betimsel İstatistik Verileri

	$\overline{X}$	ss	Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Sık sık	Her zaman
1. STEM yaklaşımına özgün sonuçlara ulaşabilirim	2.96	1.05	13.2	12.6	45.3	23.4	5.5
2. STEM etkinliği tasarlarken gerekli olan bilimsel süreç becerileri konusunda akademik olarak yeterliyim	2.73	1.09	16.6	21.6	38.7	18.2	5.0

3. STEM uygulamalarında kullanılmak üzere modeller ve materyaller geliştirebilirim.	2.85	1.15	15.3	21.1	35.8	19.5	8.4
4. STEM ile ilgili iyi bir etkinlik tasarlayabilirim	2.90	1.13	15.5	16.1	38.2	23.2	7.1
5. STEM ile ilgili etkinliklerin sonuçlarını rahatça yorumlayabilirim.	2.95	1.11	14.2	15.3	37.6	26.8	6.1
6. STEM uygulamalarıyla ilgili projelerde görev alabilecek düzeydeyim.	2.72	1.14	18.9	20.5	34.7	20.8	5.0
7. Öğrencilerin STEM ile ilgili sorularını yanıtlayabilirim.	2.80	1.13	17.9	17.1	37.6	22.4	5.0
8. STEM etkinliklerini günlük hayata uyarlayabilirim	2.86	1.14	16.6	17.6	35.0	24.7	6.1
9. Zekâ alanını geliştirici STEM etkinlikleri tasarlayabilirim.	2.82	1.12	16.6	18.7	36.8	22.4	5.5
10. STEM etkinliklerinde kazandırılması gereken hedefleri öğrenci ve çevre özelliklerine uygun olarak belirleyebilirim.	2.95	1.14	14.7	15.8	36.3	25.8	7.4
11. Bir STEM etkinliği yapmaya karar verdiğimde hemen işe girişirim.	2.83	1.14	16.1	18.7	38.7	18.9	7.6
12. STEM uygulamalarında kendimi yeterli hissediyorum.	2.71	1.14	18.9	21.3	36.1	17.6	6.1
13. STEM uygulamalarında eleştirel düşünmeyi sağlayabilirim.	2.94	1.13	14.5	18.7	32.6	26.6	7.6
14. STEM kavramlarına ve terimlerine hâkim olduğumu düşünüyorum.	2.71	1.13	18.7	21.3	35.5	18.9	5.5
15. STEM etkinliklerinde uyguladığım adımları öğrencilerime rahatça anlatabilirim.	2.98	1.17	14.5	17.4	32.9	26.6	8
16. STEM uygulamaları ile ilgili planlar yaparken onları	2.86	1.10	14.7	18.7	38.2	22.4	6.1

hayata geçirebileceğimden eminim.							
17.STEM uygulamalarında kendime güvenirim.	2.90	1.17	15.8	17.6	36.3	21.3	8.9
18. STEM uygulamaları çok zor görünse de yapmaya çalışırım.	3.03	1.16	12.9	17.9	31.6	28.4	9.2
Toplam	2.86	0.974					

Araştırmaya katılan Öğretmen adaylarının ölçeğin birinci maddesi olan '*STEM yaklaşımına özgün sonuçlara ulaşabilirim*' %45 oranında 'bazen' yanıtı verdikleri görülmüş olup bu yanıt birinci madde için en yüksek orana sahiptir.

Ölçeğin ikinci maddesi olan '*STEM etkinliği tasarlarken gerekli olan bilimsel süreç becerileri konusunda akademik olarak yeterliyim*' ise %38,7 oranına sahip olup 'bazen' yanıtından oluşmaktadır.

Diğer tüm maddelere bakıldığında ise Öğretmen Adaylarının 'Bazen' yanıtına daha fazla yöneldikleri görülmektedir. Öğretmen adaylarının verdiği yanıtlardan en yüksek orana sahip olan madde; 1. Madde olan '*STEM yaklaşımına özgün sonuçlara ulaşabilirim'* olup. %45,3 oranında bazen yanıtını almıştır. Öte yandan maddeler arasında en az orana sahip olan 2. 6. Ve 7. Maddeler ise %5 oranında 'Her zaman' yanıtı olduğu görülmüştür.

Hiçbir zaman yanıtının en çok tercih edildiği maddeler 6. (*STEM uygulamalarıyla ilgili projelerde görev alabilecek düzeydeyim*) ve 12. (*STEM uygulamalarında kendimi yeterli hissediyorum*). Nadiren yanıtının 2. (STEM etkinliği tasarlarken gerekli olan bilimsel süreç becerileri konusunda akademik olarak yeterliyim). Bazen yanıtını 1. (STEM yaklaşımına özgün sonuçlara ulaşabilirim). Sık Sık yanıtının 18. *(STEM uygulamaları çok zor görünse de yapmaya çalışırım)* ve Her zaman yanıtının ise yine 18.*(STEM uygulamaları çok zor görünse de yapmaya çalışırım)* maddeden oluştuğu tespit edilmiştir.

3.2. İkinci Alt Problemle İlgili Bulgular

Çalışmanın ikinci alt problemi olan öğretmen adaylarının STEM Uygulamaları Öz-yeterliklerinin cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir.

Öğretmen adaylarının STEMUÖ ilişkin puanlarının cinsiyet değişkeni açısından incelenmesi

Öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına ilişkin özyeterlilik düzeylerinin cinsiyete değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere gerekli analiz tekniğini belirlemek için Levene's homojenlik testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4.'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının STEMUÖ Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Varyansların Homojenliği için Levene's Testi Sonuçları

	Levene's Testi	
	F	**P**
Ölçeğin Geneli	.004	.950

Tablo 4.'de Levene's testi analiz sonuçlarına göre ölçeğin geneli (Levene's F: .004. p: .950) için dağılımın varyanslarının homojen olduğu görülmüştür (p>.05) . Öğretmen adaylarını STEM Uygulamaları Öz-yeterlik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız gruplar t-testi yapılmış sonuçlar Tablo 5.'de verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının STEMUÖ Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Ölçeğin Geneli	Kadın	291	2.87	.97	378	.400	.689
	Erkek	89	2.82	.97			

*p<.05

Tablo 5'de görüldüğü gibi; ölçek geneli puanları (t: .534. p:.689) cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır (p>.05).

Öğretmen adaylarının STEMUÖ puanlarının yaş değişkeni açısından incelenmesi

Öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına ilişkin özyeterlik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek üzere gerekli analiz tekniğini belirlemek için Levene's homojenlik testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının STEMUÖ Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Varyansların Homojenliği için Levene's Testi Sonuçları

	Levene's Testi	
	F	**P**
Ölçek Geneli	3.42	.017

Tablo 6'da Levene's testi analiz sonuçlarına göre ölçeğin geneli (Levene's F: 3.42. p: .017) için varyansının homojen dağılmadığı görülmüştür (p<.05). Öğretmen adaylarını STEM Uygulamaları Öz-yeterlik düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için non-parametrik test tekniğinden biri olan Kruskall Wallis-H Testi kullanılmıştır sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının STEMUÖ Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Kruskall Wallis-H Testi Sonuçları

Boyut	Kategori	N	SO	sd	X^2	P
	17-22	60	167.65			
Ölçek Geneli	20-22	233	198.02			
	23-25	70	176.21	3	6.752	.080

	26-	17	226.94
Toplam		380	

Tablo 7'de gerçekleştirilen KruskallWallis-H Testi analizleri doğrultusunda öğretmen adaylarının STEM uygulamalarına yönelik özyeterliliklerinin yaş değişkeni (X^2: 6.752; p: .080) açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA

Yapılan analiz sonuçlarına göre STEMUÖ puanlarının cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir. Alanyazın incelendiğinde benzer, eşitlikçi bir sonuca ulaşan araştırmalar (Turhan ve Kırındı,2022) bulunduğu gibi, cinsiyet ve yaş değişkenleri arasında anlamlı fark tespit edilen (Yüksel,2020) araştırmalarda bulunmaktadır. Öğretmen adaylarının STEM Uygulamaları Özyeterlik ölçeğine verdikleri cevaplar bize Kadın ve erkeklerin arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Farklılık çıkmaması toplumlardaki tabunun yıkılması açısından önem arz etmektedir. Benzer şekilde Dadacan (2021) da öğretmenlerin STEM uygulamalarına yönelik özyeterliklerinin cinsiyet ve yaş değişkeni açısından anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

ÖNERİLER

Öğretmen adayların STEM ve mühendislik tasarım süreci konusunda akademik anlamda yeterlilik elde edebilmeleri için Üniversite müfredatlarına bu eğitimlerin eklenmesi etkili olabilir. Böylece meslek hayatlarında aktif olarak STEM derse entegre edilebilir.

STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (SUÖÖÖ) farklı değişkenler baz alınarak (cinsiyet ve yaş dışında) araştırmalar yapılarak sonuçlar doğrulanabilir.

STEM Uygulamaları Öğretmen Özyeterlik Ölçeği (SUÖÖÖ) farklı yaş gruplarında tekrarlanabilir.

5. KAYNAKLAR

Akgündüz. D. (2016). A research about the placement of the top thousand students in STEM fields in Turkey between 2000 and 2014. Eurasia Journal of Mathematics. Science & Technology Education. 12 (5). 1365-1377.

Bybee. R.W. (2010). What is STEM education. Science. 329. 996.

Bybee. R.W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. Technology and Engineering Teacher. 70(1). 30-35

Çetin. O. & Temiz. B. K. (2019). Ortaokul öğrencilerinin fen-teknoloji-mühendislik-matematik (stem) alanlarına ve bu alanlarda kariyer yapmaya olan ilgilerinin incelenmesi . Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi . 9 (1) . 194-219.

Dadacan, G. (2021). Öğretmen adaylarının STEM öğretimiyle ilgili öz-yeterlik farkındalık ve yönelimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. Değirmenci, S. (2020). STEM eğitimi almış öğretmenlerin stem öz yeterliliklerinin ve uygulamalarında teknoloji ve mühendislik entegrasyonu açısından yaşadıkları sorunların belirlenmesi. M

Dong. Y.. Wang. J.. Yang. Y.. & Kurup. P. M. (2020). Understanding intrinsic challenges to STEM instructional practices for Chinese teachers based on their beliefs and knowledge base. International Journal of STEM Education. 7(1). 1-12.

Dugger, W. E. (2010, January). Evolution of STEM in the United States. In *Knowledge in Technology Education: Proceedings of the 6th Biennial International Conference on*

Technology Education: Volume One (TERC 2010) Volume One (TERC 2010) (pp. 117-123). Surfers Paradise, QLD: Griffith Institute for Educational Research.

Jamil, F. M., Linder, S. M., & Stegelin, D. A. (2018). Early childhood teacher beliefs about STEAM education after a professional development conference. *Early childhood education journal*, *46*, 409-417.

Mary C.M.. (2007). Women and Minorities in Science. Technology. Engineering and Mathematics. Edited by the late Ronald J. Burke. formerly Professor Emeritus. Schulich School of Business. York University. Canada and Mary C. Mattis. Senior Evaluation and Research Officer. The Wallace Foundation. New York. US ISBN: 978 1 84542 888 4.3-16.

Morgan. D. (1997). Focus groups as qualitative research. Thousand Oaks. CA: Sage. Morrison. J. (2006). STEM education monograph series: Attributes of STEM education. Teaching Institute for Essential Science. Baltimore. MD.

Osborne. J.. Collins. S.. Ratcliffe. M.. Millar. R. ve Duschl. R. (2003). What "ideas-about-science" should be taught in school science? A Delphi study of the expert community. Journal of research in science teaching. 40(7). 692-720.

Özdemir, A., Yaman, C., & Vural, R. A. (2018). STEM uygulamaları öğretmen öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi: Bir geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(2), 93-104.

PwC Türkiye. (2020). Çalışma Hayatında Kadınlar Endeksi 2020. Teknoloji Devriminin Yarattığı Fırsatlar ve Zorluklar: WomenInwork.

Shulamit Kahn. Donna Ginther. (2017). WOMEN AND STEM. http://www.nber.org/papers/w23525

Thomas, T. A. (2014). *Elementary teachers' receptivity to integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education in the elementary grades* (Doctoral dissertation).

AN EFFECTIVE APPROACH IN DEVELOPING WRITING SKILLS: DIGITAL WRITING WORKSHOP

YAZMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE ETKİLİ BİR YAKLAŞIM: DİJİTAL YAZMA ATÖLYESİ

Nurhan AKTAŞ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlk Okuma Yazma ve Türkçe Öğretimi,

ORCID: 0000-0003-0264-5120

Özet

Yazma, öğrencilerin en çok zorlandıkları ve geliştirilmesi en zor olan dil becerisidir. Çünkü yazma sürecinde yazarın, duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde ifade etmek ve okuyucuya anlamlı bir mesaj vermek için birçok bilişsel işlemi koordineli bir şekilde gerçekleştirmesi gerekir. Bu bakımdan yazma bir takım süreç ve stratejileri gerektiren karmaşık bilişsel bir etkinliktir. Bu sebeple yazma becerisini geliştirmek için geçmişten günümüze birçok model ve yaklaşım ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan biri de yurt dışında özellikle ilkokul öğrencilerinin yazma becerisini geliştirmekte uygulanan ancak ülkemizde (Türkiye'de) çok fazla çalışılmamış alanlardan biri olan yazma atölyesi yaklaşımıdır. Yazma atölyesi, ilkokulda yazmayı öğretmek için oldukça popüler bir yaklaşım olarak bilinmektedir. Öğrencilere kendi seviyelerinde yazacakları konuları ve türleri seçmelerine izin veren bütüncül dil yaklaşımı çerçevesinde bir etkinliktir. Bu etkinlikler, bilgisayar ve internet dünyasında yaşanan gelişmeler ışığında okuryazarlığın ve okuryazarlık becerilerinin de doğasını değiştirmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, yazma atölyesi sürecinin de çağın gerekliliklerine uygun olarak dijital ortamlarla birleştirilmesi ve ele alınması gerekmektedir. Bu araştırma, dijital yazma atölyesi yaklaşımının yazma becerisinin geliştirilmesinde yürütülecek çalışmalara rehber olması için aşamalarını ayrıntılarıyla ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Bu amaç çerçevesinde, araştırmada alanyazın taraması ve doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yazma becerisinin niteliği üzerinde durulmuş, ardından dijital yazma atölyesi yaklaşımı tanıtılmıştır. Daha sonra yazma öncesi hazırlık, işbirlikli yazma ve akran düzenlemesi ile yayınlama aşamaları ayrıntılı açıklanmış ve örneklerle desteklenmiştir. Böyle bir yaklaşımın konuyla ilgili yazma çalışmalarını çeşitlendireceğine ve uygulama süreçlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yazma becerisi, dijital yazma atölyesi, ilkokul

Abstract

Writing is the language skill that students have the most difficulty with and is the most difficult to develop. Because in the writing process, the writer needs to perform many cognitive processes in a coordinated manner in order to express his/her feelings and thoughts effectively and to give a meaningful message to the reader. In this respect, writing is a complex cognitive activity that requires a number of processes and strategies. For this reason, many models and approaches have been proposed from past to present to improve writing skills. One of these approaches is the writing workshop approach, which has been applied abroad to improve the writing skills of primary school students but has not been studied much in our country (Turkey). The writing workshop is known as a very popular approach to teaching writing in primary

school. It is an activity within the framework of a holistic language approach that allows students to choose topics and genres to write about at their own level. These activities have started to change the nature of literacy and literacy skills in the light of developments in the world of computers and the internet. From this point of view, the writing workshop process needs to be combined and addressed with digital environments in accordance with the requirements of the age. This research is a qualitative study that aims to reveal the stages of the digital writing workshop approach in detail in order to guide the studies to be carried out in the development of writing skills. Within the framework of this purpose, literature review and document analysis were utilized in the research. In this context, firstly, the nature of writing skill was emphasized and then the digital writing workshop approach was introduced. Then, the stages of pre-writing preparation, collaborative writing, peer editing and publishing were explained in detail and supported with examples. It is thought that such an approach will diversify the writing studies on the subject and contribute to the implementation processes.

Keywords: Writing skills, digital writing workshop, primary school

1. GİRİŞ

Yazma bireyin duygularını, düşüncelerini, tasarladıklarını zihninde yapılandırıp yazıya dökme işidir. İlkokulda ilk okuma yazma eğitimi sürecinde öğrenilmeye başlayan bu beceri (Zorbaz, 2014), beyinde yapılandırılmış bilgilerin yazıya dökülmesi işlemidir (Güneş, 2007). Steinlen (2018) yazma becerisini; ince motor becerilerin ve bilişsel becerilerin koordinasyonunu gerektiren, sosyal ve kültürel kalıpları yansıtan karmaşık bir görev olarak belirtmiştir. Yazma becerisinin gelişiminin en önemli adımları ilkokul yıllarında atılmalıdır. Yazmanın hem üretici bir dil becerisi olması hem de okul süreciyle birlikte öğrenilmesi yazma becerisinin istenen düzeyde kazanılmasını uzun bir zamana yaymaktadır. Nitelikli bir metin geniş bir kelime dağarcığı, doğru yazım noktalama, metin yapısı ve elementlerinin tutarlı bir şekilde düzenlenmesi gibi birçok özellik taşımaktadır (Atasoy, 2021). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda yazma, pek çok unsuru içinde barındıran karmaşık bir beceri olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bu becerinin kazandırılması için çeşitli teori ve modellere dayalı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Yazma öğretiminde ve uygulamalarında genellikle iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır: "Ürün Odaklı Yazma Yaklaşımı" ve "Süreç Odaklı Yazma Yaklaşımı" (Tabak ve Göçer, 2013).

Ürün Odaklı Yazma

Ürün odaklı yazma yaklaşımında ürün esastır. Bura yaklaşımda amaç, yazma sürecini yürütmek değil öğrencilerin hatasız ve tutarlı metinler oluşturarak bunları kâğıda aktarmaktır (Başkan ve Ustabulut, 2020; Göçer, 2016; Sun ve Feng, 2009). Bu yaklaşımda yazıdan önce gerekli bilgiler toplanır, daha sonra toplanan bilgiler neden-sonuç ilişkisi içerisinde kıyaslamalar yapılarak incelenir. Bu yaklaşım bilgiye önem verdiğinden öğretmen öğrencinin ürünlerini dil bilgisi, kelime kullanımı, biçim gibi özelliklere göre değerlendiren kişidir (Oral, 2012). Ürün odaklı yazma yaklaşımında yazma öncesinde bilişsel herhangi bir hazırlık bulunmamaktadır. Bu sebeple yaklaşımda öğretmen bir yazma konusu, atasözü veya deyimi vererek öğrencilerin dile, dil bilgisi kurallarına yönelik farkındalıklarına dikkat çekmektedir (Can, 2018; Pasand ve Haghi, 2013). Öğretmen merkezli bir eğitim anlayışı benimsenmekte ve öğrenciler yazma sürecinde pasif bir konumda yer almaktadır. Bu yaklaşımda öğrenci pasif konumda olduğu için öğrencilerin yazma sürecindeki yaşadıkları sorunlar dikkate alınmamaktadır.

Süreç Odaklı Yazma

Süreç yaklaşımına göre ise yazı yazmak bir süreçtir, yazı düşüncenin ve dilin keşfedilmesidir. Bu yaklaşımda amaç, öğrencilerin düşünme sürecine yoğunlaşmaları, bilgiyi doğru

aktarabilmeleri, yazma sürecini ve fikirleri düzenleyebilmeleri, yazma sürecinin her aşamasında bilişsel farkındalıklara sahip olmalarını kapsayan öğretim stratejilerini içeren bir yaklaşımdır (Can, 2018; Güneş, 2014). Bu yaklaşım yazıyı yazmadan önce ve yazım esnasında ortaya çıkan farklı süreçler ile alt beceriler üzerinde durur. Bu beceriler ön hazırlık, taslak yazma, gözden geçirip düzeltme, redaksiyon ve paylaşımdır. Bu yaklaşımda öğretmen öğrenciler ile yazı yazan kişi konumundadır, aralarında usta çırak ilişkisi vardır (Oral, 2012). Süreç odaklı yazma yaklaşımında temel amaç ortaya çıkan ürünü değerlendirmek değil, ürün ortaya çıkarmak için süreci planlamaktır. Süreç odaklı yazma yaklaşımında yazma sonunda ortaya çıkan metin de önemlidir fakat metin yazma sürecinde gerçekleştirilen performanslar metinden daha çok ön plandadır. Bu sebeple süreç odaklı yazma yaklaşımı ile sürdürülen yazma sürecinde öğretmenlerin sınıf içi öğrenci merkezli etkinlikler planlaması gerekmektedir. Ürün odaklı yaklaşımın aksine öğretmen sadece karar veren ve süreci yöneten kişi olmaktan çıkıp, rehber konumunda bulunmaktadır. Öğrenciler süreçte aktif ve merkezi konumdadır. Yazma eğitiminin etkili bir şekilde yürütülmesi için süreç odaklı yazma çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Yazma Süreci

Yazma süreci; öğrencilerin yazma etkinliğine başladığı andan itibaren ürünü çıkarıncaya kadar geçen zamanda, ne düşündüklerinin ve neler yaptıklarının izlendiği bir yol haritası olarak tanımlanmaktadır (Tompkins, 2004). Diğer bir ifade ile yazma süreçleri yazarların metin oluşturmak için kullandığı bir yaklaşımdır. Akyol (2013) yazmanın; yazma öncesi aşama, konu seçimi, amaç belirleme, hedef kitleyi belirleme, yazı türünü belirleme, konuyla ilgili düşünceleri belirleme, organize etme, çizimler yapma, gruplamalar yapma, sınıf içi konuşmalar, okuma, rol yapma, taslak oluşturma, gözden geçirip düzenleyerek yazma, redaksiyon, yayımlama ve paylaşma süreçlerinden oluştuğunu belirtmiştir. Güneş (2014) ise yazma sürecini; yazma öncesi aşama, yazma aşaması ve yazma sonrası aşama olmak üzere üç ana başlıkta ele almıştır. Yazma süreci genel anlamda aşağıda yer alan aşamaları içermektedir:

Yazmaya Hazırlık Aşaması: Bu süreç boyunca yazarlar; konu seçimi yapar, yazmanın amacını, hedef kitlesini ve türünü belirler, fikirlerini toparlayıp organize ederler. Konu seçimini bazen çocuklar kendileri yapar, bazen öğretmen seçer ya da öğretmen ve öğrenciler beyin fırtınası yaparak birlikte belirleyebilirler. Ardından öğrenciler yazmaya hazırlanırken eğlence için mi, bilgi vermek için mi ya da ikna etmek için mi? yazıyorlar bunu belirleyerek bir amaç oluştururlar. Yazma amacı belirlendikten sonra hedef kitleye karar verilir. Bu kitle sınıf arkadaşları, akranları, aileleri ya da öğretmenleri olabilir. Sonrasında öğrenciler zevklerine göre hikâye, mektup, şiir vb. türlerden birini seçerek yazma türünü belirlerler. Tüm bunlar belirlendikten sonra öğrenciler ön bilgilerinden yola çıkarak fikirlerini toplamak ve organize etmek için çeşitli yazma etkinlikleri kullanırlar.

Taslak Oluşturma- Planlama Aşaması: Öğrencilerin fikirlerini kâğıda dökmeye başladıkları aşamadır. Hazırlık aşamasında yer alan düşünceler belirli başlıklar ve alt başlıklar dahilinde yazılmaya başlanır. Yazının giriş, gelişme ve sonuç bölümü belirlenir. Okuyucuların dikkatini çekecek bir giriş için çeşitli teknikler kullanılabilir. Bu aşamada sadece içeriğe odaklanılması gerektiği öğretmen tarafından vurgulanır.

Gözden Geçirme Aşaması: Öğrencilerin taslak halinde yazdıkları yazıyı en iyi biçimde metin haline getirmeye çalıştıkları aşamadır. Bu aşamada yazdıklarını tekrar gözden geçirirler. Öğrenciler yazılara ekleme çıkarma yaparak, onları değiştirerek ve yeniden düzenleyerek okuyuculara uygun bir metin oluşturmaya çalışırlar. Sınıf arkadaşlarının ve öğretmenlerinin dönütleri yazıların niteliği açısından önemlidir. Dönütlerin ardından yazılar üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Düzenleme- Redaksiyon Aşaması: Son yazım aşamasıdır. Çalışmaların ağırlığının içerikle birlikte biçimsel olarak ele alındığı kısımdır. Mekanik unsurların ön plana çıktığı, yazma formlarına özgü olan imla, noktalama, heceleme ve cümle yapısı gibi konular dikkate alınır. Öğrenciler imla kılavuzundan yararlanabilirler. Cümle ve paragraflar arasındaki tutarlılığa da bakılarak akıcılık sağlanmalıdır. Yazının biçimselliği ile ilgili olan okunabilirlik kontrol edilir.

Sunum- Yayımlama- Paylaşım Aşaması: Yazma sürecinin son aşamasıdır. Öğrenciler yazma ürünlerini gerçek hayata sunar, yazılarını başkalarıyla paylaşırlar. Yayınlama aşaması, yazma sürecinin en eğlenceli aşamasıdır; çocuklar yazılarını gerçek bir okuyucu kitlesiyle paylaştıkları için onları yazılarını geliştirmeye motive eder. Yazma süreçlerinin son aşaması olduğundan büyük çaba gerektirir. Özellikle akranlarının takdir veya keyif aldıklarını gördüklerinde öğrenciler yazdıklarını paylaşma isteği duyabilir. Öğrenciler yazılarını sınıf panolarında, duvar gazetelerinde, okulun veya sınıfın web sayfasında, okulun dergisinde vb. paylaşabilirler. Yazma sürecine genel olarak bakıldığında, öğrencilerin sürecin her aşamasında ön planda ve aktif olarak yer alması gerektiği görülmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, süreç temelli yazmanın en iyi uygulandığı yaklaşımlardan biri olan yazma atölyesi yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

Yazma Atölyesi

Atölye kavramı etkinlik ve etkileşimi ifade eder. Fletcher ve Portalupi (2001), yazmayı öğretmek için çeşitli yaklaşımlar ve programlar olduğunu, ancak bunların hiçbirinin güçlü yazarların yetiştirilmesi söz konusu olduğunda yazma atölyesinin yerini tutmadığını ifade etmektedir. Yazma atölyesi, ilkokulda yazmayı öğretmek için oldukça popüler bir yaklaşım olarak bilinmektedir (Graham, Harris ve Mason, 2005). Yazma atölyesi, öğrencilere kendi seviyelerinde yazacakları şeyleri seçmelerine izin veren bütüncül dil yaklaşımı çerçevesinde bir etkinliktir. Atölye modeli, toplu ya da grupla yapılan mini dersler, grup paylaşımı ve bağımsız yazmak için büyük bir platformu kapsar (Portocarrero ve Bergin, 1997).

Calkins (1994), yazma atölyesi yaklaşımının; mini dersler, küçük grup eğitimi, bağımsız yazma, yazma konferansları ve paylaşım olmak üzere beş etkinlikten oluştuğunu ifade etmektedir. Tompkins (2008, s. 34) ise yazma atölyesini oluşturan dört etkinlik olduğunu ileri sürmüştür. Bu etkinlikler, Şekil 1'de yer almaktadır:

Şekil 1. *Yazma atölyesinin bileşenleri* (Tompkins, 2008'den uyarlanmıştır)

Öğretmenler ilk olarak yazma atölyesinin prosedürlerini ve yazma süreçlerini tanıtarak yazma atölyesi uygulamasına başlarlar. Onlar, yazma atölyesi çevresi oluştururlar ve atölye etkinlikleri için sınıfı hazır hale getirirler. Çocuklar yazar olarak geliştikçe, öğretmenler yazma atölyesini uygulamasını düzenlemeye devam ederler. Çoğu öğretmen ve ebeveynler yazma atölyesi uygulamasının yazar olarak çocukların gelişiminin üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirtmektedir (Calkins, 1994). Yazma atölyesinin gerçekleşmesini zorlaştıran bir şey birçok öğretmenin bu şekilde öğretememesi ve diğer öğretmenlerin etkili bir şekilde yazma atölyesini kullanmamasıdır. Diğer zorluk hem çocuklarım hem de öğretmenlerin yazma atölyesinde yeni roller üstlenmesidir. Çocuklar yazma strateji ve becerilerini uygulaması, yaptıkları işlerin sahipliğini üstlenmesi ve yazılarını kendilerinin değerlendirmesidir. Öğretmenler, sınıfı bir araya getirerek ya da küçük gruplar oluşturarak zamanlarının çoğunu yazma konferansında geçirirler (Tompkins, 2008).

Yazma atölyesinin, ilkokulda yazmayı öğretmek için oldukça etkili bir yaklaşım olduğu bilinmektedir. Bilgisayar ve internet dünyasında yaşanan gelişmeler ışığında okuryazarlığın ve okuryazarlık becerilerinin de doğasını değiştirmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, yazma atölyesi sürecinin de çağın gerekliliklerine uygun olarak dijital ortamlarla birleştirilmesi ve ele alınması gerekmektedir. Bu aşamada dijital yazma atölyesi kavramı gündeme gelmektedir:

Dijital Yazma Atölyesi

Dijital yazma atölyesi, yazma sürecinin öğretiminde yeni okuryazarlıkları ve dijital yazma araçlarını birleştiren bir uygulama olarak bilinmektedir. Dijital yazma atölyesi modelinde -sosyal yapılandırmacı kuramda yer almış- dijital okuma ve yazmanın; etkileşim, görüşme ve iş birliği yoluyla gerçekleştiği, yüz yüze ve sanal topluluklar içerisinde yer aldığı düşünülmektedir (Ciampa, 2016). Öğrencilere yazma sürecinin öğretilmesinde, yazmayı bir araç olarak kullanmada ve öğrencilerinin iyi yazmayı öğrenmelerine yardımcı olmada etkilidir (Graham ve Perin, 2007). Dijital yazma atölyesinin aşamaları Şekil 2'de belirtilmiştir:

Şekil 2. *Dijital yazma atölyesinin aşamaları* (Johnson, 2014)

1. ***Yazma öncesi hazırlık***: Bu aşamada öğrenciler, konularıyla ilgili beyin fırtınası, kümeleme, grafik düzenleyiciler ve zihin haritaları kullanabilirler. Birkaç çevrimiçi görsel araç, öğrencilerin fikirlerini beyin fırtınası ile keşfetmelerine veya benzer temalı kelimeleri birbirine bağlayarak aralarında anlam ilişkisi kurmalarına olanak sağlar (Johnson, 2014). Öğrencilerin bu aşamada kullanabilecekleri dijital uygulamalar; Slatebox, Bubbl.us, Spider Scribe, Goconqr, Wisemapping, Mindmeister bunlardan bazılarıdır.

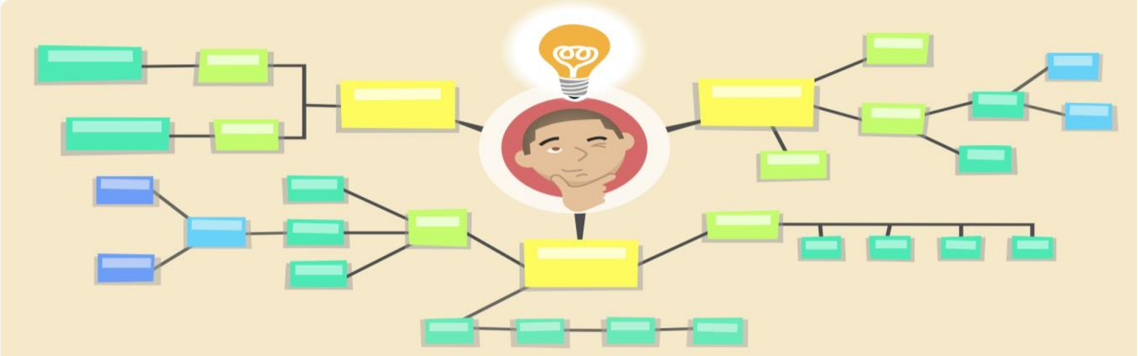

Şekil 3. *Bubbl.us*

<u>*Mini Dersler:*</u> Yazma atölyesinde süreç, öğretmenin paylaşımı olan mini dersler (5-10 dk) ile başlar. Öğretmenin yazma hakkında direkt olarak bilgi paylaşımında bulunduğu aşamadır. Bu genellikle tüm sınıfa uygulanır ancak uygun olanı daha küçük gruplarla yapılmasıdır. Öğretmenin, öğrencilerin yazılarında gözlemlediği eksiklikler temel alınarak sürdürülen bu mini derslerde kavramlar, prosedürler ve beceriler kazandırılır (Calkins, 1994).

<u>*Seçme ve Araştırma:*</u> Araştırma ve seçim fikri, yazma atölyesi bileşenlerinden biridir ve öğrencilerin konularını seçmelerine, yazma tür ve tarzlarını keşfetmelerine, parçalı ya da toplu olarak yayınlama fırsatları oluşturmalarına olanak sağlar. Öğretmenler, öğrencilerin konu seçimlerinde rehber konumundadır. Öğrencilerin araştırma süreci Google ile başlayabilir ancak bu yeterli olmayabilir. Öğretmenlerin bu süreçte öğrencilere rehberlik etmeleri için kullanabilecekleri seçenekler vardır. WebQuest bu seçeneklerden biridir (Hicks, 2009)

Şekil 4. *WebQuest sitesi*

2. İşbirlikli Yazma ve Akran Düzenlemesi: İşbirlikli yazma öğrencilerin yazılarını planlamak, taslak oluşturma, düzenlemek için öğretmenlerin kullandıkları bir uygulamadır. Geleneksel yazma anlayışından uzak yazma süreci, başkalarıyla etkileşim ve diyalog içinde yapılır. Öğrencinin bir arkadaşıyla yaptığı görüşme, konu ile ilgili düşüncelerini ve fikirlerini değiştirebilir. Sınıfta öğrenciler, arkadaşlarından ve öğretmenlerinden düzeltici dönütler alabilir. Bu iş birliğine dayalı süreç, öğrencilerin analitik ve eleştirel düşünce becerilerini geliştirmesine ve kendi yazılarını daha iyi değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Aktaş, 2019). Çeşitli araçlar, öğrencilerin temel paylaşımlı yazma alanlarından daha yapılandırılmış ortamlara kadar, öğrencilerin birlikte yazmalarına olanak sağlar (Johnson, 2014). Google Docs, Wikistory, Wikispaces, Voice thread, MıxedInk, Storyjumper, StoryboardThat işbirlikli yazmaya uygun olan siteler arasındadır.

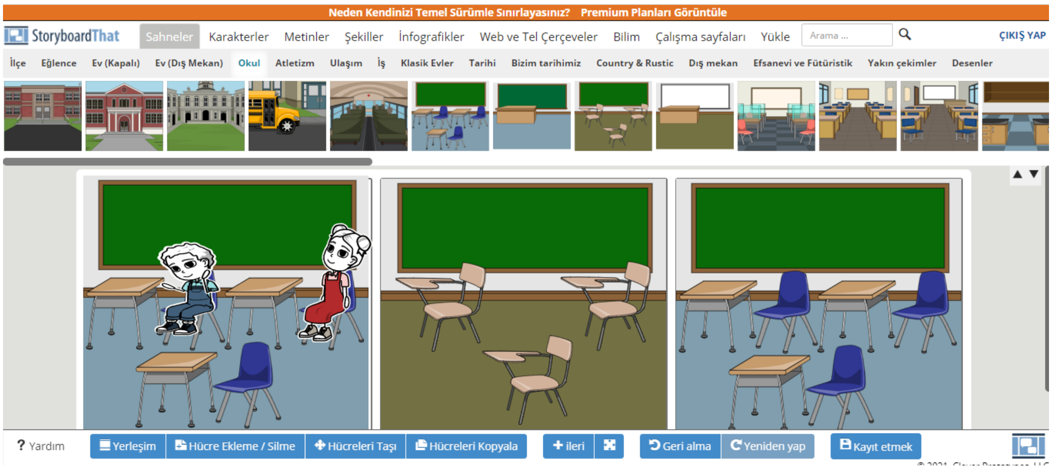

Şekil 5. *Storyboard sitesi*

Konferanslar yoluyla bireyselleştirilmiş öğretim: Her mini derste konferanslar için zaman ayrılır ve 4-5 öğrenciyle gerçekleştirilir. Konferanslar genellikle 5 ile 10 dakika arasında sürer. Konferanslar belirli aşamaları içerir; ön yazma, taslak oluşturma, gözden geçirme ve düzenleme. Öğretmen, sınıf dışında da öğrencilerle görüşür. Sınıfta, öğrencilerle bireysel olarak görüşür ve dönüt verir. Öğrenciler grup arkadaşlarıyla öğretmenin konferans sürecinde verdiği bilgileri tartışır. Dijital yazma atölyesinde, bloglar, wikiler ve işbirlikli kelime işlemci araçlarıyla yazma konferansı gerçekleşebilir. (Gair, 2015).

Yazarlık Becerileri: Yazarlık becerileri, multimedya araçları kullanılarak daha güçlü hale getirilebilir. Yazma atölyesinin anahtar bir özelliği olan beceri dersleri, öğretmenlerin yazarların metin oluşturma şeklini tartışma fırsatı sunarak öğrencileri yazma sürecine davet eder. Öğretmenler, öğrencilere iyi yazarların eserlerinde yer alan yazarlık becerilerini nasıl kazandıklarına dair bilgi verebilir. Metin oluşturma sürecinde görüntü, ses, videonun birlikte nasıl birlikte çalıştırılabileceğini öğrencilerle paylaşır (Hicks, 2009).

3. Yayınlama: Öğrenciler ürünlerini sınıf blogları, wikiler ve podcastler ile paylaşma fırsatı sunmaktadır. Dijital portfolyolar da, öğrencinin sınıf kariyerini ya da bir okul yılı boyunca çalışmalarını organize edebilir ve gösterebilir. Dijital paylaşımla ulaşılacak hedef kitle genişler (Aktaş, 2019).

2. SONUÇ

Sonuç olarak, dijital yazma atölyesi öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmede etkili bir uygulama olarak görülmektedir. Alanyazında yer alan çalışmaların sonucunda da (Aktaş, 2019; Eubanks, Yeh ve Tseng, 2017; Rheault, 2015; Toney, 2017) öğrencilerin yazma performanslarının ve puanlarının arttığı, yazma becerilerinin geliştiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bireysel ve işbirliğine dayalı öğretimin dijital uygulamalara entegre edilmesiyle oluşur ve yeni okuryazarlık teorisine dayanır. İlkokuldan itibaren tüm öğretim süreçlerinde kullanıma uygundur. Yöntem olarak uygulanmak istendiğinde teknolojik alt yapının güçlü olması gerekmektedir. Özellikle başlangıç aşamasında öğretmene ilave bir yük getirebilir. Fakat öğrencilere dijital dünyanın fırsatlarından eğitim-öğretim sürecinde yararlanmalarına olanak sağlar. Bu çalışma kapsamında ele alınan yaklaşım, sınıf öğretmenleri tarafından uygulama örnekleri özelinde çeşitlendirilip detaylandırılmalıdır.

3. KAYNAKLAR

Aktaş, N. (2019). *Dijital yazma atölyesi etkinliklerinin yazma motivasyonu ve hikâye yazma becerisinin gelişimine etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akyol, H. (2013). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri* (6. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Atasoy, A. (2021). Yazma öz yeterliği ile yazma becerisi arasındaki ilişki: Bir meta analiz çalışması. *Eğitim ve Bilim, 46*(208).

Başkan, A. & Ustabulut, M. Y. (2020). Süreç temelli, planlı yazma modelleri. B. Bağcı Ayrancı ve A. Başkan (Editörler), *Kuram ve uygulamada yazma eğitimi* içinde (s. 177-191). Ankara: Pegem Akademi

Calkins, L. M. (1994). *The art of teaching writing*. Porstmouth, NH: Heinmann.

Can, B. (2018). Yazma öğretiminde teori ve modeller. H. Akyol ve M. Yıldız (Editörler), *Kuramdan uygulamaya yazma öğretimi* içinde (s. 29-52). Ankara: Pegem Akademi.

Ciampa, K. (2016). Implementing a digital reading and writing workshop model for content literacy ınstruction in an urban elementary (K-8) school. *Reading Teacher. 70* (3), 295-306.

Eubanks,J.F., Yeh, H.T., & Tseng, H. (2017). Learning Chinese through a twenty-first century writing workshop with the integration of mobile technology in a language immersion elementary school. *Computer Assisted Language Learning, 31*(4), 346-366.

Fletcher, R., & Portalupi, J. (2001). *Writing workshop: The essential guide. Portsmouth.* NH: Heinmann.

Gair, M. (2015). Slaying the writing monsters: Scaffolding reluctant writers through a writing workshop approach. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 27*(3), 443-456.

Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma.* Ankara: Nobel Akademik.

Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller* (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Graham, S., Harris, K. R., & Mason, L. (2005). Improving the writing performance, knowledge and self-efficacy of struggling young writers: The effects of self regulated strategy development. *Contemporary Educational Psychology, 30*, 207- 241.

Graves, D. H. (1983). *Writing: Teachers and children at work.* Exeter, NH: Heinemann.

Göçer, A. (2016). *Yazma eğitimi* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Hicks, T. (2009). *The digital writing workshop.* Portsmount, NH: Heinemann.

Johnson, D. (2014). *Reading, Writing and Literacy. Teaching with online Texts, Tools, and Resources, K-8.* Teacher College, Colombia University, New York.

Oral, G. (2012). *Yine yazı yazıyoruz; okulda, işyerinde, evde kullanılabilecek yaratıcı yazı uygulamaları.* (4. Baskı). Ankara: Pegem.

Pasand, P. G., & Haghi, E. B. (2013). Process-product approach to writing: The effect of model essays on EFL learners' writing accuracy. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature, 2*(1), 75-79.

Portocarrero, G., & Bergin, J. (1997, March). *Developing literacy: A co-teaching model using readers' and writer's workshop*. Paper presented at the annual meeting of the Teachers of English to Speakers of Other Languages, Orlando, FL

Rheault, N. M. (2015).*The 21st century wrıter's workshop: developıng self-efficacyand wrıtıng profıcıency for dıgıtal natıves.* Doctoral Dissertation, New Hampshire University.

Sun, C., & Feng, G. (2009). Process approach to teaching writing applied in different teaching models. *English Language Teaching, 2*(1), 150-155.

Steinlen, A. K. (2018). The development of German and English writing skills in a bilingual primary school in Germany. *Journal of Second Language Writing*, *39*, 42-52.

Tabak, G., & Göçer, A. (2013). 6-8. Sınıflar Türkçe dersi öğretim programının ürün ve süreç odaklı yazma yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 147-169.

Tompkins, G. E. (2008). *Teaching writing: Balancing process and product*. Boston: Pearson.

Toney, J. L. (2017). *Thırd grade students' lıteracy practıces as they compose multımodal texts ın a dıgıtal wrıtıng workshop*. Doctoral Dissertation, Kent State University.

Zorbaz, K. Z. (2014). Yeni gelişmeler ışığında Türkçe öğretimi. M. Yılmaz (Ed.), *Yazma eğitimi* içinde (s. 109-147). Ankara: Pegem Akademi.

AN INVESTIGATION OF PRIMARY SCHOOL 4TH GRADE STUDENTS' WRITING SKILLS

İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN YAZMA BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Nurhan AKTAŞ

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlk Okuma Yazma ve Türkçe Öğretimi,

ORCID: 0000-0003-0264-5120

Özet

Yazma, bireyin duygu ve düşüncelerini ifade ettiği, öğrenme ve gelişme sürecinde kullandığı temel dil becerilerinden biridir. Öğrencilerin en çok zorlandıkları ve geliştirilmesi zor bir beceri olan yazma becerisinde hem yazının içeriği hem de biçimsel özellikleri birlikte ele alınmalıdır. Çünkü yazma, bilişsel süreçler gerektiren bir beceri olmasının yanında, yapılandırılmış düşüncelerin kâğıda aktarılmasına yardımcı olacak motor becerilerin koordinasyonunu da içermektedir. İlkokul dönemi, bu becerinin kazandırılmasında kritik bir öneme sahiptir. Buradan hareketle, araştırmanın amacı ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin okunaklılık ve yazılı anlatım açısından incelenmesidir. Bu kapsamda; "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazıları okunaklılık açısından ne düzeydedir?", "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri ne düzeydedir?", "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazı okunaklılığı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?" ve "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?" sorularına cevap aranmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma Konya il merkezindeki iki ilkokulda basit olasılıklı (rastgele) örnekleme yolu ile belirlenen 200 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak Yıldız ve Ateş (2010) tarafından geliştirilen "Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği" ile Erdoğan (2012) tarafından geliştirilen "Yazılı Anlatımı Değerlendirme İçin Dereceli Puanlama Anahtarı" kullanılmıştır. Veri toplama süreci her sınıfta iki ders saati sürmüştür. Öğrencilerden, bir ders saatinde istedikleri ya da metin yazma formundan seçtikleri bir konu hakkında hikâye yazmaları istenmiştir. Aynı süreç bilgi verici metin yazmaları için de farklı bir gün uygulanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde tanımlayıcı istatistikler ile t-testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, ilkokul 4. Sınıf öğrencilerinin yazı okunaklılıklarının her iki metin türünde de orta düzeyde olduğu, yazılı anlatım becerilerinin ise hikâye edici metin türünde daha iyi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, cinsiyet değişkeni açısından ele alındığında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre hem daha okunaklı yazdıkları hem de yazılı anlatım becerileri açısından daha yüksek puan aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yazma becerisi, okunaklılık, ilkokul öğrencileri

Abstract

Writing is one of the basic language skills that individuals express their feelings and thoughts and use in the learning and development process. In writing, which is a skill that students have the most difficulty in and which is difficult to develop, both the content and formal features of writing should be handled together. Because writing is a skill that requires cognitive processes, as well as the coordination of motor skills that will help transfer structured thoughts to paper. The primary school period has a critical importance in the acquisition of this skill. From this point of view, the aim of this study is to examine the writing skills of 4th grade primary school

students in terms of legibility and written expression. In this context; "At what level are the writings of primary school 4th grade students in terms of legibility?", "At what level are the written expression skills of primary school 4th grade students?", "Does the legibility of primary school 4th grade students' writing differ according to gender?" and "Does the written expression skills of primary school 4th grade students differ according to gender?". Survey model, one of the quantitative research methods, was used in the study. The research was conducted with 200 students determined by simple probability (random) sampling in two primary schools in Konya city center. The "Multidimensional Readability Scale" developed by Yıldız and Ateş (2010) and the "Rubric for Evaluating Written Expression" developed by Erdoğan (2012) were used as data collection tools in the study. The data collection process lasted two class hours in each class. Students were asked to write a story about a topic of their choice or a topic they selected from the text writing form in one class hour. The same process was applied on a different day for writing informative texts. Descriptive statistics and t-test were used to analyze the data. As a result of the study, it was seen that the writing legibility of 4th grade primary school students was at an average level in both text types, and their written expression skills were better in the narrative text type. However, in terms of gender variable, it was concluded that female students both wrote more legibly and scored higher in terms of written expression skills than male students.

Keywords: Writing skills, legibility, primary school students

2. GİRİŞ

Yazma; bireyin düşüncelerini, hayallerini, yaşantılarını yazı aracılığıyla anlatmasıdır. Aynı zamanda düşünmenin ve zihinsel etkileşimin yoğun şekilde yaşanmasıyla bireyin deneyimlerinden, izlenimlerinden, tasarı ve hayallerinden yararlanarak ortaya orijinal ürünler çıkarmasıdır (Göçer 2014). Yazmanın okuyucu ve yazar arasında karmaşık ve çok yönlü bir süreç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yazma becerisi; doğuştan gelen bir beceri değil, eğitim ile kazanılan (Duran ve Akyol, 2010) ve özellikle ilkokulda temelleri atılan önemli bir dil becerisidir. Yazılı anlatım açısından ilkokulun temel amacı bireye günlük hayatta ihtiyacı olan temel yazma becerileri edindirmektir. Bu sebeple, eğitim öğretim sürecinde yazılı anlatım becerileri birçok yönden ele alınmalıdır (Akbayır 2011).

Yazılı anlatım süreci, düşüncenin yazıya dönüşmesi, düşünceyi karşılayacak olan sözcüklerin yan yana gelmesi ve bunu iletecek bir biçimde düzenlenmesi ile başlar (Kuvanç, 2008). Duygu ve düşüncelerin kâğıda yazılı olarak aktarılması; düşünme, anlama ve anlatma becerilerinin ortak bir ürünüdür (Wang, 2012). Yazma sürecinde öğrencilerin kullanmaları gereken birçok beceri vardır. Bu becerilerin bir veya daha fazlasını kullanmada zorluklar yaşanabilir. Etkili bir yazma için bazı yazma becerilerinin kazanılması gerekmektedir. Bu beceriler yazım, noktalama ve dil bilgisi kurallarını, uygun kelime dağarcığını kullanarak oluşturulan planlama, üretme ve düzenleme gibi süreçlerdir. Öğrenciler bu becerileri kazanamazsa yazma konusunda zorluk yaşamaktadırlar (Graham ve Perin 2007). Yazılı anlatım becerisi açısından yetenekli olan öğrenciler, zihinlerinde organize ettikleri düşünceyi dilin kurallarına uygun bir şekilde kâğıda aktarmada sorun yaşamazlar. Ancak yazılı anlatım becerisi zayıf olan öğrencilerin hem düşünceleri zihinde yapılandırmada zorlandıkları hem de yazıya istenen şekilde aktaramadıkları bilinmektedir.

Yazmada hem yazının içeriğinin niteliği hem de dilbilgisi, görsellik ve imla kuralları büyük önem taşımaktadır. İçeriği doğru bir şekilde planlanmış yazıda son aşama o yazının okunaklılığıdır. Okunaklı yazma; harfleri doğru ve uzantılarını uygun şekilde yapmayı, kalemi doğru tutabilmeyi, uygun hızda yazabilmeyi ve harfler ve kelimeler arasındaki boşluğun doğru ayarlanmayı gerektirir (Akyol, 2008; Graham ve Miller, 1980; Graham, Berninger ve

Weintraub, 1998). İlkokul birinci sınıfta gerçekleştirilen yazı çalışmalarında öğrencilerden hem harfleri doğru ve okunaklı yazmaları hem de seviyelerine uygun yazılı ürünler ortaya koymaları beklenmektedir. Yazma becerisinin gelişiminde okunaklılık önemli bir ölçüt olarak görülmekte (Akyol, 2008; Galanis, 2008) ve her sınıf seviyesinde üzerinde durulması gereken bir konudur. Dolayısıyla dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin incelenmesinde de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazma becerisine ilişkin yapılan araştırmaların, genel olarak öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmeye yönelik deneysel çalışmalar üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma becerilerini her iki açıdan (biçimsel ve içerik) ele alan çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Öğrencilerin yazma becerilerine ilişkin gelişimleri incelenerek, yazma becerilerinin ne düzeyde olduğu ortaya koyulmalı ve sınıf düzeyine göre çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Buradan hareketle bu araştırmanın amacı ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin okunaklılık ve yazılı anlatım açısından incelenmesidir. Bu amaçla aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

1) İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazıları okunaklılık açısından ne düzeydedir?

2) İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri ne düzeydedir?

3) İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazı okunaklılığı cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?

4) İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin okunaklılık ve yazılı anlatım açısından incelenmesinin amaçlandığı bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama modeline göre gerçekleştirilmiştir. Belirlenmiş olan bir grubun belirlenmiş özelliklerini saptamak için verilerin toplanmasını amaç edinen araştırmalara tarama (survey) araştırması adı verilir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2014; Fraenkel, Vallen & Hyun, 2011).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023–2024 akademik yılı bahar yarıyılında Konya'da iki devlet okulunda 4. sınıfta öğrenim gören toplam 200 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilerin %50,5'i kız (101 öğrenci), %49,5'i erkeklerden (99 öğrenci) oluşmaktadır. Grubun belirlenmesinde, katılımcılara kolay ve hızlı bir şekilde ulaşılması ve çalışmaya sadece gönüllü kişilerin katılması amacıyla kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi benimsenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrencilerin yazı okunaklılıklarını incelemek amacıyla Yıldız ve Ateş (2010) tarafından geliştirilen "Çok Boyutlu Okunaklılık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, tamamen yeterli (3)", "orta düzeyde yeterli (2)" ve "hiç yeterli değil (1)" olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Analitik değerlendirme yaklaşıma göre hazırlanan dereceli puanlama anahtarında okunaklılık kriterleri; eğim, boşluk, ebat, biçim ve satır takibi olarak belirlenmiştir. Ölçekten alınabilecek en alt puanın 5 ve en yüksek puanın 15 olacağı dikkate alınarak, toplam puanı 5-8.3 olan öğrencilerin yazıları *okunaklı değil*, toplam puanı 8.4 – 11.7 olan öğrencilerin yazıları *orta düzeyde okunaklı*, toplam puanı 11.8 – 15 olan öğrencilerin yazıları ise *okunaklı* olarak değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin yazılı anlatım becerilerini incelemek amacıyla ise Erdoğan (2012) tarafından geliştirilen “Yazılı Anlatımı Değerlendirme İçin Derecelendirilmiş Puanlama Anahtarı”ndan yararlanılmıştır. Derecelendirilmiş puanlama anahtarında yer alan maddeler, uygulama sırasında öğrencilere yaptırılacak tüm yazılı anlatım çalışmalarını değerlendirebilecek niteliktedir. Derecelendirilmiş puanlama anahtarında toplam 12 madde yer almakta ve maddeler “1, 2, 3” şeklinde puanlanmaktadır. Puanlama anahtarından en düşük 12, en yüksek 36 puan alınabilmektedir. Öğrencilerin yazdıkları yazıların değerlendirilmesinde 12-20 aralığı *düşük,* 20,1-28 aralığı *orta*, 28,1-36 aralığı ise *yüksek düzey* olarak değerlendirilmektedir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmanın verileri, 2023-2024 eğitim öğretim yılının bahar yarıyılında toplanmıştır. Veri toplama süreci, altı farklı sınıfta ikişer ders saati gerçekleştirilmiştir. İlk derste öğrencilere hikâye edici metin konuları verilmiş ve onlardan bir ders saati içinde kendilerine verilen konulardan bir tanesini seçerek ya da istedikleri bir konuda hikâye edici bir metin yazmaları istenmiştir. İkinci derste de öğrencilerin aynı yolla bilgilendirici bir metin yazmaları istenmiştir.

Verilerin analizi sürecinde öncelikle öğrencilerin her bir ölçme aracından aldıkları puanların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanların çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 +1 aralığında yer aldığı ve normale yakın dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle verilerin analizinde betimsel istatistikler ile parametrik istatistik testlerinden bağımsız gruplar için t-Testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın birinci alt probleminde, öğrencilerin yazı okunaklılık düzeyleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin hikâye edici ve bilgilendirici metin yazma okunaklılık düzeylerine yönelik betimsel istatistik sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Metin Türlerine Göre Yazı Okunaklılık Düzeyleri

Metin Türü	N	En düşük	En yüksek	X	S	Düzey
Hikâye edici	200	5	15	9,50	2,40	Orta düzeyde
Bilgilendirici	200	5	15	9,06	2,15	Orta düzeyde
Toplam	400	5	15	9,28	2,20	Orta düzeyde

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin yazı okunaklılıklarının hem hikâye edici hem de bilgi verici metin türünde orta düzeyde okunaklı olduğu görülmektedir. Öğrencilerin farklı türlerde yazı yazmaları, onların yazı okunaklılıklarını etkilememektedir.

Araştırmanın ikinci alt probleminde ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerinin hikâye edici ve bilgilendirici metin yazma becerisi düzeylerine yönelik betimsel istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Metin Türlerine Göre Yazılı Anlatım Beceri Düzeyleri

Metin Türü	N	En düşük	En yüksek	X	S	Düzey
Hikâye edici	200	12	36	23,86	5,957	Orta düzey

Bilgilendirici	200	12	3o	19,95	3,544	Düşük düzey
Toplam	400	12	36	21,90	4,306	Orta düzey

Tablo 2'de, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin hikâye edici metin yazma becerilerinin orta düzeyde, bilgi verici metin yazma becerilerinin ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Öğrenciler yazdıkları hikâyelerden en yüksek 36 puan alırken, bilgilendirici metin türünde ise puanlama rubriğinden en fazla 30 puan almışlardır. Genel olarak tüm metinlerin puan ortalamasına bakıldığında ise, ilkokul öğrencilerinin metin yazma becerilerinin yine orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin yazı okunaklılıklarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi araştırmanın üçüncü alt problemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda yapılan bağımsız gruplar için t-Testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Yazı Okunaklılıklarının Cinsiyet Değişkenine İlişkin t- Testi Sonuçları

Metin türü	**Cinsiyet**	**N**	**X**	**S**	**Sd**	**t**	**p**
Hikâye edici	Kız	101	10,25	2,369	198	4,73	,000
	Erkek	99	8,72	2,193			
Bilgi verici	Kız	101	9,77	2,097	198	4,95	,000
	Erkek	99	8,34	1,975			
Toplam	Kız	101	10,01	2,139	198	5,02	,000
	Erkek	99	8,53	2,020			

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin yazdıkları hikayelerde yazı okunaklılıkları cinsiyetler arası anlamlı farklılığa ulaşılmış, ortalamalar incelendiğinde farkın kız öğrenciler lehine olduğu görülmüştür ($p<0,05$, $x=10,25$). Bilgi verici metin yazma performanslarında da cinsiyetler arası anlamlı farklılığa ulaşılmış, ortalamalar incelendiğinde farkın yine kız öğrenciler lehine olduğu görülmüştür ($p<0,05$, $x=9,77$). Genel anlamda da kız öğrencilerin yazılarının erkek öğrencilere göre daha okunaklı olduğu görülmüştür. ($p<0,05$, $x=10,01$).

Araştırmanın son alt probleminde ise öğrencilerin hikâye edici ve bilgilendirici türde metin yazma becerilerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar için t-Testi ile incelenmiştir. Yapılan incelemeye yönelik sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öğrencilerin Metin Yazma Becerilerinin Cinsiyet Değişkenine İlişkin t-Testi Sonuçları

Metin türü	**Cinsiyet**	**N**	**X**	**S**	**Sd**	**t**	**p**
Hikâye edici	Kız	101	26,45	5,365	198	6,91	,000
	Erkek	99	21,21	5,353			
Bilgi verici	Kız	101	21,13	2,727	198	5,05	,000
	Erkek	99	18,74	3,873			

Toplam	Kız	101	23,79	3,500	198	6,97	,000
	Erkek	99	19,97	4,209			

Tablo 4'e bakıldığında, öğrencilerin hikâye edici metin yazma becerileri cinsiyetler arası anlamlı farklılığa ulaşılmış, ortalamalar incelendiğinde farkın kızlar lehine olduğu görülmüştür ($p<0,05$, x=26,45). Bilgi verici metin yazma becerilerinde de cinsiyetler arası anlamlı farklılığa ulaşılmış, ortalamalar incelendiğinde farkın yine kız öğrenciler lehine olduğu görülmüştür ($p<0,05$, x=21,13). Genel anlamda kız öğrencilerin her iki metin türünde de metin yazma becerilerinin erkek öğrencilerden daha iyi olduğu görülmektedir ($p<0,05$, x=23,79).

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazma becerileri okunaklılık ve yazılı anlatım açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin yazı okunaklılıklarının hem hikâye edici hem de bilgilendirici metin türünde orta düzeyde olduğu görülmüştür. Okunaklılık, yazma sürecini etkileyen önemli bir değişkendir. Ayrıca okunaklı bir şekilde yazılan el yazısı, bir öğrencinin okul hayatı boyunca kullanacağı temel bir beceridir (Towle 1978). Graham'a (2010) göre okunaklı bir yazı gelişimi için zaman ve öğretmenlerin bu süreçteki çabaları son derece önemlidir. Mevcut araştırmada, öğrencilerin yazı okunaklılıklarının orta düzeyde olması, öğretmenlerin yazı okunaklılığı için harcadıkları zamanın ve verdikleri geri bildirimin yeterli olmamasından ve dördüncü sınıf öğrencilerinin yazılarında biçimsellikten çok içeriğe odaklanmalarından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Graham da (2010) öğrencilerin ilk sınıflarda yazı yazarken daha çok yazmanın biçimsel yönüyle, sınıf seviyesi ilerledikçe ise içerik yönü ile ilgilendiklerini; alt sınıflarda harflerin biçimi, boyutu, eğimini iyice öğrenen ve pekiştiren öğrencinin sınıf seviyesi arttıkça düşüncelerin planlanması ve düzenlenmesi üzerine zaman harcadıklarını belirtmiştir. Araştırmanın bu sonucu alanyazında yer alan araştırma sonuçlarıyla (Tok ve Erdoğan, 2017; Yağcı Bulu, 2022) benzerlik göstermektedir. Örneğin Yağcı Bulu (2022), ilkokul 2. sınıf öğrencilerinin dikte becerilerini incelediği araştırmasında, öğrencilerin yazı okunaklıklarının her iki metin türünde de orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tok ve Erdoğan'ın (2017) yaptıkları çalışma sonucunda da, ilkokul öğrencilerinin sınıf seviyeleri değişse de yazı okunaklılıklarının tüm sınıf seviyelerinde orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Araştırmada, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri her iki metin türüne göre incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin hikâye edici metin yazma becerilerinin *orta*; bilgilendirici metin yazma becerilerinin ise *düşük* düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya göre öğrencilerin, *yüksek* düzeyde olmasa da hikâye edici metin yazma becerilerinin bilgilendirici metin yazma becerilerine göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Bu durum, öğretmenlerin sınıfta yaptıkları yazma çalışmalarında bilgilendirici metin türüne çok fazla ağırlık vermemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Nitekim alanyazında yer alan çalışmalar (Cutler ve Graham, 2008; Yamaç ve Öztürk, 2018) sınıf öğretmenlerinin yazma çalışmalarında çoğunlukla hikâye edici metin yazma çalışmalarına yer verdiklerini göstermektedir. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, alanyazında yer alan bazı çalışma sonuçlarıyla (Duran ve Özdil, 2020; Temel ve Katrancı, 2019; Yasul 2014) örtüşmektedir. Örneğin Duran ve Özdil (2020), ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metin yazma becerilerini inceledikleri araştırma sonucunda, öğrencilerin bilgilendirici metin yazma puanlarının düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Temel ve Katrancı (2019) tarafından yürütülen araştırma sonucunda da öğrencilerin öyküleyici metin yazma becerilerinin orta düzeyde, bilgilendirici metin yazma becerilerinin ise düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Araştırmanın bir diğer sonucunda, öğrencilerin yazı okunaklılıkları cinsiyet değişkenine göre incelenmiş ve kızların yazılarının erkek öğrencilerin yazılarından daha okunaklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu sonucu alanyazındaki pek çok araştırma sonucuyla (Aktaş ve Bakkaloğlu, 2020; Cordeiro, Castro ve Limpo, 2018; Demiroğlu Memiş, 2018; Gök ve Baş, 2020; Vlachos ve Bonoti, 2006) örtüşmektedir. Örneğin, Vlachos ve Bonoti (2006) , 7-12 yaş arası çocuklarda yaş ve cinsiyetin yazma performansı üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmada, yazma performansı üzerinde yaşın önemli bir etkisi olduğunu ve kızların erkeklere nazaran daha iyi ve daha okunaklı yazdıklarını, yazma yeterliliğine yönelik eğilimde cinsiyetin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Aktaş ve Bakkaloğlu (2020) tarafından yapılan ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin yazı okunaklılıkları ve yazma hataları incelendiği araştırma sonucunda da, kız öğrencilerin yazı okunaklılık puanlarının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak bu sonuçların aksine cinsiyetin yazı okunaklılığı üzerinde etkisinin olmadığını belirten araştırmalar da (Ghorbani vd., 2020) bulunmaktadır. Örneğin; Ghorbani ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları, ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinin el yazısının kalitesi ve hızını inceledikleri araştırma sonucunda, el yazısı okunaklılığı ve yazma hızında cinsiyet farklılıklarının önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuçta, ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerilerinde, kız öğrencilerin her iki metin türünde erkek öğrencilerden daha başarılı oldukları görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde, cinsiyetin yazılı anlatım becerileri üzerinde etkisi olduğunu belirleyen çalışmalara (Kaptan, 2015; Kaynaş, 2014; Yılmaz, 2009) ulaşılmıştır. Kaynaş (2014), yaptığı araştırmada beşinci sınıf öğrencilerinin hikâye edici metin unsurlarından ana karakter, girişim ve tepki ögelerini kullanma becerilerinin kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Yılmaz'ın (2009) yaptığı arattırmada da altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerilerinin kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bunun aksine alanyazında cinsiyetin yazılı anlatım becerileri üzerinde etkisinin olmadığını belirleyen çalışmalar da (Temel ve Katrancı, 2019; Özcan, 2014) mevcuttur. Örneğin, Temel ve Katrancı (2019) yürüttükleri araştırmada, öyküleyici ve bilgilendirici metin yazma becerilerinin ebeveynlerin öğrenim durumuna ve okulun bulunduğu bölgenin sosyoekonomik düzeyine göre anlamlı farklılık gösterdiği ancak cinsiyet ve okunan kitap sayısı değişkenlerinin yazılı anlatım becerisi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan hareketle şu öneriler getirilebilir:

Araştırmada, öğrencilerin yazı okunaklılıklarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin okunaklılık becerilerinin geliştirilmesi için öğretmenler tarafından yeterli süre ayrılarak yazma çalışmaları yaptırılmalıdır. Aynı zamanda araştırmada öğrencilerin bilgilendirici metin yazma becerilerinin, öyküleyici metin yazma becerilerine göre daha zayıf düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle bilgilendirici metin yazma çalışmalarına yönelik uygulamaların artırılması, niteliğinin iyileştirilmesi, öğrencilerin beceri düzeyindeki düşüklüğün sebeplerinin araştırılması önerilebilir. Bu araştırma, Konya'da ilkokul dördüncü sınıf öğrencileri ile yürütülmüştür. Benzer çalışmalar daha fazla öğrenciyle farklı sınıf düzeylerinde ve farklı değişkenler eklenerek yapılabilir.

6. KAYNAKLAR

Akbayır, S. (2011). Yazılı Anlatım Nasıl Yazabilirim? Ankara: Pegem Akademi.

Aktaş, N., & Bakkaloğlu, S. (2021). How Well Do First Grade Students, Learning to Read and Write by Distance Education During the Pandemic Period, Write? *International Journal of Modern Education Studies*, *5*(2), 418-444

Akyol, H. (2008). *Türkçe İlk Okuma ve Yazma Öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.

Cordeiro, C., Castro, S.L., & Limpo, T. (2018). Examining potential sources of gender differences in writing: the role of handwriting fluency and self-efficacy beliefs. SAGE Journal, 35 (4), 448-473 https://doi.org/10.1177/0741088318788843

Cutler, L. and Graham, S. (2008). Primary grade writing instruction: A national survey. *Journal of Educational Psychology*, *100*(4), 907–919.

Demiroğlu Memiş, A. (2018). Examination of legibility and writing speeds of primary school students with respect to writing disposition and writing style. Universal Journal of Educational Research, 6(5), 1050-1059.

Duran, E. & Akyol, H. (2010) Bitişik eğik yazı öğretimi çalışmalarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 8* (4), 817-838.

Duran, E., & Özdil, Ş. (2020). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin bilgilendirici metin yazma beceri düzeylerinin belirlenmesi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, *8*(1), 21-31.

Erdoğan, Ö. (2012). Süreç Temelli Yaratıcı Yazma Uygulamalarının Yazılı Anlatım Becerisine ve Yazmaya İlişkin Tutuma Etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Galanis, J. A. (2008). "The Effect of The Handwriting Without Tears Program on Student Cursive Writing Achievement At Central Institute For The Deaf (CID)". Master of Science in Deaf Education. Washington University School of Medicine Program in Audiology and Communication Sciences.

Ghorbani, S., Yadolahzadeh, A., Shakki, M., & Noohpisheh, Sh. (2020). Association between Second to Fourth Digit Ratio with Handwriting Quality and Speed among Elementary School Children. *Int J Pediatr;* 8(9): 12053-60.

Göçer, A. (2014). Yazma Eğitimi, Ankara: Pegem Akademi.

Gök, B. & Baş, Ö. (2020). İlkokul 1. Sınıf öğrencilerinin dik temel yazılarının okunaklılığı üzerine bir inceleme [Investigating the legibility of primary school 1st grade students' manuscript writing]. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *8*(2), 572-585. https://doi.org/10.16916/aded.696147

Graham, S. (2010). Want to improve children's writing? Don't neglect their handwriting. *American Educator*. 20-40.

Graham, S., Berninger, V. W. ve Weintraub, N. (1998). The relationship between handwriting style and speed and legibility. *The Journal of Educational Research*, 91(5), 290-297.

Graham, S.ve Miller, L. (1980). Handwriting research and practice: A unified approach. *Focus on Exceptional Children*, 13, 1-16.

Graham, S. & Perin, D. (2007). *Writing Next: Effective Strategies to Improve Writing of Adolescents in Middle and High Schools*, A Report to Carnagie Corporation of New York, Washington, DC: Alliance for Excellent Education.

Kaptan, A. (2015). *İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin İkna Edici Yazma Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kaynaş, E. (2014), *Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Öyküleyici Metin Yazma Becerilerinin Değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kuvanç, K. E. B. (2008). *Yaratıcı yazma tekniklerinin öğrencilerin türkçe dersine ilişkin tutumlarına ve türkçe dersindeki başarılarına etkisi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Temel, S., & Katrancı, M. (2019). İlkokul öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri, yazmaya yönelik tutumları ve yazma kaygıları arasındaki ilişki. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *7*(17), 322-356.

Tok, R. & Erdoğan, Ö. (2017). İlkokul 2. 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin yazma becerilerinin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14* (1), 1003- 1024.

Towle, M. (1978). Assessment and remediation of handwriting deficits for children with learning disabilities. *Journal of Learning Diabilities*, 11(6), 43-51.

Vlachos, F. & Bonoti, F. (2006). Explaining age and sex differences in children's handwriting: A neurobiological approach. *European Journal of Developmental Psychology*, *3* (2), 113-123.

Yağcı Bulu, D. (2022). *İlkokul 2. Sınıf Öğrencilerinin Dikte Becerileri*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.

Yamaç, A., & Öztürk, E. (2018). Türkiye'deki ilkokul öğretmenlerinin yazma öğretimi uygulamaları ve algılarının değerlendirilmesi: Bir karma yöntem araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(4), 846-867.

Yasul, A.F. (2014), *İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Öyküleyici Metin Yazma Becerilerinin Değerlendirilmesi (Muş İli Merkez İlçesi Örneği).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Yıldız, M., & Ateş, S. (2010). İlk okuma yazmayı farklı yöntemlerle öğrenen ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin yazılarının okunaklılık ve yazım hataları bakımından karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14*(1), 11-30.

Yılmaz, O. (2009). *6, 7, 8. Sınıftaki Yüz Öğrenciye Ait Çalışma Kitabından Hareketle Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Wang, A. Y. (2012). Exploring the relationship of creative thinking to reading and writing. *Thinking Skills and Creativity*, *7* (1), 38-47.

A STUDY ON PARTICIPATION BANKING CUSTOMERS' PERCEPTION OF BRAND TRUST

KATILIM BANKACILIĞI MÜŞTERİLERİNİN MARKA GÜVENİ ALGISI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Mücahit ÇAĞIRAN[1], Doç. Dr. Yüksel AYDIN[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi Mücahit Çağıran, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme A.B.D. ORCID 0009-0007-2265-8531

[2]Doç. Dr. Yüksel Aydın, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,

ORCID 0000-0001-8966-7781

Özet

Bu çalışma, katılım bankacılığı müşterilerinin marka güveni algısını incelemektedir. Katılım bankacılığı, İslam iktisadı ilkelerine dayanan faizsiz bankacılık hizmetleri sunar ve para ile mal arasındaki dengeyi sağlamayı hedefler. Türkiye'de katılım bankacılığının temelleri 1985 yılında Özel Finans Kurumu'nun kurulmasıyla atılmıştır. Günümüzde hem özel hem de kamu bankaları bu alanda hizmet vermektedir. Araştırmanın ana amacı, katılım bankacılığı müşterilerinin bu bankalara duyduğu güveni ölçmektir. Marka güveni, müşterilerin bir markanın ürün veya hizmetlerine duyduğu güveni ve sadakati ifade eder. Bu güven, müşterilerin markaya karşı olumlu bir tutum geliştirmesine ve sadık müşteriler haline gelmesine yardımcı olur. Çalışmada, veri toplama aracı olarak Bardakçı ve Gürbüz (2020) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Marka Güven Ölçeği kullanılmıştır. Anket, Sivas ilinde ikamet eden katılım bankacılığı müşterilerinden rastgele örnekleme yöntemiyle 200 katılımcıya uygulanmıştır. Anket orijinaline uygun olarak 7'li Likert tipi ölçek şeklinde kullanılmıştır. Veriler, yüz yüze anket yöntemiyle toplanmış ve IBM SPSS 23.0 programı ile analiz edilmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gibi analizler kullanılarak verilerin güvenilirliği ve modelin uygunluğu test edilmiştir. Araştırma, Sivas ilindeki katılım bankacılığı müşterilerini kapsadığı için diğer illerdeki müşterilere genellenememektedir. Ayrıca, marka güveninin sadece tüketici temelli olarak incelenmiş olması da araştırmanın bir diğer kısıtıdır. Bulgular, katılım bankacılığı müşterilerinin marka güveni algılarının yüksek olduğunu ve bu güvenin müşteri memnuniyeti ile sadakatini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Katılım bankaları, müşteri ihtiyaçlarını doğru bir şekilde belirleyip, müşterileri doğru yönlendirmeleri ile güven oluşturarak rekabetçi bir avantaj elde etmektedirler.

Anahtar kelimeler: Katılım Bankacılığı, Marka Güveni, Faizsiz Bankacılık, Tüketici Algısı

Abstract

This study examines the brand trust perception of participation banking customers. Participation banking offers interest-free banking services based on the principles of Islamic economics and aims to maintain the balance between money and goods. The foundations of participation banking in Turkey were laid in 1985 with the establishment of the Private Finance Institution. Today, both private and public banks provide services in this field. The main purpose of the research is to measure the trust of participation banking customers in these banks. Brand trust refers to the trust and loyalty customers have in a brand's products or services. This

trust helps customers develop a positive attitude towards the brand and become loyal customers. In the study, the Brand Trust Scale adapted to Turkish culture by Bardakçı and Gürbüz (2020) was used as a data collection tool. The survey was applied to 200 participants among participation banking customers residing in Sivas by random sampling method. The survey was used as a 7-point Likert-type scale in accordance with the original. Data were collected by face-to-face survey method and analyzed with IBM SPSS 23.0 package program. The reliability of the data and the validity of the model were tested using analyzes such as Exploratory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA). Since the research covers participation banking customers in Sivas province, it cannot be generalized to customers in other provinces. In addition, the fact that brand trust was examined only on a consumer basis is another limitation of the research. The findings show that participation banking customers have high perceptions of brand trust and that this trust positively affects customer satisfaction and loyalty. Participation banks gain a competitive advantage by establishing trust by accurately determining customer needs and guiding customers correctly.

Keywords: Participation Banking, Brand Trust, Interest-free Banking, Consumer Perception

RESEARCH ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED APPLICATIONS IN THE FIELD OF GUIDANCE AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK ALANINDA YAPAY ZEKA TEMELLİ UYGULAMALARIN KULLANIMINA İLİŞKİN ARAŞTIRMA

Nuray AŞANTUĞRUL[1]

[1]**Dr., Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ORCID: 0000-0002-6685-8734**

Özet

Son yıllarda teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler yapay zekanın kullanım alanlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Yapay zeka uygulamaları başta savunma sanayi, sağlık, teknoloji, eğitim gibi birçok alanda kullanılmaya başlamış ve hayatımıza kolaylıklar sağlamıştır. Yapay zekanın hızlı gelişimi ve sağladığı kolaylıklar araştırmacıların dikkatini çekerek disiplinler arası yapılan bilimsel araştırma ve uygulamalara da konu olmaya başlamıştır. Derleme türündeki bu araştırmada rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında yapay zeka temelli uygulamaların kullanımını incelemek amaçlanmaktadır. Kaygı ve korku bozuklukların tedavisinde sanal gerçekliğin yaygın kullanımının ardından son yıllarda yapay zeka temelli uygulamalar da rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanında kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak psikolojik olarak sağlıklı insanların profillerini çıkarmak için yapay zeka kullanımı söz konusu olabilir. Bu bağlamda psikolojik testler yapay zeka eliyle daha kesin ve daha çeşitli sonuçlar verecektir (Veldkamp, 2023). Diğer yandan değişen iş dünyası ve kariyer çeşitliğine cevap verebilmek için kariyer danışmanlığında da bu uygulamalardan yararlanılması kolaylık sağlayacaktır. Bununla birlikte PDR öğrencilerinin eğitiminde yapay zeka kullanılabilir. Özellikle uygulama derslerinde yapay zeka ile oluşturulan sanal danışanlarla çalışılabilir bu sayede daha çok danışan ile uygulama yapma imkanı sağlanabilir. Bunların yanı sıra yapay zeka sohbet robotu ChatGPT aracılığıyla bu alanda nitel araştırmaların yapıldığı da görülmektedir (Kızılgeçit vd., 2023). Yapay zekanın sağlayacağı bu kolaylıkların yanı sıra beraberinde birtakım sorunları da getirebilir. Bunlardan en önemlisi etik sorunudur. Psikolojik danışmadaki önemli ilkelerden biri olan gizlilik ilkesi yapay zeka ile ihlal edilebilir. Sonuç olarak, her ne kadar bazı etik kaygılar barındırsa da yapay zeka temelli uygulamaların düşük maliyet, terapiste sağladığı kolaylık, insana özgü hatalardan bağımsız olması, daha kısa sürede daha fazla danışana psikolojik yardım sunması gibi avantajlarından dolayı ruh sağlığı alanında yaygınlaşacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yapay zeka, rehberlik ve psikolojik danışmanlık, ruh sağlığı.

Abstract

Rapid developments in technology in recent years have led to the diversification of the usage areas of artificial intelligence. Artificial intelligence applications have started to be used in many areas such as defense industry, health, technology and education and have brought convenience to our lives. However, the rapid development of artificial intelligence and the conveniences it provides have attracted the attention of researchers and started to be the subject of interdisciplinary scientific research and applications. This review study aims to examine the use of artificial intelligence-based applications in the field of guidance and psychological counseling. Following the widespread use of virtual reality in the treatment of anxiety and fear disorders, artificial intelligence-based applications have started to be used in the field of guidance and psychological counseling in recent years. Artificial intelligence may be used to create profiles of psychologically healthy people. In this context, psychological tests will give more accurate and more diverse results with artificial intelligence (Veldkamp, 2023). On the other hand, it will be easier to benefit from these applications in career counseling in order to respond to the changing business world and career diversity. Especially in practice courses, you can work with virtual clients created with artificial intelligence, thus providing the opportunity to practice with more clients. In addition, it is seen that qualitative research has been conducted in this field through the artificial intelligence chat robot ChatGPT (Kızılgeçit et al., 2023). In addition to these conveniences that artificial intelligence will provide, it may also bring some problems. The most important of these is the ethical issue. The principle of confidentiality, one of the important principles in psychological counseling, can be violated by artificial intelligence. As a result, although it has some ethical concerns, it is thought that artificial intelligence-based applications will become widespread in the field of mental health due to their advantages such as low cost, convenience for the therapist, independence from human errors, and providing psychological help to more clients in a shorter time.

Keywords: Artificial intelligence, guidance and psychological counseling, mental health.

THE ELEMENT OF HARMONY IN POETRY EXAMPLE OF THE POEM "SUTUVEN"

ŞİİRDE AHENK UNSURU "SUTÜVEN" ŞİİRİ ÖRNEĞİ

Ahmet USLU[1]

[1]Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9014-9797

Özet

Ege Bölgesinin önemli şairleri arasında olmasına rağmen edebiyat tarihlerinde ve edebiyat çalışmalarında üzerinde durulmayan Mustafa Seyid Sutüven, Edremit'te yaşamını sürdürmesine rağmen zamanının önemli şair ve yazarları ile tanışmak ve onlarla sohbet etmek için Ankara ve İstanbul'a gider. Bu şair ve yazarlarla aynı muhitte edebî sohbetlere katılan Sutüven, bir taraftan aruz vezninin kullanırken şiir dünyasında adını yazdığı serbest vezinli şiirlerle duyurur. Şiir anlayışında Nazım Hikmet'in izlerini görmek mümkündür. Serbest vezinli şiirlerde asıl öğe olarak ahenk ön plana çıkar. Ahenk unsurunun şiirlerinde belirgin bir şekilde görülmesi Nazım Hikmet'in etkisi olarak da görülebilir. Ancak Sutüven Nâzım Hikmet'te gördüğü ahenk unsurunu şiirlerinde başarı ile uygular. Kelime seçimi ve tema arasında kurduğu bağ aruz vezninin akışını andırır. Aruz vezni ile yazdığı şiirler de görmezden gelinecek şiirler değildir. Ancak zamanının şiir anlayışının tamamen farklı mecralara kaymış olması nedeniyle yeterinde Sutüven'in şiirleri eleştirilerek gündeme alınmaz. Ancak aruz vezni ile yazdığı Sutüven isimli şiirinde aruz veznini kullanan şair, bu şiirinde üçlükleri kullanarak aruz vezninin akıcılığını Türkçe kelime ve kalıplarla sağlar. Bu şiirde dikkat çeken en önemli nokta ise şiirdeki ahenk unsurlarının başarılı bir şekilde kullanılışıdır. Şairlerin şiir anlayışları ve tema genel olarak şiir tahlillerinde üzerinde durulan belli başlı konulardır. Ancak üslup incelemeleri şiir tahlillerinde üzerinde yeterince durulmayan ögelerdir. Bu çalışmada Mustafa Seyid Sutüven'in kendi soyadını taşıyan şiiri ahenk ve üslup özellikleri ve kelime seçimi ele alınarak irdelenecektir. Şairin diğer şiirlerinde yapılacak toplu bir çalışma Sutüven'in edebiyat tarihimizde daha farklı bir yer edinmesinin de önünü açacaktır.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Mustafa Seyid Sutüven, Şiir, Ahenk, Üslup.

Abstract

Mustafa Seyid Sutüven, who is not emphasized in literary histories and literary studies even though he is among the important poets of the Aegean Region, lives in Edremit but goes to Ankara and Istanbul to meet and chat with the important poets and writers of his time. Sutüven, who participated in literary conversations in the same environment with these poets and writers, made his name known in the poetry world with his free verse poems while using the aruz meter. It is possible to see traces of Nazım Hikmet in his understanding of poetry. Harmony comes to the fore as the main element in free verse poems. The prominent element of harmony in his poems can also be seen as the influence of Nazım Hikmet. However, Sutüven successfully applies the element of harmony he sees in Nâzım Hikmet in his poems. The connection he establishes between word choice and theme resembles the flow of aruz meter. The poems he

wrote in Aruz meter are not poems to be ignored. However, due to the fact that the understanding of poetry of his time had shifted to completely different channels, Sutüven's poems were not criticized enough. However, the poet, who uses the aruz meter in his poem called Sutüven, which he wrote in aruz meter, provides the fluency of the aruz meter with Turkish words and phrases by using triads in this poem. The most important point that draws attention in this poem is the successful use of harmony elements in the poem. Poets' understanding of poetry and theme are generally the main issues emphasized in poetry analysis. However, stylistic analyzes are elements that are not emphasized enough in poetry analysis. In this study, Mustafa Seyid Sutüven's poem bearing his surname will be examined by considering its harmony and style features and word choice. A collective study of the poet's other poems will pave the way for Sutüven to have a different place in our literary history.

Key words: New Turkish Literature, Mustafa Seyid Sutüven, Poetry, Harmony, Style.

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE RELIGIOUS EDUCATION FUNCTION OF THE FAMILY: WHATSAPP EXAMPLE

SOSYAL MEDYANIN AİLENİN DİN EĞİTİMİ İŞLEVİ ÜZERİNE ETKİSİ: WHATSAPP ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Cemil OSMANOĞLU[1]

[1]**Doç. Dr.; Erciyes Üniv. İlahiyat F., Din Eğitimi ABD., ORCID: 0000-0003-3088-8357**

Özet

Günümüzde giderek yaygınlaşan sosyal medya imkânları ailenin eğitsel işlevlerini etkilemiş ve çeşitlendirmiştir. Akıllı telefonlar sayesinde etkileşim ve kullanım kolaylığı sunan WhatsApp uygulaması söz konusu imkânların başında gelmektedir. Bu çalışmada WhatsApp uygulaması kullanılarak oluşturulan aile gruplarının din eğitimi açısından işlevi incelenmiştir. Araştırmada, durum çalışması deseni ve kolay erişilebilir örneklem tekniği ekseninde, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak ilgili uygulamayı kullanarak aile grubunda dini içerikli paylaşımlar yapan 25 kişiyle görüşülmüştür. Görüşme formunda demografik bilgiler yanında ilgili sosyal medyada ne tür dini içeriklerin paylaşıldığını, bunların daha çok kimler tarafından ne zaman/ne sıklıkla ve ne amaçla paylaşıldığını, paylaşım üzerinde ne tür etkileşimlerin (yüz yüze, çevrimiçi) olduğunu, paylaşımın dini gelişim ve din eğitimi anlamında etkisinin olup olmadığını tespit etmeye dönük açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Görüşmeler Nisan-Mayıs 2024 döneminde yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde Nvivo10 kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda paylaşımların genelde ailenin ileri gelen, yaşça büyük bireyleri tarafından yapıldığı, paylaşımlarda dini sohbet videoları ile ses kayıtlarının, çoğunlukla dini zaman dilimlerine okunan/ezberlenmeye çalışılan duaların, eğitici bilgilendirici kısa yazıların, notların, görsellerin, ayet, sure, meal ve tefsirlerin, dini içerikli makale ve köşe yazılarının, özlü sözlerin başı çektiği görülmüştür. Paylaşım zamanı noktasında söz konusu içeriğin çoğunlukla dini zaman dilimlerinde (cuma günleri, dini bayramlar, üç aylar, cenaze, kandil geceleri...) yapıldığı, bununla beraber, belirli bir zaman bağlı kalmaksızın beğenilen, hoşa giden bir içerikle karşılaşıldığında da paylaşımların yapılabildiği anlaşılmıştır. Dini içerikli paylaşımların amacına bakıldığında ise bu tür paylaşımların çoğunlukla genel anlamda aileye, çevreye karşı duyulan sorumlulukların bir gereği olarak, dini tebliğ hissiyatı ve Allah rızası ile yapıldığı, bunun yanında çocuklara (küçüklere) dini bilgi vermek, nasihat (öğüt) etmek, manevi destek sunmak ile güncel konularda bilgilendirme (hatırlatma) yapmak, farkındalık kazandırmak, günün anlam ve önemine dikkat çekmek vb. amaçlarla yapıldığı belirlenmiştir. Katılımcılar paylaşılan içerik etrafında çoğu zaman yüz yüze, kimi zaman da online semboller kullanmak suretiyle etkileşimler kurduklarını belirtmiştir. Son olarak katılımcıların ileri yaşlardaki büyük çoğunluğunun sosyal medyada, aile gruplarında paylaşılan dini içeriklerin birçok olumlu etkisi olduğunu düşündükleri, olumlu yönde herhangi bir etkinin olmadığını düşünen az sayıdaki katılımcının ise çoğunlukla ailedeki çocuklar olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Aile, Sosyal Medya, WhatsApp

Abstract

Today, increasingly widespread social media opportunities have affected and diversified the educational functions of the family. WhatsApp application, which offers interaction and ease of use thanks to smart phones, is one of these opportunities. In this study, the function of family groups created using WhatsApp application in terms of religious education was examined. In the research, on the axis of case study design and easily accessible sampling technique, 25 people who shared religious content in the family group using the relevant application were interviewed using a semi-structured interview form. In the interview form, in addition to demographic information, open-ended questions were included to determine what kind of religious content is shared on the relevant social media, when/how often and for what purpose, what kind of interactions (face-to-face, online) on the sharing, and whether the sharing has an impact on religious development and religious education. Interviews were conducted face-to-face between April and May 2024. At the end of the research, it was seen that the posts were generally made by the prominent and older members of the family, and that religious chat videos and audio recordings, prayers that are mostly recited/memorised for religious time periods, educational informative short articles, notes, visuals, verses, texts and exegesis, articles and columns with religious content, and aphorisms were the leading ones in these posts. In the context of the time of sharing, it was understood that religious content was mostly shared during religious time periods (religious days, funeral, candlemas...), however, it was also understood that posts could also be made when encountering a content that was liked and liked without being tied to a specific time. When the purpose of the posts with religious content is examined, it is seen that such posts are mostly made as a requirement of the responsibilities towards the family and the environment in general, with the feeling of religious notification and for the sake of God, as well as to give religious information to children (minors), to give advice (advice), to provide spiritual support, to inform (remind) on current issues, to raise awareness, to draw attention to the meaning and importance of the day, etc. It was possible to mention such purposes. Participants stated that they interacted around the shared content, mostly face-to-face and sometimes by using online symbols. Finally, it was observed that the majority of the participants at older ages thought that the religious content shared in social media and family groups had many positive effects, while the few participants who thought that there was no positive effect were mostly children in the family.

Key words: Religious Education, Family, Social Media, WhatsApp

ODE AND POEM AS ONE OF THE GENRES OF CLASSICAL LITERATURE
QƏSIDƏ VƏ QITƏ KLASSIK ƏDƏBIYYATIN JANRLARINDAN BIRI KIMI

Ulduz QƏHRƏMANOVA,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt

Azərbaycan ədəbiyyatında qəsidə janrı təxminən X əsrdə saraylarda yaranıb və inkişaf etməyə başlayıb. Azərbaycan fars dilli poeziyasında ilk böyük qəsidəni XI əsr şairi Qətran Təbrizi yazmışdır. Şərq ədəbiyyatında fəlsəfi qəsidənin ilk böyük banisi Əfzələddin Xaqani olmuşdur. Ə.Xaqani qəsidə janrı sahəsində yeni ənənələr yaradan filosof şair idi. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə M.Füzuli yaradıcılığında qəsidə qəzəl səviyyəsinə qalxdı. Çünki Füzuli qəsidəni həm forma, həm də məzmun baxımından təkmilləşdirdi. Belə ki Füzuli qəsidəni həm mədhiyyəçilik, həm də mərsiyəçilik janrından uzaqlaşdırıb sırf fəlsəfi-ictimai janra çevirdi. Rus və Avropa ədəbiyyatında qəsidə janrına oda deyilir. Odalar əvvəlcə nəğmə şəklində meydana çıxmışdır. Qitə ərəb sözü olub mənası parça, hissə deməkdir. Çox yığcam parça şəklində olur. 1 beyt, 2 beyt, 3 beyt ...Qitə də qəsidədə olduğu kimi məhəbbət mövzusunda ola bilməz. Əsasən, fəlsəfi, ictimai-siyasi mövzuda olmalıdır. Qitə əsasən fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Özü də çox yığcam olmalıdır. Qitənin qafiyə sistemi I beyt: ab, II beyt: vb, III beyt:cb... Sanki qəzəlin ilk beyti atılır, növbəti beytlərdəki qafiyə sistemi yerində qalır. Qitə formal cəhətdən ilk beyti atılan qəzələ bənzəyir. Qitə müstəqil kiçik şeir parçasıdır. Qitədə də müəllif öz təxəllüsünü vermir. (Yığcam parça olduğu üçün)

Açar sözlər: qitə, qəsidə, janr, şeir, klassik ədəbiyyat

Abstract

The genre of odes in Azerbaijani literature originated in the palaces in the tenth century and began to develop. The first great ode in Azerbaijani Persian language poetry was written by Qatran Tabrizi, a poet of the 11th century. Afzaleddin Khagani was the first great founder of the philosophical ode in Eastern literature. A. Khagani was a philosopher poet who created new traditions in the field of ode genre. For the first time in Azerbaijani literature, the ode rose to the level of a ghazal in the works of M. Fuzuli. Because Fuzuli improved the ode both in terms of form and content. Thus, Fuzuli removed the ode from both eulogy and lament genre and turned it into a purely philosophical-social genre. In Russian and European literature, the ode genre is called ode. Odas first appeared in the form of songs. Qita is an Arabic word and means part. It is in the form of a very compact piece. 1 stanza, 2 stanzas, 3 stanzas ... The poem cannot be about love as in the ode. Basically, it should be on a philosophical, socio-political topic. The poem is mainly philosophical in nature. It should be very compact. The rhyme system of the stanza is I stanza: ab, II stanza: vb, III stanza: cb... It is as if the first stanza of the ghazal is discarded, the rhyme system of the following stanzas remains in place. The verse is formally similar to a ghazal with the first verse omitted. A stanza is an independent small piece of poetry. In the continent, the author does not give his pseudonym. (Because it's a compact fabric)

Key words: continent, ode, genre, poetry, classical literature

Qitə ərəb sözü olub mənası parça, hissə deməkdir. Çox yığcam parça şəklində olur. 1 beyt, 2 beyt, 3 beyt ...Qitə də qəsidədə olduğu kimi məhəbbət mövzusunda ola bilməz. Əsasən, fəlsəfi, ictimai-siyasi mövzuda olmalıdır. Qitə əsasən fəlsəfi mahiyyət daşıyır. Özü də çox yığcam olmalıdır. Qitənin qafiyə sistemi I beyt: ab, II beyt: vb, III beyt:cb... Sanki qəzəlin ilk beyti atılır, növbəti beytlərdəki qafiyə sistemi yerində qalır. Qitə formal cəhətdən ilk beyti atılan qəzələ bənzəyir. Qitə müstəqil kiçik şeir parçasıdır. Qitədə də müəllif öz təxəllüsünü vermir. (Yığcam parça olduğu üçün) Azərbaycan ədəbiyyatında həcm etibarı ilə ən iri qitə Füzulinin "Padişahi-mülk" qitəsidir. Elə qitələr də var ki, cəmi 2 beytdən ibarətdir: Məsələn: M.Füzulinin "Şikayətnamə" nəsrindən verilmiş qitə.

Mən ona fitnə, ol mənə afət,............................a

Mütənəffir mən ondan, ol məndən................. b

Mən ona qüssə, ol mənə möhnət,...................... v

Mütənəkkir mən ondan, ol məndən................ b

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında qəsidə janrı çox yayılmışdır. Qəsidə ən çox rəsmi dairədə, yəni saray ədəbiyyatı, saray poeziyasının lirik nümunəsidir. Qəsidə mənşəcə ərəb sözü olub "qəsədə" kökündəndir. Mənası "məqsəd, qəsd etmək, yönəltmək" deməkdir. Qəsidə Şərqin 3 böyük dilində yazılmışdır: ərəb, fars, türk dillərində. Qəsidə rəsmi-bədii janrdır, əsasən saray ədəbiyyatı nümunəsidir. Ərəb qəsidəsi süjetli xarakterə malik idi. Nəzəri ədəbiyyatşünaslıqda qəsidənin 3 məşhur 3.Qəsidə: Qəsidənin mənşəyi, yaranma tarixi islamiyyətdən əvvəlki "Cahiliyyə dövrü"nə təsadüf edir. "Cahiliyyə dövrü" poeziyasında 2 şeir formasının mövcudluğu qeyd olunur: 62

I.Rəcəz: Bu gün əruz vəzninin bir bəhri kimi bizə gəlib çatmışdır. Əslində rəcəz səhra ərəbinin döyüşə gedərkən özünü və öz nəslinin qəhrəmanlığını öyən, qəhrəmanlığa və döyüşə səsləyən, bədahətən söylənilən şeir tərzi idi. Yaranışdan etibarən həm rəcəz, həm də qəsidə təntənəli şeir forması olub.

tədqiqatçısı qeyd olunur:

1.Qüdamə ibn Cəfər 2.Şəmsəddin Qeys Razi 3.Rəşirəddin Vətvat

Qəsidə ərəb lirikasının janrıdır və aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

I.Giriş, yəni müqəddimə: Buna giriz, girizgah da deyirlər. Qəsidənin əsas hissəsi hesab edilir. Nəsib qəsidənin giriş hissəsinin təbiət təsvirindən ibarət olmasına deyilir. Fars qəsidələrinin nəsib hissəsi daha çox baharın təsviri və tərənnümü ilə başladığı üçün buna bahariyyələr deyilirdi. Təşbib qəsidənin giriş hissəsinin sevgi, məhəbbət mövzusunda olmasına deyilir.

II. Niyyətə keçid beyti: Giriş (müqəddimə) ilə əsas hissə arasında olan beytə deyilir.

III. Təcəzzül: Qəsidənin ortasında qəzəlin verilməsidir. Həmçinin belə bir fikir də mövcuddur ki, qəzəl öncə qəsidənin bətnində nəsib formasında yaranmış, sonra qəsidədən ayrılıb müstəqillik əldə etmişdir. Əksər ədəbiyyatşünaslara görə, qəzəl lirik bir janr kimi qəsidədən əvvəl mövcud olmuşdur.

IV. Tac beyt: Ərəb klassik qəsidələrində müəllifin təxəllüsünü verdiyi son beytdir.

Qəsidə ilə qəzəlin oxşar cəhəti:

1. Hər ikisi də əruz vəznə aid ikiliklərə daxil olan lirik nümunədir.

2. Qəsidənin də qafiyə quruluşu qəzəlin qafiyə quruluşu ilə eynidir. Yəni: aa, ba, ca, da...

Qəsidə ilə qəzəlin fərqli xüsusiyyətləri:

I.Qəsidə həcmcə qəzəldən böyük olur. Ədəbiyyatşünaslar arasında qəsidələrdə misraların sayının 33-99 yaxud 15-120 beyt arasında olması ilə bağlı müxtəlif fikirlər də vardır.

II.Qəsidənin aşağıdakı növləri vardır:

1.Tövhid: Allahın birliyinin, təkliyinin tərifidir.

2. Minacat: Allaha yalvarış, duadır.

3.Nət: Peyğəmbərin tərifidir.

4. Meracnamə: Peyğəmbərin Allahla bəndələr arasındakı elçiliyidir.

5.Mədhiyyə: Hakimiyyət başında olan hökmdarların, böyük vəzifə sahiblərinin tərifidir.

6. Fəxriyyə: Sənətkarın öz-özünü öyməsidir.

6. Mərsiyyə: M.Rəfiliyə əsasən, mərsiyyə növhə, sinəzən, dini xarakter daşıyan lirik janrdır. Və aşağıdakı şəkildə özünü göstərir:

- Kiminsə ölümü münasibətilə yazılır. Şifahi xalq ədəbiyyatında kiminsə ölümü münasibəti ilə yazılan şeirə ağı deyilir. Mərsiyələr, əsasən, vəfat etmiş dəyərli şəxsiyyətlərə, şairin dünyasını dəyişmiş əzizlərinə, vaxtsız həyatdan köçən gənclərin faciəsinə həsr olunur.
- Ayrı-ayrı tanınmış və müqəddəs dini şəxsiyyətlərin ölümünə, yəni İmam Hüseynə, Kərbəla müsibətlərinə, imamların faciəsinə həsr olunmuş əsərlərə məqtəllə deyilir. Məqtəllə qətl sözündəndir. Füzulinin "Hədiqətüs-süəda" adlı nəsr əsəri məqtəllər silsiləsində fəxri yer tutur. Qeyd edək ki, Füzulinin bu əsəri həm Azərbaycan türkcəsində yazılmışdır, həm də özünün nəsr əsərləri içərisində həcmcə ən böyük olanıdır.
- Mərsiyə həm də təziyə adlanır. Təziyə ölmüş görkəmli şəxslər, şairin yaxın adamlarının vəfatı münasibətilə yazdığı müsibətnaməsidir. Qəsidənin mərsiyə (təziyə) növü Sovet dövründə tədqiqatdan tamamilə kənarda qalmışdır. Halbuki Qumru, Raci, Dəxil kimi qüvvətli mərsiyə şairləri dəyərli əsərlər yaratmışlar. Əslində mərsiyə böyük dini ədəbiyyatdır.
- Bəzən mərsiyəni Avropa ədəbiyyatında elegiya janrı ilə eyniləşdirirlər. Qeyd edək ki, mərsiyə elegiya deyil, çünki mərsiyyə dini xarakter daşıdığı halda, elegiya kədər, hüzn ifadə edən bir şeir növüdür. "Elegiya" yunanca şikayət deməkdir. Elegiya həyatdan küskünlük, həyatdan şikayət motivli bir şeir janrıdır. Elegiyanın hər hansı ölüm münasibəti ilə yazılması şərt deyil. Elegiya fəlsəfi, aşiqanə, siyasi, əxlaqi bir xarakter də daşıya bilər.

7. Həcviyyə: Kiminsə tənqidi münasibəti ilə yazılır.

8. Peyzaj məzmunlu qəsidələr: Təbiətin əsrarəngiz gözəlliyinin tərifi və tərənnümüdür.

9. İctimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidələr: Cəmiyyətdəki ictimai-fəlsəfi mövzulara həsr edilən qəsidələrdir.

III. Qəzəl əsasən məhəbbət mövzusunda olur, qəsidə isə məhəbbət mövzusunda ola bilməz. Əsasən ictimai mövzuda olur.

IV. Qəsidənin son beytində əsasən müəllifin təxəllüsü verilmir. Əgər müəllifin təxəllüsü verilərsə, onda buna tac beyt deyilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında qəsidə janrı təxminən X əsrdə saraylarda yaranıb və inkişaf etməyə başlayıb. Azərbaycan fars dilli poeziyasında ilk böyük qəsidəni XI əsr şairi Qətran Təbrizi

yazmışdır. Şərq ədəbiyyatında fəlsəfi qəsidənin ilk böyük banisi Əfzələddin Xaqani olmuşdur. Ə.Xaqani qəsidə janrı sahəsində yeni ənənələr yaradan filosof şair idi. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə M.Füzuli yaradıcılığında qəsidə qəzəl səviyyəsinə qalxdı. Çünki Füzuli qəsidəni həm forma, həm də məzmun baxımından təkmilləşdirdi. Belə ki Füzuli qəsidəni həm mədhiyyəçilik, həm də mərsiyəçilik janrından uzaqlaşdırıb sırf fəlsəfi-ictimai janra çevirdi. Rus və Avropa ədəbiyyatında qəsidə janrına oda deyilir. Odalar əvvəlcə nəğmə şəklində meydana çıxmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1.Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı

2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çaşıoğlu

3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı

9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

4.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

AS A FOLLOWER OF MIRZA ALAKBAR SABIR FUZULI LITERARY SCHOOL
MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR FÜZULİ ƏDƏBİ MƏKTƏBİNİN DAVAMÇISI KİMİ

Ulduz QƏHRƏMANOVA,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, "Ədəbiyyat" kafedrasında baş müəllim Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Xülasə

Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri lirik qəhrəmana müəllif münasibəti, daha doğrusu, müəllifin məsləhət və tövsiyəsidir. Ancaq bu "məsləhət"in mahiyyəti və məzmunu tamamilə başqa forma və məzmunda üzə çıxır. Məsələn, klassik ədəbiyyatda məşuqun sitəmlərindən, aşiqə çəkdirdiyi cövr-cəfadan gileylə, məşuqun vəfasızlığı ilə bağlı ona düşdüyü sevdadan əl çəkmək tövsiyyə edilməsi halı geniş yayılmışdır. M.Ə.Sabir M.Füzulinin lirik əsərinin ancaq ifadə tərzini və vəznini götürmüş və əvəzində tamamilə yeni məzmunda, biçimdə və ideya istiqamətində orijinal bir əsər yazmışdır. Klassik irsdən bu bəhrələnmə üsulundan, yəni yeniliyə, tərəqqiyə, mədəniyyət və tərbiyəyə əks mövqedə duran, bütün bu keyfiyyətləri isə ancaq çürük və zamana, əxlaqa, adi insanlığa zidd olan adətlərdə görən satirik qəhrəmanın ondan fərqli və mütərəqqi mövqedə duran tərəfə, guya doğru yol göstərmək iddiası ilə öyüd-nəsihət verilməsinə şairin digər əsərlərində də rast gəlirik.

Açar sözlər: Füzuli , M.Ə.Sabir, poeziya, nəzirə, təqlid, ənənə, novatorluq

Summary: One of Sabir's methods of benefiting from the classical heritage is the author's attitude to the lyrical hero, or rather, the author's advice and recommendation. However, the essence and content of this "advice" is revealed in a completely different form and content. For example, in classical literature, it is widely recommended to give up the lover's insults, complaining about the cruelty he inflicted on the lover, and giving up the love he fell on the lover due to his infidelity. M.A. Sabir took only the style of expression and weight of M. Fuzuli's lyrical work and instead wrote an original work in a completely new content, form and direction of ideas. The claim of the satirical hero, who is opposed to innovation, progress, culture and education, and sees all these qualities only in customs that are rotten and contrary to time, morality, and ordinary humanity, to show the way to a side that is different and progressive We also find admonitions in other works of the poet.

Keywords: Fuzuli, M.A. Sabir, poetry, vow, imitation, tradition, innovation

Sabirin klassik irsdən bəhrələnmə üsullarından biri lirik qəhrəmana müəllif münasibəti, daha doğrusu, müəllifin məsləhət və tövsiyəsidir. Ancaq bu "məsləhət"in mahiyyəti və məzmunu tamamilə başqa forma və məzmunda üzə çıxır. Məsələn, klassik ədəbiyyatda məşuqun sitəmlərindən, aşiqə çəkdirdiyi cövr-cəfadan gileylə, məşuqun vəfasızlığı ilə bağlı ona düşdüyü sevdadan əl çəkmək tövsiyyə edilməsi halı geniş yayılmışdır. Belə ki, M.Füzuli üzünü sanki aşiqə tutub ona belə məsləhət verir.

Can vermə ğəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,

Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır! (Sabir M. Ə. 2004; 333).

Şairin məşhur "Leyli və Məcnun" poemasında Məcnunun (Qeysini) atasının dilindən söylənən bu qəzəldə oğul düşdüyü sevdadan əl çəkməyə çağrılır. Bildirilir ki, eşq sevdası heç kəsə dinclik və rahatlıq gətirməyib. Gözəllər isə can alan afətdirlər. Sabirin satirik qəhrəmanı isə öz oğlunu təhsildən, elmdən, düşdüyü bu oxuyub-yazmaq sevdasından uzaq olmağa çağırır:

Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,

Həm əqlə ziyandır;

Elm afəti-can olduğu məşhuri-cahandır,

Mərufi-zəmandır (Sabir M. Ə. 2004; 54).

M.Ə.Sabirdən gətirilən bu nümunədə verilən öyüd-nəsihət, göründüyü kimi, ictimai xarakter daşıyır. Yəni ata öz oğlunun layiqli vətəndaş kimi yetişmək istəyinə, bu yoldakı cəhdlərinə qarşı çıxır. Onu köhnə düşüncə və adətə uyğun yaşamağa dəvət edir. Çünki görür ki, elm, təhsil edənlərə əksəriyyət pis baxır. Onu hər kəs lənətləyir, kafir adlandırır. Ata da həmin köhnəfikirlərin, xalqın savadsız və avam olmasında maraqlı kəslərin təsirindən çıxa bilmir. Eyni zamanda o, məktəbin, kitab, dəftərin, çernil, qələmin, guya, şirin cana vurduğu ziyanı, onun ağlını əlindən alacağı, sirrini açacağı, dilə-dişə salacağı təhlükəsi haqda oğluna xəbərdarlıq edir. Oğluna belə bildirir :

Məktəb sənə xoş gəlməsin, ol cayi-xətərnak,

Girmə ona çalak;

Məktəb dediyin qeydi-dilü bəndü-zəbandır.

Qarətgəri-candır.

Çernil nədir? Ol qəlbi qara haqqeyi-dilxun,

Olma ona məftun!

Ağ günlərini etmə qara, Allah, amandır!

Bu rəng yamandır... (Sabir M. Ə. 2004; 54).

Bütün bu nəsihətlərdən sonra ona oxumağa münasibətdə digər mövqedə olanların fikirlərindən də xəbərdar olduğunu nümayiş etdirir. Ancaq onlarla həmrəng olmadığını, həmin fikrə şübhə ilə yanaşdığını da bildirir:

Derlər oxumuşlar: oxumaq yaxşıdır, əmma

Var bunda müəmma...

Yaxşı nəzər etdikcə sərəncamı yamandır,

Hər addımı qandır;.. (Sabir M. Ə. 2004; 55).

Beləliklə, burada da qəhrəman özünün ictimai mövqeyini öz dili ilə açıb göstərir. Lakin fəhlənin azadlıq mübarizəsinə qarşı çıxan sahibkardan fərqli olaraq, ata oğluna qayğı və nəvazişlə yanaşır. Çalışır ki, başqa oxumuşlar kimi, onun oğlu da qınaq, küfr hədəfinə çevrilməsin. O, öz fikrini yox, başqalarının, daha çox da xalqın geriliyində maraqlı olan xurafat tərəfdarlarının mövqeyini ifadə edir. Bu ata qaragurunçuların təsiri altından çıxa bilmədiyi üçün, öz düşüncəsinə görə, oğlunun gələcəyindən narahatdır. Düşünür ki, bu cür nəsihətləri ilə oğlunu gələcək təhlükələrdən xilas edəcəkdir. Professor Əkrəm Cəfər bu əsərlərlə bağlı olaraq bildirir: "Özlüyündə yüksək bir sənət əsəri olan Füzulinin qəzəli məzmunca gözəllik və eşq, gözəllərin vəfasızlığı, eşqin insan başına bəla olduğu motivləri ilə tamamlanır. Sabirin bu əsərinin məzmununa gəldikdə, onda ictimai həyatımızın müəyyən bir dövründə, Azərbaycanda

elm ilə cəhalətin qızğın mübarizəsi, cahillərin, fanatiklərin elmə, mədəniyyətə hücumları və bu səhnələrin qarşısında böyük şairin (M.Ə.Sabirin – U.Q) acı-acı qəhqəhələri ifadə olunur" (Sabir M. Ə. haqqında tədqiqlər 2012, 153).

Göründüyü kimi, M.Ə.Sabir M.Füzulinin lirik əsərinin ancaq ifadə tərzini və vəznini götürmüş və əvəzində tamamilə yeni məzmunda, biçimdə və ideya istiqamətində orijinal bir əsər yazmışdır. Sabir satirasının Füzuli qəzəlinə heç şəkilcə də bənzəmədiyi haqda Ə.Cəfər öz müşahidələrini belə ümumiləşdirmişdir: "Bu şeir ("Təhsili-ülum" satirası – U.Q.) Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasında olan iyirmi iki qəzəlindən birinə:

Can vermə ğəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,

Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır (Sabir M. Ə. 2004; 333).

beyti ilə başlayan qəzələ bənzətmə sayıla bilər. Lakin bu bənzəyiş yalnız birinci beyt ilə bitir. Əgər bu birinci beyt olmasaydı və bu beytdən Sabir bir neçə söz iqtibas etməsəydi, bu əsərin Füzuliyə bənzətmə olduğu heç kimin ağlına da gəlməzdi. Bu iki əsərin arasında birinci beyt çıxarılmaqla, nə şəkilcə, nə mənaca heç bir rabitə yoxdur. Füzulinin əsəri forması da, məzmunu da bəlli olan qəzəl, həm də "Leyli-Məcnun" qəzəlidir. Sabirin əsəri isə hər şeydən əvvəl birmisralı müstəzad şəklində, həm də yeddi ayaqlı bir şeirdir. Belə şeir şəkli Füzulinin heç bir zaman xəyalına gəlməmişdir" (Cəfər Ə. 2012; 153). Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Sabir heç zaman tapdanmış yolla getməmişdir. O, hər hansı mənbəyə yaradıcılıqla yanaşmışdır.

Klassik irsdən bu bəhrələnmə üsulundan, yəni yeniliyə, tərəqqiyə, mədəniyyət və tərbiyəyə əks mövqedə duran, bütün bu keyfiyyətləri isə ancaq çürük və zamana, əxlaqa, adi insanlığa zidd olan adətlərdə görən satirik qəhrəmanın ondan fərqli və mütərəqqi mövqedə duran tərəfə, guya doğru yol göstərmək iddiası ilə öyüd-nəsihət verilməsinə şairin digər əsərlərində də rast gəlirik. Məsələn, "Ata nəsihəti", "Bəxtəvər", "Uşaqdır" və digər satiralarda valideyn qarşı tərəfin başına ağıl qoymağa, ona düzgün tərbiyə üsulu və ya yaşam tərzi öyrətməyə çalışır. Bu iddia ilə də qarşı tərəfdən hər cəhətdən üstün olduğunu zənn edir. Nəticədə, tamamilə başqa bir mənzərə yaranır. "Ata nəsihəti" satirasında olduğu kimi ata elm öyrənməyə çalışan oğlunu, düşdüyü yaman yoldan çəkindirməyə çalışır. Bu məqsədlə ona belə "öyüd" və "ağıl" verir:

Bəsdir, ey oğul, boş yerə bu elmə çalışma,

Qanın tələf oldu!

Gündüz, gecə səy eyləyibən dərsə alışma,

Canın tələf oldu!

Bu şəhrdə çoxdur, görürəm, elm oxuyanlar,

Onlar nə tapıblar?

Divanədilər malını bu yolda qoyanlar,

Guya ki, yatıblar... (Sabir M. Ə. 2004; 56).

"Nəsihət" bu ruhda davam edir. Ata oxuyanların aləmi qarışdırıb həm özlərini, həm də ətrafı incitdiklərini əsas gətirir. Bununla, öz mövqeyinin doğruluğunu sübut etməyə çalışır. O, pislədiyi, bəyənməyib zərərli hesab etdiyi yolun əvəzinə oğluna belə bir yolu "məsləhət" görür:

Bundan sora qıl tövbə dəxi, məktəbə getmə,

Bircə usan, oğlum!

Ta baxma müəllim sözünə, ta əməl etmə,

Axır utan, oğlum!

Çıx dağa, daşa, yol kəsibən qarətə başla,

Axırda qaçaq ol;

Sal bir beşatan boynuna, bu adətə başla;

Həmmali-yaraq ol,

Xəlqə dadanaq ol,

Hər işdə sayaq ol,

Var cana ziyanı

Qeyrətdən uzaq ol!... (Sabir M. Ə. 2004; 57).

Başqa bir satirada isə ata oğlunu yenə dilə tutur ki, oxumaq sevdasından əl çəksin. Əvəzində dövrə görə daha "vacib", "gərəkli", "adama şan-şöhrət gətirən" işlərlə məşğul olsun. Ata, ana, kim-kimsənə də onunla fəxr etsin. Bu satira "Leyli və Məcnun" adlanır. Əvvəlki satirada ("Ata nəsihəti") olduğu kimi, burada da ata oğlunu dərsdən, məktəbdən çəkindirməyə çalışır. Həmin satira M.Füzulinin məşhur "Leyli və Məcnun" poemasında atasının Məcnuna nəsihətindən bəhrələnməklə yazılmışdır. Professor M.Məmmədov həmin satira ilə bağlı "Hophopnamə"nin (Sabir M. Ə. 2004; 350) "İzah və şərh"lərində yazır: "Bu şeir Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasında Məcnuna atası tərəfindən edilən nəsihətə bənzətmədir. Nəsihət belə başlayır:

Ey cövhəri-canımın həvası,

Vey dideyi-bəxtimin ziyası!

Derdim olasan mənim pənahım,

Fəxrim, şərəfim, ümidgahım! (Sabir M. Ə. 2004; 350).

Bu müraciətdən görünür ki, ata, onun təsəvvürünə görə, ümidsiz, yəni axırı, nəticəsi olmayacaq bir dərdə düşən oğlunu həmin sevdadan uzaqlaşdırmağa çalışır. Çünki Leylinin atası öz qızını Qeysə (Məcnuna) verməkdən qəti surətdə imtina etmişdir. Qız atasının bu səbəb üçün gətirdiyi dəlillər isə dövrə, o zamanın məişət və əxlaq normalarına görə elə əsaslıdır ki, hər iki gəncin – Leyli ilə Məcnunun izdivaclarının yolunu birdəfəlik kəsmişdir. Ona görə Məcnunun atası oğlunun bir davamçı, ata ocağının gələcək başçısı kimi onun dövrə və vəziyyətə uyğun olan normal yaşayış tərzinə qayıtmasını istəyir. O, ümid edir ki, bununla Məcnun öz valideyinlərinin arzusunu, övladlarına bəslədikləri inamı doğruldacaqdır. Bütün bunlar normaldır. Yəni hər bir ata-ananın övladın işıqlı, rahat gələcəyi üçün öz məsuliyyətini dərk edib öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyə çalışması təqdir olunmalıdır. Məcnunun atası da bir valideyin kimi, oğlunu sonu qaranlıq görünən bir yoldan çəkindirməyə çalışır.

M.Füzulinin qəhrəmanı kimi, M.Ə.Sabirin qəhrəmanı da aşiqdir. Ancaq bunların aralarında bir fərq vardır; əgər M.Füzulinin qəhrəmanı bir qıza vurulubsa, Sabirin qəhrəmanı elmə, maarifə, oxumağa aşiqdir. Atası isə onu elm, maarif, bilik dalınca getməkdən çəkindirməyə çalışır. Bu niyyətlə oğluna belə müraciət edir:

Ey dövlətimin zəvalı oğlum!

Ey başı ağır bəlalı oğlum!

Ey məktəbü dərsin aşinası!

Ey rişteyi-elm mübtəlası!

Şad oldum o gün ki sən doğuldun,

Min şükr elədim ki, oğlum oldun.

Derdim ki, gözəl xələf olarsan,

Bir ailəyə şərəf olarsan.

Şüğlü hünərimi yad edərsən,

Atanı, ananı şad edərsən;

Dünyadən olursa irtihalım,

Ancaq sənə tərk olur mənlım (Sabir M. Ə. 2004; 110).

Bütün bunlar bir ata kimi təbii arzu və istəklərdir. Hər bir ata istəyir ki, oğlu onun yolunu davam etdirsin, valideyni qocalıb öləndə də onun mal-mülkünə əsl sahib çıxsın. Ancaq satiranın sonrakı misraları göstərir ki, belə getsə, ata öz oğluna bəslədiyi ümidlərin puça çıxacağından narahat olmağa başlamışdır. Çünki oğlunun tutduğu yol, həyatda izlədiyi məqsəd atanın təsəvvürlərinə uyğun gəlmir. Həmin uyğunsuzluq haqda oxuyuruq:

Bilməzdim olursan elmə şeyda,

Şuridə edər səni bu sevda.

Bəzi oxumuş rəfiqi-bədxah

Tədbirimi çaşdırıbmış, ey vah!

Uydum olara, səni oxutdum,

Səd heyf ki, əqlimi unutdum!

Kəsdim öz əlimlə öz ayağım,

Xamuş elədim mən öz çırağım! (Sabir M. Ə. 2004; 110).

Bu sətirlərdən görünür ki, oğlunu məktəbə öz atası qoymuşdur. Ancaq indi peşimandır. Çünki o zaman indi "bəzi oxumuş rəfiqi-bədxah" hesab etdiyi adamların təbliğat və məsləhətinə uymuşdur. Bir növ dəb xatirinə, qonşudan geriyə qalmasın deyə o da öz oğlunu mollaxanaya yox, məktəbə qoymuşdur. O zamankı hərəkətinin belə nəticələnəcəyini gözləmirdi. Elə bilirdi ki, oğlu bir qədər oxumaq və yazmaq öyrənib başqalarından xeyli üstün olacaq. Bundan da ata-anası qürurlanacaq. Ancaq nəticə atanın gözlədiyi kimi olmayıb. Oğul elmə, məktəbə Məcnun kimi aşiq olmuşdur. M.Füzuli qəhrəmanı ilə M.Ə.Sabir qəhrəmanının fərqi elə bundadır; biri bir qıza qovuşmaq, digəri isə elmi biliklərə yiyələnmək həsrətindədir. Hər ikisi də öz sevdasının aludəsi, məcnunudur. Oğulun elm, bilik məcnunu olması isə atanın xərclərini getdikcə artırır. Ona görə gileylənir, darılır. Atanın nədən dilxor olduğu aşağıdakı misralardan aydın olur:

Pul qalmadı, baxmışam hesabə,

Getdi qələmə, kağız, kitabə.

Jurnalü kitab yüz-yüz olmaz,

Bu xərc ticarətə düz olmaz.

Dəftərsə beş-altı cild bəsdir.

Ey naxələfim, bu nə həvəsdir?!

Çernil, qrafil, pero, qarandaş

İcad edəni olaydı şil, kaş!

Bihudə işə nə xərc edirsən,

Bu könlümü hərcü mərc edirsən!

Xərcin tükənib kəsilmir ardı,

Billah, dəxi pullarım qutardı! (Sabir M. Ə. 2004; 111).

Göründüyü kimi, atanı tutduğu işdən peşiman edən, yəni oğlunu dərsə, məktəbə qoyduğuna görə onun peşmançılığına səbəb olan cəhət uşağın məktəb xərclərinin "bitməz-tükənməz"liyidir. Çünki oğlu oxumaq həvəsindən əl götürmür. Təhsilini axıradək davam etdirmək üçünsə yeni-yeni kitablar, əlavə olaraq kağız, qələm, mürəkkəb və s. almaq lazım gəlir. Bütün bunlar isə atanın "pullarının qurtarmasına" səbəb olur. Atanın düşüncəsinə görə, elm, təhsil yolunda oğlunun çəkdiyi bütün zəhmətlər də, özünün çəkdiyi xərclər də boşuna gedir. Bütün bunlardan heç bir xeyir-bərəkət yoxdur. Bütün bunlar azmış kimi, başqalarının oğlanları gəzməkdə, əyləncələrdə, ovda, xəlvəti qumar oynayır, içki içir, eyş-işrətlə məşğul olduğu halda onun oğlu ancaq oxuyub-yazmağa həvəs göstərir:

Nə var yeyib-içməyin, nə xabın,

Təhsilədir ancaq irtikabın.

Nə seyrü-səfanı xoşlayırsan,

Nə dərsü-kitabı boşlayırsan.

Mırt-mırt oxuyub mırıldanırsan,

Qarğa kimi hey qırıldayırsan! (Sabir M. Ə. 2004; 111).

Ona görə də oğlanın canı üzülmüşdür. Ata onun dərdinə bir çarə edə biləcək adam axtarır. Atanın düşüncəsinə görə, oğlunun eyş-işrətlə, xəlvəti qumar oynamaq, içki içmək və s. kimi əməllərlə məşğul olan tay-tuşlarının hərəsi bir əməldə ad çıxarıb öz "əbəveynini", yəni valideynini, ata-anasını sevindirir. Ata da bu cür hissləri yaşamaq, duymaq istəyir:

Bəzisi olub qumarə məşğul,

Bəzisi şərabə, yarə məşğul.

Hər bir nəfəri bir işdə çolak,

Hər digəri bir əməldə bibak.

Hər gün əbəveyni şad edirlər,

Hörmətlərin izdiyad edirlər.

Xoş ol əbəveynə kim, bu minval

Hər daim olur cahanda xoşhal!... (Sabir M. Ə. 2004;112).

Göründüyü kimi, M.Füzulinin qəhrəmanı kimi, M.Ə.Sabirin qəhrəmanı da öz övladlarının xoş gününü, üz ağardan əməllərini görmək istəyir. Bu, onların atalıq haqlarıdır. Ancaq hər bir atanın dərdinin mahiyyəti və tutduğu ictimai mövqe fərqlidir. Professor Mir Cəlal Paşayev bucəhətləri nəzərdə tutaraq yazmışdır: "Onun (Məcnunun atasının – U.Q.) dərdi bir növ ailə faciəsidir, oğlunun sevgi yolunda düşdüyü fəlakətdir. "Oğlum" ("Leyli və Məcnun" nəzərdə tutulur – U.Q.) satirasında böyük bir ictimai faciə, müasir fanatiklərin gəncləri nə qədər uçurumlu yollara dəvət etdiyi göstərilir və bu faciədə də bir tərəfdən müsəlman fanatizminin, ikinci tərəfdən

müasir mülkədar-burjua münəvvərlərinin daxili boşluğu və parazit həyatı bədii şəkildə göstərilir" (Cəlal M. (1961, № 12), 163).

Doğrudan da, ata gələcəyi gördüyü üçün deyil, şöhrətə, dəbə uyduğu üçün "bəzi oxumuş rəfiqi-bədxah"ın sözü ilə oğlunu məktəbə qoymuşdur. Ancaq dünya görüşünə görə məktəbin, oxumağın ictimai dəyərini dərk etmir. Şan-şöhrəti, əsl kişiliyi, cavanlığı, ictimai mövqeyi gəzməkdə, əyləncələrdə, ov etməkdə, qumar oynamaq, içki içmək və digər əməllərdə görür. Bu isə, söz yox ki, cəmiyyətin gələcəyini təhlükəyə salır.

Göründüyü kimi, M.Ə.Sabir klassik sənətkarın – M.Füzulinin əsərinin forma və vəznini saxlasa da, orada təsvir edilən ictimai-mədəni mövqelərini dəyişdirmiş, nəticədə tamamilə orijinal ideya və üsluba malik bir əsərin yaradılmasına nail olmuşdur. Professor Mirzağa Quluzadə M.Ə.Sabirin klassik irsdən həmin bəhrələnmə üsulunun orijinallığını belə dəyərləndirmişdir: "Sabir satirik parodiya yaratmaq üçün Füzuli qəzəlinin yalnız forması deyil, bəzən məzmunu ilə də paralellər düzəltməyə fikir vermişdir. Məsələn, Füzulidə Məcnunun atası öz oğlunu "eşq bəlası"ndan uzaqlaşdırmaq üçün ona nəsihət verir. Sabirdə isə cahil ata oğlunu elmdən, təhsildən uzaqlaşdırmağa çalışır. Bu analogiya özü də satirik surət yaratmağa və gülüş, istehza doğurmağa xidmət üçündür" (Sabir Məqalələr məcmuəsi, 1962; 171).

Şair bu üsuldan "Oxutmuram, əl çəkin!", "Bu boyda!", "Vah!...bu imiş dərsi-üsuli-cədid?!", "Şikayət!...", "Uşaqdır" və digər satiralarında da istifadə etmişdir. Ancaq həmin satiraların hər birinin ideya istiqamətinə və tənqid hədəfinə uyğun olaraq fərqli və özünəməxsus cəhətləri vardır. Bu da Sabir realizmindən, onun sənətkarlıq keyfiyyətlərindən irəli gəlir.

Ədəbiyyat:

1.Cəfər Ə. (2012) Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr // M.Ə.Sabir haqqında tədqiqlər. Bakı: "CBS", s.130-208

2. Cəlal M. (1961, № 12), Sabir yaradıcılığında bədii sənətkarlıq // Azərbaycan jurnalı, s.154-165.

3. Qəhrəmanova Ulduz (2015), M.Ə.Sabir və klassik irs, f.ü.f.d. dərəcəsi almaq üşün təqdim edilən dissertasiya, Bakı

4. Sabir (Məqalələr məcmuəsi). (1962), Bakı: Az SSR EA, s. 264.

5. Sabir M. Ə. haqqında tədqiqlər (elmi məqalələr toplusu). (2012), Toplayıb tərtib edən, ön sözün müəllifi və redaktoru Alxan Bayramoğlu (Məmmədov) Bakı: "CBS", 456 s.

6. Sabir M. Ə. (2004), Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və şərhlərin müəllifi Məmməd Məmmədov. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 478 s.

PROSE OF JALIL MAMMADGULUZADE IN THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL RESEARCH OF M. IBRAHIMOV

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN BƏDİİ NƏSRİ M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ ARAŞDIRMALARINDA

Dr. ULKER BAHSIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

M.İbrahİmovun araşdirmalarinda C.Məmmədquluzadənin nəsri ilə bağlı təhlil “Poçt qutusu”, “Xanın təsbehi”, “Qurbanəli bəy”, “İranda hüriyyət” və “Usta Zeynal” hekayələrini əhatə edir. Bu bölümdə “Danabaş kəndinin əhvalatları” və “Quzu” əsərlərinin adları çəkilsə də bu əsərlər təhlil olunmamış, ümumi yaradıcılıq xarakteristikasında münasibət bir-iki cümlə ilə yekunlaşmışdır. Lakin yuxarıda adları sadalanan hekayələr üslub, süjet, mövzu, ideya və s. baxımdan təhlil olunmuşdur. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadənin hekayələrini ədəbiyyatşünaslıqda bu gün üçün də əhəmiyyət kəsb edən məsələlər daxilində təhlilə cəlb edir. İlk növbədə bu təhlillərdə biz C.Məmmədquluzadənin kiçik hekayələr ustası kimi təqdim olunduğunun şahidi oluruq. Bu təqdimatda C.Məmmədquluzadənin portret (“Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “Qurbanəli bəy”) və psixoloji (“Xanın təsbehi”, “Qurbanəli bəy”) hekayələr müəllifi kimi insan həyatı, Şərq ətaləti, xan-bəy zülmü, milli əsarət məşəqqətləri və s. cəhətlərin hansı ustalıqla təsvir etməsi açıqlanır. M.İbrahimov haqlı olaraq yazır ki, C.Məmmədquluzadənin sadə təsvirləri çox inandırıcı və təbiidir. “Çünki ədib heç bir şeyi uydurmamış, yalandan düzəltməmişdir. Hamısı həyati olmaqla bərabər, canlı hissiyyatla doludur. Yazıçı heç zaman öz müvazinətini, təmkin və sakitliyini itirmir. Bu, onun təsvirlərinin bədii qüvvəsini artıran bir xüsusiyyətdir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, C.Məmmədquluzadənin hekayələri daxili hərarət və həyəcandan məhrumdur. Əksinə, bu hekayələr insanda çox dərin həyəcan və hisslər oyadır. Sənətkar ümumiyyətlə süni boyalardan qaçdığı üçün onun hekayələrindəki lirika sağlam və dərindir. Onun gülüşü də, lirika və kədəri də təsirlidir, insanı yüksəldir, köhnə,durğun həyatı dəyişməyə çağırır(7, 153).M.İbrahimov məhz bu prizmadan onun Novruzəlisini də (“Poçt qutusu”), Nəzərəlisini də (“Xanın təsbehi”), Qurbanəli bəyini də (“Qurbanəli bəy”), Kərbəlayi Məmmədəlisini də (“İranda hürriyyət”) təhlil edir, onlara həyatımızın reallıqları, milli varlığımızın bir parçası kimi yanaşır.

YÖNTEM

Bu səbəbdən M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə hekayələrində hər bir obrazın xarakterində şişirtmə və ifratın olmadığını kəşf edir. Məsələn, M.İbrahimov Usta Zeynal obrazını təhlil edərkən, onun həyatında hər şeyin mənasının “təvəkküldən” ibarət olduğunu önə çəkir. Ona görə də Usta Zeynalın hər şeyə biganə olmasının, dünya işlərinə maraqsız yanaşmasının səbəbini doğru olaraq bununla bağlayır. “Qurbanəli bəy” hekayəsinə M.İbrahimov daha çox dövrün ictimai və siyasi mənzərəsini əks etdirən əsər kimi qiymət verir. Qurbanəli bəyin “spasibo” deyimini gülüş vasitəsi kimi təhlil etməklə ona ictimai məna verir. Mütləqiyyət və işğal məmurlarına yerli satqınların “sədaqət və nəvazişlərinin” faciəsi kimi baxır. Buradakı faciə dinamizmin alt qatda cərəyan etdiyini bildirir. M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə hekayələrindən danışarkən mühüm bir cəhət kimi onun hekayə yaradıcılığının sonrakı

mərhələsində göz yaşı və faciənin azalmasını qeyd edir. Bunun səbəbini xalq kütlələrinin ictimai mübarizəyə qoşulması, öz haqlarını dərk etməsi ilə bağlayır. M.İbrahimov göstərir ki, müəyyən mərhələdən sonra C.Məmmədquluzadənin Usta Zeynalı və Novruzəlisi əvvəlki Usta Zeynal və Novruzəli deyildir. Buna misal olaraq M.İbrahimov yazıçının “Quzu” əsərini misal gətirir. “Quzu” hekayəsindəki Məmmədhəsən açıqgöz, ayıq, bacarıqlı, yeri gələndə isə hiyləgər təsiri bağışlayır. Artıq bu obraz ictimai aktivlik qazanan obrazlar sırasında tam fərqli təsir bağışlayır. M.İbrahimov bu halı C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı üçün yeni mərhələnin əlaməti kimi xarakterizə edir.

BULGULAR

M.İbrahimov “Böyük demokrat” adlı tədqiqat əsərinin səkkizinci bölməsini C.Məmmədquluzadənin sovet dövrü yaradıcılığına həsr edir. C.Məmmədquluzadə bu hissədə sovet yazıçısı və jurnalisti kimi təqdim edilir. Burada müəyyən tərcümeyi-hal faktları, C.Məmmədquluzadənin Təbrizdəki jurnalistik fəaliyyəti, “Molla Nəsrəddin” jurnalını çap etdirməsi, 1921-ci ildə Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin dəvəti ilə Bakıya çağırılması və s. məsələlər epizodik şəkildə nəzərə çatdırılır. Bildiyimiz kimi, C.Məmmədquluzadə sovet Azərbaycanı hökumətinin dəvətindən sonra Bakıya gəlmiş və ömrünün sonuna qədər (1932) bu şəhərdə yaşayıb yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirmişdir. Böyük ümid və sevinclə Bakıya gələn və sovet hakimiyyətinin qələbəsindən öz xalqı üçün çox şeylər gözləyən C.Məmmədquluzadənin ümidləri bir neçə ildən sonra puça çıxmışdır. Ona görə də C.Məmmədquluzadənin Bakı həyatının təxminən ilk yarısı ümidlərlə bağlı olduğu üçün yazıçının əsərlərində bu dövrü təqdir edən nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Sonrakı mərhələdə isə sovet quruluşunu təqdir edən yazılara ya rast gəlinmir,ya da dövrü tərif edən bu yazılarda məcburiyyət hissi və könülsüzlük açıq-aydın hiss olunur. Bu halı düzgün qiymətləndirən akademik İsa Həbibbəyli belə yazırdı: “Ədib illər uzunu uğrunda çarpışdığı amallara heç olmasa sovet dövründə çatmağa can atmışdır. Lakin... ictimai-ədəbi mühitdə biganəliyin, laqeydliyin, tənhalığın burulğanına düşmüşdür” (5, 359).

SONUÇ

M.İbrahimov isə C.Məmmədquluzadənin sovet dövrü ictimai və ədəbi-bədii fəaliyyətinə yüksək qiymət verir, ictimai fəaliyyət və sənətini şüurlu surətdə “zəhmətkeş xalqa, əməkçi bəşəriyyətə verdiyini” nəzərə çatdırır. Göründüyü kimi, M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə yaradıcılığının və ictimai fəaliyyətinin sovet dövrünü təhlil edərkən bu dövrün ideoloji qadağaları şəraitində “məsələləri bütün açıqlığı ilə təhlildən keçirə bilməmişdir” (5, 359).Lakin bütün bunlara baxmayaraq C.Məmmədquluzadənin yazıçı və jurnalist kimi möhtəşəm obrazını canlandıra bilmişdir.

“Böyük demokrat”ın doqquzuncu bölməsi “C.Məmmədquluzadənin yaradıcılıq xüsusiyyətləri haqqında” və onuncu bölməsi isə “Bəzi yekunlar” adlanır. Hər iki bölümdə C.Məmmədquluzadəyə məxsus o keyfiyyətlərdən danışılır ki, bu məsələlər bu və ya digər dərəcədə əvvəlki səkkiz bölümdə təhlil olunmuşdur. Ancaq həmin məsələlər bu hissələrdə təkrar yox, ümumiləşmə səciyyəsindədir. Məsələn, C.Məmmədquluzadənin yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən danışarkən varlığa realist münasibət, xəlqilik, sənətdə realizmin təzahürü, dil, millilik və bu kimi digər məsələlər ümumiləşdirilərək təhlil süzgəcindən keçirilir. “Bəzi yekunlar” bölümündə isə M.İbrahimov C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı ilə əlaqədar gəldiyi nəticələri sadalayır. Dörd hissədən ibarət olan bu bölmədə isə C.Məmmədquluzadə böyük yazıçı, ölməz jurnalist, ictimai xadim, müəllim, alovlu vətənpərvər kimi dəyərləndirilir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.

2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

ANALYSIS OF SOUTH AZERBAIJAN LITERATURE IN THE CONTEXT OF THE ENTIRE IDEA OF AZERBAIJAN LITERATURE (BASED ON M. IBRAHIMOV'S RESEARCH)

CƏNUBI AZƏRBAYCAN ƏDƏBIYYATININ BÜTÖV AZƏRBAYCAN ƏDƏBIYYATI IDEYASI KONTEKSTINDƏ TƏHLILI

(M.İBRAHİMOVUN ARAŞDIRMALARINA ƏSASƏN)

Dr. ULKER BAHSIYEVA

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tedrisi teknolojisi bölümünün baş öğretim üyesi, ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Mirzə İbrahimov Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını böyük tarixi hadisələr fonunda yaranmış və inkişaf etmiş ədəbiyyat kimi dəyərləndirir. Onun XIX və XX əsrlər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında araşdırmaları həm elmi, həm də milli-mənəvi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. İşin əhəmiyyəti ondadır ki, M.İbrahimov bu ədəbiyyata ərazisi iki yerə parçalanan, lakin dili, ruhu, mədəniyyəti, ürəyi parçalanmayan bir xalqın ədəbiyyatı, geniş mənada isə böyük Azərbaycanın ədəbiyyatı kimi baxır. Ona görə də M.İbrahimovun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı elə bir tədqiqi yoxdur ki, Şimal və Cənub ədəbi proseslərindəki əlaqədən danışılmasın. M.İbrahimov XIX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına Şimali Azərbaycan ədəbi və ictimai proseslərinin təsirini önə çəkir.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı, vətən, ana, birlik

ABSTRACT

Mirza Ibrahimov evaluates the literature of South Azerbaijan as a literature that arose and developed against the background of great historical events. His research on individual representatives of South Azerbaijani literature of the 19th and 20th centuries is important both from a scientific and national-spiritual point of view. The importance of the matter is that M.Ibrahimov views this literature as the literature of a people whose territory is divided into two parts, but whose language, soul, culture, and heart are not divided, and in a broad sense, the literature of great Azerbaijan. Therefore, M.Ibrahimov does not have such a study of the literature of South Azerbaijan that does not mention the connection between the literary processes of the North and the South. M.Ibrahimov highlights the influence of the literary and social processes of North Azerbaijan on the literature of South Azerbaijan in the 19th century.

Key words: M.Ibrahimov, South Azerbaijani literature, homeland, mother, unity

GİRİŞ

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinin öyrənilməsi M.İbrahimovun elmi araşdırmaları içərisində vacib yerlərdən birini tutur. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının 200 illik (XIX-XX əsrlər) dövrünü əhatə edən bu tədqiqlər ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılıqlarını öyrənmək və bütöv ədəbiyyatımız haqqında elmi təəssüratları genişləndirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Qeyd edək ki, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin bir çox dövrləri və bu dövrlərdə yaşayıb-yaratmış yüzlərlə sənət adamının həyat və yaradıcılığı barədə akademik M.İbrahimov

araşdırmalar aparmış, ciddi monoqrafiya və elmi məqalələr çap etdirmişdir. Bütün bunlar akademik M.İbrahimovun Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti problemlərinin həllində yaxından iştirak etdiyini və bu sahədə əhəmiyyətli xidmətlər göstərdiyini təsdiqləyir. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərinin öyrənilməsi akademik M.İbrahimovun ümumazərbaycan ədəbiyyatı problemlərinin araşdırılması ilə bağlı göstərdiyi xidmətlərin tərkib hissəsidir. Əlbəttə, M.İbrahimovun bu sahə ilə əlaqədar apardığı tədqiqatlar təsadüfi xarakter daşımır. Əvvəla, M.İbrahimov Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı istiqamətini öz elmi fəaliyyətinə daxil etməklə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini bütövlükdə öyrənməyə çalışmışdır. İkincisi, M.İbrahimov bütöv Azərbaycanın Cənubi Azərbaycan qolunda yaranan son iki yüzillik ədəbiyyatın nümayəndələri və ümumi xarakteristikası haqqında zəngin məlumata malik idi.

M.İbrahimovun 12 yanvar 1982-ci ildə Təbrizdəki Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyətinə ünvanladığı məktubda bu fikir öz təsdiqini tapır: "Qardaşlar! Bədii ədəbiyyat sizinlə bizim vahid mənəvi vətənimizdir və bu vətəni qorumaq, onun parlaması, çiçəklənməsi üçün səmimi-qəlbdən əlindən gələni etmək hər birimizin müqəddəs borcudur... Cənubi Azərbaycanda bizim qədim mədəniyyət mərkəzlərimiz Təbrizdə, Ərdəbildə, Marağada, Urmiyada və İran məmləkətinin paytaxtı Tehranda, habelə başqa yerlərdə yaşayan Azərbaycan şair və yazıçıları gözəl sənət əsərləri yaratmışlar" (3, 160). Üçüncüsü, M.İbrahimov istər Cənub, istərsə də Şimalda yaranan son iki yüzillik ədəbiyyatın müxtəlif ictimai-siyasi şərait və hətta müxtəlif dillərdə yaranmasına baxmayaraq, hər iki ədəbiyyatın "Azərbaycan xalqının dil, mədəniyyət, ədəbiyyat, adət-ənənə, mənəvi, ruhi yaxınlıq və birliyinə" (1, 6) xidmətini gözəl başa düşürdü. Onun 05 avqust 1982-ci ildə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı nümayəndəsi Rəhim Dəqiqə yazdığı məktubda bu cəhət ifadəsini belə tapır: "Bizim həm o taydan, həm də bu taydan çıxmış böyük adamlarımız – Mirzə Fətəli Axundov və Hacı Zeynalabdin Marağayi, Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim Talıbov, Nəriman Nərimanov və Səttar xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Sabir və Möcüz, Məhəmməd Hadi və Ləli və sair böyük yazıçılarımız, şairlərimiz, ictimai xadimlərimiz inqilabçılarımız hamısı bu fikirdə olublar ki, Azərbaycan adlı gözəl bir torpağın, Azərbaycan xalqı adlanan dünyanın ən istedadlı, ən əməksevər və qabil xalqlarından olan Azərbaycan xalqının övladlarıdırlar. Onlar "o tay, bu tay" bilməyiblər. Bütün əməl və fikirlərində Arazın hər iki sahilində yaşayan zəhmətkeş xalqın azadlığına, tərəqqisinə, səadətinə çalışıblar" (3, 162). Dördüncü, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar M.İbrahimovun ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətlərindəki Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı boşluğunu doldurmaq baxımından əlamətdar hesab edilə bilər. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanda "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı"nın xüsusi elmi sahəyə çevrilməsi akademik M.İbrahimovun adı ilə bağlıdır. 1976-cı ildə AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsi onun təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Bu şöbə elmi araşdırma mərkəzi kimi Cənubi Azərbaycanın zəngin ədəbi-mədəni tarixinin fundamental öyrənilməsində mühüm rol oynamağa başladı. 1981-1994-cü illər arasında dörd cildlik Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyalarının işıq üzü görməsi, çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin çapı və s. işlər şöbənin ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə və elmimizə verdiyi dəyərli töhfələrdəndir.

Mirzə İbrahimov Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını böyük tarixi hadisələr fonunda yaranmış və inkişaf etmiş ədəbiyyat kimi dəyərləndirir. Onun XIX və XX əsrlər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında araşdırmaları həm elmi, həm də milli-mənəvi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. İşin əhəmiyyəti ondadır ki, M.İbrahimov bu ədəbiyyata ərazisi iki yerə parçalanan, lakin dili, ruhu, mədəniyyəti, ürəyi parçalanmayan bir xalqın ədəbiyyatı, geniş mənada isə böyük Azərbaycanın ədəbiyyatı kimi baxır. Ona görə də M.İbrahimovun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı elə bir tədqiqi yoxdur ki, Şimal və Cənub ədəbi proseslərindəki əlaqədən danışılmasın. M.İbrahimov XIX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına Şimali Azərbaycan ədəbi və ictimai proseslərinin təsirini önə çəkir. "Şimali Azərbaycanda

yaranan ədəbiyyata xalqın mənəvi, mədəni, həyatına yeni ruh gətirən küləklər elə ilk başlandığı gündən Araz və Astara çaylarını, Muğan düzünü və Talış dağlarını aşıb Cənuba da yayıldı" (2, 15). İ.Qutqaşınlı, A.Bakıxanov, Q.Zakir, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, o cümlədən dövrü mətbuat sırasında "Əkinçi" ideyalarının Cənubi Azərbaycanın ədəbiyyatına birbaşa təsirini M.İbrahimov sadəcə təsdiqləmir, ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılıq nümunələri əsasında bu təsirin səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Əndəlib Qaracadağı, Heyran xanım, Zikri Ərdəbili, Seyid Əbülqasim Nəbati, Məhəmməd Bağır Xalxali, Hacı Mehdi Şükuhi, Əbülhəsən Raci, Mirzə Əlixan Ləli, Məhəmməd Hidəçi, Hacı Sərraf Rza, Mirzə Əbdürrəhim Talıbov, Zeynalabdin Marağayi, Mirzə Ağa Təbrizi kimi yeni ruhlu şair, yazıçı və dramaturqların simasında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının estetik tələbləri ödəməsini, xalqın arzu və istəklərini əks etdirməsini qeyd edir.

Ümumiyyətlə, M.İbrahimovun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı tədqiqləri 4 cildlik "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı" antologiyasına yazdığı ön söz və bir sıra məqalələrində əksini tapmışdır. Lakin M.İbrahimovun Cənub ədəbi prosesinə həsr edilən kiçik məqalələri ədəbiyyatşünaslığımız üçün böyük hadisə hesab olunub. Digər baxımdan M.İbrahimovun ayrı-ayrı məqalələrdə irəli sürdüyü fikir Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinə həsr olunmuş iri tədqiqat əsərlərindəki fikirlərlə üst-üstə düşür.

Onun 1945-ci ildə XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Heyran xanımın yaradıcılığının təhlilinə həsr edilən "Şairə Heyran xanım" məqaləsi bu sırada önəmli yerlərdən birini tutur. M.İbrahimov Azərbaycan və fars dillərində 4500 beytdən ibarət divanı olan Heyran xanımın sənətini klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ənənələrinə, o cümlədən Füzuli ruhuna uyğun yazılmış sənət hesab edir. Heyran xanımın qəzəlləri ilə yanaşı tərcibənd, məsnəvi və müxəmməslərini təhlil edərkən M.İbrahimov həm onun yaradıcılığının janr genişliyindən, həm də poeziyasının yüksək sənətkarlıq keyfiyyətlərindən söhbət açır. Heyran xanıma həsr edilən məqalədə onun şərq şeir ənənələrinə bağlılığı əksini tapsa da, Vaqif üslubuna yaxınlığı barədə də fikirlər yer alır. M.İbrahimov bu cür bağlılığı Heyran xanımın qəzəllərinin mövzu baxımından əski, ruh və ifadə baxımından yeni olması ilə əlaqələndirir. "Bu qəzəllərdə həyat və təbiət, gözəllik və incəliyə qarşı sağlam və təbii zövqi əlaqə vardır. Onların hər sətrində insan ürəyinin canlı duyğuları hakimdir"(7, 216).

M.İbrahimov XIX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatından danışarkən bu ədəbiyyatın realist-demokratik ruhuna daha çox diqqət ayırırdı. Bu yolda M.F.Axundovun Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına təsirini xüsusi qiymətləndirirdi. M.İbrahimov yazır ki, Heyran xanım, Nəbati, Əndəlib Qaracadaği, Hacı Mehdi Şükuhi, Raci, Ləli, Dilsuz və s. şairlərin yaradıcılığında ənənəyə güclü sədaqət olsa da, sənətlərindəki mahiyyət dünyəvi hisslər, realist yanaşma yolu ilə çatdırılır.

Görkəmli alim Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının xalqın tərəqqisi, gələcək arzuları naminə mübarizəsini, eyni zamanda onun tənqidi-realist mövqeyini M.F.Axundovla yanaşı, A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani, C.Məmmədquluzadə və s. sənətkarların təsiri ilə də bağlayır. Maraqlıdır ki, M.İbrahimov Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı üçün bu təsiri nəzəri bir aspektdən irəli sürsə də, bütün sənətkarlarda mütləq mənada onun təzahürünü axtarmağa səy göstərmir. Bu cür yanaşma elmiliyə və obyektivliyə tam uyğundur. Çünki Şimali Azərbaycan ədəbiyyat ideyalarının Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri heç də o demək deyil ki, Ləli, Raci Hidəçi, Dilsuz və digər sənətkarlar bu təsir nəticəsində başqa istiqamətdə formalaşan realist ədəbiyyat nümayəndələrinə çevrilmişlər. Bu mənada Hacı Mehdi Şükuhi, Əbülhəsən Raci, Məhəmməd Əmin Dilsuz, Ləli, Hidəçi, Rza Sərraf yaradıcılıqlarını mövzu, ideya və forma xüsusiyyətləri baxımından təhlil edən M.İbrahimov onların yaradıcılığına məxsus yeni cəhətləri göstərsə də, bu şairlər daha çox klassik ədəbiyyatın nümayəndələri təsiri bağışlayır.

M.İbrahimov Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının bu qrup şairlərindən danışarkən haqlı olaraq onların əsərlərində “insan həyatının, din və dünya məsələlərinin, təbiət hadisələrinin, müxtəlif təriqətlərin, inam və əqidələrin şərhində, gündəlik həyatda, insan münasibətlərində rast gəldiyi ziddiyyətlər barədə fəlsəfi düşüncələr, onları dərk etmək ehtirası və s.” (7, 651)əks olunduğunu qeyd edir.

M. İbrahimov cəmiyyətə qarşı etiraz motivli şeirləri təhlil edərkən ilk növbədə Mahmud Qənizadənin, Seyid Əşrəf Gilaninin, Siqqətülislamın, Şəms Kəsmainin, Xazin Təbrizinin yaradıcılığına müraciət etmiş, İran üçün xarakterik olan siyasi ab-havanın doğurduğu çətinlikləri diqqətə çatdırmışdır.

KAYNAKLAR

12. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.

13. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.

14. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.

15. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.

16. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.

17. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.

18. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.

19. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.

20. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.

21. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.

22. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.

23. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.

24. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

ARTISTIC CREATION OF ALEKSEI NIKOLAYEVICH TOLSTOY IN THE HISTORY OF WORLD CHILDREN'S LITERATURE

DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ ALEKSEY NİKOLAYEVİÇ TOLSTOYUN BƏDİİ YARADICILIĞI

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

ÖZET

Rus-Sovyet yazar ve halk figürü Alexei Nikolayevich Tolstoy, çok sayıda tarihi ve bilim kurgu romanı, kısa öykü ve hikayenin yazarıdır. Alexey Tolstoy, Sovyet edebiyatının kurucularından biridir. 1883'te Nikolayevsk'te (şimdi Pugachev) doğdu. A.Tolstoy'un eserinin okuyucuları iki şiir kitabı, kırktan fazla oyun ve birkaç roman biliyor. Yazar aynı zamanda ilginç eserleriyle çocuk edebiyatı tarihine de imza atmıştır. "Altın Anahtar veya Buratino'nun Maceraları" masalının yazarıdır. Yaratıcılığında İtalyan halk masallarına ilgi duymuş, daha sonra özgün fikirlerini tercih ederek "Altın Anahtar veya Buratino'nun Maceraları" konulu bir anlatı yazmıştır. Rus edebiyatı tarihinde bilim kurgu türünün kurucularından biri büyük Sovyet yazarı, şairi ve oyun yazarı Alexei Tolstoy'dur. 1922 yılında yazdığı "Aelita" romanıyla Sovyet edebiyatının temellerini attı. Bilim kurgu eserinin, yaratıldığı dönemin bilimsel bilgisi ve tarihi koşullarıyla ilgili olduğu bilinmektedir. Bu türün kendine has zorlukları var. Bunu ele alan yazarın, zamanının bilimsel bilgisini edinmesi, bilimsel keşif ve bulguların genel yönünü, teknik ilerlemeyi doğru anlaması ve ifade etmesi gerekiyordu.

Azerbaycanlı okurlar A. Tolstoy'un eserlerini çok iyi biliyorlar. 1930'lu yıllardan itibaren eserleri Azerice'ye çevrilerek yayımlandı. Beydulla. Musayev, yazarın "Birinci Pyotr" (1936) adlı romanını yazdı, Muhtar Hacıyev "Aelita" (1956) romanını yazdı, A.Memmedkhanlı roman-epik "Azablı yolarla" (1961), Asad Zeynalov "Nikita'nın Çocukluğu"nu, Mikayil Rzaguluzade Tolstoy'un ünlü bilim kurgu romanı "Mühendis Gary'nin Hiperboloidi"ni tercüme etti.

Adib'in bilim kurgu romanı "Aelita" gençler tarafından en çok okunan eserler arasında yer alıyor. Yazarın gücü, fantastik olay örgüsünü gerçek hayatla çok doğal ve özgün bir şekilde bağlayabilmiş olmasıdır. Romandaki olaylar gezegenimize çok uzak olan Mars'ta geçmiştir. Ancak yazar, romantik efsanevi olay ve karakterlerin modern yaşamı, hayalleri ve idealleriyle güçlü bir bağ kurmuştur. Aelita, Los ve Gusev gibi karakterler okuyucuların dikkatini geleceğe yöneltti ve onları büyük idealler uğruna mücadeleye yöneltti.

Alexey Tolstoy, ünlü bilim adamı ve fantezici K.E.Siolkovsky'nin çalışmaları ve uzay alanındaki diğer yeniliklerle tanışmayı başardı. Bu nedenle fantezilerindeki gerçeklik, karakterdeki renk ve karakterlerin hareketliliği güçlüdür. Bu bakımdan tüm Avrupalı ve Amerikalı öncüllerinden ciddi biçimde farklıydı. Ve ayrıca seleflerinin yüzeysel eğlencelere fazla eğilimli olmaları genç okuyucularda daha fazla paniğe ve korkuya neden oldu. A.Tolstoy'da fantezi ve onun kanatlarında gelişen olaylar, iyiyle kötünün mücadelesine odaklanmış, aşkın kudretli gücüne hizmet etmiş, hakikatin ve adaletin kutsanmasına ve bunun sonucunda hepsinde adalet kazanılmıştır.

Anahtar kelimeler: *halk figürü, yoksul, mücadele, Buratino, masal, itiraf, görüş, burjuva aydınları*

ABSTRACT

Russian-Soviet writer and public figure Alexei Nikolayevich Tolstoy is the author of a number of historical and science fiction novels, short stories, and stories. Alexey Tolstoy is one of the founders of Soviet literature. He was born in 1883 in Nikolayevsk (now Pugachev). Two poetry books, more than forty plays, and several novels are known to readers of A.Tolstoy's work. At the same time, the writer left his signature in the history of children's literature with interesting works. He is the author of the fairy tale "The Golden Key or the Adventures of Buratino". In his creativity, he was interested in Italian folk tales, and later preferred his original ideas and wrote a narrative about "The Golden Key or the Adventures of Buratino". One of the founders of the science fiction genre in the history of Russian literature is the great Soviet writer, poet and playwright Alexei Tolstoy. He laid the foundation of Soviet fiction with his novel "Aelita" written in 1922. It is known that the science fiction work was related to the scientific knowledge and historical conditions of the time of its creation. This genre has its own challenges. The author who addressed it was required to acquire the scientific knowledge of his time, to correctly understand and express the general direction of scientific discoveries and findings, technical progress.

Azerbaijani readers are well acquainted with the works of A.Tolstoy. Starting from the 1930s, his works were translated into Azerbaijani and published. Beydulla. Musayev wrote the writer's novel "Pyotr the First" (1936), Mukhtar Hajiyev wrote the novel "Aelita" (1956), A.Mammadkhanli translated the novel-epic "Azabli yolarla" (1961), Asad Zeynalov translated "Nikita's Childhood", Mikayil Rzaguluzade translated Tolstoy's famous science fiction novel "The Hyperboloid of Engineer Gary" in 1964.

Adib's science fiction novel "Aelita" is one of the most read works by young people. The power of the writer is that he was able to connect the fantastic plot with real life in a very natural and original way. The events in the novel took place on Mars, which is far from our planet. However, the author created a strong connection with the modern life, dreams and ideals of the romantic legendary events and characters. Characters such as Aelita, Los, and Gusev directed readers' attention to the future and mobilized them to fight for great ideals.

Alexey Tolstoy was able to get acquainted with the works of the famous scientist and fantasist K.E.Siolkovsky and other innovations in the field of space. Therefore, the reality in his fantasies, the color in the character and activity of the characters is strong. In this respect, he was seriously different from all his European and American predecessors. And also because his predecessors were too inclined to superficial entertainments, and caused more panic and fear in young readers. In A.Tolstoy, fantasy and the events taking place in its wings were focused on the struggle of good and evil, served the mighty power of love, the celebration of truth and justice, and as a result, justice won in all of them.

Keywords: *public figure, poor, struggle, Buratino , fairy tale, confession, opinion, bourgeois intellectuals*

Giriş

Rus-sovet yazıçısı və ictimai xadim Aleksey Nikolayeviç Tolstoy bir sıra tarixi həmçinin elmi-fantastik roman, povest, hekayələrin müəllifidir. Aleksey Tolstoy sovet ədəbiyyatının yaradıcılarından biridir. O, 1883-cü ildə Nikolayevsk şəhərində (indiki Puqaçov şəhərində) anadan olmuşdur. A.Tolstoyun yaradıcılığında iki şeir kitabı, qırxdan artıq pyes, bir neçə roman

oxucularına məlumdur. Eyni zamanda yazıçı, uşaq ədəbiyyatı tarixinə maraqlı əsərlərlə imzasını qoymuşdur. “Qızıl açar və ya Buratinonun sərgüzəştləri” nağılının müəllifidir. Yaradıcılığında italyan xalq nağıllarına maraq göstərmiş, sonradan öz, original ideyalarına üstünlük vermiş və “Qızıl açar və ya Buratinonun sərgüzəştləri” haqda rəvayət yazmışdır.

Əsərin əsas süjetini Buratino və onun dostlarının Karabas Barabas, Duremar, tülkü Alisa və pişik Bazilio ilə mübarizəsi təşkil edir. Qızıl açarı ələ keçirmək üçün gərgin mübarizə aparırlar. Bu açar Karabas Barabas üçün var-dövlət, onun yoxsullar üzərində hakimiyyəti deməkdir. Buratino, Karlo ata, pudel Artemon, Pyero və Malvina üçün isə azadlıq hər şeydən üstündür. Əsər xeyrin şər üzərində qələbəsi ilə sona çatır. Beləliklə kiçik oxucuların uzun zaman maraq dairəsində olan Buratina obrazı indinin özündədə oxunur və sevilir.

A.Tolstoy XIX əsr rus ədəbiyyatı ənənələrindən geniş bəhrələnmişdi. Onun yaradıcılıq yoluna çox sevdiyi yazıçı Qoqolun əhəmiyyətli dərəcədə təsiri olmuşdur. “Rastyoginin macərası”, “Portret” və başqa əsərlərin süjetlərinin quruluşunda Qoqol ənənələrini görmək mümkündür.

A.Tolstoy özünə qarşı çox tələbkar olmuş, əsərləri üzərində dönə-dönə işləmişdir. “Axmaqlar” romanının yalnız üçüncü redaktəsi müəllifi qane edə bilmişdir. “Nikitanın uşaqlığı” adlı avtobioqrafik əsərində müəllif, 1917-ci ildə Avropada mühacirət illərini qələmə almışdır. Yazıçı bu illəri ömrünün ən ağır dövrü adlandırmışdır. Mühacirət illərindən sonra A.Tolstoy daha böyük mövzular, problemlər üzərində işləmişdir. Uzun yaradıcılıqdan sonra müəllif, “Çörək” romanını yazmış, “Əzablı yollarla” trilogiyasının son iki hissəsini tamamlamışdır. 1929-cu ildə yenidən “Birinci Pyotr” mövzusuna qayıtmış və ömrünün axırına qədər bu əsər üzərində işləmişdir.

“Əzablı yollarla” tarixin ölümə məhkum etdiyi burjua dünyasına qarşı duran obrazlar silsiləsi – Katya və Daşa, Telegin və Roşin surətləri epik lövhələrlə verilmiş, müəllifin əsas düşüncəsi və qənaətlərinin düzgün ifadəsi qələmə alınmışdır. Ədib inqilabı boğmağa can atan əksinqilabçı cəbhənin və azadlıq axtaran burjua ziyalılarının ölümə məhkum olduğunu bədii lövhələrdə əks etdirmişdir. Beləliklə, yazıçı “Əzablı yollarla” trilogiyasında həyatın istiqamətverici və tərbiyəvi rolunu xalqla sıx əlaqədə, vəhdətdə təsvir etdiyi qəhrəmanlarının simasını ümumiləşdirə bilmişdir.

A.Tolstoy özünün nəzəri fikirlərindən birində etiraf etmiş ki, ədəbiyyatın indiki dövrdə mühüm vəzifəsi dövrümüzə layiq böyük insan obrazı yaratmaqdır. Yazıçı bu ədəbi-estetik tezisinə axıradək sadiq qalmışdır. Yaradıcılığının zirvəsi hesab olunan “Birinci Pyotr” tarixi romanı buna ən gözəl sübutdur. Romanda təsvir olunan Pyotr adamları əsil-nəcabətlərinə görə deyil, istedad və qabiliyyətlərinə görə qiymətləndirilmişdir. O, Avropanın mədəni ölkələri ilə əlaqə yaratmış, gəmi inşaatını, dənizçiliyi, ümumiyyətlə, elmləri inkişaf etdirmişdir. Müəllif göstərir ki, bu tərəqqini, əlbəttə, təkcə Pyotrun adı ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmaz. Bu yüksəliş, eyni zamanda, Rusiyanın tarixi inkişaf qanunauyğunluqları ilə bağlı olan bir proses idi. Pyotrun tarixi və mədəni islahatları, Sofyanın hakimiyyəti, knyaz Qolitsının Krıma yürüşü, Azov yürüşləri, Pyotrun Avropaya səfərləri, İsveçlə müharibə, Narva yaxınlığındakı qələbə və s. hadisələr romanın əsas mahiyyətini təşkil etmişdir. Baş qəhrəmanın həyatı, ictimai fəaliyyəti əsərdə Rusiyanın tarixi ilə sıx əlaqədə təsvir olunmuşdur.

Beləliklə, “Birinci Pyotr” tarixi romanında A.Tolstoy Pyotrun hakimiyyəti dövrünün bədii salnaməsini sənətkarlıqla yarada bilmişdir. Maksim. Qorkinin fikriilə desək, bu roman realizmin görkəmli nümunəsi, “uzun ömürlü kitab” kimi qiymətlidir. Rus xalqının böyük vətənpərvəri olan A.Tolstoy Azərbaycan oxucuları üçün də doğmadır. Onun zəngin ədəbi irsinə 30-cu illərdən başlayaraq böyük maraq yaranmışdır. 1936-cı ildə ədibin məşhur “Birinci Pyotr”

romanı Beydulla Musayevin tərcüməsində çapdan çıxmış və mətbuatda mühüm ədəbi hadisə kimi qiymətləndirilmişdir.

Rus ədəbiyyatı tarixində elmi-fantastik janrın yaradıcılarından biri böyük sovet yazıçısı, şair və dramaturq Aleksey Tolstoydur. O, 1922-ci ildə yazdığı "Aelita" romanı ilə sovet fantastikasının əsasını qoymuşdur. Məlumdur ki, elmi-fantastik əsər öz yarandığı dövrün elmi bilikləri və tarixi şəraitilə bağlı olmuşdur. Bu janrın özünəməxsus çətinlikləri vardır. Buna müraciət edən müəllifdən zəmanəsinin elmi biliklərinə yiyələnmək, elmi kəşflərin və tapıntıların, texniki yüksəlişin ümumi istiqamətini düzgün dərk və ifadə etmək tələb olunurdu.

Azərbaycan oxucuları A.Tolstoyun əsərləri ilə yaxşı tanışdırlar. 1930-cu illərdən başlayaraq onun əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və çap olunmuşdur. Beydulla. Musayev yazıçının "Birinci Pyotr" romanını (1936), Muxtar Hacıyev "Aelita" romanını (1956), Ə.Məmmədxanlı "Əzablı yollarla" roman-epopeyasını (1961), Əsəd Zeynalov "Nikitanın uşaqlığı" əsərini, Mikayıl Rzaquluzadə Tolstoyun məşhur "Mühəndis Qarinin hiperboloidi" elmi-fantastik romanını 1964-cü ildə tərcümə etmişdir.

Ədibin "Aelita" elmi-fantastik romanı da gəncliyin ən çox mütaliə etdiyi əsərlərdən biridir. Yazıçının qüdrəti bundadır ki, fantastik süjeti real həyatla çox təbii və orijinal şəkildə əlaqələndirə bilmişdir. Romandakı hadisələr planetimizdən çox uzaq olan Marsda cərəyan etmişdir. Lakin müəllif romantik əfsanəvi hadisə və xarakterləri insanların müasir həyatı, arzu və idealları ilə möhkəm bağlılıq yaratmışdır. Aelita, Los, Qusev kimi obrazlar oxucuların diqqətini gələcəyə yönəltmiş, böyük ideallar uğrunda mübarizələrə səfərbər etmişlər.

A.Tolstoyun sosialist platformasına yaxınlaşmasında mühüm rol oynamış M.Qorki "Aelita" əsərinin məzmunu ilə tanış olduqdan sonra yazırdı: "Tolstoyun Mars hadisələrindən bəhs edən əsəri "ehtiyacdan" yox, bu cür ədəbi romanlara maraq gücündən, sensasiyadan doğmuşdur. Bu saat Avropada bu məsələlərə çox maraq göstərirlər. Məişət təsvirindən, psixoloji məsələlərdən cana doymuşlar. Rus məişətinə isə başqa münasibət vardır, o, camaatı maraqlandırır. Bu böyük xalq – ruslar çox qeyri-adi yaşayırlar".

Aleksey Tolstoy məşhur alim və fantast K.E.Siolkovskinin əsərləri ilə və kosmos sahəsindəki digər yeniliklərlə yaxından tanış ola bilmişdi. Buna görə də onun fantaziyalarındakı reallıq, obrazların xarakter və fəaliyyətindəki kolorit güclüdür. Bu cəhətdən o, bütün Avropa və Amerika sələflərindən ciddi şəkildə fərqlənirdi. Həm də ona görə ki, onun sələfləri zahiri əyləncələrə çox meyil etmiş, gənc oxucularda daha çox vahimə, qorxu hissi oyatmışdılar. A.Tolstoyda isə fantaziya və onun qanadlarında baş verən hadisələr xeyir və şərin mübarizəsinə yönəldilmiş, məhəbbətin qadir gücünə, haqq və ədalətin təntənəsinə xidmət etmiş, nəticə etibarilə hamısında ədalət qələbə çalmışdır.

Avropa və Amerikanın fantastik yazıçıları qeyri-adi maşınları, mexanizmləri fövqəlbəşər, ondan istifadə edən insanları isə bir qədər anormal şəkildə təsvir etmişlər. A.Tolstoy bunların heç birini qəbul etməmişdir. O, mövcud ənənəni tamam vurub dağıtmış, əsas diqqət mərkəzinə qeyri-adi maşınları yox, onları yaradan insanın özünü çəkib gətirmiş, onları güclü, yenilməz, bütün maneələrə üstün gəlməyi bacaran, insan azadlığı üçün özünü fəda etməkdən qorxmayan, pul hərisliyinə, dünya ağalığına nifrət edən qəhrəman kimi təsvir etmişdir. Buna görə də "Aelita" əsərində fantastika təkcə süjet xəttini bəzəməyə yox, həm də gələcəyin ictimai-siyasi konsepsiyasını müəyyənləşdirməyə xidmət etmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, romanın əsas ideyası, fəlsəfi mahiyyəti, bədii pafosu aydın zəkaya, humanist düşüncələrə malik olan yeni insanın təsdiqinə yönəldilmişdir. Ona görə də ilk sovet fantastik əsərinin baş qəhrəmanı sosialist inqilabının mübariz keşikçisi və müdafiəçisi, qızıl əsgər Aleksey İvanoviç Qusevdir. O, istismar zəncirini qırıb azadlığa çıxmış doğma xalqının

bütün xarakterik cəhətlərini özündə birləşdirmiş, milli koloritli bir inqilabçıdır. İnsanın insan tərəfindən istismarına o dözə bilməmiş, sosialist inqilabının əhəmiyyətini başa düşmüş və ona bütün varlığı ilə sədaqət göstərmişdir. Qusev qoçaq, səxavətli, demokratik əhvali-ruhiyyəli bir gənc idi. Uşaqlıqdan öz zəhməti ilə böyümüş, on səkkiz yaşından orduya xidmətə getmiş, inqilabçı əsgərlər tərəfindən çar hakimiyyətinə qarşı vuruşmuş, dörd sovet respublikasının təşkilində bilavasitə iştirak etmiş, polyakları Kiyevdən, ağqvardiyaçıları Krımdan qovub çıxartmışdır. Üstəlik savadlıdır, maşından başı çıxır, təyyarədə uçmuşdur. Döyüşdə yaralandığı üçün ehtiyata göndərilmiş, ata-anası öldüyünə, qardaşları həlak olduğuna görə kəndə qayıtmaq istəməmişdir. Eşidəndə ki, mühəndis Los, Marsa uçmaq üçün kosmik gəmi hazırlayıb, Qusev, Losla görüşmüş onunla birgə Marsa uçmağı təklif etmişdir. Bu təklifi qəbul edən Los, Qusevlə birgə Marsa uçmaq planını həyata keçirmişdir.

A.Tolstoy hadisələri Marsa aparıb çıxartsa da, yer üzündə onu narahat edən məsələlərdən danışmış, inqilab qəhrəmanlarının fəaliyyət dairəsini genişləndirmiş, xarakter cizgilərini bədii şəkildə əks etdirmişdir. Fantastik yol yazıçı üçün məqsədə yox, vasitəyə çevrilmişdir.

A.Tolstoy "Aelita" romanından sonra 1926-cı ildə "Mühəndis Qarinin Hiperboloidi" adlı ikinci fantastik romanını yazmışdır. Yazıçı bütün sonrakı on il ərzində əsərə dəfələrlə əl gəzdirmiş, əlavələr etmiş və təkmilləşdirilmiş son variantını 1939-cu ildə çap etdirmişdir. "Mühəndis Qarinin Hiperboloidi" romanı bu janrın tələb və prinsiplərinə layiqincə cavab vermişdir. Əsərdə mühüm hadisələr Qarinin ətrafında cərəyan etmiş, məhvedici şüasaçan aparat kəşf etməklə mühəndis Qarin hamının diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bütövlükdə əsər hər cür vəhşiliyə, müharibəyə qarşı çevrilmişdir.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Oktyabr sosialist inqilabının nəticələrindən narazı qalan keçmiş mühəndis Qarin məşhur alim Nikolay Xristoforoviç Mantsevin fikirlərini mənimsəmiş, layihəsini oğurlamış, Yerin helium qurşağına düşə biləcək şüa toplayan hiperboloid hazırlamışdır. O, elmin, zəkanın məhsulunu insanlığa, yeni cəmiyyət inkişafına sərf etmək əvəzinə dünya ağalığı iddiasına düşmüş, böyük faciələrə, insan təlafatlarına səbəb olmuşdur. "Aelita" da olduğu kimi, burada da elmi fantaziya sovet varlığı, sovet xalqının sülhsevər siyasəti və əmək rəşadəti ilə bağlı olmuşdur. Yazıçı macəra janrının tələblərinə uyğun olaraq qəhrəmanı macəralar burulğanında gəzdirsədə, real varlıqdan, müasir problemlərdən uzaqlaşmamış, faşizmə açıq eyhamlar etmişdir.

A.Tolstoy "Qızıl adası"nda Qarinin səltənətini faşist diktaturası adlandırmışdır. Çünki dünyanın hər yerindən bura zorla altı min adam gətirilmiş və ağır işə məcbur edilmişdir. Qarinin özünə köməkçi təyin etdiyi Çermak on beş nəfərdən ibarət cəllad dəstəsi düzəldərək insanlara ağır işgəncələr vermişdir. Keçmiş Vrangel zabitləri də bura cəlb olunmuşdu. Fiziki cəza, kötək zərbəsi, dəhşətli istismar baş alıb getmişdi. Ona görə də "Qızıl adası"nı "Yaramazlar adası" adlandırmışdılar. Hadisələrin bütün inkişafı prosesində sovet adamı, sovet xarakteri, proletar məfkurəsi hiss edilmiş, sinfi şüur, sinfi mübarizə özünü aydın şəkildə büruzə vermişdir. Roman indi də özünün bəşəri mahiyyətini, siyasi kəskinliyini itirməmiş, dünyanı qan dənizində boğmaq istəyənlərə, kütləvi qırğın silahına əl atanlara ibrət dərsi kimi səslənmişdir.

Ədibin II Dünya müharibəsi dövründə yazdığı bir çox elmi-publisist oçerkləri, siyasi pamfletləri özünün humanizmi, beynəlmiləlçilik ruhu ilə Azərbaycan oxucularının da diqqətini cəlb etmişdir. Bu illərdə Azərbaycan mətbuatında ədibin "Biz nəyi müdafiə edirik", "Düşmən Moskvanı hədələyir", "Nə üçün Hitler məğlub olmalıdır?", "Hitler kimdir və nə istəyir?", "Hitler ordusunun qara günləri" və s. yazıları dərc olunmuşdur.

Rus xalqının unudulmaz yazıçısı 3 dəfə Stalin mükafatı laureatı (1941, 1943, 1946) olaraq represiya qurbanlarından olmamışdır. Aleksey Tolstoy xalq həyatından gələn koloritli bir dillə,

sadə, dolğun dialoqlarla, rus uşaqlarının taleyindən bəhs edən dinamik əsərlər müəllifi olaraq, böyük bir yaradıcılıq yolu keçmişdir.

Lakin 1945-ci ildə ağır xəstəliyin verdiyi əzablardan sonra Moskva şəhərində vəfat etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aleksey Tolstoy, "Aelita Roman". Bakı- Uşaqgəncnəşr, 1956. -202 s

2. Aleksey Tolstoy, " Əzablı yollarla" trilogiya. I və II kitab. Bakı-Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1961. -694 s.

3. Aleksey Tolstoy, "Mühəndis Qarinin hiperboloidi. Aelita" Roman-orta və yuxarı yaşlı məktəblilər üçün. Bakı- Gənclik, 1988. -369 s.

THE HISTORICAL ROLE OF SULTAN MAJID GANIZADE IN THE NEW PHASE OF AZERBAIJAN EDUCATION (1890-1930)

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN YENİ MƏRHƏLƏSİNDƏ SULTAN MƏCİD QƏNIZADƏNİN TARİXİ ROLU (1890-1930)

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Aygün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

ÖZET

Azerbaycan çocuk edebiyatının oluşum ve oluşum tarihi son iki yüzyılı kapsasa da ona gösterilen ilgi ve ilgi her zaman ön planda olmuş, edebiyatımızın tüm dönemlerini kapsamış, hem edebiyatta hem de edebiyatta ilginç sayfalarla anılmıştır. büyük edebiyatı ve çocuk edebiyatında. Sultan Mecid Ganizade, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Azerbaycan'da ilerici pedagojik hareketin ana temsilcilerinden biriydi. Eğitimde "modern-modern" hareket olan yeni ideolojik öğretmen neslinin liderlerinden biri olarak kabul edildi.

Sultan Mecid Ganizade, Nisan 1866'da Şamahı'da doğdu. Kendisine Rus dilini öğrenme hedefini koyarak, Rus halkının tarihini ve Rus yazarların yaratıcı yolunu takip ederek mükemmel bilgi edindi. 1883 yılında Sultan Majid Ganizade, Tiflis'teki Aleksandrovsky Öğretmenler Enstitüsü'ne girdi. Bu enstitü 50 yıldır çevre illerdeki şehir okullarına öğretmen yetiştiriyor. Yakın arkadaşı Habibbey Mahmudbeyov ile birlikte 1887 yılında Bakü'ye gelerek "Rus-Azerbaycan okulunu" kurdular. Azerbaycan eğitiminin yeni bir aşaması sayılan bu başarılı faaliyet, yeni eğitim kurumlarının oluşmasına yol açtı.

Sultan Mecid Ganizade'nin ilk oyunu "Gonça Hanım"dır. Ancak çalışmayla ilgili herhangi bir bilgi bulunmuyor. Sultan Mecid, Rus yazarlardan yaptığı çevirilerin yanı sıra halk masallarından yola çıkarak çocuklara yönelik manzum hikâyeler de yazmıştır. En meşhur eseri "Maktubati-Şeyda Bey Şirvani"dir. Aslında biyografik bir çalışma. Romanın tüm içeriği eserin başkarakteri Şeyda Mesihzade'nin günlüklerinden oluşmaktadır. Araştırmacılara göre Şeyda Bey, Ganizade'nin kendisidir. Bu çalışma "Öğretmenlerin Gururu" ve “Gelinler” romanlarından oluşmaktadır. Azerbaycan edebiyatı tarihinde ilk diyalog sayılan bu eser bir nevi didaktik eserdir. Aynı zamanda 1893 yılında ilk mizahi manzum çocuk hikâyesi olan “Tilki ile Çağcağbey” ve masal şiiri olan “Zalımam hay, zalımam” (1921) adlı şiirin yazarıdır. Yazar her iki eserin konusunu da folklordan almıştır. Bu eserlerin her ikisi de çocuklarda nezaketi, bilgi arzusunu ve diğer duyguları geliştirir. Çocuk psikolojisi, algılama ve anlama özellikleri konusunda iyi bir bilgi birikimine sahip olan yazar, eserin çocukların kolay anlaması için çift tekerlemelerden yoğun bir şekilde yararlanarak gerçek hayattan sahneler oluşturmuştur.

Sultan Majid Ganizadeh büyük bir eğitimci, söz, fikir ve eylem adamı, dilbilimci, Metodist bilim adamı, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki tanınmış edebi ve sosyal-politik şahsiyetti. Hak âlemine katılmasının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen o, eserleriyle, yaptıklarıyla ve parlak fikirleriyle bugün hâlâ yaşamaktadır. Azerbaycan'da modern mektep

hareketinin kurucusu, eşsiz bir müjdeci, büyük bir eğitimci olan Sultan Mecid Ganizade'nin adı ve eserleri her zaman yaşayacaktır.

S.M. Ganizade 1937 baskılarının kurbanıydı.

Anahtar kelimeler: *ilköğretim, eğitim, ilerleme, yöntem, yetişme, entelektüel, genç, fikir*

ABSTRACT

Although the history of the formation and formation of Azerbaijani children's literature covers the last two centuries, the attention and interest shown to it has always been at the forefront, covering all periods of our literature, and it has been remembered with interesting pages, both in its great literature and in children's literature. Sultan Majid Ganizadeh was one of the main representatives of the progressive pedagogical movement in Azerbaijan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. He was considered one of the leaders of the generation of new ideological teachers, the "modern-modern" movement in education.

Sultan Majid Ganizade was born in April 1866 in Shamakhi. Having set himself the goal of learning the Russian language, following the history of the Russian people and the creative path of Russian writers, he acquired excellent knowledge. In 1883, Sultan Majid Ganizade entered the Alexandrovsky Institute of Teachers in Tbilisi. For 50 years, this institute has trained teachers for urban schools in nearby provinces. Together with his close friend Habibbey Mahmudbeyov, they came to Baku and founded the "Russian-Azerbaijani school" in 1887. This successful activity, considered a new stage of Azerbaijani education, led to the creation of new educational institutions.

Sultan Majid Ganizade's first play is "Goncha Khanum". However, there is no information about the work. Along with his translations from Russian writers, Sultan Majid also wrote verse stories for children based on folk tales. His most famous artistic work is called "Maktubati-Sheyda Bey Shirvani". In fact, it is a biographical work. The entire content of the novel consists of the diaries of the main character of the work, Sheyda Mesihzade. According to the researchers, Sheyda Bey is Ganizade himself. This work consists of the novels "Teachers' Pride" and "Bridesmaids". This work, considered the first dialogue in the history of Azerbaijani literature, is a kind of didactic work. At the same time, he was the author of the first humorous verse children's story "Fox and Chagjagbey" in 1893 and the fairy tale poem "Zalımam hay, zalımam" (1921). The author took the subject of both works from folklore. Both of these works cultivate kindness, desire for knowledge and other feelings in children. The author, who has a good knowledge of children's psychology, his perception and understanding features, has created real life scenes by making extensive use of double rhymes for easy understanding of the work by children.

Sultan Majid Ganizadeh was a great educator, man of words, ideas and deeds, linguist, Methodist scientist, well-known literary and social-political figure of the late 19th-early 20th century. Although many years have passed since he joined the world of truth, he still lives today in his works, deeds and brilliant ideas. The name and deeds of Sultan Majid Ganizade, the founder of the modern school movement in Azerbaijan and an incomparable herald, a great educator, will always live on.

S.M. Ganizade was a victim of the repressions of 1937.

Keywords: *elementary, education, progress, method, upbringing, intellectual, young, idea*

Sultan Məcid Qənizadənin əsərlərində zəmanənin nəbzi vururdu. O, həmişə zəruri problemlər irəli sürür və nəcib əxlaqi keyfiyyətlər təbliğ edirdi. Buna görə də əsərləri ədəbi ictimayyətin nəzərini cəlb edir, yaradıcılığı müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi.

Xeyrulla Məmmədov

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının təşəkkülü və formalaşması tarixi son iki əsri əhatə etsə də, ona göstərilən diqqət və maraq həmişə öndə olmuş, ədəbiyyatımızın bütün dövrlərini əhatə edərək, istər böyük ədəbiyyatında, istərsədə uşaq ədəbiyyatında maraqlı səhifələri ilə yadda qalmışdır. Sultan Məcid Qənizadə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycandakı mütərəqqi pedaqoji hərəkatın əsas nümayəndələrindən biri idi. Yeni məfkurəli müəllimlər nəslinin, təhsildəki «üsuli-cədid» hərəkatının öndə gedənlərindən biri sayılırdı.

Sultan Məcid Qənizadə 1866-cı ilin aprel ayında Şamaxıda anadan olub. Rus dilini öyrənməyi qarşısına məqsəd qoyaraq, rus xalqının tarixini və rus ədiblərinin yaradıcılıq yolunu izləyərək, mükəmməl biliyə sahib olmuşdur. Sultan Məcid Qənizadə 1883-cü ildə Tiflisdəki Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuşdur. Bu institut 50 il müddətində yaxın vilayətlərin şəhər məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlamışdır. Yaxın dostu olan Həbibbəy Mahmudbəyovla birlikdə Bakıya gələrək 1887-ci ildə "Rus-Azərbaycan məktəbi" adlı ibtidai təhsil ocağının yaradıcısı oldular. Azərbaycan maarifinin yeni mərhələsi sayılan bu uğurlu fəaliyyət yeni təhsil ocaqlarının yaradılmasına səbəb oldu.

Sultan Məcid Qənizadənin ilk pyesİ “Qönçə xanım” əsəridir. Lakin əsər haqqında məlumat yoxdur. Rus ədiblərindən etdiyi tərcümələrlə yanaşı, Sultan Məcid xalq nağılları əsasında uşaqlar üçün mənzum hekayələr də yazmışdır. Ən sanballı bədii əsəri isə “Məktubati-Şeyda bəy Şirvani” adlanır. Əslində bu, bioqrafik bir əsərdir. Romanın bütün məzmunu əsərin baş qəhrəmanı Şeyda Məsihzadənin gündəliklərindən ibarətdir. Tədqiqatçıların fikriycə Şeyda bəy elə Qənizadənin özüdür. Bu əsər «Müəllimlər iftixarı» və «Gəlinlər həmayili» romanlarından ibarətdir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk dilogiya sayılan bu əsər bir növ didaktik əsərdir. Eyni zamanda ədib, 1893-cü ildə “Tülkü və Çaqcaqbəy” adlı ilk yumoristik mənzum uşaq hekayəsinin və «Zalımam hay, zalımam» (1921) adlı nağıl-şeirinin müəllifidir. Müəllif hər iki əsərin mövzusunu xalq folklorundan almışdır. Bu əsərlərin hər ikisi uşaqlarda xeyirxahlıq, biliyə həvəs və sair hisslər tərbiyə edir. Uşaq psixologiyasını, onun qavrama, dərk etmə xüsusiyyətlərini gözəl bilən müəllif, uşaqların əsəri asan qavraması üçün qoşa qafiyələrdən geniş istifadə edərək real həyat səhnələri yaratmışdır.

Sultan Məcid Qənizadə, 1894-cü ildə böyük rus yazıçısı Lev Tolstoyun “Əvvəlinci şərabçı” pyesini tərcümə etmiş, həmin ilin may ayında Bakıda tamaşaya qoymuşdur. Bu da Azərbaycan teatrı tarixinə rus dramaturgiyasının ilk tamaşası kimi daxil olmuşdur.

S.M.Qənizadə məktəb və təhsil islahatının irəliləyişi naminə böyük işlər görmüşdür. Avropa tipli təlim metodlarını və tərbiyə vasitələrini ilk dəfə Azərbaycanın məktəb həyatına tətbiq edənlərdən birincisi oldu. Məktəblilər üçün dəyərli, müasir mündəricəli dərsliklər yazaraq, həm məktəblər üçün, həm də oxucu kütləsi üçün lüğətlər, rusca-azərbaycanca danışıq kitabları tərtib edən maarifçi ziyalı idi. Yalnız məktəbdə deyil, teatr, qiraətxana-kitabxana yaratmaqla, həmçinin mətbuat vasitəsilə böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsi qayğısına qalırdı. Uşaqlar üçün dəyərli əsərlər yazaraq, mütaliə kitabları çap etdirdi. Bir inspektor kimi Qafqaz müsəlmanlarına aid məktəblərdə maarifin yüksəlməsi, uşaqların daha səmərəli təhsil alması üçün, təlimin məzmunca təkmilləşdirilməsi və yeniləşməsi uğrunda mübarizə aparan ziyalılarımızdan olmuşdur. Proqramların, dərs vəsaitlərinin, metodiki tövsiyələrin hazırlanmasında, təcrübə dərslərinin keçilməsində məsləhətçi kimi fəaliyyəti danılmazdır.

S.M.Qənizadə Azərbaycan xalqının məktəb və təhsilinə əvəzsiz xidmətlər göstərmiş savadlı vətəndaşların yetişməsində heç kəslə müqayisə oluna bilməyəcək qədər səmərəli işlər görmüşdür. Təhsilimizidə olan yeniliklərin və onun bünövrəsini qoyanlardan biri olan S.M.Qənizadə fəaliyyətini qiymətləndirməmək mümkün deyil.

Ədibin fəaliyyəti XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda məktəb təhsilinin və pedaqoji fıkrin inkişafı tarixi təşkil edir. Yaradlcılığında təhsil-tərbiyə məsələləri dövri mətbuatın maraq dairəsində idi. Azərbaycan maarifçilər nəslinin nümayəndəsi olan bu şəxsiyyət xalqın savadlanması, dövrün mütərəqqi ideyaları ilə tanış olmaları üçün mətbu orqanın imkanlarını alqışlayırdı.

Maarifçi ziyalının dərsliklərindən biri də həmkarı, o dövrün mədəni pedaqoji mühitində nüfuzlu bir müəllim kimi yaxşı tanınan Əliskəndər Cəfərzadə ilə birlikdə tərtib etdiyi «Kilidi-ədəbiyyat» məcmuəsidir. Müntəxabat tipli bu təlim kitabın ərsəyə gəlməsi təsadüfi deyildi. Kitab, "rus-müsəlman" məktəblərində tədris olunan "fars dili" fənninin öyrədilməsinə yaranan ehtiyacla bağlı meydana gəlmişdi. "Kilidi-ədəbiyyat" Azərbaycanda meydana gəlmiş və işıq üzü görmüş müasir məzmunlu ilk fars dili dərsliyi idi. «Kilidi-ədəbiyyat» peşəkar müəllimlər tərəfindən hazırlandığından bir müntəxabat-dərslik kimi pedaqoji və metodiki cəhətdən lazımi tələblərə uyğunlaşdırılmışdı. Onun tərtibi zamanı aşağıdakı zəruri cəhətlər nəzərə alınmışdı:

1. materialların seçimində onların müasir şagird üçün faydalı olub olmaması, məzmun, ideya, tərbiyəvi fikir, təlim baxımından nə qədər dəyər kəsb etməsi;

2. seçilən materialların həcmi;

3. şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğunluğu;

4. fars dilini öyrənmək mənasında dil və üslub baxımından faydalı olması.

Kitab ibtidai məktəb şagirdləri üçün nəzərdə tutulduğundan əsərlərin həcm baxımından yığcamlığına, fikrin aydınlığına, məktəblilərin maraq dairəsinə uyğunluğuna diqqət yetirilmişdi. Məqsəd həm şagirdlərə fars dilini öyrətmək, həm də onları şərq və Azərbaycan ədəbiyyatının bəzi klassikləri, folklor və yazılı ədəbiyyat nümunələri ilə tanış etmək, nəhayət, böyüməkdə olan nəslin müsbət mənəvi-əxlaqi ruhda, tərbiyəvi xarakterdə böyüməsinə yardım göstərmək idi.

Dərslikdə göstərilən pedaqoji və metodiki mətləblər maraqlı şəkildə şərh olinmuşdur. Müntəxabata daxil edilən materiallar, əsasən, kiçik həcmli bədii əsərlərdən, nəsr və poeziya nümunələrindən ibarətdir. Bununla belə bəzi şərq mütəfəkkirlərinin həyatı barədə də qısa məlumatlar verilir. Dərslik nəsr və poeziya hissədən ibarətdir. Dərslikdə, əvvəlcə nəsr, sonra şeir nümunələri verilir. Nəsr hissəsində kiçik həcmli lətifələr, hekayətlər, rəvayətlər, təmsillər və s. yer alır. Bunlar Azərbaycan və şərq xalqlarının folklor və yazılı ədəbiyyatından, ayrı-ayrı görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin həyatından alınmış ibrətamiz, tərbiyəvi ruhlu örnəklərdir. Şeir nümunələri isə Firdovsi, Nizami, Sədi, Hafiz, Cəlaləddin Rumi və s. şərq şairlərinin yaradıcılığından götürülmüşdür.

Uşaqların yaş və anlam səviyyəsinə müvafiq seçilmiş əsərlərdə cəhalət, elmsizlik, maarifsizlik, nadanlıq, vəfasızlıq, düşüncəsizlik, bədxahlıq, acgözlük, tənbəllik, nəzakətsizlik, ədalətsizlik, qəddarlıq və s. qeyri-insani sifətlər pislənilir. Elmin, maaarif və məktəbin əhəmiyyəti aydınlaşdırılır. Xeyirxahlıq, sədaqət, böyüyə və valideynlərə hörmət, ədalət, səxavət, diribaşlıq, zirəklik, hazırcavablıq, əməksevərlik, düzlük, halallıq, Tanrı hikmətinə inam, etiqadlı olmaq və s. mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər təbliğ edilir. Ümumiyyətlə, tərbiyəvi-didaktik fikir dərslikdəki əsərlərin əsas ideyasıdır.

S.M.Qənizadənin pedaqoji irsinə daxil olan təlim kitablarından biri də "Əlifbayi-mütəhərrikə" ("Kəsmə əlifba", "Hərəkət edən əlifba") adlı əlifba dərsliyi olmuşdur. Bu ənənəvi əlifba kitablarından fərqli olaraq müəllifin özü tərəfindən düşünülmüş, taxta kəsimlərdən ibarət hazırlanmış həriflər və rəqəmlər əyani vəsait kimi, dərs zamanı uşaqların qavram səviyyəsində çox rolu olmuşdur. Bu əyani vəsaitlər, məktəbə yenicə gedən uşaqların ərəb əlifbasını tez və asan öyrənməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Beləliklə, S.M.Qənizadənin "İstilahi Azərbaycan", "Rus dilinin dilmancı", "Rus dilinin müəllimi", "Kilidi-ədəbiyyat", "Lüğəti-türki və rusi", "Lüğəti rusi və türki", "Əlifbayi-mütəhərrikə" kimi pedaqoji əsərləri məktəb və təhsil tariximizdə böyük dəyərə malikdir. Azərbaycan ziyalılarının bütöv bir nəsli müxtəlif zamanlarda bu kitablardan faydalanmışlar.

S.M.Qənizadənin yaradıcılığında "tərbiyə məsələləri" xüsusi mövzu olaraq seçilir. Azərbaycanın maarif və pedaqoji fikir tarixində müəllim və onun şəxsiyyəti barədə geniş söz açan, ona xüsusi dəyər verən ziyalılarımızdan biri də S.M.Qənizadə olmuşdur. O, bir müəllim kimi bu sənətin ağırlığını, çətinliyini, bir maarifçi kimi şərəfini, bir ziyalı kimi səmərəsini, uzaqgörən bir vətəndaş və millət xadimi kimi xalqın gələcəyi yolundakı faydasını aydın surətdə dərk edirdi. Bunu onun istər bir peşə sahibi kimi pedaqoji fəaliyyəti, istərsə də əsərlərindəki nəzəri mülahizələr baxışları sübut edirdi. S.M.Qənizadənin həm "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" adlı əsərində, xüsusilə də onun "Müəllimlər iftixarı" adlanan birinci hissəsində, həm də publisistik məqalələrində müəllim və onun şəxsiyyəti ilə bağlı kifayət qədər aydın, əhatəli fikir və qənaətlər vardır. Həqiqətən də, «Müəllimlər iftixarı» əslində S.M.Qənizadənin pedaqoji həyat yoludur. Burada maarifpərvər ədibin cəhalətə qarşı mübarizədə xalqın maariflənməsi yolunda müəllimin və məktəbin rolu, mühitin, ailənin uşaq tərbiyəsinə təsiri, gənc nəslin düzgün tərbiyəsi məsələləri haqqındakı fikirləri verilmişdir». Müəllifin fikrincə, müəllimin ilk keyfiyyəti mərifət sahibi olmaqdır. Bu Allah tərəfindən insana verilən ali bir nemətdir və mərifət sahibi olmadan əsl müəllim olmaq mümkün deyil.

S.M.Qənizadəyə görə əsl müəllim daim öz şagirdlərinin qayğıları, dərdi, problemləri ilə yaşamalıdır. Onun beyninə həkk olunan səs məktəb zəngi kimi həmişə onu qəflətdən oyatmalı, dərsə, öz şagirdlərinə elm öyrətməyə təşviq etməlidir. Belə bir müəllim nümunəsi olan Şeyda bəy öz əməlləri və düşüncələri ilə daim şagirdləri ilə birlikdədir. Hətta o, yatanda da sinif otaqlarını, otaqdakı şagirdlərini düşünür. Səfərə çıxdığı üçün müvəqqəti olaraq məktəbdən uzaqlaşan Şeyda bəy hər gün dərs başladığı vaxt, yəni səhər saat 8-də yuxudan oyanır. Bu hal onda bir vərdiş halına çevrilmişdir. Bir «sədayi-batini» ona deyir: "… nə yatıbsan, ayıl! Saat səkkizdir, iki yüz şagird dərs otaqlarında müntəzir dayanıb səni gözləyirlər!..." .

S.M.Qənizadə müəllimlik peşəsini bağbanın işi ilə müqayisə edir. Göstərir ki, bağ bağbanın qulluğuna möhtac olub qulluqsuz bar-bəhrə, gül-çiçək vermədiyi kimi müəllimsiz də «aləm evi» viranəyə bənzəyər, bəşəriyyət tərəqqi, fəzilət və elm tapa bilməz. Ona görə də müəllimlik bütün məşğuliyyətlərdən, hətta insana milyonlarla pul, sərvət gətirən fəaliyyət növlərinin, peşələrin hamısından uca və şərəflidir. Pedaqoqun fikrincə: "Müəllimin evi məktəbxanadır, müəllimin təvabe və ətabiri cocuq-şagirdlərdir. Müəllimin istirahəti dəftərlər və kitablarıdır. Müəllimin mal və mətaı dərs və təlimdir. Müəllimin kəsb və icrəti öz millətinin məhəbbət və iradətidir». Şeyda bəy müəllimlik sənəti ilə fəxr edir, onu hər cür mal-dövlətdən, pul və sərvətdən üstün sayır. Onun qənaətinə görə hər kəs öz mal və dövlətindən zəkat verər. "Əhli-maarif zümrəsindən» olan müəllimin zəkat verəcəyi hədiyyəsi də kitab ola bilər. Kamil, mənəviyyatlı insanın nəzərində bundan böyük hədiyyə ola bilməz. S.M.Qənizadə Şeyda bəyin dili ilə müəllim barədə öz baxışlarını belə ifadə edir: "Mənim rəy və təsəvvürümə görə müəllim dediyimiz zat mərifət kütləsinin dərbanı və nicat yolunun rəhbəridir. Elə rəhbər ki, məktəbxana astanasında hidayət məşələsi sancıb əbərayi-ruzigar xidmətinə gecə və gündüz amadə dayanarkən hər bir təvəllayə gələn körpə üçün səngin təlim qapısını iradət zoru ilə açıb nicat

yolunu nişan verir". Müəllif tərbiyə və təhsil arzusu ilə məktəbə qədəm qoyan şagirdləri cəhalət yolunda ayaqlarına çöp, tikan batıb yaralayan şikəstlərə bənzədir. Onları bu yolda sağaldacaq, yolun tikanını, çöpünü təmizləyəcək yeganə varlıq müəllimdir. Müəllim isə bu cəhalət tikanlarını ancaq elm, səbr və sabitqədəmlik yolu ilə təmizləyə bilər. Bir sözlə, müəllim cəhalətdən qurtuluşun, elm və mərifət sahibi olmağın yer üzündəki yeganə vasitəçisi, təlim isə insan balalarını qeyb edəcək "qabili-feyz", "əşrəfi-məxluqatı" kamal və fəzilətə çatdıracaq yeganə vasitədir. S.M.Qənizadə müəllimliyi, başqalarına elm və savad öyrətməyi bu yolun yolçusu üçün bir "din borcu", "şəni uca" vəzifə hesab etsə də, onun çətinlik və məşəqqətlərindən də söz açır. Qeyd edir ki, "Müəllimlik hər bir əsrdə ağır olubsa, bu əsrimizdə dahaca ağırraqdır!".

"Mənəvi-əxlaqi tərbiyə haqqında" adlı ikinci məqaləsində, S.M.Qənizadənin tərbiyə nəzəriyyəsində şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi cəhətdən kamilləşməsi, yetkin əxlaqa, saf mənəviyyata yiyələnməsi başlıca yer tutur. Maarifçi sənətkar məktəbə yalnız böyüməkdə olan nəslə savad, elm və bilik öyrədən bir təhsil ocağı kimi deyil, həm də tərbiyə məbədi kimi baxır. S.M.Qənizadənin "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" əsərinin qəhrəmanı Şeyda bəy də mənəvi-əxlaqi cəhətdən yetkin və nümunəvi müəllimdir. O, mənəviyyatca saf, pak əqidəyə, təmiz qəlbə, işıqlı niyyətə malik pedaqoqların timsalıdır. Xeyirxah və alicənabdır. Xalqını, vətənini sevdiyi kimi bütün insanlara səmimi, qayğıkeş, xeyirxah münasibət bəsləyir. O, namuslu və vicdanlıdır. Davranışlarında ədəbli, danışığında nəcib, əməllərində xeyirxahdır. Ümumiyyətlə, bu görkəmli maarif xadiminin pedaqoji irsində insan tərbiyəsinin mənəvi tərəflərinin islahı, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin aşılanması əsas məsələdir.

O, insan əxlaqının naqis tərəflərinin düzəlməsinə ümid bəsləməyən, onu qeyri-mümkün hesab edənlərin əksinə olaraq həmişə ən pis mühitdə tərbiyələnən adamın tərbiyəsinin də həmin mühitdən uzaqlaşdıqdan və normal mühitə düşdükdən sonra təkmilləşməsinin mümkün olduğunu söyləyir. Ədib insan tərbiyəsinin mənfi, naqis cəhətləri barədə mühakimə yürüdərkən bu cəhətlərin yaranmasını cəhalətdə, maarifsizlikdə görür. Belə hesab edir ki, kütlə arasında maarif geniş yayılsa, insanlar mənəvi cəhətdən saf, əxlaqi cəhətdən dürüst yetişər. Oğurluq, quldurluq, fitnə, hiylə, nadanlıq bədxahlıq, yalançılıq və s. kimi pis əməllər ortadan qalxar. S.M.Qənizadə dərsliklərinin tərtibində də uşaqların yalnız təhsil almasını, elm və maarif kəsb etməsini deyil, tərbiyəsini, mənəvi-əxlaqi cəhətdən kamilləşməsini də diqqət mərkəzində saxlayır.

S.M.Qənizadənin uşaq əsərləri də əxlaqi-tərbiyəvi məzmun və ideyaya malikdir. "Tülkü və Çaqçaq bəy", "Nağıl" adlı mənzum əsərlər, "Allah xofu", "Qurban bayramı" kimi uşaq hekayələri bu qəbildəndir. Pedaqoqun "Dəbistan" jurnalında çap olunan "Allah xofu" hekayəsi ilahi xof və inam insanın mənəvi-əxlaqi cəhətdən kamilləşməsinin əsas amillərindən biri kimi oxucusuna təqdim olunmuşdur. Ədibin "Allah divanı", "Nabəkar qonşu" hekayələrinin də əsas ana xəttini mənəvi-əxlaqi təmizlik və kamillik təşkil edir.

"Fiziki tərbiyə haqqında" adlı üçüncü məqaləsində S.M.Qənizadənin fiziki tərbiyə ilə bağlı fikirləri sistemləşdirilir. "Körpə uşaqlar tərbiyəsi" adlı iri həcmli elmi-pedaqoji məqaləsi maraqlı bir şəkildə müəllif tərəfindən oxucu kütləsinə təqdim olunur. Fiziki tərbiyənin vəzifəsini pedaqoq belə izah edir: "Cism tərbiyəsi cismisəhhət, lakin müraat edərək balanın əza və zahiri hisslərin səhhət üzrə kamala yetirməyi öyrədir".

"Vətənpərvərlik və əmək tərbiyəsi haqqında" adlı dördüncü məqaləsində S.M.Qənizadənin vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı ideyaları ərz olunur. Müəllifin bu mövzuda qələmə alınmış «Janna d'Ark və yaxud üzərayi-Orlean» məqaləsi sırf vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlıdır. 1921-ci ildə "Maarif" jurnalında çap olunmuş bu maraqlı əsər oxuculara vətən və onun müdafiəsi yolunda mübarizə hissi aşılayır. Müəllifin fransız qəhrəmanı, öz canını vətəninin

azadlığı, düşməndən xilası yolunda qurban vermiş, Janna d'Arkı Azərbaycan oxucularına təqdim etməsi təsadüfi deyildi. Burada oxucuları məhz bu yöndə səfərbər etmək, vətənpərvərliyin, doğma yurdun müdafiəsi uğrunda mübarizənin nə olduğunu onlara başa salmaq məqsədi izlənilir. S.M.Qənizadə doğma yurda sevgidə bir fədakarlıq, cəsarət timsalı olan bu gənc qızı əsl tərbiyə nümunəsi kimi təqdir edir.

S.M.Qənizadənin pedaqoji görüşlərində əmək tərbiyəsi probleminə də diqqət yetirilir. Onun əsərlərində böyüməkdə olan nəsli əməyə məhəbbət ruhunda böyütmək, onlara əmək təlimi vermək tərbiyə və təlimdə başlıca amillərdən hesab olunur. Maarifçi müəllimin fikrincə ən yüksək mənəvi keyfiyyətlər, nəcib sifətlər, halallıq, əxlaq, duyğular, işgüzarlıq və zəhmətkeşliyə bağlıdır. Pis, iyrənc, müftəxor təbiətlər avaralığın, işsizliyin nəticəsində baş verdiyini oxucusuna başa salır.

Sultan Məcid Qənizadənin öz yaradıcılıq taleyi, içtimai-pedaqoji fəaliyyəti ilə müasiri olan yazıçıların bir çoxundan fərqlənirdi. Onun yaradıcılığında, içtimai-pedaqoji görüşlərində bir sıra ziddiyyətlər vardır. Belə ki, S.Qənizadə yaradıcılığında və pedaqoji fəaliyyətində yorulmadan dünyəvi elmləri təbliğ etməsinə baxmayaraq, bəzən elmlə şəriəti eyniləşdirməyə meyl göstərirdi.

Sultan Məcid Qənizadə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük maarifçi, söz, fikir və əməl adamı, dilçi, metodist alim, tanınmış ədib və ictimai-siyasi xadim idi. Haqq dünyasına qovuşmasından uzun illər keçsə də o, əsərlərində, əməllərində və parlaq ideyalarında bu gün də yaşayır. Azərbaycanda müasir məktəb hərəkatının banisi və misilsiz carçısı, böyük maarifçi Sultan Məcid Qənizadənin adı və əməlləri hər zaman yaşayacaq.

S.M.Qənizadə 1937-ci il repressiyalarının qurbanı olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. S.M.Qənizadə. Müəllim və onun şəxsiyyəti haqqında. Müəllimtələbə münasibətləri: pedaqoji və psixoloji aspektlər mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Sumqayıt, 27-28 oktyabr 2016, s.205-206

2. S.M.Qənizadə. Gənc nəslin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsi haqqında. Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri, 2016, s.247-250

3. S.M.Qənizadə irsində təhsil-tərbiyə məsələləri. Azərbaycanda təhsil siyasətinin prioritetləri: müasir yanaşmalar mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 25 noyabr 2016, s.179-180

4. S.M.Qənizadə gənc nəslin milli tərbiyəsi haqqında Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. II cild. Bakı, 2013, s.394-397

5. S.M.Qənizadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya Press, 2006. 200 s.

6. S. M. Qənizadə. "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" Azərbaycan nəsri antologiyası. 5 cilddə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006. - C.1. – s.221-308.

7. Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı: Yazıçı, 1983. 212 s.

LYRICS BY YAHYA KAMAL BAYATLI
YƏHYA KAMAL BAYATLININ LİRİKASI

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Yəhya Kamal poeziyası çoxəsrlik türk şeir ənənələrinə sadiq qala- raq vətənə sədaqət hissini ön plana çıxarır. Bu keyfiyyət həm də fərdin problemə şəxsi yanaşma və münasibətindən doğur. Lakin Yəhya Kamal yaradıcılığında vətən məfhumu birtərəfli formada götürülmür, o, "ta- rixi, coğrafi, ictimai bilgi və həqiqətlərə dayanan, yüksək və realist bir vətən anlayışına" çevrilir. Yəhya Kamalın vətənə münasibəti həm də konkretdir, mücərrədçilikdən uzaqdır: "Vətən heç bir zaman nəzəriy- yə deyil, bir torpaqdır. Torpaq cədlərin məzarıdır. Camilərin qurulduğu yerdir. Vətəndaşları vətən vücuda gətirmişdir Vətən nə bir filosofun

fikridir, nə bir şairin duyğusu. Vətən həqiqi və gerçək bir yerdir."

Anahtar kelimeler: Y.Kamal, şeir, lirika, vətən, poeziya

Summary

Yahya Kamal's poetry brings to the fore the sense of loyalty to the motherland, adhering to centuries-old Turkish poetry traditions. This quality also arises from the individual's personal approach and attitude to the problem. However, in Yahya Kemal's work, the concept of homeland is not taken in a one-sided form, it becomes "a high and realistic concept of homeland based on historical, geographical, social knowledge and truths". Yahya Kemal's attitude towards the homeland is concrete and far from abstract: "The homeland is never a theory, but a land. The earth is the grave of the ancestors. It is the place where mosques are built. Citizens were born by the motherland. What a philosopher the motherland is

is his opinion, what a poet's feeling. Motherland is a true and real place."

Key words: Y. Kamal, poetry, lyrics, homeland, poetry

GİRİŞ

Yəhya Kamal XX əsr türk şeiri və nəsrinin inkişafında böyük xid- məti olan sənətkardır. Bir sıra nəsr və publisistik əsərlər yazmasına bax- mayaraq, sənət aləmində qüdrətli şair kimi tanınmışdır. O, öz şerlərilə türk şeir dilinin saflaşdırılmasına, bu dilin poetik imkanlarının geniş- ləndirilməsinə müvəffəq olmuşdur. Yəhya Kamal poeziyaya lap erkən yaşlarından gəlmişdir. O, 5 yaşında olarkən Rədifə adlı bir qıza aşiq ol- muş, qəribə də olsa bu sevgi onun qəlbində uzun müddət yaşamış və 12 yaşında ikən həmin qızın şərəfinə ilk sevgi şerini yazmışdır. Lakin bu şeir çap olunmadığından əsərlərinə daxil olmamışdır. Şairin əldə olunan ilk şeiri isə Balkan müharibəsinə həsr olunmuş qitə hesab olunur. Ma- raqlıdır ki, bu şeiri o, əruz vəznində yazmış, şeirin ahənginə xoşu gəldi- yi üçün Yəhya Kamalın əruza meyli artmışdır. Yəhya Kamalın ilk çap olunan şeiri isə İstanbulun şərəfinə yazdığı "Xatirə" şeiridir. Maraqlıdır ki, şair bu şeiri İstanbulu görmədən yazsa da, qarşısına qoyduğu məqsə- də çatmış və şeir müəllifə böyük şöhrət gətirmişdir. Yəhya Kamalın poeziya aləmində özünəməxsus yer tutmasında tanınmış türk

şairləri Tofiq Fikrət və Şəhabəddinin böyük rolu olmuşdur. Yəhya Kamal bu şəxslərlə İstanbula gəldikdən sonra tanış olmuşdur. Bu şəhərdə olarkən onun digər "Sərvəti-fünun''çularla da əlaqəsi genişlənir. Lakin "Sərvə- ti-fünun''çulardan fərqli olaraq Yəhya Kamal türk dili ilə avropasayağı şeirlər yazmamışdır. O, türk dili ilə şeirin öz milli dəyərlərinə meydan vermişdir. Buna görə də o, digər şairlərdən daha çox qabağa gedərək milli dil, milli şeir vəhdəti və sintezini yaratmışdır.

Şairin yaradıcılığında doğma dil istəyi xüsusi yer tutur. YəhyaKa- mal bu dilin bütün ifadələrini "ağzımda anamın südüdür" formasında yüksək qiymətləndirir.

Yəhya Kamal poeziyası çoxəsrlik türk şeir ənənələrinə sadiq qala- raq vətənə sədaqət hissini ön plana çıxarır. Bu keyfiyyət həm də fərdin problemə şəxsi yanaşma və münasibətindən doğur. Lakin Yəhya Kamal yaradıcılığında vətən məfhumu birtərəfli formada götürülmür, o, "ta- rixi, coğrafi, ictimai bilgi və həqiqətlərə dayanan, yüksək və realist bir vətən anlayışına" çevrilir. Yəhya Kamalın vətənə münasibəti həm də konkretdir, mücərrədçilikdən uzaqdır: "Vətən heç bir zaman nəzəriy- yə deyil, bir torpaqdır. Torpaq cədlərin məzarıdır. Camilərin qurulduğu yerdir. Vətəndaşları vətən vücuda gətirmişdir   Vətən nə bir filosofun

fikridir, nə bir şairin duyğusu. Vətən həqiqi və gerçək bir yerdir." Yəhya Kamalın vətən düşüncələri həm də məna baxımından o qə-

dər genişdir ki, bu genişlikdə bütün fikirlər özünə yer tapır. Şair vətə- ninin hər qarışını sevir, onu müqəddəs hesab edir. O, heç bir fərq qoy- madan İstanbulu da, Ankaranı da, Bursanı da, Üsküpü də, Trabzonu da sevir, hətta bir qarış adsız torpağını da vətən adı ilə bağrına basır. Şairin vətəni cahanın kiçik bir parçası olsa da, vətənə olan sevgi, ona müqəddəs baxış Yəhya Kamalı "cahan vətəndən ibarətdir etiqadımca" fikrini deməyə sövq edir. Onun şeirlərində vətənin bir çox şəhərlərinin mədhinə yer verilsə də, bu hal konkret münasibətlə yanaşı, ümumi sə- ciyyə də bildirir. Daha doğrusu, əgər söhbət İstanbuldan gedirsə İstan- bul gözəllikləri timsalında həm də ümumi vətən duyulur.

Yəhya Kamal İstanbulu Türkiyənin gözəli hesab edir. Bu şəhəri milli memarlıq sənətinin şah əsəri adlandırır. "İstanbul fəthi" şeirində İstanbulun fəth olunması tarixi gün və hadisə kimi sevinclə qarşılanır.

İndi beş yüz sene keçmiş o böyük xatirədən, Əlli üç gündə o həngamə görülmüş buradan.

Canlanır levhası halə, bəşər etdikcə xəyal, O zaman ortada, hər saniyə gerçək bir hal.

"Süleymaniyədə bayram sabahı" şeirində vətən və millət sevgisi, bu sevginin tarixi aspektdə verilməsi, şair düşüncələrinin romantik tərz- də özünə yer alması diqqət mərkəzindədir. Şeir bir növ tarixi səyahət və mövcud vəziyyəti əks etdirmək baxımından xarakterikdir. Yəhya Ka- mal bu əsərdə Türkiyə uğrunda ölənlərin ruhlarına hörmətlə yanaşır. Onların vətən qarşısında haqlarının böyük olduğunu qeyd edir:

Vətənin həm yaşayan varisi, həm sahibi o, Görünür xalqa bu günlərdə təsəlli kimi o,

Həm bu torpaqda bu gün, bizdə qalan hər yerdə, Həm də çoxdan bəri kayb etdiyimiz yerlərdə.

Yəhya Kamal vətənin bayram dolu bugünündə və sabahında şəhid ruhlarını ən uca məqamda saxlayır, onları keçirilən bayramın layiqli iştirakçısı kimi təqdim edir:

Ulu məbəddə qarışdım vətənin birliyinə,

Çox şükür tanrıya, gördüm, bu saatlarda yenə, Yaşayanlarla bərabər bulunan ərvahı.

Doludur könlüm işıqlarla bu bayram sabahı.

Yəhya Kamal şeirləri sadə dil vahidləri ilə zəngindir. Yəhya Ka- mal klassik formada yazdığı şeirlərində belə digər dil tərkiblərindən bacardıqca az istifadə etmişdir. Türk ədəbiyyatı tarixlərində deyildiyi kimi, onun ən böyük xidməti "türkcə duyuşu türkcə deyiş halına qaldır- masıdır." Məsələn, şairin "Məhluqə Sultan" şeirində biz sadəliyin, sadə ifadə və deyimlərin şahidi oluruq:

Bu həzin yolçuların ən kiçiyi, Bir zaman baxdı o viran quyuya.

Və, nədən sonra, gümüş bir üzüyü, Barmağından sıyırıb atdı suya.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu hal şairin əksər şeirlərində özünü göstərən keyfiyyətlərdəndir. "Mahac türküsü'', "Ox'', "Akınçılar'', "Səssiz gəmi'', "Rindlərin axşamı'', "Rindlərin ölümü'', "Üfüqlər'', "Səs" və s. şeirlərində sadəliyin hesabına daxili ahəng və musiqilik üs- tünlük təşkil edir. Onu da qeyd edək ki, Yəhya Kamal şeirlərinin böyük əksəriyyəti İstanbul ləhcəsi ilə yazılmışdır.

Yəhya Kamal şeirlərində mənsub olduğu xalqın qəhrəmanlıq sal- naməsini yazmaq, onun bədii tərənnümünü vermək bacarığını daim nü- mayiş etdirmişdir. Türklərin Malazgird, Çanaqqala, Səlcuq və s. zəfər- ləri onun yaradıcılığında özünün layiqli yerini tutur. Bu cür şeirlərdə əsl türk qəhrəmanlığı, türk əsgəri zəfəri milli qürur hadisəsinə çevrilir:

Ta Malazgird ovasından yüyürən Türkoğlu, Bu nəfərmiydi? Dərin gözləri yaşlarla dolu, Üzü dünyada igid üzlərinin ən gözəli,

Çox böyük bir işi görməklə yorulmuş beli.

Həm böyük yurdu quran, həm qoruyan qüdrətimiz, Hər zaman varlığımız, həm qanımız, həm ətimiz.

Yəhya Kamal klassik şeir ölçülərinin bir çoxundan istifadə etmiş və gözəl nümunələr yaratmışdır. Klassik şeir vəzni olan rübailərin Yəh- ya Kamal yaradıcılığında özünəməxsus yeri vardır. Dörd misralıq kiçik şeirləri ilə o, ictimai-fəlsəfi fikrin bədii tərənnümünə nail olmuş, janrın tələblərinə cavab vermişdir. Yəhya Kamalın rübailərinin mərkəzində Şərq və Qərb təsəvvüf görüşlərinin sintezi dayanır. Rübai janrı üçün Xəyyamanə tərz hakim olsa da, Yəhya Kamalda Xəyyam kimi tək və sistemli bir inanca bağlılıq yoxdur. Belə demək mümkünsə, şairin rüba- iləri dəyişik fəlsəfi fikirlər daxilində formalaşır.

Çepçevrə bahar içində bir yer gördük, Fərhad ilə Şirini bərabər gördük.

Baxdı gecədən fəcrə qədər, əllərdə Ulduzlara yüksələn qədəhlər gördük.

Və ya:

Bir mərhələdən günəşlə dərya görünür, Bir mərhələdən hər iki dünya görünür,

Son mərhələdə bir fəsli xəzandır ki, sürər, Keçmiş gələcək cümləsi röya görünür.

Yəhya Kamal yaradıcılığında nəsr əsərləri az, lakin əhəmiyyətli yer tutur. Onun nəsr əsərləri janr baxımından müxtəlifdir. Roman, hekayə, xatirə, məktub və s. şəklində formalaşan nəsr əsərlərində ictimai-siyasi problemlər üstünlük təşkil edir. Yəhya Kamal öz xatirələrində qeyd edir ki, mən roman yazmaq istəsəm də, bundan yan keçmişəm. Şair ona görə bu işdən yan keçib ki, şeirdə qazandığı uğuru romanda qazana bilməyə- cəyini hiss etmiş, bu işin ona müvəffəqiyyətsizlik gətirəcəyini yəqin etmişdir. Lakin hekayə sahəsində o, bir sənətkar kimi sözünü demiş, yazdıqlarını "Siyasi hekayələr" adı ilə çap etdirmişdir. Müəllif bu əsər- ləri "Siyasi hekayələr" adı ilə çap etdirməkdə məqsədi oxucuların bu- rada əks etdirilən ictimai-siyasi motivə diqqətini yönəltmək olmuşdur.

KAYNAKLAR

1. Yəhya Kamal. Bitməmiş şeirlər, İstanbul, 1976.

2. Yəhya Kamal. Öz göy qübbəmiz, İstanbul, 1961.Yəhya Kamal. Əziz İstanbul, İstanbul, 1964.

3. Yəhya Kamal. Siyasi hekayələr, İstanbul, 1968.

THE POETRY OF NAZIM HIKMAT

NAZİM HİKMƏTİN POEZİYA YARADICILIĞI

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan, Bakı Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Türk ədəbiyyatının ən tanınan sənətkarlarından biri Nazim Hikmətdir. Nazim Hikmət yaradıcılığı istər mövzu, istərsə də forma baxımından zəngindir. Şairin lirik yaradıcılığı milli dəyərləri əks etdirmək, vətənpərvərlik, ictimai, məhəbbət və s. mövzuların tərənnümü baxımından özünəməxsus yerə malikdir.N.Hikmət yaradıcılığında vətən mövzusu olduqca böyükdür. Onun sənətində vətən möhtəşəm bir obrazdır. Bu obraz bütün hallarda konk retdir. Yəni vətəndaşı olduğu Türkiyənin dənizi, gölü, çayı, şəhər və kəndləri, meşələri və s. bütövlükdə Vətən obrazının atributları şəklində məhəbbətlə tərənnüm olunur. N.Hikmət romantik şairdir. Onun romantikası N.Hikmətə xas olan hiss və duyğuların izharında yeni keyfıyyət qazanır. Sevgi və həsrətin lirik-psixoloji mahiyyəti N.Hikmət romantikasında yeni bir poetik göstəriciyə çevrilmişdir.

Anahtar kelimeler: Nazim Hikmət, şeir, vətən, sevgi, romantika

ABSTRACT

One of the most famous artists of Turkish literature is Nazim Hikmet. Nazim Hikmat's creativity is rich both in terms of subject and form. The lyrical creativity of the poet reflects national values, patriotism, social, love, etc. it has a unique place in terms of singing themes. The theme of the homeland is very important in N. Hikmet's works. The homeland is a magnificent image in his art. This image is concrete in all cases. That is, the sea, lake, river, cities and villages, forests, etc. of Turkey, of which he is a citizen. it is sung with love in the form of attributes of the image of the Motherland as a whole. N. Hikmet is a romantic poet. His romance acquires a new quality in the expression of feelings and emotions characteristic of N. Hikmat. The lyrical-psychological essence of love and longing has become a new poetic indicator in N. Hikmet's romance.

Key words: Nazim Hikmet, poetry, motherland, love, romance

GİRİŞ

Nazim Hikmət XX əsr Türkiyə türk ədəbiyyatında ölməz sənət əsərləri yaratmış şair, nasir, dramaturq kimi tanınmışdır. Lakin poezi- ya Nazim Hikmət yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Nazim Hikmət şair kimi ilk misralarını uşaq yaşlarında yazmışdır. Həmin misraların yazılması ilə bağlı N.Hikmətin xalası Sara xanım öz xatirələrində belə yazır: "İstanbuldakı böyük bir yanğını hündürdən seyr edərkən Nazim birdən-birə coşmuş, nərdivandan aşağı-yuxarı qışqıraraq bu misranı çı- ğıra-çığıra təkrarlamışdır: Yanıyor!.. Yanıyor!... Müthiş tarrakalar...". 1918-ci ildə "Yeni məcmuə" jurnalında dərc olunan "Sərviliklərdə"

adlı şeir onun poeziya sahəsində ikinci qələm təcrübəsidir:

Bir inilti duydum serviliklerde Dedim burada da ağlıyan varmı? Yoksa tek başına bu kuytu yerde Eski bir sevgili anan rüzgarmı? Sözlere inerken siyah örtüler Umardım ki, artık ölenler güler. Yoksa hayatında sevmiş ölüler Hala servilerde ağlıyorlarmı?

Yaradıcılığının ilk mərhələsində Yəhya Kamal, Faruk Nafiz, Yusif Ziya, Orxan Seyfi kimi tanınmış şairlərlə sıx əlaqədə olmuşdur. 1920-ci ildə "Alemdar" qəzetinin təşkil etdiyi müsabiqədə birinci yeri tutması onun şeir yazmaq həvəsini daha da artırmışdır. N.Hikmət poeziyada yenilik tərəfdarı olmuş və bir şair kimi üzərinə düşən işin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Hər şeydən əvvəl o, vəzn və qafıyə sərhədlərini aşaraq sərbəst şeirin ən gözəl nümunələrini yarada bilmişdir. O, sənətdə ənənəni həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. Lakin N.Hikmət sınanmış, təcrübədən çıxmış yolun eyni ilə təkrar edilməsinin əleyhinə olmuş, fərdi və fərqli üslublara üstünlük vermişdir. Onun fikrincə mütəmadi olaraq yeni "cığırlar", yeni "yollar" kəşf etmədən poeziyanı irəli apar- maq, onu zənginləşdirmək qeyri-mümkündür. Vaxtilə,Nazim Hikmətin Cümhuriyyət dövrünün böyük şairi Nəcib Fazil Qısakürəkə (1905-1983) ünvanladığı fikirlərdə bu məntiqin təsdiqini görmək çətin deyil: "Sən köhnəsən, amma köhnənin yaxşısısan, mən yeniyəm, amma ye- ninin yamanıyam. Bunu bil ki, mən yeninin yamanı olmağı köhnənin yaxşısı olmaqdan qat-qat üstün tuturam".

N.Hikmət Şərq klassikasını gözəl bilmiş və ona hörmətlə yanaş- mışdır. Ancaq maraqlıdır ki, N.Hikmət divan şeiri barəsində babasının söylədiyi fikirlərə nisbətən, fransız inqilabçıları haqqında anasından eşitdiklərinə və Lamartinin şeirlərinə daha çox diqqət yetirmişdir. Gö- rünür, şairin lirikasında Qərb mahiyyətinin üstünlük təşkil etməsinin bir səbəbi də bununla bağlıdır. Bu fıkir bir daha öz təsdiqini Nazim Hikmətin ilk şeirlərini "Sərvəti-fünun"çuların, o cümlədən Tofiq Fik- rətin təsiri ilə yazmasında da tapır. N.Hikmət poeziyası özünəməxsus keyfiyyətləri ilə seçilən möhtəşəm yaradıcılıq yoludur. N.Hikmətin fik- rincə, şair öz xalqının səsi olmalıdır. Onun sənəti ilə tanışlıq bu fikrin həqiqiliyini tam mənada təsdiqləmiş olur. Maraqlıdır ki, şair öz poezi- yasını kökü yurd torpaqlarının dərinliklərinə, budaqları ucsuz-bucaq- sız dünyaya uzanan nəhəng ağaca bənzətmişdir. Gerçəkliyin təsvir, tərənnüm və təzahürünün mahiyyətdə dayanmaq tələbi N.Hikmət sənə- ti üçün vacib cəhətlərdən biridir. İstanbul ədəbi jurnallarından birinə verdiyi müsahibələrində şair demişdir: "Mən poeziyada realizmə can atıram. Realizm təfərrüatı ilə keçmişin hərəkətini bu günə, bu günkünü gələcəyə ötürə bilir". Amma şair bu məsələdə özünə tənqidi yanaşmış, bir çox əsərlərində realizmin birtərəfli olduğunu və bunun sayəsində hadisələri hay-küylü təbliğat daxilində təsvir etdiyini diqqətə çatdır- mışdır. Bütün bunlara rəğmən 1951-ci ildə Pablo Neruda N.Hikmət haqqında deyəcək: "Onun poeziyası böyükdür, iri axarlı çaylara bən- zəyir. Amma bu polad bir axın kimi mübarizələrə tələsir". Əslində, N. Hikmət poeziyasında mübarizə bu günə və gələcəyə münasibətdə şair baxışlarında yaranan (Qərb ədəbi yanaşma anlamında utopiya) yeni is- tiqamət – romantik üslubdur. Yeni forma və mövzuya yeni münasibət N.Hikmət poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biridir. Şair hansı mövzuda yazmasından, hansı məsələyə toxunmasından asılı olmayaraq ilk növbədə insan-vətəndaş mövqeyindən çıxış edir. İstər ictimai-siyasi, istər məhəbbət, istər təbiət təsvirli, istərsə də fəlsəfi və s. şeirlərində bu mövqe dəyişmir, özünəməxsus şair müdaxilə və münasibətlərində qey- ri-adi poetik ifadə heyranlıq doğurur.

N.Hikmət ruhunun təməlində tarixə, keçmişə, mənəvi dəyərlərə bağlılıq, diqqət və hörmət dayanır.

Çox uzaqlardan gəlirik, çox uzaqlardan, Qulaqlarımızda hələ

İldırımlı səsi var sapan daşlarının. Meşələrində vəhşi atlar kişnəyən dağ başlarının

qanlı heyvan sümüklərilə dövrələnmiş sərhədləri Gəldiyimiz yolun ucudur...

O, keçmişi "müqəddəs xarabalıqları" qürurumuzun, şərəfimizin salnaməsi hesab etməkdə yanılmır.

Yolçu, Şərqə isə yolun, onda sən Hər daşı müqəddəs xərabəyə bax! O yerdə son damla qanını tökən Yaralı igidlər vuruşur qoçaq.

Nazim Hikmət xarakter etibarilə mübariz insan olmuşdur. O, azad- lığı, həqiqəti, bərabərliyi sadəcə olaraq sevməyib, əlində silaha, məşələ çevirib, bayraq kimi dalğalandırıb və təbliğ edib, ən böyük meydanlar- da haqq sözünü deməkdən çəkinməyib. Bu mənada N.Hikmətin inqi- lab şairi adını daşımağa haqqı böyükdür.O, 1930-cu ildə yazdığı "On doqquz yaşım" adlı şeirində belə deyir:

Mən

Yenə söyləyirəm eyni nəğmələri... Döndərmədi küləklər məni havada yarpağa Mən qatdım qabağıma küləkləri...

Lakin N.Hikmət "bir gül ilə bahar olmaz" ideyasını yaxşı başa dü- şür, bütün insanların mübarizəyə qoşulmalarını arzulayırdı. O, anlayırdı ki, azadlıq hamının haqqıdırsa, mübarizə də hamının borcudur. N.Hik- mət "dərdi çox, həmdərdi az dünyada" hamını mübarizəyə səsləyirdi.

Mən yanmasam, sən yanmasan, biz yanmasaq, necə

çıxar qaranlıqlar aydınlığa...

("Kərəm kimi", 1930)

Nazim Hikmətin mübarizələrdə keçən ömür tarixi onu deməyə əsas verir ki, heç bir sürgün, təqib, həbsxana həyatı, işgəncə və s. onu də- yişdirə bilməyib. Əksinə bu cür gərginliklər onu daha da mətnləşdirib, qətiyyətini artırıb.

"Günəşi içənlərin mahnısı" (1928) şeirində şairin lirik-fəlsəfi, si- yasi düşüncələrinin əksi diqqəti cəlb edir. Burada həyatı dəyişmək istəyən, mübarizə yolundan başqa yol tanımayan, ölümün üzünə dik baxan insanların pafoslu çağırışları haqq səsi kimi səslənir. Bu insanlar adi insan deyildir. Onlar "ürəyinin sürətini torpaqlarından alan", "ildı- rım küləklərə minən", dünyanı kökündən dəyişdirmək iqtidarında olan əsl qəhrəmanlardır.

Axın var, Günəşə axın!

Günəşi zəbt edəcəyik, Günəşin zəbti yaxın Düşməsin bizimlə yola evində ağlayanların göz yaşlarını

boynunda ağır bir zəncir kimi daşıyanlar!

Gəlməsin dalımızca

öz qəlbinin qabığında yaşayanlar!

N.Hikmətin "Orada tanış olduqlarım" (1928) şeirində maraqlı məqam diqqəti cəlb edir. İnqilab və mübarizə şairi adlandırılan N.Hik- mət qəfəsdəki sarı bülbülün dili ilə öz arzularını tam fərqli mövqedən bəyan edir:

İstərdim ki, əl-ələ tutub

uşaq bağçalarından geri dönəndə Uşaqlarımız

mənim nəğmələrimi söyləsinlər... İstərdim ki, şüşələri günəş kimi bir kitab evində

kitab keşikçisi olaydım...

Lakin bu romantik duyğu şairin yaradıcılığındakı inqilab pafosuna təsir göstərə bilməmişdir. N.Hikmət cəmi bir il sonra, yəni 1929-cu ildə yazdığı "Yer üzündə bir insan" şeirində belə deyirdi:

Bilmiş olun mənim üçün daha heyrətli daha qeyrətli

daha əsrarlı və böyükdür.

Yolu üstündə durulan Ayağına zəncir vurulan İnsan!

İnsanların yeni dünya arzularına çatmasını mübarizədə görən şair bir sıra şeirlərində "köhnə dünya" adlandırdığı istismarçı cəmiyyəti tənqid edir və onun məhvə məhkum olacağına əminliyini bildirir:

Köhnə dünya, yeni dünya önündə əyil! Aramızdan neçə yoldaş ayırmaq deyil Hər nə etsən yetəcəyik əməlimizə.

("On beşlər", 1922)

N.Hikmət kommunist partiyasının üzvü və təbliğatçısı olmuşdur. O, daim Türkiyə, Sovet İttifaqı və beynəlxalq kommunist hərəkatı nü- mayəndələri ilə həmrəy olmuş və birgə fəaliyyət göstərmişdir. Buna görə o, vətəni Türkiyədə təqiblərə məruz qalmış və vətən xaini səviyyə-sində ittiham olunmuşdur. İstər sağlığında, istərsə də ölümündən sonra,təxminən 2001-ci ilə qədər bu ittihamlar Türkiyədə N.Hikmətin həm yaradıcılığına, həm də şəxsiyyətinə müəyyən kölgələr salmışdır. La- kin N.Hikmətin kommunist hərəkatına bağlılığı heç zaman anti-milli xarakter daşımamışdır. N.Hikmətdə Türkiyə sevgisi, milli ruh və milli qürur duyğusu olduqca yüksək olmuşdur. Şair şeirlərinin birində Tür- kiyə haqqında belə yazır:

Məmləkətlər içində bir şirin məmləkətdir Türkiyə, bizim məmləkət.

("Məmədə son məktubum", 1954)

Bu mənada N.Hikmətin "dünyanın ən gözəl insanlarından olan türk xalqını və dünyanın gözəl dillərindən biri və bəlkə də ən başda gələnlərindən olan Türk dilinin yabançı diyarlarda tanınmasına vəsilə ola bilmək, ömrümün ən böyük sevinci və şərəfi olur" deməsi təsadüfi səslənmir. N.Hikmətin ölkəsinin azad, millətinin xoşbəxt gələcəyi barə- sində düşüncələri ilə beynəlxalq kommunist hərəkatının dünya xalqla- rını xoşbəxtliyə çıxaracaq vədləri arasında uyğunluq onda kommunist olmaq meylini artırmışdır. Onun kommunist siyasi əqidəsi sanki dini əqidə rolunu oynayırdı. O, bu əqidənin fanatı olaraq ölkəsinin, xalqı- nın nicatını yalnız bu yolda görürdü. Ona görə N.Hikmətin istismar, zülm dünyasına qarşı barışmazlıq, mübarizə çağırışının "internasional" səs ahəngində təqdimi olduqca təbii görünür. Biz şairi çox zaman barı- şa bilmədiyi cəmiyyəti dağıtmaq üçün mübarizəyə toplaşan insanların önündə görürük. Doğrudan da bu tip şeirlərində N.Hikmətin öz idealına inam və sədaqətinin hər an şahidinə çevrilirik:

Yenə biz kölələrik, ağamız, bəyimiz var! Yenə hər məlun daşı yosunlaşmış bir divar... Ağalar hey işlədir, əsir işləyir yenə

Yenə də ağaların gümüşlü süfrəsindən Ağappaq çörəyindən, şərab dolu tasından. Qırıntı, artıq belə düşməyir işləyənə!

Əfəndilər, ağalar, övliyalar, keşişlər Əbədi qaranlığın boğulsun qollarında!

Artıq təmiz ruhların işıqlı yollarında

Sadə bir din, bir qanun, bir haqq: işləyən dişlər!

("Meşin cildli kitab", 1921)

Maraqlıdır ki, bu inam şairdə ömrünün sonuna qədər davam etmiş, yaradıcılığında xüsusi izlər buraxmışdır. "Komsomol" (1920), "La- hutinin "Kreml" kitabına müqəddimə" (1923), "1923-cü il Almaniya inqilabını gözlərkən" (1923), "Şərqli və SSRİ" (1925), "Pol Robsona" (1949), "Kommunistlərə bir-iki söz" (1956), "Lenin ilə" (1960), "Le- nin haqqında Vladimir İliçlə söhbət" (1960) və s. şeirlərində N.Hikmət siyasi görüşlərini əks etdirməklə yanaşı, bu görüşlər daxilində özünün milli-bəşəri arzu və ideallarını da dilə gətirmişdir.

N.Hikmət yaradıcılığında vətən mövzusu olduqca böyükdür. Onun sənətində vətən möhtəşəm bir obrazdır. Bu obraz bütün hallarda konk- retdir. Yəni vətəndaşı olduğu Türkiyənin dənizi, gölü, çayı, şəhər və kəndləri, meşələri və s. bütövlükdə Vətən obrazının atributları şəklində məhəbbətlə tərənnüm olunur:

Namuslu, çalışqan, fağır insanların şəhəri, doğma İstanbulum.

Sevgilim, sənin məkanın olan haraya sürgün edilsəm,

hansı dustaqxanada yatsam.

kürəyimdə, torbamın içində götürdüyüm və övlad həsrəti kimi ürəyimdə

sənin xəyalın kimi gözlərimdə daşıdığım şəhər...

("Məktub", 1945)

Şeirdə İstanbul namuslu, çalışqan insanların şəhəri kimi mədh olu- nur. Şair azadlıqda, sürgündə və ya həbsxanada olmasından asılı olma- yaraq qəlbdəki sevgisini İstanbuldan əsirgəmir, onun xəyalı ilə yaşayır, görüşünə can atır. Şeirdə İstanbul sevgisinin mahiyyətində vətən da- yanır. Çünki İstanbula sevgi və məhəbbət o dərəcədə böyükdür ki, bu sevgi İstanbula sığmır, İstanbulun hüdudlarını aşan bu sevgidən vətənin digər məkanlarına da pay düşür.

"Dəvət" (1947) şeirində göz önündə sanki türk ellərinin xəritəsi canlandırılır və Asiyadan Ağ dənizə qədər uzanan bu torpaqları ipək xalıya, xəritə görüntüsünü isə ata bənzədən şair öz məmləkətinin bu gününə sahib durduğu kimi, onun keçmişinə də sahib durur. Keçmişdən bu günə uzanan tarixi, onun keşməkeşlərini, uğur və səadətini öz taleyi hesab edir:

Çaparaq gəlib uşaq Asiyadan

Ağ dənizə bir madyan başı kimi uzanan Bu məmləkət bizimdir!

Biləklər qan içində, dişlər kilidli, ayaqlar çılpaq və ipək bir xalıya bənzəyən torpaq,

bu cəhənnəm, bu cənnət bizimdir!

N.Hikmət böyük ideallar şairidir. Arzusu böyük, ümidi sonsuz, sev- gisi coşğun olan şair "bəyaz yelkənli gəmilərdə aydın üfüqlərə" get- məyi insanlıq üçün vacib sayır. Çünki N.Hikmət həyatla (yaşamaqla) ölümün sərhəddində maneə görmür. Öz arzularının işığında şair həsrətə son qoyub ideala qovuşmağın romantik ifadəsini bu cür təqdim edir:

Dənizə dönmək istəyirəm Mavi aynasında suların

Boy verib görünmək istəyirəm

Mən sularda batan bir işıq kimi Sularda sönmək istəyirəm!

Dənizə dönmək istəyirəm Dənizə dönmək istəyirəm.

("Həsrət", 1927)

N.Hikmət romantik şairdir. Onun romantikası N.Hikmətə xas olan hiss və duyğuların izharında yeni keyfıyyət qazanır. Sevgi və həsrə- tin lirik-psixoloji mahiyyəti N.Hikmət romantikasında yeni bir poetik göstəriciyə çevrilir:

Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında Yarpaqlarım suda balıq kimi qıvıl-qıvıl Yarpaqlarım ipək dəsmal kimi tıril-tıril Qopararaq, gülüm, gözlərinin yaşını sil.

Yarpaqlarım əllərimdir, düz yüz min əlim var

Yüz min əllə toxunuram sənə, İstanbula, Yarpaqlarım gözlərimdir, baxıram heyrətlə Yüz min gözlə seyr edirəm səni, İstanbulu, Yüz min ürək kimi çarpar-çarpar yarpaqlarım. Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında,

Nə sən bunun fərqindəsən, nə də polis fərqində.

("Ceviz ağacı", 1957)

Şeirdə kökü torpağı qucan, budaqları buludlara çatan, Gülhanə par- kında əzəməti ilə seçilən, lakin heç kimin fərqində olmadığı qocaman Ceviz ağacı vətənpərvər insanın – şairin, İstanbul isə həsrətin, sevgi- nin, vətənin simvoludur. Şeir N.Hikmətin Türkiyə həsrətini ifadə etmək baxımından xarakterikdir, Şair 7 il əvvəl ayrıldığı, bir daha görə bil- məyəcəyi Vətəninə İstanbulun simasında tamaşa edir. Lakin şair burada ümumiləşdirmə apararaq özü ilə yanaşı, yüz minlərlə insanın həsrəti və sevgisini ifadə etmişdir. Şeirdə təsvir olunan ağac adi ağac deyildir. Bu ağac yarpaqlarının sayı qədər -yüz min əli, yüz min gözü, yüz min ürəyi olan ağacdır (insandır). Bu ağac (insan) yüz min əli ilə İstanbula toxunur, yüz min gözü ilə İstanbula tamaşa edir, yüz min ürəklə İstan- bul üçün döyünür. Bu yolla o,həsrət yaralarına məlhəm qoyur, vüsalına qovuşur, "sevgilisinin" göz yaşlarını silir, qollarını onun boynuna ke- çirir. Amma bunu elə sakit tərzdə icra edir ki, heç kim bunu hiss etmir, "fərqində ola bilmir". Çünki burada şair qalib obraz rolunda çıxış edir. Mövcud rejim onun arzuları qarsısında(reallaşma anlamında) sədlər çəksə də, şairin vətənlə bağlı sevgi hisslərini cilovlaya bilmir.

N.Hikmət yaradıcılığında məhəbbət tərənnümlü şeirlərin özünəməx-

sus yeri vardır. Onun poeziyasında məhəbbətin mahiyyəti bəşəriyyətə, insana, qadına, təbiətə və s. olan həssas duyğuların ifadəsində açılır. N.Hikmət "enini, uzununu santimetrinə qədər sevdiyi" dünyanın bütün xalqlarına məhəbbətlə yanaşır. N.Hikmət heç bir dini və irqi ayrı-seçki- liyə yol vermədən bəşər övladına qəlbinin hərarətindən pay ayıra bilir. "Dünya, dostlarım, düşmənlərim, sən və torpaq", "Asiya-Afrika yazıçı- larına", "İsveçrə dağları", "Praqada Bir may" və s. şeirlərində N.Hikmət dünyaya, bəşər övladına olan məhəbbətini nümayiş etdirir. Təbii olaraq şairin vətəninə olan məhəbbəti bu sırada xüsusi yer tutur. N.Hikmət qəlbində səngər qazıb müdafiə etdiyi, bağrından qoparıb ata bilmədiyi məmləkətinə sonsuz məhəbbət ifadə edir. Maraqlıdır ki, şairin doğma vətəni ilə bağlı yazdıqlarını ümumiləşdirsək, vətəni özünün taleyi, tər- cümeyi-halı, qüruru və s. hesab etdiyinin şahidi olarıq. Məmləkətini ömür yolu, saçlarının ağ rəngi, alnının qırışı, ürəyinin infarktı kimi sə- ciyyələndirərkən şairin sadəlik və səmimiliyi şübhə doğurmur:

Sən indi qalmısan ancaq Saçlarımın ağında, ürəyimin infarktında.

Alnımın qırışlarındasan, məmləkətim! Məmləkətim, məmləkətim!

N.Hikmətin şeirlərindəki sevdiyi qadınlara məhəbbəti şairin pak duyğularının, səmimi hiss və etiraflarının göstəricisidir. Bu şeirləri oxu- duqca insan gözləri önündə sanki dünyanın ən gözəl mənzərəsini görür, ən həzin musiqisini eşidir.

Sən ey, dildarım mənim, təmiz ürəkli, qızıl rəngli.

Gözləri baldan dadlı arım mənim.

(“Arvadıma məktub”, 1933)

Bu şeirin 1933-cü ildə Bursa həbsxanasında olarkən həyat yoldaşı- na yazıldığını nəzərə alsaq, şairin ən çətin şəraitdə, psixoloji gərginlik- də belə ruhunda gəzdirdiyi ecazkar sevgi duyğularının şahidi oluruq. “Sənsiz Paris” (1958) şeirində sənsizliyin doğurduğu assosiativ duy- ğuların maraqlı təsiri ilə üzləşirik. Cəmi 7 misradan ibarət olan şeirdə biz Parisi gəzən şairin keçirdiyi hisslərlə tanış oluruq. Şair üçün sevdiyi insan müqayisədə hamıdan gözəldir. Buna görə də gözəlliklər şəhəri Parisdə şairin diqqətini heç nə cəlb etmir. Əksinə, onu narahat edir, qəl- bində kədər hissi oyadır:

Sənsiz Paris, gülüm, Bir hava fişəngidir. bir quru gurultu

kədərli bir bulaq. Yaxdı, məhv etdi məni

Parisdə dayanıb, dincimi almadan Səni çağırmaq.

N.Hikmət lirikasında qeyri-adi poetik həssaslıq müşahidə olunur. Onun “mən”i daxilən narahatdır. Bu narahatçılığı doğuran səbəblər olduqca müxtəlifdir. “Qəlbim” (1948), “Dünyanın ən yazıq məxluqu” (1949), “Vəsiyyət” (1953), “Məmədə son məktubum” (1954), “Məməd” (1957), “Son avtobus” (1957), “Münəvvərə məktun yazdım, dedim ki:” (1957) və s. şeirlərində bu səbəblər oxucu üçün aydınlaşır. Oxucu onun şeirlərindəki emosional “yükün” mənbəyini müəyyənləşdirməkdə çə- tinlik çəkmir. N.Hikmət həyatda olduğu kimi şeirlərində də nə qədər narahatdırsa, idealına bir o qədər sədaqətlidir. “Röyalarının ölkəsində ölməyi” özünə şərəf bilən şairin aşağıdakı misralarında bu fikir öz təs- diqini belə tapır:

Mən məni bir daha ələ keçirsəm

...Mən bu xanəyə bir daha girsəm Yaşardım yenə belə qorxu, dəhşət içində.

(“Mən məni”, 1949)

N.Hikmətdə gerçəkliyi yeni poetik təfəkkürlə qavramaq imkanı bö- yükdür. Onun şeirlərində poetik görkəmi yeni olan obrazlar və assosia- siyalar çoxluq təşkil edir. Ona görə də N.Hikmətdə mənanın özünəməx- sus forma və söz-ifadə imkanlarında verilməsi ardıcıl səciyyə daşıyır:

Mən dostların gözündə özümü Olduğum kimi görürəm... (“Vida”, 1931)

Güldün,

Güllər açıldı pəncərəmin dəmirlərində, Ağladın,

Ovuclarıma töküldü incilər.

(“Xoş gəldin”, 1949)Və ya

Təpədəyəm

Uşaqlaşır ucsuz-bucaqsız ayrılıqda Bir sal kimi ürəyim.

Gedər xatirələrin gerisinə, Ulduzsuz, ağır dənizə qədər Zil qaranlıqda.

(“Gecə vaxtı Bakı”, 1960)

Nazim Hikmət harada yaşamasından asılı olmayaraq Azərbaycana böyük məhəbbət bəsləmiş, ona ürəkdən bağlı olmuşdur. Bu da səbəbsiz deyildir. Hər şeydən əvvəl Azərbaycan Nazim Hikmət üçün qədim türk yurdu və türk ruhunu qoruyan insanların yaşadığı müqəddəs bir məkan idi. Şair “Bakıya gedirəm” şeirində Azərbaycana səmimi duyğularını aşağıdakı kimi ifadə edir:

Bakıya gedirəm, ay balam, Bakı-Əsli, mən-Kərəm.

Bakı gəncliyim demək,

Dost əlinə əmanət etdiyim ürək.

Nazim Hikmətin “Neftə doğru” adlı şeirinin mövzusu da Azərbay- canla bağlıdır. Şeirdə bir sıra təbiət lövhələri ilə yanaşı, əsasən Bakı mənzərələri timsalında Bakının obrazı əksini tapmışdır:

Düşünen beyni Moskovaysa ülkemizin, Taze kan dağıtan kalbidir Bakü!..

İlık ve aydınlık bir güney gecesi... Havalarda iri taşlı billur avizeler yanıyor... Her tanesi içinden aydınlanan,

Şeffaf üzüm salkımları sallanıyor havalardan...

N.Hikmətin epik poeziyası daha çox ictimai-siyasi səciyyə daşıyır. “Cakonda və Si-ya-u”, “İnsan mənzərələri”, “Qurtuluş davası dastanın- dan”, “Moskva simfoniyası”, “Zoya” və s. poemalarda problemə obyektiv baxış və münasibət insanı hadisələrindən düzgün nəticə çıxar- mağa sövq edir, geniş poetik lövhələrdə həyatın ictimai-siyasi mənzərə- si əksini tapır.

KAYNAKLAR

4. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri, iki cilddə, I cild. Bakı, “Azər- nəşr”, 1961

5. Nazim Hikmət. Seçilmiş əsərləri, iki cilddə, II cild. Bakı, “Azər- nəşr”, 1961

6. Nihad Səmi Banarlı. Türk ədəbiyyatı tarixi, 2 cilddə, İstanbul, 1998.

M. FUZULI'S GASIDAS (LYRICAL POEMS)
M. FÜZULİNİN QƏSİDƏLƏRİ

Babayev Yaqub Məhərrəm oğlu

filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-4738-9426

Xülasə

Türk və dünya poeziyasının qüdrətli sənətkarlarından olan M.Füzulinin üç divanı vardır: türkcə (Azərbaycan türkcəsində) divan, farsca divan, qəsidələr divanı. Şairin qəsidələri çox olduğundan o, həmin qəsidələri ayrıca tərtib edərək bir divan şəklinə salmışdır. Bu barədə divanın girişində şair özü məlumat verir.

Sənətkarın qəsidələr divanına daxil olan şeirləri üç dildə qələmə alınmışdır: azərbaycan türkcəsində; fars dilində və ərəb dilində. Bu qəsidələr mövzu və ideya baxımından rəngarəngdir. Biz məqalədə Füzulinin qəsidələrinin mövzu, ideya-məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən söhbət açmağa çalışmışıq. Əlbəttə, bir məqalədə şairin çoxsaylı qəsidələrinin hamısının mövzu, ideya-məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini şərh etmək mümkün deyil. Ona görə də məqalədə mümkün qədər ümumiləşdirmələr aparmağa, sənətkarın qəsidələrindən bəzilərinin üzərində dayanmağa çalışmışıq. Müasir oxucu üçün anlaşıqlı olsun deyə verilən şeir nümunələrinin bəzilərinin çağdaş dildə nəsrə çevrilmiş variantını da verməyi lazım bildik.

Açar sözlər: M.Füzuli, klassik poeziya, Azərbaycan ədəbiyyatı, qəsidə, divan ədəbiyyatı, əsərin mövzusu, əsərin ideyası

Summary

One of the powerful artists of the Turkish and world poetry M.Fuzuli has three divans (poem of poetry): Turkish (in Azerbaijani Turkish) divan, persian divan, gasida (lyrical poem). The poet has many gasidas (lyrical poems), he compiled those gasidas (lyrical poem) separately and made the divan (poem of poetry). The poet himself informs the entrance to this divan (poem of poetry).

The artist's poems included in the gasida (lyrical poem) were written in three languages: in Azerbaijani Turkish, in Persian and Arabic. These gasidas (lyrical poem) are colorful in terms of subject and ideas.

In the article, we have tried to talk about the subject, ideal and artistic features of the gasida of Fuzuli. Of course, in an article, it is impossible to comment on the subject, ideas and artistic properties of the gasidas.

Therefore, we have tried to maintain as many generalizations as possible in the article and to stand on some gasidas (lyrical poem). We found it necessary to give the prose version of some poem samples given in the modern language so that they would be understandable for the modern reader.

Keywords: M.Fuzuli, Classic Poetry, Azerbaijani literature, gasida (lyrical poem), divan literature, the subject of the work, the idea of the work

Giriş

Füzuli şərq poeziyasının işlək şeir şəkillərindən olan qəsidə janrında da qələmini sınamışdır. Həm də bu lirik nümunələr üç dildə – türk (şərqi oğuz türkcəsində), fars və ərəb dillərində yaradılmışdır.

Şairin qəsidələrinin kəmiyyətcə çoxluğu onun bu janra xüsusi diqqət yetirməsi ilə əlaqədardır. Sənətkar qəsidələr divanının dibaçəsində deyilən mətləbi bu şəkildə əsaslandırır:

Məsnəvi üsulu, qəzəl sənəti

Qazanmış olsa da aləmdə şöhrət,

Lakin bir eybi var: ifratla təfrit

Nə onda dad qoymuş, nə bunda ləzzət

Təkcə qəsidədir hər xeyir işdə,

Cilvələr saçaraq sayılır sənət.

Sənətkarın üç dildə olan qəsidələrinin sayı yüzdən artıqdır. Ərəbcə örnəklərin kəmiyyəti nisbətən azdır. Göründüyü kimi, müəllifin haqqında danışılan poetik janrda meydana gətirdiyi lirik əsərlərin miqdarı heç də az deyil. Elə buna görə də şair qəsidələrini türkcə və farsca divanlarına daxil etməmiş, hər üç dildə bu janrda olan şeirlərini toplayaraq ayrıca bir divan halında tərtib etməyi lazım bilmişdir. Həmin məsələni Füzuli «Qəsidələr divanı»na yazdığı dibaçədə belə izah edir: «…müxtəlif illərdə, həm də müxtəlif dillərdə bir neçə qəsidə: tövhid, nət, mənqəbət və padşahlara mədh yazmışdım. Allahın köməyi ilə bunların çoxu məşhur olmuşdu. Bir çoxu qayğısızlıq nəticəsində ortadan çıxmış və bəziləri isə namünasib olduqlarından gizlin pərdədə qalmışdı. Bu qəflətdən oyanıb belə məsləhət gördüm ki, pərişan olan bu dediklərimin qalanını bir yerə cəm edim. Bu dövrandan sitəm görmüşləri bir yerə toplayım ki, zaye olmaq təhlükəsindən qurtarıb məşhur və müəyyən olsunlar. Madam ki, qəsidə nəzmin yaxşı növüdür, heyifdir ki, fövt olub gələcək nəslə zövq verməsinlər». (6, 7)

Füzulinin qəsidələrini Tədqiqat

təxmini olaraq aşağıdakı mövzu qruplarına ayırmaq mümkündür: tövhid və münacatlar, nətlər, mənqəbətlər (ayrı-ayrı dini şəxsiyyətlərin tərifi), mədhiyyələr (müxtəlif dünyəvi şəxsiyyətlərin mədhi), ictimai-fəlsəfi şeirlər və s.

Şairin tövhidlərindən biri və qəsidələr divanındakı ilk şeir «Həva ərayi-si-gülzarə oldu çöhrəguşa» misrası ilə başlayan qəsidədir. Həcmcə böyük olan bu şeir mükəmməl bir bahariyyə ilə başlayır. Nəsib (qəsidədə əsas mətləbə keçməzdən əvvəl verilən giriş hissə) hissəni təşkil edən həmin parça qəsidənin az qala yarıya qədərini əhatə edir. Burada baharın füsunkarlığı və təravəti Füzuliyanə obrazlarla tərənnüm olunur. Şair Füzuli həm də rəssam Füzuliyə çevrilir:

Şəqayiq alni zəminbusdən olub məcruh,

Bənəfşə qaməti oldu təvazö ilə düta.

Mürəttəb eylədi bir bəzm gülşən içrə bahar

Ki, verdi zövqi-tamaşası nəş’əyi-səhba.

Ənadil etdi bəyani-məratibi-nəğəmat

Qəmari oldu təanəkəşü sürud səra.

Sədayi-mürğ buraxdı büzürgü kuçigə şövq,

Sürudi-ab ilə üşşaqə hasil oldu nəva.

Bilindi qönçədə gül bərgi zahir olmağ ilə

Ki, qönçə başinə yağdırdı jalə səngi-cəfa.

Cərahət olmasa əzadə zahir olmaz qan,

Tərəşşöh eyləməz əlbəttə sınmadan mina.

Hümayvəş vərəqi-yasəminü bərgi-səmən,

Uçub həvayə gülüstanə düşdü zilli-hüma.

Bahar taciri Misri-çəmən qənilərinə,

Buraxdı Yusifi-gül ərz eyləyib qovğa.

Lalələrin alnı səcdədən yaralandı, Bənövşənin qaməti təvazödən ikiqat oldu.

Bahar çəməndə bir məclis düzəltdi ki, Onun tamaşası şərab nəşəsi verdi.

Bülbüllər nəğmələrin mərtəbələrini bəyan etdilər, Qumrular nəğmə oxuyan və nəğmə yaradan oldular.

Quşların sədası böyük və kiçiyə şövq buraxdı, Suyun nəğməsi ilə aşiqlərə bir pay yetişdi.

Qönçədə gül yarpağı aşkar olmaqla bilindi ki, Şeh qönçənin başına cəfa daşı yağdırdı.

Bədəndə yara olmasa, qan görünməz, Mina sınmasa, əlbəttə, tərləmə olmaz.

Yasəmənin vərəqi və səmənin yarpağı hüma kimi havaya uçdu və gülüstana hüma kölgəsi düşdü.

Bahar taciri çəmən Misirin dövlətlilərinə Gül Yusifi buraxıb dava göstərdi.

Bu, təbii ki, ana dilli poeziyamızda ən dolğun bahariyyələrdən biridir. Zahirən nəsib hissə uzun görünür. Ancaq əslində qəsidədə artıq və lüzumsuz heç nə yoxdur. İri həcmli bahariyyənin özü də elə birbaşa əsas mətləbin – Tanrının qüdrət və əzəmətinin bədii-fəlsəfi ifadəsinə xidmət göstərir. Baharın çeşid-çeşid gözəlliyinin təsviri dərhal belə bir sual doğurur. Bu qədər əlvan və inanılmaz gözəlliyin səbəbi və hikməti nədən, haradandır? Müəllif həmin ecazkar gözəlliyi təqdim etdikdən sonra qəsidənin sonrakı əsas mətləblə bağlı hissəsində həyati məntiqlə deyilən suala cavab verir. Beləliklə, nəsib hissə sənətkarlıqla əsas mətləblə əlaqələndirilir. Göstərilir ki, bu karxana (varlıq, xilqət) bir Ustadın bacarıq və biliyinin nəticəsidir. Hər şey o qədim zata bağlıdır. O zatın ki, al şəraba bənzər dodağın, şirin ləhcənin məlahəti, ölçülü boyun, gözəl çöhrənin nəzakəti ondandır. Görünən hər şey onun elminin kamilliyinin şahidləridir. Onun mərhəməti də, lütfü də, mehribanlığı da, qəzəbi də heç nə ilə müqayisə olunmaz. Bütün bəşərin halı, istər yoxsul, istər varlı onun hikmətinin rəmzlərini mərtəbələrlə şərh edir. Qapısı padşahla dilənçinin bərabərlik məqamıdır.

Sənətkar belə bir ustada (Allaha) əhsən söyləyir və bu nəticəyə gəlir ki, kim ki, sənə qovuşur, əbədi nemət ondadır, kim ki səndən ayrı olar, əbədi əzab içindədir.

Qəsidə ideya-məzmun baxımından Tanrı vahidliyinin, cəlalının və şəninin vəsfini bəyan etməklə yanaşı həm də divana giriş səciyyəsi daşıyır.

«Su», «Xəncər» və s. kimi qəsidələr nətdir. Məhəmməd peyğəmbərin (ə.s.) mədhi ilə bağlıdır. Burada bir məsələni nəzərə çatdırmaq lazım gəlir. Füzulinin bəzi mədhiyyələri var ki, tərifin məzmun və siqləti müəyyən əşya və ya təbiət hadisəsi üzərində qurulur. Başqa sözlə, hər hansı predmet və ya təbiət məqsədli olaraq şeirin poetik nüvəsini təşkil edir, ideya üçün vəsilə rolunu

oynayır. Müəllif tərənnüm obyekti ilə əlaqəli fikirlərini, ideya, məzmun və sənətkarlıq manerasını həmin əşya və hadisənin əlamətlərindən, xassələrindən çıxış edərək oxucuya çatdırır. «Su», «Xəncər», «Gül», «Səba», «Qələm» və s. kimi qəsidələrdə şair bu yolla hərəkət edir.

İslam peyğəmbərinin vəsfinə həsr olunmuş «Su» və «Xəncər» şeirlərində adı çəkilən (və həm də rədif rolunu oynayan) predmetlər mətləbin ifadəsi üçün zəruri məfhumlar kimi seçilir.

Onların əlamət və xüsusiyyətləri mütəfəkkir bir sənətkarın baxış prizmasından şeiriyyət libasına bürünərək, naxışlı, dahiyanə bir bəzək-düzəklə oxucuya təqdim edilir. Buna görə də təsirli, yaddaqalan səciyyə daşıyır.

«Su» Füzulinin ana dilində yazılmış məşhur qəsidələrindən biridir. Suyun Məhəmməd peyğəmbərin (ə.s.) tərifindən ötrü bir vəsilə kimi qəbul edilməsi və poetik obraza çevrilməsi təsadüfi deyil. Belə ki, o, maddi varlığı təşkil edən dörd ünsürdən biri, təmizlik, saflıq vasitəsi və rəmzidir. Bir sözlə, fiziki gerçəklikdə müsbət rolu, dəyəri saysız-hesabsızdır. Sənətkar peyğəmbərin tərənnümü üçün suyun elə qəribə və gözlənilməz xassələrinə əl atır ki, bu, adi adamın yadına gəlmir. Həm də onları elə professional rənglərlə süsləndirir ki, vəsf obyektinə layiq bir poetik lövhə yaranır. Təbii ki, bədii əsərdə forma və məzmun gözəlliyi yaradan poetik fiqurlardan da kafi dərəcədə yararlanır. Aşağıdakı parçaya nəzər salaq:

Rövzeyi-kuyinə hərdəm durmayıb eylər güzar,

Aşiq olmuş, qaliba, ol sərvi-xoşrəftara su.

Su yolun ol kuydən torpaq olub tutsam gərək,

Çün rəqibimdir, dəxi ol kuyə qoyman varə su.

Dəstbusi arizusundan gər ölsəm, dustlar,

Kuzə eylin torpağım, sunun onunla yarə su.

Sərv sərkəşlik qılır qümri niyazından, məgər,

Damənin tuta, əyağinə düşə, yalvarə su.

İçmək istər bülbülün qanın, məgər bir rəng ilə

Gül budağının mizacına girə, qurtarə su.

Tinəti-pakini rövşən qılmış əhli-aləmə,

İqtida qılmış təriqi-Əhmədi-Muxtarə su.

Su daim gözəlin qərar tutduğu bağçaya üz tutur. Deyəsən, o, xoş yerişli sərvə aşiq olmuşdur (Burada təşxis (suyun insan kimi əqli keyfiyyətə malik varlıq olaraq təqdim edilməsi, aşiqliyi), istiarə (insana məxsus əlamətin suyun üzərinə köçürülməsi) və təşbeh (gözəlin olduğu yer cənnət bağçasına bənzədilir) yaradılmışdır).

Gərək torpaq olub suyun o məhəlləyə yolunu kəsəm. Rəqibim olduğu səbəbdən qoymaram ki, su o yerə gedə (Burada mübaliğə, təşxis və touriyyədən, yəni eyhamdan (lirik qəhrəman «torpaq olup dutsam» ifadəsi ilə ölüb torpağa çevrilməyi nəzərdə tutur) istifadə edilmişdir.

Dostlar, onun əlini öpmək arzusundan ölsəm, torpağımı kuzə eyləyin, onunla yara su verin (heç olmasa yarın dodaqları mənim torpağımdan olan kuzəyə dəysin).

Qumrunun yalvarışlarından sərv özünü çəkir, istəyir ki, su ətəyini tuta, ayağına düşə yalvara. Beytdə təşxis, istiarə və touzi («r» samiti – I beytdə, «ə» və «a» saitləri ilə) kimi poetik fiqurlardan istifadə edilmişdir.

Su bir hiylə ilə bülbülün qanını içmək istəyir, gül budağının damarına girib qurtarmağa çalışır. Beytdə təşxis, təlmih («Bülbül və gül» hekayətinə işarə mənasında) vardır.

Su dünya əhlinə təmiz təbiətini açıqlamış və Əhmədi Muxtarın (Məhəmməd peyğəmbərin) yolunu təqlid etmişdir (o yolu tutmuşdur). Beytdə təşxis vardır.

Verdiyimiz nümunədəki son beyt girz (qəsidədə nəsibdən əsas mətləbə keçid beyti) məqamındadır. Burada suyun təmizlik əlaməti ilə islam dininin bir saflıq, batini təmizlik dini olması arasında bənzəyiş yaradılmışdır.

Qəsidədə Allahın rəsulu bəşəri xilqətin ağası, paklıq incisinin dəryası, möcuzələri yamanlıq ocağı üzərinə su səpən «xeyrül-bəşər», «həbibullah» (Allahın dostu), etiqad suyu ilə atəşxanaların odunu söndürən, kafəri müsəlman edən şəxsiyyət kimi təqdim edilir. Suyu adi həyat predmetindən rəmzi-alleqorik səviyyəyə qaldıran, onu təşxis yolu ilə etiqadı statusa malik bir obraz kimi səciyyələndirən şair suyun da təşnə bir həsrətlə peyğəmbərin didarına tələsdiyini söyləyir. Təşnəliyin məlhəmi olan su özü də rəsulun görüş eşqinin təşnəsidir. Buna görə də daim onun ayağı dəyən torpağa yetişməyə, bu torpağa zərrə-zərrə nur salmağa can atır:

Xaki-payinə yetəm der, ömrlərdir müttəsil,

Başını daşdan-daşa vurub gəzər avarə su.

Zərrə-zərrə xaki-dərgahinə istər sala nur,

Dönməz ol dərgahdan, gər olsa parə-parə su.

Divandakı mənqəbətlər içərisində bir neçəsi 1-ci imam Əli ibn Əbutalibə həsr olunmuşdur. Azərbaycan dilindəki «Olur», fars dilində qələmə alınmış «Qışın günündə səhər başlayıb soyuq ruzgar» və s. qəsidələr bu qəbildəndir. Bu tipli şeirlərdə İmam Əli müqəddəs bir şəxsiyyət kimi tərənnüm edilir. Füzulinin bu mövzuya xüsusi diqqət yetirməsi təbii idi. Çünki məzhəbi inancına görə şiə olan şair həm də uzun illər Nəcəfdə İmam Əlinin türbəsində ruhani olaraq fəaliyyət göstərmişdi.

Adını çəkdiyimiz ikinci qəsidənin nəsib hissəsi qış fəslinin dolğun təsvirinə həsr edilmişdir. Bu, «Xəzaniyyə» şeir növünün mükəmməl örnəklərindən biridir.

Qışın günündə səhər başlayıb soyuq rüzgar,

Ağacların canına sanki qorxu, lərzə salar.

Demə ki, yer çəkib ağuşə şövqili günəşi,

Demə, ağ örpəyini dağ başına sərmiş qar.

…Uzatma bəhmən ayında əlini arx suyuna

Ki, onların birisi zəhrdir, biri şahmar.

Yağış havada soyuqdan elə düymələndi

Ki, oldu qətrələrin hər biri düri-şəhvar.

Mövzu etibarı ilə Füzuli qəsidələrinin mühüm bir qismi mədhiyyələrdən ibarətdir. Daha çox dünyəvi motivlə «yüklənmiş» bu əsərlərdə şairin müasiri olan ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər, ixtiyar sahibləri tərif edilir. Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Qanuni, Əlvənd bəy, İbrahim Paşa, Mustafa Çələbi, Ayas Paşa və b. görkəmli şəxsiyyətlər Füzuli mədhiyyələrinin ünvanında dayanır.

Şairin «Gül», «Səba» rədifli, həmçinin «Nə xoşdur əldə gülgun cam, başda eşq sevdasi» misrası ilə başlayan qəsidələri Sultan Süleymana həsr edilmişdir. Sonuncu şeir forma-struktur cəhətdən

ənənəvi qəsidələrdən fərqli, orijinal şəkli xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, qəsidənin mətni ayrı-ayrı bəndlərə bölünür. Daha doğrusu, qafiyə sistemi bir-biri ilə bağlı olmayan müstəqil bəndlər şəklində tərtib edilmişdir. Yəni hər bənd müstəqil qafiyə quruluşuna malikdir. Səkkiz bənddən ibarət qəsidənin 1-ci bəndi 2, 2-ci bəndi 3, 3-cü bəndi 4, 4-cü bəndi 5, 5-ci bəndi 6, 6-cı bəndi 7, 7-ci bəndi 8, 8-ci bəndi isə 9 beytdən ibarətdir. Forma baxımından fərqli olsa da, əsərdə janrın tələblərinə müvafiq təmtəraqlı üslub, mübaliğə, müqayisə və təşbehatlar, pafoslu dil ənənəvi qaydadadır. Şeir quruluşca həm də tərkibbəndi xatırladır.

Sənətkarın maraqlı qələmiyyələri də vardır. Mustafa Çələbinin mədhinə həsr olunmuş «Qələm» rədifli, habelə fars dilində yazılmış «Mərhəba, ey qələm, ey şəm'i-şəbüstani-məqal» misrası ilə başlayan şeirlər orta əsrlər poeziyamızda meydana gələn səviyyəli qələmiyyələrdən sayıla bilər. «Qələm» rədifli azərbaycanca qəsidədə müəllif Mustafa Çələbini bir predmet-vəsilə kimi qəbul etdiyi qələmin atributları fonunda tərifləyir.

Füzulinin zikr etdiyimiz mövzuda qələmə alınmış bəzi qəsidələrində dövrün müəyyən sosial-siyasi və tarixi hadisələrinə də toxunulur. Bu mənada həmin əsərləri yalnız mədhiyyə ədəbiyyatımızın nümunələri kimi yox, həm də bədii-tarixi sənəd statusunda qəbul etmək mümkündür. Məsələn, şairin Bağdad valisi Ayas Paşaya ithaf olunmuş bir neçə qəsidəsi mövcuddur. Həmin şeirlərdə o zaman Bağdad və onun ətrafında baş verən ictimai-tarixi hadisələrdən, Bəsrə və Cəzair şəhərlərində baş verən üsyanların yatırılmasından, düşmənin nəzarətində olan Bağdad-Bəsrə ticarət yolunun açılmasından və s.-dən də danışılır. Həmçinin Bağdad və çevrəsində baş verən müəyyən mədəni və iqtisadi-təsərrüfat yenilikləri, bu yönümdə inkişafa təkan verə bilən irili-xırdalı bəzi uğurlar xatırlanır. Bu isə deyilən ərazilərdə mövcud olan ictimai-mədəni, iqtisadi-tarixi həqiqətləri anlamaqdan ötrü faydalı informasiyanın bədii mətndə hifz olunması, gələcək nəslə ötürülməsi deməkdir.

Sənətkarın qəsidələrində humanizm, xalqsevərlik, insana qayğıkeş münasibət, qanuna hörmət, zülm və ədalət, gözütoxluq, insaf, mərhəmət və s. kimi ictimai problemlərə də toxunulur. Müəllif deyilən mətləbləri oxucuya, xüsusilə də hökmdarlara, hakimlərə, rütbə və ixtiyar sahiblərinə xatırladır. Əbədi olmayan dünyada ancaq xeyir əməllərin yaşayacağını söyləyir. Onları xeyirli əməllərə təşviq edir. Bağdad hakimi Məhəmməd Paşaya həsr edilmiş bir şeirində şair hökm və hakimlərin rəftarı barədə rəyini, tövsiyələrini belə ifadə edir:

Hökmdür hökm ki, dünyayə verər ziybi-nizam,

Hökmdür hökm ki, din rəsmini eylər əhya.

Hökm gər olmasa dünyayə salır zülm fəsad,

Hökm gər olmasa bulmaz nəsəqi-mülk bəqa.

Hakim oldur ki, müvafiq ola hökmünə qədər,

Hakim oldur ki, mütabiq ola əmrinə qəza.

Hakim oldur ki, onun olmaya zatında təmə',

Hakim oldur ki, onun olmaya felində riya.

Şəm'dən görsə ki, pərvanəyə bir zülm yetər

Kəsə başın, deməyə zaye olur nəfi-ziya.

Farsca qələmə alınmış «Ənisül-qəlb» («Ürək dostu») Füzulinin irihəcmli və məşhur qəsidələrindən biridir. Əsər mövzu etibarı ilə ictimai-fəlsəfi, əxlaqi-didaktik ruhludur. XII əsr Azərbaycan şairi Xaqani Şirvaninin «Qəsideyi-şiniyyə»sinə cavab kimi yazılmışdır. Şirvanlı sənətkarın həmin məşhur şeirinə Ə.X.Dəhləvi və Ə.Cami də nəzirə yaratmışlar. M.Füzuli öz

söz abidəsinin sonunda bu məsələni xatırladaraq göstərir ki, üç kamal sahibi, yəni Xaqani, Dəhləvi və Cami bədii sözdən yaradılmış bu qəsri ucaltdılar. Ancaq qəsr üç künclü idi. Mən onun dördüncü küncünü hörüb tamamladım və ona «Ənisül-qəlb» adını qoydum.

Qəsidədə qoyulan əsas problem kainatın müşərrəf xilqəti olan insan, onun cəmiyyətdə, həyatda rolu, amalı, yaşayışının mənası, əməli fəaliyyətinin istiqaməti ilə bağlı düşüncələrdir. Burada bəndənin yaradıcı qüvvə, cəmiyyət və öz daxili «mən»i ilə münasibətləri, bir fərd kimi onların qarşısındakı borcu, fəaliyyət yolunun ümumi axarı müəllifin baxış bucağından şərh edilir. Şeirdə poetik-fəlsəfi intonasiya, didaktik təlqin, insani ləyaqətə çağırış ruhu güclüdür. Mütəfəkkir şair göstərir ki, Allahın bəzək vurub yaratdığı bu dünyada insanın mövqeyi hər şeydən üstündür. İlahi bu üstünlüyün sübutu kimi onu təşxis edərək dil və söz əta etmişdir. Halbuki çoxu öz dilinin qədir-qiymətini bilmir. Sözün şəni çox böyükdür. Dua, vəhy və Quran da sözdən ibarətdir. Mərifət paltarını ancaq söz vasitəsi ilə qazanmaq olar. Çalış, sözlə kifayətlənmə, onun vasitəsi ilə ürfan kəsb et ki, əql sənin hökmünə tabe olsun. Biliksiz, məğrur və həqiqətlərdən xəbərsiz alim əslində nadandır. Riyakarlıq və təkəbbür onun bəsirət gözünü bağlamışdır. Əslində həqiqət sirri gözlərdən elə gizlənmişdir ki, hikmət əhli bu müəmmanı ağılla deyil, yalnız bəsirətlə, ilahi fəzilət kəsb etməklə anlaya bilər.

Şair hərisliyi, tamahkarlığı, mal-mülk vurğunluğunu, cahanda nəfsi niyyətlər ucbatından baş verən cahangirlik əməllərini lənətləyir:

Gözü doymaz hərisin dəhrdə, çünki həris insan

Olarsa şahi-İran tutmaq istər mülki-Turani.

Tamahla odlanan bir qəlbin heç vaxt atəşi sönməz

Qızıldan ötrü şiddət kəsb edər hər ləhzə böhrani.

Sənətkar hökmdar və xalq probleminə xüsusi diqqət ayırır. Şahları ədalətə, rəiyyətlə insaflı davranışa dəvət edir:

Olarsa şah zalım, xəlq xoş gün görməz aləmdə,

Xilas olmaz bəladən bir qoyun, qurd olsa çobani.

Sənin xeyrin üçün kəndli ağac əkmişdir, ey hakim,

Kəsib təxt qurma ondan, eyləmə məyus dehqani.

Naseh şairin nəzərində səxavət əhli riyadan, acgözlükdən uzaq olmalıdır. Kərəm əhli nəinki dostun, hətta düşmənin də yarasına məlhəm edən kimsədir. Fəqirə ruzi verən əslində «tə'yidi-sübhan»dır. Ona görə də bəndə qəlbində hər şeyin səbəbkarı və ixtiyar sahibi olan Xudadan qeyrisinə yer verməməlidir. Arif kimsələr maddi aləm həvəslərinə nifrətlə yanaşar, alçaq ruzigara bağlanmaz, bunun üçün də dünya qəmindən qiyamət qorxusundan azad olarlar. Cahan qəminə, istəklərinə uymaq qəflət və cəhalətin bəhrəsidir:

Əsasi qəflət olmuşdur həyatın, yoxsa kim istər –

Bina tiksin, fələk yıxsın, aparsın sellər eyvani?

Müəllif mal-pul, sərvət sahiblərinə məsləhət görür ki:

Malın varsa, onu sərf et, əgər sən kamil insansan,

Çatarsan bil kəmalə sərvətin tapdıqda nöqsani.

Qəzəllərində olduğu kimi şair burada da bəndəyə cananın qəmi, kəmali-eşq ilə yaşamağı tövsiyə edir. Quranın bir nəsihət kitabı kimi nazil olduğunu, ondakı buyruq və göstərişlərə əməl etməyin zərurətini yada salır. Onu da iqrar edir ki:

Əgər bir kəs Xudanın varlığını istəyir isbat,

Bütün varlıqdır Allah varlığının əsl bürhani.

Müəllif zalımlara, imtiyaz, güc-qüvvət, sərvət sahiblərinə, keçmişi, həyat və ölümü, hər bir şan-şöhrətin müvəqqəti olduğunu xatırladır. Rüstəmi-zal, Firon, Nəmrud, Süleyman kimi qüdrət, cah-cəlal yiyələrinin taleyindən ibrət götürməyə çağırır. Göstərir ki, zəmanə şahları dünyanın əlvan şəkillərini görüb aldanan uşağa bənzəyərlər. Anlamazlar ki, çox keçməyəcək fələk onların başına tədriclə torpaq səpəcək. Şair yaxşılıq və pislik, ölüm və həyat məsələləri ilə bağlı belə bir yekunlaşdırıcı tərbiyəvi-ibrətamiz fikrə gəlib çıxır ki:

Çalış xəlqə xeyir ver, xoş sifətlərlə qazan hörmət,

Arı bal vermək ilə əldə etmiş şöhrəti, şani.

Bəzərsən cismini bica yerə əlvan libas ilə,

Gəlibsən lüt cəhanə, lüt edərsən tərk dünyani.

İstər ideya-məzmun, istərsə də bədii keyfiyyətinə görə «Ənisül-qəlb» qəsidə janrının incilərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Əsərdə irəli sürülən mətləb və qayə bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Sənətkarın «Fəzliyə nəsihət» qəsidəsi ictimai-tərbiyəvi, nəsihətamiz mövzudadır və müəllifin öz oğluna müraciəti tərzində yazılmışdır. Şair fərdi olaraq birbaşa oğluna xitab edərək ona gərəkli hesab etdiyi müəyyən məsələ barədə öyüd və məsləhət verir. Şeirdə əsas məqsəd təmsilat-müqayisə yolu ilə verilir. Yəni Füzuli Fəzlini (onun XVI əsrin şairlərindən olduğunu yuxarıda dedik) başa salmaqdan ötrü ona söyləmək istədiyi mətləblə analoji oxşarlıq təşkil edən ağac və onun meyvəsi ilə əlaqəli həyati hadisəni xatırladır. Göstərir ki, ağacın başında nəşvü nüma tapıb qidalanan meyvə tədricən ağacın sayəsində böyüyür. Ancaq elə ki, meyvə yetişdi artıq onların bir-birinə ehtiyacları qalmır. Deməli, bu zaman meyvə ağacdan ayrılmalıdır. Əgər ayrılmazlarsa, onların bir-birinə xətəri dəyər:

Meyvə dərilməz isə ağacdan bir qaydadır,

Dövran əlilə hər ikisinə yetər ziyan.

Həm meyvəni əzib, çürüdüb məhv edər hava,

Həm dəyər ağac başına daş zaman-zaman.

Şair oğluna deyir ki, həqiqətdə mən ağac, sən isə meyvəsən. Nə zaman ki, doğuldun mənə möhtac oldun, mənim sayəmdə böyüyüb gəncliyə yetişdin. İndi vaxtdır ki, məndən ayrılıb müstəqil yaşayasan:

Mənsiz yaşa, qazan özünə hörmət, etibar,

Mən maneyəm, yoxunsa bu gün nam ilə nişan.

Qəsidənin ümumi məzmunundan aydın olur ki, o, müəllifin bədii təfəkkürünün ahıl yaşlarının məhsuludur. O, qocalmış, cismi zəifləmişdir. İndi oğluna öyüd və nəsihət verib bildirir ki, daha mənə yük olmağın, mənim sayəmdə dolanmağın rəva deyil. Gəncsən, özünə müstəqil həyat qur, sərbəst şəkildə ruzi qazan, öz məişətini, güzəranını özün təmin et. Bu müraciət və nəsihətlərin ahəngində bir məzəmmət, şairin övladından incikliyi də sezilməkdədir.

«Fəzliyə nəsihət»dəki ideya-mətləb əslində bir şəxsə deyil, ümumiyyətlə, gəncliyə xitabdır. Həyati təcrübə qazanmış ağıllı bir valideynin gənclərə tövsiyəsi, öyüdü, həyat göstərişləridir.

Nəticə

Şərq poeziyasının müxtəlif janrlarında şeirlər yazan M.Füzuli başqa janrlarda nə qədər böyük uğur qazanmışdırsa, qəsidə janrında da bir o qədər müvəffəqiyyət əldə etmişdir. Onun qəsidələri Azərbaycan, türk və şərq poeziyasını daha da zənginləşdirmişdir. Sənətkarın qazandığı uğur həm mövzu, ideya-məzmun, həm də sənətkarlıq məsələlərində özünü bariz şəkildə göstərir. Belə ki, onun qəsidələri mövzu, ideya-məzmun cəhətdən nə qədər maraqlı, rəngarəng və əlvandırsa, sənətkarlıq baxımından da bir o qədər səviyyəlidir. Müəllif qəsidələrində şərq ədəbiyyatına məxsus məcaz növlərindən bol-bol yararlanmış, onlara bir forma gözəlliyi aşılamışdır. Onun Azərbaycan türkcəsində qələmə aldığı qəsidələri anadilli poeziyamızın son dərəcə qiymətli poetic incilərindən sayıla bilər. O, bu qəsidələri ilə anadilli poeziyamızı xeyli zənginləşdirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Araslı H. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958

2. Araslı H. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998

3. Babayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, 2018

4. Əliyev S. Füzulinin poetikası. Bakı, 1986

5. Füzuli M. Əsərləri, 5 cilddə (tərtib edəni: Araslı H.), Bakı, a) IV c., 1961; b) V c., 1985

6. Füzuli M. Əsərləri, 6 cilddə (tərtib edəni: Araslı H.), IV cild, Bakı, 2005

7. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. 2 cilddə. I c. (lirik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edəni: Yusifli X.) Bakı, 2005; II c. (epik əsərləri-şərhlərlə. Tərtib edəni: Xəliloğlu S.), Bakı, 2005

8. Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cilddə, II c., Bakı, 1928

9. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cilddə.I c., Bakı, 1978

10. Quluzadə M. Füzulinin lirikası. Bakı, 1965

11. Məhəmməd Füzuli (məqalələr toplusu). Bakı, 1958

TEODOR DRAYZERİN "KERRİ BACI" ROMANINDA BURJUA HƏQİQƏTLƏRİ

Aynur Zahir qızı Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Xülasə

Kerri bacı şübhəsiz ki, Amerika ədəbiyyatında ilk sosial realist romandır. Bu əsərdə Drayzer sələflərindən fərqli olaraq reallığın ziddiyyətlərini daha dərindən dərk etmiş və bunu tipik obrazlarda əks etdirə bilmişdir. Drayzerin məzlum xalqa rəğbəti romanın əsasında dayanır və həyat həqiqətini obyektiv təsvir etməyə imkan verir. Məqalədə Amerika burjua gerçəkliklərinin ifadəsi araşdırılmış və romanın məziyyətləri əsasında bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Yazıçı "qüsursuzluq" pərdəsi altında gizlənən hakim sinfin mənəvi azğınlığını təsvir edirdi. Əsərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, burjua cəmiyyətinin məntiqinin özü insanları əxlaqsız hərəkətlər etməyə məcbur edir. Əsərdəki hadisələr Amerika reallığını vəhdətdə təsvir etdirən iki fərqli məkanda cərəyan edir. Yazıçı onlardan birini kəskin ifşa edir, digərini isə böyük təəssüf hissi ilə təsvir edir.

Açar sözlər: yazıçı, realizm, obraz, ziddiyyət, cəmiyyət

Abstract

Sister Carrie is arguably the first social realist novel in American literature. In this work, unlike his predecessors, Dreiser understood the contradictions of reality more deeply and was able to reflect this in typical images. Dreiser's sympathy for the oppressed people is the basis of the novel and allows an objective description of the truth of life. In the article, the expression of the American bourgeois realities was investigated and a number of issues were clarified based on the merits of the novel. The writer described the moral depravity of the ruling class hiding under the veil of "imperfection". It can be concluded from the work that the very logic of bourgeois society forces people to commit immoral acts. The events in the work take place in two different places that describe the American reality in unity. The writer sharply exposes one of them and describes the other with great regret.

Key words: writer, realism, image, contradiction, society

GİRİŞ

Teodor Drayzerin ilk romanı 1900-cü ildə nəşr olunmuşdur. Roman ictimaiyyət və tənqidçilər tərəfindən dərhal qəbul edilməmişdi. "Kerri bacı" romanı əxlaqsızlığına və ənənəvi Amerika dəyərlərinə uyğun gəlmədiyinə görə ictimaiyyətdə və ədəbi təbqid sahəsində rədd edilmişdi. Amerikada 500 nüsxəsi çap olunmuş və daha sonra çapına və satışına qadağa qoyulmuşdu. İngiltərədə isə "Kerri bacı" əsəri daha yaxşı qarşılanmışdır. Bundan sonra 1907-ci ildə roman ABŞ-da yenidən nəşr olunmağa başlayır və beləliklə həm Amerikada həm də bütün dünyada böyük rəğbət qazanır. Kerri bacı şübhəsiz ki, Amerika ədəbiyyatında ilk sosial realist romandır. Bu əsərdə Drayzer sələflərindən fərqli olaraq reallığın ziddiyyətlərini daha dərindən dərk etmiş və bunu tipik obrazlarda əks etdirə bilmişdir. Drayzerin məzlum xalqa rəğbəti romanın əsasında dayanır və həyat həqiqətini obyektiv təsvir etməyə imkan verir. Drayzer böyük sənətkarlıqla sübut edir ki, Amerika yoxsullar üçün heç də arzuolunan ölkə deyil, bu yazıçıların yalnız "zərif realizmində" əksini tapırdı. Yazıçı bədii vasitələrdən istifadə edərək, Amerika cəmiyyətini

sosial-iqtisadi və siyasi-ideoloji baxımdan hərtərəfli təhlil edir və belə naticəyə gəlir ki, adi insanların çox cüzi bir hissəsi "uğur" qazanır, onların əksəriyyəti xoşbəxtlik uğrunda qeyri-bərabər və amansız mübarizə aparır və çox zaman məğlubiyyətə uğrayır. Cəmiyyətin səciyyəvi nümayəndələri olan və həyatın keşməkeşli mərhələlərində addımlayan qəhrəmanların timsalında yazıçı göstərir ki, "uğur"a aparan yol pozğunluqdan, cinayətlərdən, yalançılıqdan keçir. Bu mövqeni yazıçının eyniadlı romanının baş qəhrəmanı Kerrinin taleyidə görürük. Obyektiv olmaqla yazıçı oxucunu belə qənaətə gətirir ki, Kerri burjua cəmiyyətinin qayda və qanunlarına uyğunlaşdığı üçün qalib gəlib. Drayzer zənginlik arzusunda olan insanların əxlaqi keyfiyyətlərdən məhrum olması fikrini də ifşa edir. Kerri mənəvi uğursuzluq yaşadı. O, cəmiyyətin qeyri-bərabər nərdivanı ilə nə qədər yüksəklərə qalxırsa, bir o qədər sürətlə əxlaqsızlıq uçurumuna yuvarlanır və qalan mənəvi hisslərindən məhrum olur. Amerikalı jurnalist öz romanında (bu əsərlə Dayzer bədii karyerasına başlamışdır) XIX əsrin 90-cı illərində ABŞ üçün klassik olan "Amerika arzusu"nun reallaşdırılması problemini qaldırmışdır. Əsərin əsas qəhrəmanı Kerri Miber on səkkiz yaşına çatdıqdan sonra kiçik, əyalət şəhəri olan Kolumbiya Sitidən Çikaqoya köçür. Qız, o dövrün əksər amerikalıları kimi, tək bir arzu ilə yaşayır- bu şəhəri fəth etmək və orada böyük uğurlar əldə etməsə də heç olmasa onun ayrılmaz bir hissəsi olmaq.

Klassik əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyə olunan Kerri tez yolunu azır. Buna səbəb əlverişsiz və çətin həyat şəraiti - iş təcrübəsinin olmaması, ayaqqabı fabrikində ağır iş, qışda isti paltarının olmaması, xəstəlik və digər problemlər olur. Təbiətcə passiv və xəyalpərəst bir qız, gözəlliyə heyran olan və indiyə qədər naməlum xoşbəxtlik ümidləri ilə yaşayan gənc Druenin cazibəsinə asanlıqla tabe olur. Bir küncə sıxışdırılmış, seçim qarşısında qalmış, valideynlərinin yanına qayıtmaq və ya Çikaqonu fəth etməyə davam etmək fikirləri arasında çırpınan Kerri hər şeyi həll etmək ümidi ilə əxlaq dəyərlərini aşmağa başlayır və yeni məşuqə mövqeyi ilə asanlıqla barışır. Mənbələrin birində çox doğru qeyd olunur: *"Romanda qadın xoşbəxtliyinə aparan yolun təmiz və şərəfli, bu yolla gedənin isə ləyaqətli, namuslu, günahsız olduğunu vəsf edən Amerika həyat tərzi, sadə insanların mənəviyyatını pozan, onların saf, bakirə əxlaqına təcavüz edən burjua cəmiyyəti ciddi tənqid edilmişdir". [2]*

Əvvəlcə qız Druenin onunla evlənməsini gözləyir. Sonra eyni ümidləri Herstvuda bağlayır. Rahat yaşamaq arzusunda Kerri artıq evli bir kişi ilə toyu nominal dəyəri ilə qəbul edəcək qədər irəliləyir, amma bu onun üçün faydalı olmaqdan çıxan ana qədər edir. Hestvurd müflisləşən kimi Kerri teatr sahəsində pul və şöhrət qazanmağa başlayır və onu tərk edir.

Bar meneceri, qırx min dollarlıq böyük sərvətin sahibi və Çikaqoda hörmətli bir ailənin sahibi Corc Herstvud darıxmağa başlayana və gənc və sevimli Kerri ilə maraqlanmağa başlayana qədər həyatında hər şey yaxşı gedir. Yüksək sosial status və pul Herstvudu xoşbəxt etmir. Həyatını məna ilə dolduran yeganə şey sevgidir. Onun düşüncəsi ilə insan həyatında heç olmasa bir dəfə xoşbəxtliyi bilməlidir və şərəfdən, həqiqətdən əl çəkmək bahasına olsa da bunu etməlidir. Məhz bunun naminə o, nüfuzlu tanışlarının itkisinə dözməyə hazırdır. Lakin tanış mühiti tərk etmək və qocalığa yaxınlaşmaq Herstvudun yenidən nüfuz qazanmasını qeyri-mümkün edir. Min dollara aldığı Nyu-York barında payını itirən Herstvud işsizliklə üz-üzə gəlir.

Romanda gənc ticarətçi Çarlız Drue obrazı XIX əsr amerikalı obrazının tipik səciyyəsidir. Karyera qurmaq, qadınları yoldan çıxarmaq, bütün mövcud həzzlərdən dadmaq - sevgi, pul, dəbli geyim, ləzzətli yemək, nüfuzlu tanışlar və s. Druenin həyat tərzi və həyatdan mövcud gözləntiləridir. Onun taleyində və xarakterində heç bir dəyişiklik baş vermir. Heç nəyi ciddiyə almayaraq Herstvud kimi səhv etmək imkanından da məhrumdur. Konkret bir şeyə can atmadan Kerri kimi qadını əldə edir, lakin sonra da itirir.

Romanın sonu müəllifin "Amerika arzusu"nun dəyəri haqqında fikirlərini yekunlaşdırır. Şöhrət və sərvət qazanan Kerri pulunu nə edəcəyini bilmir, kişilərə etibar etmir və əyləncəli komediya tamaşalarında oynamaqla kifayətlənir. Əslində o qadın kimi xoşbəxtlik qazana bilmir, onun mənəvi aləmi yaxşılaşmır. Əlbəttə, qarşıda onun parlaq həyatı var, mənəvi oyanış konsepsiyası baxımından o, özünü tapmaq üçün həyatını sonsuz axtarışda keçirəcək. Herstvudun isə mənəvi ölümü baş verdikdən sonra yazıçı bizə onun cismani ölümünü yaşadır. O, Kerridən ayrılandan sonra artıq onun həyatı bitir. Hər şeyini - ailəsini, cəmiyyətdəki mövqeyini, pulunu, sevgisini, bir insan kimi özünə hörmətini itirərək yazıçı xarakterin həyatda yaşamasına lüzum görmür. Beləliklə, o intihar edir.

Uğur heç kimə xoşbəxtlik gətirmir - nə Kerriyə, nə də Herstvuda. "Amerika arzusu" yalnız Çarlz Drue kimi hər gün yaşayan və mürəkkəb mənəvi istəkləri olmayan insanlar üçün yaxşıdır.

Teodor Drayzer ilk romanında özünü şifahi janrın ustası kimi göstərdi. O, bədii konsepsiyanın həyata keçirilməsinə diqqətlə və ciddi yanaşmış, hər fəslə iki başlıq verirdi. "Kerri bacı" əsərində yazıçının bədii üslubu aydın, yığcam, canlı metaforalarla, təsvirlərlə, sadə və başa düşülən dialoqlarla, konkret problem və ya xarakterlə bağlı kiçik şəxsi düşüncələrlə səciyyələnir.

Kerrinin səhnədəki ilk uğurundan danışan yazıçı qeyd edir ki, insanda iddialı istəklərin oyanmasını, daha yüksək mənəvi səviyyəyə çatmaq istəyini müşahidə etməkdən daha sevindirici bir şey yoxdur. Bu, insanın daha güclü, inamlı və daha iddialı mövqedə olmasını təmin edir.

Romanda XIX əsrin sonlarında ABŞ-a xas olan bir sıra gerçəklikləri - çirkli fabrik işlərinin qeyri-mütəşəkkilliyi, iri şirkətlərin pula qənaət etmək istəyini, işçilərə heç bir güzəştlərin qoyulmamasını təqdim edir. Əsərdə Bruklində tramvay işçiləri, işsizliyin və dilənçilərin mövcudluğu, cəmiyyətin varlı və kasıba bölünməsi və eyni zamanda - Amerikada teatr sənətinin inkişafı təsvir edilir. Drayzer romanı burjua əxlaqının ikiüzlülüyünü ifşa edir və ümumbəşəri prinsiplərə əsaslanan dəyərlər sisteminə riayət etməyə cəsarətli çağırış kimi səslənir. Yazıçı "qüsursuzluq" pərdəsi altında gizlənən hakim sinfin mənəvi azğınlığını təsvir edirdi. Əsərdən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, burjua cəmiyyətinin məntiqinin özü insanları əxlaqsız hərəkətlər etməyə məcbur edir. Əsərdəki hadisələr Amerika reallığını vəhdətdə təsvir etdirən iki fərqli məkanda cərəyan edir. Yazıçı onlardan birini kəskin ifşa edir, digərini isə böyük təəssüf hissi ilə təsvir edir.

Ədəbiyyat

1. Teodor Drayzer. Kerri bacı. Bakı.Avrasiya press,2006. 472 səh.
2. https://bbclub.az/welcome/book/teodor-drayzer-kerri-baci
3. https://edebiyyatveincesenet.az/index.php/en/gundem/item/363-bu-zhun-dahi-teodor-drayzerin-150-illiyi-geyd-olunur

TEODOR DRAYZERIN "AMERIKA FACIƏSI" ROMANINDA KLAYD XARAKTERININ FACIƏ KOSEPSIYASI

Aynur Zahir qızı Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Xülasə

Teodor Drayzer məşhur amerikalı yazıçı, jurnalist bir çox məşhur romanların müəllifi, realist üslubunun görkəmli nümayəndəsidir. Onun ən məşhur və ən çox oxunan romanı 1925-ci ildə nəşr olunan "Amerika faciəsi" romanıdır. Bu roman yazıçının yaradıcılığında dönüş nöqtəsi hesab edilir. O, dərhal ədəbi sensasiyaya çevrilmiş və Teodor Drayzer bu romanı ilə məşhurlaşmışdı. Məqalədə romanın məziyyətlərindən danışılmış və yazıçının romanda əks etdirdiyi mühit, faciəvi xarakter XX əsr Amerika həyatının real təsvirləri fonunda araşdırılmışdır. Həmçinin belə qənaətə gəlinmişdir ki, əgər insan həyatının faciəvi dönəmində yalnız özü ilə tək qalırsa, cəmiyyət insanı cinayətə sövq edənin nə olduğunu anlamaq istəmirsə, onun sosial, ictimai mənasını açmağa çalışmırsa, o zaman fərdin faciəsi məhz cəmiyyətin faciəsinə çevrilir və tədricən o sağalmaz mərhələyə çatır ki, belə bir cəmiyyətə heç bir şey kömək edə bilmir.

Açar sözlər: yazıçı, təsvir, xarakter, həqiqət, faciə, cəmiyyət

Abstract

Theodore Dreiser is a famous American writer, journalist, the author of many famous novels, a prominent representative of the realist style. His most famous and most read novel is "American Tragedy" published in 1925. This novel is considered a turning point in the writer's creativity. It immediately became a literary sensation and Theodore Dreiser became famous for this novel. The merits of the novel were discussed in the article, and the environment and tragic character reflected by the writer in the novel were examined against the background of realistic depictions of 20th century American life. It was also concluded that if a person is left alone with himself during the tragic period of his life, if the society does not want to understand what reflected a person to commit a crime, if it does not try to reveal its social meaning, then the tragedy of the individual becomes the tragedy of the society and gradually reaches an incurable stage and nothing can help such a society.

Key words: writer, description, character, truth, tragedy, society

GIRIŞ

Teodor Drayzer 1871-ci il avqustun iyirmi yeddisində İndiana ştatında anadan olmuş və 1945-ci ilin dekabr ayında Hollivudda vəfat etmiş məşhur amerikalı yazıçı, jurnalist olmuşdur. Teodor çox dindar bir ailədə anadan olmuş, atası dindar bir katolik idi və anası da katolikliyi qəbul etmişdi. Ailədə on üç uşaq idilər. Teodor Drayzer İndiana universitetində təhsil almış və bununla yanaşı müxtəlif mövzularda məqalələr yazmış və bir müddət sonra müxbir kimi fəaliyyət də göstərmişdir. O, cinayət, siyasi hadisələrlə maraqlanır, həm də ictimai xadimlərdən müsahibə də götürürdü.

Drayzer əsərlərini nəhəng müşahidə və təcrübə materialına əsaslanaraq yazırdı. Onun yaradıcılığı dəqiq təsvir sənəti, faktlar və hadisələrin bədii əksini özündə ifadə edən bir sənətdir.

Drayzer Amerika xalqının gündəlik həyatını ən xırda detalları ilə çatdırır, bəzən demək olar ki, tamamilə reallıqdan götürülmüş təsvirləri təqdim edir. Amerika tənqidçiləri Drayzeri dəfələrlə üslubunun olmamasında, onun xüsusi mahiyyətini dərk etməməkdə günahlandırırlar.

Onun ilk romanı olan Kerri bacı (1900), kənddən böyük şəhərə - Çikaqoya gələn və real Amerika həyatının gerçəklikləri ilə üz-üzə qalan kasıb qızın sonda arzularının gerçəkləşməsindən, məşhur aktrisaya çevrilən 18 yaşlı bir qızın hekayəsindən bəhs edir.

Ədəbiyyatşünaslıq və tənqid sahəsində yazıçının ilk romanı böyük düşmənçiliklə qarşılanır və nəşriyyatlar əsəri "əxlaqsız" bir əsər adlandıraraq satışını dayandırırlar. Kitabın cəmi 500 nüsxəsi yayılır və bu da gənc yazıçını çox təəssüfləndirir və həvəsdən salır. Yazıçının ilk əsəri ona uğur deyil, daha da rüsvayçılıq gətirir.

Yazıçının növbəti romanı "Maliyyəçi" (1912) romanı olmuşdur. Drayzer bu romanda maliyyə mühitini təsvir etmiş və budur banklar və monopoliyalar, istehsal və kapital ölkəsi deyərək maliyyə mühitinin bütün gerçəkliklərini göstərmişdir. Baş qəhrəman amerikalı maqnat Frenk Kaupervuddur. Drayzer romanı Amerikalı milyonçu Çarlz Yerksin həyatı əsasında yazmışdır.

Amma yazıçısının ən məşhur və ən çox oxunan romanı 1925-ci ildə nəşr olunan "Amerika faciəsi" idi. Bu roman yazıçının yaradıcılığında dönüş nöqtəsi hesab edilir. O, dərhal ədəbi sensasiyaya çevrilmiş və Teodor Drayzer bu romanı ilə məşhurlaşmışdı. Dövrümüzün tərifinə görə bu kitabı triller adlandırmaq olar. Bu roman hər bir oxucusunun ruhunda həssas iz buraxmış bir əsərdir. Robertanın ilk sevgisi onun üçün çox faciəvi bitir. Klayd Qriffitsin zəngin bir qızla evlənməyi xəyal etməsi və Robertanın buna mane olması cəmiyyətin yüksək təbəqəsində yer almaq arzusuna çatmaq niyyəti səbəbindən Qriffitsin Robertanı öldürməsi, nəticədə özünü də məhv etməsi ilə əsər sonlanır. Personajların həyatı faciəli şəkildə başa çatır: Robertanın ölümü və onun qətlində ittiham olunan Klaydın məhkum olunması sonda onun elektrik stulunda həyatını başa vurmasına gətirib çıxarır. Yazıçı romanı yazdığı dövrdə hər bir amerikalının xoşbət olmaq arzusu pul qazanmaq, bahalı paltarlar geyinmək, restoranlarda nahar etmək-bir sözlə yüksək nüfuz sahibinə çevrilmək kimi xəyallar üzərində qurulurdu. Əsərin qəhrəmanı Klayd da həyatda xoşbəxt olmağın yeganə yolunu bunda görürdü. O, bunun üçün qarşısını kəsən bütün maneələri dəf etməyə çalışır və öz arzularının gerçəkləşdirmək üçün özünü bu həyatın içinə atır. Roman Amerika həyat tərzinin acı gerçəklərinin və Amerika həyatının görünməyən tərəflərinin bədii şəkildə ifadəsidir. Klaydın şöhrətpərəstlik arzusu onun həyatının sonu olur.

"Amerika faciəsi" romanı Amerika arzusunun əslində zəhmətlə öz həyatınızı qurmaq, kasıb və ya zəngin ailədən olmanızdan asılı olmayaraq böyük uğurlara nail olmaq ideyası və arzusuna işarədir. Romanın baş qəhrəmanı Klayd Qriffits Amerika arzusunun yolu ilə gedir, lakin mühit və cəmiyyətdə gördükləri, mühitin təsiri onun bu arzuya çatmaq üçün səhv addımlar atması ilə və sonda onun faciəsi ilə bitir. Kasıb və çox dindar bir ailədə doğulan Klayd uşaqlıqdan maddi cəhətdən əziyyət çəkir, yoldaşları məktəbə getdiyi vaxtda o işləyib pul qazanmalı olur və bütün problemlərin öhdəsindən təkbaşına gəlmək məcburiyyətində qalır, valideynlərinin ona mənəvi dəstəyindən başqa heç bir dəstəyi olmur. Valideynlərinin Klayda təhsil vermək üçün nə pulu, nə əlaqələri, nə də imkanı olur.

Drayzer Klaydın baxışlarının həyat yoluna və taleyinə təsirlərini təsvir edir. Yazıçı insanın mühitin təsirindən dəyişməsini göstərir. Necə ola bilir ki, təvazökar və Allahdan qorxan, çalışqan bir gənc prinsipsiz, yalançı, fürsətçi və cinayətkar birinə çevrilir?!

Klayda əvvəlcə oxucuda böyük rəğbət hissi doğurur, lakin romanın sonunda oxucunun təəssüratları və hissləri əksinə dəyişir. Romanda yazıçı həmçinin XX əsrin əvvəllərində Amerikanın gündəlik həyatının müfəssəl təsvirini verməsini də qeyd etməliyik. Burada çoxlu

maraqlı detallar var, həm təvazökar fabrik işçilərinin, həm də yüksək cəmiyyətin maliyyə maqnatlarının həyatı yüksək səviyyədə təsvir olunmuşdur. Romanda obrazların və hadisələrin bütün təfərrüatların təsviri, personajların mənəvi və bədii əksi, psixologizm, ruh axtarışı, sıçrayışlar geniş bədii boyalarla öz ifadəsini tapar. Romanda Klaydın fikirləri XX əsr Amerika gənclərinin ümumi fikirlərinin ifadəsi şəklində verilmişdir. Klaydın qadınlara münasibəti xüsusilə oxucunu hiddətləndirir. O, kasıb, vicdanlı qızlarla evlənməyi heç bir zaman düşünmür, onların hissləri ilə oynayır. Klayd onların gözəlliklərinə heyran olsa da onun Amerika arzusu ona tamam başqa prinsiplərlə hərəkət etməyə vadar edir. O, yalnız varlı, nüfuzlu ailənin qızı ilə həyat qurmaq arzusundadır. Robertanın hamilə qalması onun bu yolda atdığı bütün addımların qarşısında böyük maneəyə çevrilir. Beləliklə, Klayd Robertanı öldürərək arzularının dalınca gedir. Amma sonra başa düşür ki, o, bu addımla nəinki Robertanın həyatına, həmçinin öz həyatına son qoyur. Həyat ona doğru yollarda işarələr verməyə çalışır, lakin Klayd inadla hər şeyi məhv etməyə davam edir. Nəticədə dəhşətli cinayət və ondan az olmayan bir cəza onun arzularının acı həqiqətinə çevrilir.

Klayd boş iddiallarla, ehtirasla sosial və maddi rifahın zirvələrinə çatmaq arzusundadır. Roman həqiqətən də dərin psixoloji əsərdir. Drayzer insan təbiəti üzrə mütəxəssisdir desək yanılmarıq. O, qəhrəmanların emosional təcrübələrini dəhşətli realizmlə çatdırır. Bu romanda o, kapitalist Amerika cəmiyyətinin mənəvi dəyərlərini tənqid etməyə davam edir və onu baş verən faciənin demək olar ki, əsas günahkarına çevirir.

Maraqlıdır ki, süjet əsl cinayət hekayəsinə əsaslanmışdır və bir çox ədəbiyyatşünaslar bu romanı F. M. Dostoyevskinin "Cinayət və Cəza" əsərinin Amerika analoqu adlandırırlar. Roskolnikov da, Klayd da kasıb ailənin nümayəndəsi, ehtiyac içində yaşayan və ailəsini saxlamaq üçün işləyərək əzab çəkən iki gəncdir. Onlar hər ikisi törətdiyi cinayəti qəsdən, amansızlıqla, istəyərək törətmirlər. Onları bu addımı atmağa vadar edən mühitdir. Mühit, ehtiyac, zəngin olmaq, xoşbəxt olmaq gerçəkliyi. Onlar hər ikisi şöhrəpərəstliyin qurbanına çevrilirlər.

Romanda təsvir olunan hadisələrin həqiqiliyi Amerika oxucuları tərəfindən heç vaxt mübahisə edilməmişdir. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, böyük sual yaranır. Bu roman hansı mənada Amerikanın tipik xüsusiyyətlərini əks etdirir və burada faciə nədədir? Bir sıra amerikalı tənqidçilər təsvir olunan hekayənin reallığı ilə ümumiyyətlə mübahisə etməsələr də, həm adi Amerikalı xarakterini, həm də faciəsini təkzib etmək üçün çoxlu arqumentlər də gətirməyə çalışırlar. Yəni, onlar deyirdi ki, bu hadısə başqa ölkələrdə də baş verə bilərdi. Əlbəttə, bilərdi. Amma bütün həqiqət ondadır ki, başqa ölkələrdə belə cinayətlərə nadir hallarda rast gəlinsə də yalnız Amerika Birləşmiş Ştatlarında nəyin bahasına olursa-olsun yüksək cəmiyyət adlanan təbəqəyə nüfuz etmək üçün idarəolunmaz arzunun diktə etdiyi cinayətlər geniş miqyas almışdı. İlk baxışdan nə qədər ziddiyyətli görünsə də, gənc amerikalılar böyük alim, tədqiqatçı, filosof və ya dövlət xadimi olmağa o qədər də can atmırdılar, çünki onlar uğuru, xoşbəxtliyi, sevgini pulda, yüksək nüfuzda görürdülər. Drayzer bunu Amerika cəmiyyəti üçün tipik bir hadisə kimi görür və bu əsasla da bu romanı yazır. Klayd Qriffitsin taleyi həqiqətən faciəlidir, baxmayaraq ki, onu bütün mənfi xüsusiyyətlərinin daşıyıcısı kimi faciəli qəhrəman hesab etmək olmaz. Onun faciəsi, taleyinin uğursuzluğu kapitalist dünyasında hər şeyi və hər kəsi müəyyən edən o ictimai qüvvələrdən tamamilə asılı olmasıdır. Klaydın reallıq qarşısında acizliyi, müstəqil düşünə bilməməsi, sadə görünən gündəlik vəziyyətlərin adiliyindən qurtula bilməməsi nəticə etibarilə onu ölümə aparır.

"Amerika faciəsi" əsərinin müəllifi Teodor Drayzerin məqsədi ondan ibarətdir ki, o, həyat və istəkləri haqqında adətən Amerika təsəvvürlərinə malik olan tipik amerikalı gənci Amerikanın gündəlik həyatının müxtəlif şəraitlərində təsvir edib və bu tipik gündəlik həyatın hansı faciəvi

nəticələrə səbəb ola biləcəyini göstərmişdir. Bu mənada Klayd Qriffits ümumi Amerikalı obrazdır və onun taleyi universallıq və konkretlik xüsusiyyətlərini qazanmış olur. Əgər insan həyatının faciəvi dönəmində yalnız özü ilə tək qalırsa, cəmiyyət insanı cinayətə sövq edənin nə olduğunu anlamaq istəmirsə, onun sosial, ictimai mənasını açmağa çalışmırsa, o zaman fərdin faciəsi məhz cəmiyyətin faciəsinə çevrilir və tədricən o sağalmaz mərhələyə çatır ki, belə bir cəmiyyətə heç bir şey kömək edə bilmir.

Ədəbiyyat

1. Ə. Rəcəbli. T.Drayzer və onun “Amerika faciəsi” romanı. Bakı.Nurlan, 2004. 152 səh
2. A.Həmidli. Teodor Drayzerin "Amerika faciəsi" romanında Amerika arzusunun təzahürü.Filologiya məslələri. Bakı. Elm və təhsil, 2009. №5 s. 315-320
3. https://briefly.ru/drajzer/amerikanskaja_tragedija/

METHOD OF WORK ON THE SENTENCE
CÜMLƏ ÜZƏRİNDƏ İŞ METODU

Arzu Karimova Sabir kızı

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2662-6015

Özet

Öğrencilerin düşüncelerini ifade etmek için cümleleri bilinçli kullanma becerisinin oluşturulması, başlangıç düzeyindeki Azerbaycan dili derslerinin en önemli görevlerinden biridir. Teklif üzerinde çalışmanın önemi öncelikle sosyal işleviyle ilgilidir. İlkokul öğrencilerine bilinçli cümle kullanmayı öğretmek, konuşma akışını tam yapısal-anlamsal birimlere bölmek, düşünce konusunu ayrıştırmak, düşünceleri yapısal ve tonlama olarak oluşturmak, kelimeleri kullanma ve bunları cümlelerde birleştirme alışkanlığı oluşturmak anlamına gelir.

Dil öğretiminde cümle üzerinde çalışmak da önemlidir çünkü morfoloji ve kelime bilgisi, fonetik ve yazım söz dizimi temelinde incelenir. Cümle, ilkokul öğrencilerinin isimlerin, sıfatların, fiillerin, zamirlerin, zarfların ve ana kategorilerinin dilimizdeki rolünü anladıkları temel konuşma birimi görevi görür. Öğrenciler aynı zamanda cümleler bazında ana dillerinin sözcük dağarcığına da hakim olurlar.

Anahtar kelimeler: cümle, fonetik, konuşmanın bir kısmı, morfoloji, ilkokul

Abstract

Creating pupils ability to consciously use sentences to express their thoughts is one of the most important tasks of beginner Azerbaijani language courses. The importance of working on the proposal is primarily related to its social function. Teaching primary school pupils to use sentences consciously means dividing the speech flow into complete structural-semantic units, parsing the subject of thought, forming thoughts structurally and intonationally, forming the habit of using words and combining them in sentences.

Studying sentences is also important in language teaching because morphology and vocabulary are studied on the basis of phonetics and spelling syntax. The sentence serves as the basic unit of speech through which primary school students understand the role of nouns, adjectives, verbs, pronouns, adverbs and their main categories in our language. Pupils also master the vocabulary of their native language on the basis of sentences

Key words: sentence, phonetics, part of speech, morphology, primary school.

Giriş

Şagirdlərdə fikirlərini ifadə etmək üçün cümlələrdən şüurlu istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərinin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Təklif üzərində işin əhəmiyyəti, ilk növbədə, onun sosial funksiyası ilə bağlıdır. İbtidai məktəb şagirdlərinə cümlədən şüurlu şəkildə istifadə etməyi öyrətmək onlarda nitq axınını tam struktur və semantik vahidlərə bölmək, düşüncə predmetini təcrid etmək, fikri struktur və intonasiya cəhətdən formalaşdırmaq, sözlərdən istifadə etmək və onları cümlələrdə birləşdirmək bacarığını inkişaf etdirmək deməkdir.

Dil tədrisində cümlə üzərində iş həm də ona görə əsas yer tutur ki, morfologiya və lüğət, fonetika və orfoqrafiya sintaktik əsasda öyrənilir. Cümlə əsas nitq vahidi kimi çıxış edir ki, onun əsasında ibtidai sinif şagirdləri isim, sifət, feil, əvəzlik, zərf və onların əsas kateqoriyalarının dilimizdəki rolunu başa düşürlər. Şagirdlər ana dilinin lüğətini də cümlə əsasında mənimsəyirlər.

Sözün leksik mənası və işlənmə xüsusiyyətləri söz birləşməsində və ya cümlədə açılır. Sözün mənası cümlə üzvü kimi aydınlaşdırılır. Kontekstdə söz həmişə birmənalı olur (cümlədən kənarda, məlum olduğu kimi, sözün bir neçə mənası ola bilər).

İbtidai məktəbdə cümlə üzərində işləyərkən şərti olaraq beş sahə fərqləndirilir:

1. “Cümlə” qrammatik anlayışının formalaşması (verilmiş dil vahidinin əsas xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi);

2. Cümlələrin quruluşunu mənimsəyən şagirdlər ibarələrdə sözlərin əlaqəsinin mahiyyətini başa düşmək, cümlənin qrammatik əsaslarını, baş və ikinci dərəcəli üzvlərin xüsusiyyətlərini dərk etmək, sözlərin düz və tərs düzülüşü haqqında məlumat əldə edirlər;

3. Şagirdlərdə ifadə məqsədinə və intonasiyaya görə fərqlənən cümlələrdən nitqində istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması. Cümlənin düzgün intonasiyasını mənimsəmək;

4. Sözlərdən cümlədə dəqiq istifadə etmək bacarığının inkişafı;

5. Yazılı şəkildə cümlə qurma bacarığının formalaşdırılması (cümlənin əvvəlində böyük hərfdən istifadə, durğu işarələrinin qoyulması).

Bu beş iş sahəsinin hamısı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və onların hər biri yalnız cümlənin öyrənilməsinin ayrı-ayrı aspektlərini aydınlaşdırmaq üçün müəllim tərəfindən müstəqil olaraq nəzərdən keçirilə bilər. Cümlənin öyrənilməsi və ondan nitqdə istifadə etmək bacarığının inkişafı şagirdlərin faktiki biliklərinin daim genişlənməsinə əsaslanır.

Şagird yeni bir şey öyrənir, bu barədə ünsiyyət qurmağa ehtiyac duyur. Fikirlərini ifadə etmək üçün ən əlverişli formanı axtarır. Beləliklə, ünsiyyət ehtiyacından cümlənin daha mükəmməl idarə olunması ehtiyacı yaranır.

“Cümlə” mövzusu kəsişəndir. Bütün üç il ərzində öyrənilir. Cümlənin xüsusiyyətləri haqqında biliklər daim dərinləşir. Cümlənin fikri ifadə edən nitq vahidi kimi elementar fikirlərdən şagirdlər baş və ikinci dərəcəli üzvlərin öyrənilməsinə, cümlədəki sözlərin əlaqəsinə, həmcins üzvlü cümlələrin öyrənilməsinə keçirlər.

Cümlə üzərində işin ilkin mərhələsi savad hazırlığı dövrünə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə şagirdlər cümlənin ən mühüm xüsusiyyətləri ilə tanış olurlar: cümlə fikri ifadə edir və intonasiya tamlığı ilə xarakterizə olunur. Əgər bu keyfiyyətlər yoxdursa, sözlər cümlə təşkil etmir, onlar yalnız sözlər qrupu olaraq qalır.

Şagirdlər üçün sualın cavabı özlüyündə belədir: “Niyə müəyyən söz qrupunu cümlə adlandırmaq olar?”. Bucümlənin struktur əsasını təşkil etdikləri üçün baş üzvlərin tanınması ilə sıx bağlıdır.

Cümlə öyrənildikcə onun tərkib hissələrinin, xüsusən də ifadənin ideyası daha dəqiq olur. Eyni zamanda şagirdlərin hər bir cümlə üzvü haqqında bilikləri dərinləşir. Mövzu və predikat nədir? Onların münasibəti necədir? İkinci dərəcəli üzvlərin rolu nədən ibarətdir?

İbtidai siniflərdə cümlə haqqında tədris materialı elə öyrənilir ki, il ərzində cümlə üzərində iş bütün digər mövzuları əhatə edir, baxmayaraq ki, ümumilikdə I-III siniflərdə öyrənilən sintaktik materialın həcmi çox azdır.

Birinci sinifdə proqrama uyğun olaraq, şagirdlər cümlədə kimin və ya nəyin deyildiyini və onlar haqqında nə danışıldığını göstərən cümlədəki sözləri ayırmağı öyrənirlər. Əslində, bu, cümlənin qrammatik əsasları üzərində işin başlanğıcı deməkdir və əsas üzvlərin propedevtik öyrənilməsini təmsil edir. İkinci sinif cümlə üzərində işin keyfiyyətcə yeni mərhələsidir. Tələbələr cümlədə təcrübənin empirik səviyyəsindən konseptual səviyyəyə yüksəlirlər.

Bu, şagirdlərin cümlənin əsas xüsusiyyətlərini mənimsəməsi, baş üzvlərin tərifinin təqdim edilməsi, subyekt və predikat terminlərinin praktikaya keçməsi ilə əlaqədar baş verir.

II sinifdə cümlədə sözlərin əlaqəsinə çox diqqət yetirilir. Bir cümlədə ikinci sinif şagirdləri cümlənin əsasını (mövzu və predikat) və biri asılı, digəri isə əsas olan sözləri (iki söz) müəyyənləşdirirlər. Yəni ikinci sinif şagirdləri cümlənin sonu və şəkilçilərin köməyi ilə sözlərin qrammatik əlaqəsinin necə ifadə olunduğunu da öyrənəcəklər.

III sinifdə cümlə üzvləri haqqında biliklərin daha da inkişaf etdirilməsi həmcins üzvlər anlayışı, cümlə üzvləri haqqında təsəvvürlərdir.

Birincisi, ibtidai məktəb şagirdləri bir cümlənin bütün üzvlərinin iki böyük qrupa bölündüyünü öyrənirlər: əsas və orta. İbtidai siniflərdə cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri fərqləndirilmir. Cümləni mənimsəmək üçün əsas və köməkçi üzvlərin mahiyyəti açılır: əsas üzvlər cümlənin struktur əsasını təşkil edir, onlar tez-tez əsas semantik yükü götürürlər və ikinci dərəcəli üzvlər aydınlaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirirlər.

İkinci dərəcəli üzvlərin mahiyyətini açmaq üçün şagirdlər cümləni təhlil edir və ikinci dərəcəli üzvlərin hansı cümlə üzvlərini aydınlaşdırdığını müəyyənləşdirirlər. Cümlənin genişləndirilməsi prosesində ikinci dərəcəli üzvlərin spesifikliyi xüsusilə nəzərə çarpır. Məsələn, şagirdlər cümləni yazırlar: Qaranquşlar uçur.

Fikrin daha dolğun ifadə olunması üçün onlardan “haraya?” sualına cavab verən sözləri cümləyə daxil etmələri xahiş olunur, daha sonra “nə zaman?” sualına şagirdlər cavab verməklə cümlənin hansı hissəsinin uzadıldığını aydın görür və daha da dəqiqləşdirirlər.

Şagirdlərdə cümlədəki sözlər arasında əlaqə yaratmaq bacarığının formalaşdırılması ən mühüm sintaktik və nitq bacarıqlarından biridir. İfadə cümlənin tərkib hissəsi kimi seçilir və artıq ibtidai siniflərdə mahiyyət xüsusiyyətlərinə görə qavranılır. “Söz birləşməsi” termininin özü dərsliyə daxil edilməyib, heç bir tərif verilməyib. Lakin praktiki olaraq daha kiçik məktəblilər bir ifadənin aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərini dərk edirlər:

1. İfadə bir-biri ilə məna və qrammatik cəhətdən bağlı olan iki sözdür. Məsələn, “Azərbaycan xalqı torpaqlarının azad olması uğrunda mübarizə aparır” cümləsində iki ifadə var:

1) Azərbaycan xalqı;

2) torpaqlarının azad olması uğrunda mübarizə.

2. İfadədə birinci söz asılı, ikincisi isə əsas sözdür. Əsas söz sualı verdiyimiz sözdür, asılı söz isə suala cavab verən sözdür. Məsələn: (hansı?, nə?).

Cümlə daxilində bir ifadəni təcrid etmək qabiliyyəti tədricən inkişaf edir və uzunmüddətli təlim tələb edir. Şagirdlərin bir cümlə daxilində bir sözün digərindən asılılığının mahiyyətini dərk etmələrini təmin etməyə yönəlmiş tapşırıqlar sistemindən istifadə olunur. Aşağıdakı çalışma növləri xüsusilə önəmlidir:

a) Cümlənin genişləndirilməsi.

Cümləni hansı cümlə üzvünün hesabna genişləndirmək istədiyinizi əvvəlcədən təyin edə bilərsiniz. Məsələn, “Quş albalı çiçəyi” söz birləşməsi cümlə daxilində təhlil üçün verilmişdir.

Mövzu və predikat (cümlənin əsası) müəyyən edilir və suallar verilir: “quş albalı çiçək açdı” cümləyə hansı söz daxil edilməlidir? Bu söz hansı cümlə üzvü olacaq? (İkinci dərəcəli.) Cümlənin hansı üzvündən asılı olacaq? (Predikatdan. Nə vaxt çiçək açır? May ayında.) Cümləyə mövzunu izah edəcək bir söz daha əlavə edin. Necə cümlə alındı? (Ətirli quş albalı may ayında çiçək açır.)

b) Deformasiyaya uğramış cümlənin bərpası. Cümlənin bərpası cümlənin kökündən başlayır, sonra söz birləşmələrini “tapmaq” üçün suallardan istifadə edilir. Məsələn, “qalalar”, “hücum”, “dağlarda”, “hündür”.

-Bu cümlədə söhbət nədən gedir? (Qalalar haqqında. Nə? Qalalar.) Onlar haqqında nə deyilir? (tikilir.)

Söz birləşmələrini tapmaq üçün suallardan istifadə edilir. (Nə tikirlər? qalalar. Harada? nəyin üstündə? Sıldırım qayalarda və ya dağlarda. Hansı dağlar hündürdü?) İfadələr “bərpa edildikdən” sonra danışanın nə demək istədiyindən asılı olaraq cümlələrdə ən əlverişli söz sırası müəyyən edilir.

c) Bütöv mətnin cümlələrə bölünməsi. Bu növ işin başa düşülməsi üçün hər bir cümlədə baş üzvləri və söz birləşmələrini müəyyən etmək lazımdır.

d) Cümlənin təhlili və onun sxeminin tərtib edilməsi. Cümləni təhlil edərkən cümlənin əsası müəyyən edilir, sonra mövzunu izah edən ikinci dərəcəli üzvlər, predikatı izah edən ikinci dərəcəli üzv və cümlənin digər ikinci dərəcəli üzvləri də izah olunur. Tədricən cümlələr belə qurulur.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1.Abdullayev A. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası.Bakı, 1962
2. Abdullayev A.Z. Sintaksisin aktual məsələləri. Bakı: ADU-nun nəşri, 1987,84 s.

3. Lipkina A.I., Omorokova M.I. İbtidai sinifdə oxu dərsləri zamanı şagirdlərin şifahi nitqi üzərində iş. M., 1967.

4. Titova N. F. İbtidai təhsildə nitq mədəniyyəti. M., 1960.

5. Vorodıç A. M. Uşaqlar üçün nitqin inkişafı üsulları (məktəbəqədər yaş). M., 1974.

6. Fomicheva G. A. Səkkizillik məktəbdə söz birləşmələrinin öyrənilməsi. M., 1973.

7. Sulimenko N. F. Stilistik səhvlər və onların aradan qaldırılması yolları. M., 1966.

8. Alqazina N. N. İfadələrin və cümlələrin qurulmasında səhvlərin qarşısının alınması. M., 1962.

LANGUAGE POLICY AND THE SITUATION OF OTHER LANGUAGES IN KAZAKHSTAN

QAZAXSTANDA DİL SİYASƏTİ VƏ DİGƏR DİLLƏRLƏ BAĞLI VƏZİYYƏT

Arzu Karimova

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2662-6015

Özet

Dil sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda milletlerin birleşmesine de katkıda bulunan, bir eğitim aracı ve insanlar arasındaki ilişkileri birleştiren bir destektir. Ülkenin tüm vatandaşlarının dostluğunun ve birliğinin açık bir göstergesi olan Diller Günü, Kazakistan'da birkaç yıldır kutlanıyor. Sonuçta halkların dostluğu, karşılıklı anlayış ve işbirliği yeni Kazakistan'ın inşasının temel direkleridir.

Şu anda Kazakistan okullarında Kazak dilinin yanı sıra ülkede yaşayan halkların 10'dan fazla ulusal dili de okutulmaktadır. Bu, Kazakistan'daki tüm ulusal azınlıkların temsilcilerine kendi kültürlerini ve tarihlerini tanıma ve kendi ana dillerinde bilgi edinme fırsatı vermektedir. Kazakistan Halklarının Dilleri Günü, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 20 Ocak 1998 tarihli Kararnamesi ile ilan edilmiş ve tüm Kazaklar için genel bir tatil haline gelmiştir. Ülkede yüzden fazla milletten temsilci yaşıyor. Her dilin kendi tarihi vardır, diğer dillerin kaderiyle bağlantılı kendi kaderi vardır. Dil sayesinde insanlar birbirlerini bulur, insanların manevi kültürünü, geleneklerini, ritüellerini anlamayı öğrenirler.

Anahtar kelimeler: dil politikası, iletişim, Kazakça, alaka, devlet dili

Abstract

Language is not only a means of communication, but also a means of education and a support that unites relations between people, contributing to the unification of nations. Languages Day, a clear demonstration of friendship and unity of all citizens of the country, has been celebrated in Kazakhstan for several years. After all, friendship of peoples, mutual understanding and cooperation are the pillars of the construction of the new Kazakhstan.

Currently, in addition to the Kazakh language, more than 10 national languages of the people living in the country are taught in Kazakhstan schools. This gives representatives of all national minorities in Kazakhstan the opportunity to get to know their culture and history and obtain information in their native language.

Day of Languages of the Peoples of Kazakhstan was declared by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 20, 1998 and became a general holiday for all Kazakhs. Representatives from more than a hundred nationalities live in the country. Each language has its own history, its own destiny connected with the fate of other languages. Thanks to the language, people find each other, learn to understand the spiritual culture of the people, their traditions, rituals.

Key words: language policy, communication, Kazakh, relevance, state language.

Giriş

Dil təkcə ünsiyyət vasitəsi deyil, o eyni zamanda xalqların birləşməsinə töhfə verir, insanlar arasında münasibətləri birləşdirən tərbiyə vasitəsi və dayaqdır. Qazaxıstanda artıq neçə ildir ki, bütün ölkə vətəndaşlarının dostluğunun və birliyinin bariz əlaməti olan Dillər Günü qeyd edilir. Axı xalqların dostluğu, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq yeni Qazaxıstan quruculuğunun əsas sütunlarıdır.

Hazırda Qazaxıstan məktəblərində qazax dili ilə yanaşı, ölkədə yaşayan xalqların 10-dan çox milli dili də öyrənilir. Bu, Qazaxıstanın bütün milli azlıqlarının nümayəndələrinə öz mədəniyyətləri və tarixləri ilə tanış olmaq, ana dillərində biliklər əldə etmək imkanı verir. Qazaxıstan Xalqlarının Dilləri Günü Qazaxıstan Respublikası Prezidentinin 20 yanvar 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə elan edilmiş və bütün qazaxıstanlılar üçün ümumi bayrama çevrilmişdir. Ölkədə yüzdən çox millətin nümayəndəsi yaşayır. Hər bir dilin başqa dillərin taleyi ilə bağlı öz tarixi, öz taleyi var. Dil vasitəsilə insanlar bir-birini tapır, xalqın mənəvi mədəniyyətini, adət-ənənələrini, ayinlərini dərk etməyi öyrənirlər.

Dil siyasəti Qazaxıstanın milli dövlətçiliyinin qurulması üçün mühüm siyasi alət olmuşdur. Onun həyata keçirilməsi ölkənin ali rəhbərliyi tərəfindən Qazaxıstan cəmiyyətinin milli birliyinin möhkəmlənməsi amili kimi dəyərləndirilir. Üstəlik, bu onilliklər ərzində dövlətin dili siyasəti onun həyata keçirilməsinin məqsədləri, istiqamətləri, formaları, vasitələri və üsulları haqqında davamlı qızğın müzakirələrlə müşayiət olunub. Müxtəlif ideoloji mövqelərdən həm təriflər, həm də kəskin tənqidlər olmuşdur.

Mövcud siyasətin prioritetləri, ilk növbədə, qazax dilinin dövlət dili kimi təcrid edilməsinə və digər dillərə, ilk növbədə, rus dilinə qarşı qoyulmasına əsaslanır. İkincisi, ölkənin bütün etnik qruplarının onun ilkin istifadə sahələrinin genişləndirilməsinə üstünlük verilməsi haqqındadır, üçüncüsü, rus dilinin funksional tamamlayıcılığı və digər dillərin yerli tətbiqi haqqındadır. Yəni qazax dilinin dövlət dili elan edilməsi dillərin inkişafı və fəaliyyət göstərməsi probleminin həlli üçün əsas kimi təqdim olunur və təklif olunur. Lakin bütün əvvəlki dövr qazax dilinin özünün dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsinin sosial-mədəni problematik xarakterini göstərir.

Əslində qazaxlar dövlət qurucusu etnik qrup olmaqla daha çox müxtəlif fəaliyyət sahələrində rus dilindən istifadə edirlər. Sayca, rusdilli qazaxlar və üstünlük olaraq rusdilli ikidilli qazaxlar, əsasən qazaxdilli qazaxları üstələyirlər. Üstəlik, qeyri-qazax etnik qrupların nümayəndələrinin böyük əksəriyyəti rus dilindən istifadə edir və onu doğma və ya ikinci ana dili kimi qəbul edirlər.

Bundan əlavə, xarici və daxili amillər rus dilinin üstünlük təşkil etməsinə kömək edir. Onlar hakimiyyətin rəsmi şəkildə həyata keçirilən dil siyasəti çərçivəsində bütün siyasi, sosial-mədəni, maarifləndirici, informasiya və kommunikasiya tədbirlərindən daha güclü təsirə malikdir. Qazax dilinin istər Qazaxıstanda, istərsə də başqa ölkələrdə konsolidasiya edilməməsinin əsas səbəblərindən biri də budur.

Birinci onillikdə qazax dilinin yayılması üçün maarifləndirici təşəbbüslər sonrakı dövrdə direktiv şöbə reqlamentləri, kvotalar və nümayiş etdirilən kütləvi təbliğat və təşviqat tədbirləri ilə əvəz olundu. Dili təkmilləşdirmək üçün ilkin islahat səyləri tələsik düşünülmüş linqvistik və leksik təcrübələrə çevrildi. Əsas vəzifə - qazax dili müəllimlərinin müxtəlif yaş kateqoriyalarından olan qeyri-qazax etnik qrupların nümayəndələrinə dərs vermək üçün kütləvi və ardıcıl hazırlanması arxa plana keçdi. Açıq desək, belə işlər ümumiyyətlə aparılmadı.

Ən ciddi fikir ayrılıqları və ziddiyyətli mədəni-maarif nəticələrinə son illərdə qazax-ingilis ikidilliliyinin və ya qazax-rus-ingilis üçdilliliyinin tətbiqini sürətləndirmək cəhdləri səbəb

olmuşdur. Buraya dilin latın əlifbasına çevrilməsi təşəbbüslərini də əlavə edə bilərik - onlar qazaxdilli mühitin özündə birmənalı şəkildə qəbul edilir və onların həyata keçirilməsi rusdilli etnik qrupların onu öyrənməsini daha da çətinləşdirir.

Qazax-ingilis, qazax-türk ikidilliliyinə əsaslanan elitar təhsil müəssisələrinin yaradılması qazax və qeyri-qazax etnik qruplara da sosial və mədəni yadlaşma əhval-ruhiyyəsi gətirir. Hesab edirəm ki, bu, qazax-rus dövlət ikidilliliyinin yaradılmasından və bütün səviyyələrdə universal ikidilli təhsilin tətbiqindən imtinadadır.

Burada tarixə müraciət etmək yerinə düşər. 1920-50-ci illərdə SSRİ-nin milli siyasətinin düşərgə-müstəmləkəçilik və ruslaşdırma aspektləri qazax xalqının mövcudluğuna birbaşa təhlükə kimi qəbul edilirdi. Amma artıq 1960-80-ci illərdə qazax etnosunun müstəqil mədəni inkişafı, qazax dilinin qorunub saxlanılması və təkmilləşdirilməsi üçün real şərait və imkanlar yaranmışdı.

Vahid ittifaq dövlətinin süqutu, Qazaxıstanın suverenləşməsi və müstəqilliyi qazax dilini yeganə dövlət dili kimi təcrid etmək üçün müəyyən səylərin göstərilməsinə səbəb oldu. 1990-cı illərdə rusdilli əhalinin kütləvi şəkildə xaricə axını bu gözləntiləri, hissləri və istəkləri gücləndirdi.

Qazaxıstanın sonradan beynəlxalq birliyə daxil olması və qlobal iqtisadi proseslərə qoşulması respublikada ana dilinin rus dilinin təsirindən azad edilməsi tərəfdarlarına əlavə təkan verdi.

Müasir Qazaxıstanın yeni sosial-mədəni, informasiya, kommunikasiya və siyasi-təşkilati şəraitində yalnız qazax-rus ikidilliliyinin mədəniyyətin və ictimai şüurun çox arzulanan modernləşdirilməsini təmin edə biləcəyini vurğulamaq istərdim. Üstəlik, qazaxların dili, ədəbiyyatı və mənəvi mədəniyyətini Şərq və Qərb ölkələri xalqlarının dilləri, mədəniyyəti və mənəvi dünyası ilə qarşılıqlı əlaqəsini itirmədən inkişaf etdirilir.

İnteqrasiya edilmiş qazax-rus ikidilliliyi siyasətinin həyata keçirilməsi qazax xalqının formalaşması üçün etibarlı əsas kimi götürülür.

Qazaxıstanın dil siyasətində dünya dillərindən biri olan və müasir dünyada geniş yayılmış rus dilinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Üçüncü element müasir dünyada dominant mövqe tutan ingilis dilidir. İngilis dili qazaxıstanlılar üçün dünyaya, qloballaşmaya pəncərə açır. Qazaxıstan beynəlxalq proseslərə və təmaslara getdikcə daha çox cəlb olunur. Bu gün cəmiyyətdə heç kimi əmin etmək lazım deyil ki, ingilis dili insanın peşəkar inkişafı üçün ən vacib mənbədir.

Məsuliyyətli dil siyasəti qazax millətini birləşdirən əsas amillərdən biridir. Hazırda Qazaxıstan gənc nəslin qazax dili ilə yanaşı, rus və ingilis dillərini fəal şəkildə öyrənməsinə şərait yaratmaq üçün fəal tədbirlər həyata keçirir.

Və Universitet divarları arasında keçirilən interaktiv mühazirə zamanı keçmiş dövlət başçısı hökumətə üçdilliliyin tətbiqi ilə bağlı göstəriş vermişdir: “Birincisi, qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, təhsil müəssisələrində müasir tədris metodları tətbiq edilsin, onlar innovativ olmalıdır. İkincisi, uşaqların təhsilə cəlb edilməsi ilə bağlı sistemli təklifin ətraflı şəkildə hazırlanmasıdır. Üçüncüsü, təhsil səviyyəsində üçdilliliyin geniş tətbiqini təmin etmək. Bu yolla biz dil əldə etmək üçün məntiqi sistem qura bilərik. Əsaslar uşaq bağçası səviyyəsində, məktəbdə baza səviyyəsində, universitetdə və ya kollecdə - ixtisaslar üzrə peşəkar dildə öyrəniləcək”.

Nursultan Nazarbayevin üçdillilik ideyası ölkəsinin dünya birliyinə inteqrasiyası və sovet dövründən qalan dil baryerini aradan qaldırmaq istəyi diktə edirdi. Təsadüfi deyil ki, dövlət başçısı Qazaxıstan xalqına müraciətində inkişaf etmiş rəqabətədavamlı dövlətə çevrilmək üçün

bir neçə xarici dildə danışmağın vacibliyini qeyd edərək: " biz yüksək təhsilli xalq olmalıyıq" söyləmişdi.

Beləliklə, qazaxıstanlı mütəxəssislərin ixtisas səviyyəsini yüksəltmək üçün üçdilliliyə böyük tələbat vardır. Axı rus və ingilis dillərində texniki terminologiyanı bilmədən müasir istehsalatda işləmək mümkün deyil. Eyni zamanda, öyrənilən fənlər əsasında üçdillilik tətbiq edilməlidir. Məsələn, qazax dilində bütün tədris qruplarında tarix və ədəbiyyat və digər humanitar fənlər ən yaxşı şəkildə tədris olunur.

Üçdilli təhsil proqramı qazax, rus və ingilis dillərinin birbaşa tədrisi, eləcə də üç dildə fərdi fənlər üzrə təlim və dərsdənkənar məşğələlər vasitəsilə həyata keçirilir. Əsas və əlavə dil kursları funksional savadlılığın, ünsiyyət bacarıqlarının və tənqidi düşüncənin inkişafına diqqət yetirir.

Keçmişdə və indiki dövrdə bu hadisə ilə qarşılaşmış dilçilər və digər alimlər tərəfindən çoxdillilik haqqında çoxlu əsərlər yazılmışdır. Həm xaricdə, həm də ölkəmizdə üçdillilik problemi əsas problemlərdən birinə çevrilərək həm yerli, həm də xarici dilçilərin diqqətini getdikcə daha çox cəlb edir. Təsadüfi deyil ki, çoxdillilik problemi bir sıra beynəlxalq linqvistik konqreslərdə müzakirə mövzusu olmuşdur.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, terminologiyada tam birlik olmadığı kimi, ən əsas anlayışların dərk edilməsində hələ də konsensus yoxdur. İkidillilik, adətən, iki dildə danışmaq və ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq müntəzəm olaraq bir dildən digərinə keçmək deməkdir.

U.Vaynrax dil təmasları haqqında kitabında yazır: "Dillərin növbəli istifadə prosesi ikidillilik, onlardan istifadə edən şəxs isə ikidilli adlanır".

İnsan dillə yanaşı, ətrafdakı reallığa da yiyələnir; eyni zamanda, dünyanın məntiqi (konseptual) mənzərəsi ilə yanaşı, məntiqi ilə ziddiyyət təşkil etməyən, lakin onunla eyni olmayan linqvistik mənzərə də yaranır. Başqa sözlə desək, dünyanın mənzərəsi biliklər məcmusunu və onun mənimsənilməsi və şərh edilməsi mexanizmlərini əks etdirən model kimi mövcuddur. Dil quruculuğu məqsədlərinə nail olacağımıza nikbinlik və inam var və elə bir vaxt gələcək ki, qazax dilində danışmaq istəyi və bacarığı hər bir Qazaxıstan vətəndaşı üçün təbii olacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1.Qazax-rus ikidilliliyi // Vikipediya, 03-08-2018.

2.Eliseeva E.V., Zlobina S.N. Rəqəmsal təhsil resursları müasir universitetin innovativ təhsil mühitinin tərkib hissəsi kimi.

3. Qazaxıstanda etniklərarası vəziyyət: dinamika və tendensiyalar / Cəmiyyət / İnternet qəzeti. Qazaxıstan. Giriş tarixi: 22 aprel 2010.

4.Şərqi Qazaxıstan. Dil siyasəti. 15 fevral 2010 , Xəbərlər, Ust-Kamenoqorsk.

THE IMAGE OF THE EASTERN WOMAN IN HUSEYN JAVID'S WORK
HÜSEYN CAVİD YARADICILIĞINDA ŞƏRQ QADINI OBRAZI

Yeganə Qasımova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Hüseyn Cavid ədəbiyyatımızda romantizm cərəyanının yaradıcılarından biri kimi müstəsna mövqe tutur. Cavid yaradıcılığa lirik şeirlə başlamış, romantizmə meyli də buradan başlanğıcını almışdır. Poeziyamızda Hüseyn Cavidin şeir yaradıcılığı xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Cavid 1906-1909-cu illərdə İstanbul Universitetində təhsil almış, Türkiyənin tanınmış alimlərindən dərs almışdır. Universiteti bitirdikdən sonra o, Naxçıvana qayıdaraq müəllimlik etmiş, şeirlərini və ədəbiyyatımızda ilk mənzum dram olan “Ana” pyesini yazmışdır. “Afət”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Knyaz” , “Səyavuş”, “Xəyyam” adlı sovet dövründə yazdığı tarixi dramları və onların tamaşaya qoyulması müəllifin adını şöhrətləndirmişdir. Görkəmli romantik 1937-ci ilin iyununda günahsız olduğu halda həbs olunmuş, “pantürkist”, “gizli millətçi”, “əksinqilabçı” damğası ilə səkkiz il müddətində həbs cəzasına məhkum edilərək Sibirə sürgün olunmuşdur. Şair iki il keçmiş SSRİ-nin ən soyuq düşərgələrindən olan Maqadanda cəza çəkmiş, 1941-ci ildə Sevçenko qəsəbəsində həbsdə vəfat etmişdir.1956-cı ilin martın 6-da Hüseyn Cavidə bəraət verilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Cavidin 100 illik yubileyi ərəfəsində nəşi Sibirdən gətirilmiş, doğulduğu Naxçıvan şəhərində dəfn edilmişdir.

Açar sözlər: romantizm, cərəyan, qadın, dram, şeir

Summary

Huseyn Javid occupies an exceptional position as one of the founders of romanticism in our literature. Javid started his creativity with lyric poetry, and his tendency to Romanticism got its beginning from here. Huseyn Javid's poetry is a special stage in our poetry. Javid studied at Istanbul University in 1906-1909 and studied with well-known Turkish scientists. After graduating from the University, he returned to Nakhchivan and taught, wrote his poems and the play “Mother”, the first verse drama in our literature. ” Disaster“,” Prophet“,” lame Timur“,” Prince“,” Seyavush“,” Khayyam " historical dramas written in Soviet times and their performance glorified the name of the author. The prominent romantic was arrested in June 1937 as innocent, sentenced to eight years in prison under the stigma of “pan-Turkist”, “secret nationalist”, “counter-revolutionary” and exiled to Siberia. The poet served two years in Magadan, one of the coldest camps in the former USSR, and in 1941 he died in prison in the town of Sevchenko.In 1956, on March 6, Huseyn Javid was acquitted. On the eve of the 100th anniversary of Javid on the initiative of national leader Heydar Aliyev, he was brought from Siberia and buried in his native city of Nakhchivan.

Key words: romance, current, woman, drama, poetry

Giriş

Tanınmış şair və dramaturq, zəmanəsinin böyük mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin ədəbi irsi çox maraqlı və zəngindir. Bir romantik kimi Cavidin incansevər, əsl mənada humanist lirikasında

qadına uca bir yer vardır. Şairə görə, dünya adlı geniş məkanda qadın ən təzadlı, ən ziddiyyətli münasibətə məruz qalmışdır. Bir tərəfdən şəninə yüksək, bəlağətli nitqlər deyilmiş, digər tərəfdən sevimli, müqəddəs varlıq kimi vəsf olunan qadının çox vaxt hüquqları əlindən alınmış, hər dövrdə qadağalarla üzləşmiş, yalnız qadınlar üçün qanunlar uydurulmuşdur. Hüseyn Cavid "Qadın", "Sevinmə, gülmə qızım", "Qız məktəbində" şeirlərində və "Peyğəmbər" dramında qadın haqqında fikirlərini ifadə etmiş, onu zəriflik, paklıq rəmzi kimi canlandırmışdır. Xüsusən "Peyğəmbər" dramında müəllif Məhəmməd Peyğəmbərin dili ilə tarix boyu qadın haqqında edilən haqsızlıqları yada salır:

Qadın, qadın?! Onu duymaq, duyurmaq istərkən
Yaxar düşüncəmi bir şölə, bir zəhərli tikən
Bütün həyatı çiçəkləndirən fəqət o...neçin,
Neçin əzilsin o, bilməm neçin sürüklənsin? (1, s 47)

Cavidə görə, qadın müqəddəs varlıqdır, bəşəriyyəti çirkin əməllərdən, zülmdən xilas edə biləcək bir qüvvəyə malikdir. Şairin fikrincə, bu zərif xilqət ana kimi müqəddəs bir adı daşıyır, qadın yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malikdir, onu alçaltmaq olmaz. Qadının daxili və zahiri gözəlliyi eynilik təşkil edirsə, o pərəstiş edilməyə layiqdir:

Qadın! Ey sevgili həmşirə, oyan
Ana! Ey nazlı qadın, qalq, uyuyan
Daima mövtlə həmduş oluyor,
Zillü mehnətlə həmağuş oluyor,
İştə sıyrılmada həp zülmətlər!..
Ağarır dan yeri, qalq, iştə səhər!..
Oyan, ətrafını seyr et də düşün!
Bütün evladi-vətən iştə bu gün
Yalınız səndən umar sədrə şəfa,
Yalınız səndə bulur ruha qida.
Ana övladını bəslər, böyütür,
Anasız millət, əvət öksüzdür.
Sənin aləmdə vəzifən, hissən
Nə böyük, həm nə ağırdır, bilsən?! (1, s.60)

Şair qadınlara ədalətsiz münasibətə, haqsızlıqlara boyun əyməməyi, öz haqqını tələb etməyi, çarə axtarmağı tapşırır. O şeirlərində yalnız bir qadına yox, ümumilikdə cəmiyyətə xitabən səslənir:

Baq, baq insan nə qədər aldanıyor?
Xayır, əsla məni sən dinləmə dur!
"Ağla, həp ağla" dedim, pək yanlış..
Ağlamaqdan nə çıqar sanki? Çalış!
Oluyor iştə hüququn pamal,

Çalış, öyrən, ara, bul, haqqını al!

Pərdeyi-zülmət içindən sıyrıl!

Qəhrəmanlar kibi qavğaya atıl!

Fəzlü irfanla mücəhhəz olaraq

Cəhli yıq, qəfləti yaq, iczi buraq!

Kimsədən gözləmə yardım, əsla;

Yalnız kəndinə kəndin ağla! (1,s.61)

Cəmiyyətdə zərif xilqətin haqlarının tapdanmasını görən şair onu öz hüququ uğrunda mübarizə aparmağa, şərəf və heysiyyətini qorumağa səsləyirdi və bu yolda məğlub olmaqdansa, məhv olmasını üstün tutur:

O lətafət, o nəcabətlə sana

Bu əsarət, bu həqarət nə rəva?

Sən nəsən? Kəndini bil, zəfi bıraq!

Həp nəsibinmi sənin sillə dayaq? (1,s.60.)

Hüseyn Cavidin əsas idealı gözəllik və eşqdir. Onun romantizmində qadının yeri əvəzolunmaz və sevgisiz yaşamaq mümkün deyil. O, bütün əsərlərində bu zərif varlığa xoşbəxtlik, səadət dolu bir həyat arzulayır. Ədib “Peyğəmbər” dramında yazır ki, qadın o zaman xoşbəxt olar ki, həmin cəmiyyətdə müharibə, haqsızlıq, ədalətsizlik olmasın.

Qadın əlilə fəqət bəxtiyar olur bu cihan

O bir mələk... onu təqdis edər böyük Yaradan. (3,s.191)

H.Cavid qadının xoşbəxtliyini əslində insanlığın həqiqi mənada xoşbəxtliyi hesab edir. Çünki qan-qadasız, hərbsiz, nöqsansız bir dünyada qadın-ana da xoşbəxtdir.

Qadın gülərsə, bu ıssız mühitimiz güləcək

Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək. (3,s.192)

Qadın mövzusu, onun şərəfi və ləyaqəti Cavidi bütün yaradıcılığı boyu məşğul etmişdi. “Ana” dramında müəllif bu mövzuya daha emosional, daha bəşəri məzmunda yanaşmışdır. Dramaturq Səlma ana obrazını milli dəyərlər kontekstində açmağa nail olmuşdur.

Hüseyn Cavid 1910-cu ildə “Ana” mənzum dramını yazmaqla dramaturgiya sahəsinə ilk addım atmışdı. Ədəbiyyatımızda ilk mənzum dram sayılan “Ana”da müəllif alicənablıq, mərdlik kimi keyfiyyətləri Səlma ananın və cənc İsmətin simasında ümumiləşdirir. Dramdakı hadisələr Dağıstanda cərəyan edir. Pyesin əsas baş qəhrəmanı Səlma anadır, o, mərd, namuslu, məğrur qadındır. Cavid dramaturgiyasında rast gəldiyimiz ən güclü qadın obrazlarından biri Səlma anadır. Bu qadın həyatda tək ümidi olan oğlunun yolunu səbirsizliklə gözləyir, bir ildən artıq görmədiyi oğlunun sağ-salamat geri qayıtması üçün gecə-gündüz Allaha dua edir:

Ey mərhəmət kanı, ey ulu tanrı!

Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!

İnayət qıl, yoq başqa bir havadar,

Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var!   (2,s.7)

Nəhayət, oğlunun gəlmə xəbərini eşidən Səlma ana sevincindən tez bu xəbəri oğlunun nişanlısı İsmətə çatdırır:

İsmət! Qızım, müjdəmi ver, müjdəmi!
Bundan sonra gül, sevin, tərk et qəmi!
Şükür, çoq şükür, sap-sağlam, könlü şad!
Bu gün, yarın gəlmək üzrə Qanpolad. (2,s.32)
(İsmətin gedişini seyr edərək)
Ah, qızcığaz sevincindən şaşırmış,
Oğluma pək dərin bir eşqi varmış.
Bən oğul anası, o bir nişanlı,
Lakin o bəndən daha istiqanlı! (2,s.34-35)

Nəhayət, uzun ayrılıqdan sonra Qanpolad evlərinə qayıdır. Lakin evə çatmamış Orxanın dostu Murad ona atəş açır. Qanpolad anidən yerə sərilir. Bu zaman Qanpoladı vuran Murad Səlma anadan sığınmaq üçün yer istəyir. Ana tərəddüd etmədən ona yer verir. Elə bu vaxt Qanpoladı qan içində gətirirlər. Bütün ümidini oğlu Qanpolada bağlayan qadının oğlunu sağ-salamat görmək arzusu həyata keçmir. Ana bu hadisədən dəhşətə gəlir. Oğlu ilə bağlı bütün arzuları puç olan ana yenə də Allahdan ədalət diləyir.

Allah, Allah! Təhəmmül ver, səbir ver!
Açıl, yarıl, parçalan, ey alçaq yer!
Yarıl! Bu talesizə çak qərinə!
Bəndə artıq təhəmmül yoq qəhrinə!
Yalnlz bir pənahım, bir oğlum varkən,
Qanlı topraq! Ayırdın onu bəndən,
Ya rəb, ədalət! Bəni öldür qurtar!
Hər yer bana zindan kibi oldu tar! (2,s.52)

Ana Allaha olan inamını itirmir, bununla yanaşı taleyin hökmünə də inanır. Ana özü də bilmədən oğlunun qatili olan Murada sığınmaq üçün yer verir. Bu zaman söz verir ki, onu qoruyacaq. Sonradan məlum olur ki, oğlunun qatili Muraddır. Bu xəbəri eşidəndə Ana sarsılır, onun qəlbində təzadlı duyğular bir-birilə çarpışır. Lakin sonda vicdanlılıq, rəhmlilik intiqama qalib gəlir:

Qonaq qardaş, dur! Təlaş etmə sən;
Qorqma bir zərər gəlməz sana bəndən,
Amandasın; heç qorqma, heç sıqılma!
Çünki bən əvvəldən söz verdim sana.
Sən bir qonaqsın, qatil olsan belə;
Səlma həlak olur da, verməz ələ. (2,s.54-55)

Ana onun evinə sığınan Muradı nəinki cəzalandırmır, hətta onu öldürmək istəyənlərə belə mane olur. Mərd, alicənab Ana intiqam almaqdansa, əfv etməyi daha ağır cəza tədbiri hesab edir:

Ah, bu xain qonaq aman istərkən,
Niçin bən ona yer verdim bilmədən
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?
Xayır, xayır bu mümkün deyil əsla!
Sağ buraqmam! Bənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!
Qəlbində yerləşsin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını...
(Təbdili-tevr ilə)
Ah fəqət;
Oğlumun ruhu bəlkə eylər nifrət,
Bəlkə bəndən incinir, çünki şimdi
Qan dökməyə əsla riza vermədi.
Həm mültəci, həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Bir də hər nə yapsan bu dərdi silməz.
Məhv olsa aləm Qanpolad dirilməz.
Xayır əfv etməli!..Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin! (2,s.52-53)

Ananın bu qərarı qatilin özünü belə təəccübləndirir. Murad tutduğu işdən peşman olur, xəncəri öz ürəyinə vurmaq istəyəndə ana buna mane olur. Onu evindən çıxarıb gizli yerdən sağ-salamat yola salır. Dramda ananın dilindən söylənilən "Sən bir qonaqsan", "Sən amandasan" fikri xalq adət-ənənələrini özündə əks etdirir. Ənənəmizə görə, qonaq qatil də olsa, qonaqdır:

Murad
Doğrayın bəni riştə-riştə
Əvət doğrayın, məhv olmalı zalım!
Ah,bir alçağa mərhəmət nə lazım?
Qanlı bir canavar sağ bıraqılmaz;
Bən bir xainim öldürün!
Səlma
Hiç olmaz!
Murad

Yaşatma, öldür, ana! Bəncə, hala
Billah, gəbərmək yaşamaqdan evla.

Səlma

Hayır, sən mənə eylərkən iltica
Söz vermişəm, dönməm sözümdən əsla! (2, s.57-58)

Ana bu dərdi içində yaşayır və heç vaxt da unutmayacaq, sadəcə olaraq Səlma ana oğlunun qatilini öz vicdanının məhkəməsinə buraxır. Cəzanın ən ağırı isə insanın öz vicdanı qarşısında cavab verməsidir:

Səlma

(Muradın getdiyi tərəfə doğru hiddətli və həyəcanlı bir səslə)

Get, namərd qonaq, get! Alçaq mültəci!
Get, miskin hərif, get! Cəllad, yırtıcı!
Get, vicdansız! Kəndini qurtar, yaşa!
Ancaq vicdansızları bəslər dünya!

(Daha sinirli və qızğın)

Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol!
Nə haqsızlıq etdinsə, allahdan bul!
Get, çəkil get! Dinsiz, Allahsız, xain!
Murdar izin bu torpaqdan silinsin!
Oğlumu söndürdün, yandırdın bəni,
Get, kamə irdirməsin allah səni! (2,s.59-60)

Dramda ikinci qadın obrazı İsmətdir. O, Qanpoladın nişanlısıdır. Adi ilə daxili aləmi eynilik təşkil edən bu vəfalı qız yoxsul bir ailədən çıxmışdır. İsmət var-dövlətə aldanmayaraq öz sevgisinə ləyaqətlə sadiq qalır, barmağındakı nişan üzüyü İsmətlə Qanpolad arasındakı saf məhəbbətin rəmzidir.

İsmət

(barmağındakı üzüyü göstərərək hiddətlə)

Orxan!
İştə barmağımda gördüyün nişan
Qanpoladdan bir yadigardır bana,
Ömrüm olduqca bağlıyam bən ona.

Orxan

İsmət, bir yüzükdənmi eylərsən ihtiraz?

İsmət

Əvət, bu bir zəncir ki, hiç qırılmaz.

Orxan

İsmət, onun heç bir mənası yoqdur,
O bir boş xəyaldır, səni qorqudur.
Yüzük, nişan yalnız gönüldür, gönül!
Olma çocuq...Sən gəl bana ver gönül!
Yarın atlanıb bu köydən çıqalım,
Yigit kimsə, qarşı çıqsın baqalım.
(İsmətə)
Söylə, fikrin nədir? Cavab ver, İsmət!
İsmət
(Usanmış və sinirli bir halda)
Artıq yetər, allah için, çəkil get,
Hürmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin
Həp sənin olsun, get, çəkil get, Orxan!
Bən ayrılmam o yoqsul Qanpoladdan.
Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
Ondan başqa sevdiyim yoqdur əsla! (2,s.15)

İsmət Qanpoladın mənəvi zənginliyinə könül vermişdir, buna görə də Orxanın şan-şöhrətli, varlı olması onun diqqətini çəkmir. İsmət tərəfdən sevgisinin rədd edilməsi Orxanı daha da qəzəbləndirir, eyni zamanda, həm də təəccübləndirir, bunu özünə təhqir hesab edir. Məhz buna görə də o, Muradın əli ilə cinayət törətməkdən çəkinmir.

İnan ki, alt-üst eylərim aləmi.
İsmət Orxanı rədd edər öyləmi?! (2,s.11)

Bununla da, Hüseyn Cavid Orxan və onun kimilərinin mənəvi yoxsulluğunu, İsmət, Səlma ana obrazlarının simasında isə mərdliyi, alicənablığı ön plana çəkmişdir. İsmət öz sevgisinə sadiq olan Şərq qızlarının gerçək bədii təcəssümü kimi son dərəcə maraqlı obrazdır. Başqa əsərlərində olduğu kimi, “Ana” dramında da müəllif qadınların iç dünyasına-duyğularına hörmətlə yanaşır, hər kəsin duya bilməyəcəyi həssaslıqla qadın təbiətini bütün çalarları ilə canlandırır. Cavid oxucusuna bir daha insani borcunu və vəzifəsini xatırladır, ona insanın yaşaması üçün mənəvi zəmin yaratmaq, ona həyatı sevdirmək, həyat eşqini artırmaq naminə “Ana”nın taleyinə öz taleyi, dərdinə öz dərdi kimi yanaşmağa çağırır.

Ədəbiyyat:

1.Hüseyn Cavid :Əsərləri V cilddə I cild Bakı-Elm—2005.
2.Hüseyn Cavid: Əsərləri V cilddə II cild.Bakı.“Lider”-2005.
3. Osmanlı Vəli:Azərbaycan romantikləri.Bakı-Yazıçı-1985.
4. Kərimli.T,Babaxanlı.G.:Cavidşünaslıq(araşdırmalar toplusu) II-III cild.Bakı- 2007

5. Azər Turan: Cavidnamə. Bakı-Elm və təhsil.2010.

6. Məmməd T: XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasını poetikası.Bakı-Elm-1999.

7.C.Məmmədli: H.Cavidin “Afət” faciəsi. Bakı-Nurlan-2007.

8.R.N.Qurbanov: H.Cavidin estetik idealı. Bakı-1991.

ANARIN PYESLƏRINDE XARAKTER YENILIYININ BƏDII VASITƏLƏRI

F.E.N ƏZİMOVA TƏRANƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCID ID 0000-0001-6951-5844

Anar dramaturgiya sahəsində bir sıra mühüm yeniliklərə imza atmağı bacarmışdır, bu yeniliklərdən biri də onun əsərlərinin qəhramanlarının xarakterləri ilə bağlıdır.O, müasir dramaturgiyamızda zəngin keyfiyyətlərə məxsus xarakterli obrazlar yaratmağı bacarmışdır.Bu zaman o ədəbiyyatımız zəngin bədii vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir.Onlardan bəzilərinə nəzər yetirəcəyik.

Anarın dramaturgiyasında obrazları daha maraqlı edən ən əsas vasitə onun bədii təfəkkürünə xas gülüşdür.Belə ki, onun bəzi pyeslərini(“Sizi deyib gəlmişəm”,“Təhminə və Zaur”,“Yaşıl maşın” və s.) çıxmaq şərtilə,demək olar ki, bütün pyeslərində bədii gülüş əsas rol oynayır və həqiqətən də,oxucu bu gülüş sayəsində müxtəlif xarakterli insanların daxili aləmi haqqında təsəvvürə malik olur.Anar obrazları həm monoloqlarla öz diliylə gülüş hədəfinə çevirməyi,həm də dialoqlarda başqa xarakterləri də gülüş hədəfinə çevirib ifşa etməyi bacarır.Onun bədii gülüşü olduqca genişdir və pyeslərində müxtəlif formalarda(xəfif yumor,yüngül ironiya,qrotesk,satira,hiperbola və s.) təzahür edir.

Anarın pyeslərini səciyyələndirən başqa əsas keyfiyyətlərdən biri də psixologizmdir.Bu psixologizm onun pyeslərində müxtəlif xarakterli obrazların daxili aləminə hopub.Anarın psixologizmi bu mənada xarakter yeniliyinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edir.Bunun bariz nümunəsini “Şəhərin yay günləri ” pyesində görürük.Əsər üç pərdə və yeddi şəkildən ibarətdir.Anar mahir bir yazıçı və dramaturq kimi bu əsərdə ,demək olar ki, obrazın dilindən mühüm problemi ortaya qoymağı bacarır.Başqa sözlə desək,adi hadisələrdən mühüm nəticələr çıxarır.Məsələn,elə “Şəhərin yay günləri ” pyesində belə adi hadisələrdən birinə rast gəlirik.Qiyas müəllimin oğlu Namiq su köşkündən su içmək istəyəndə bilmədən stəkanı qırır,lakin bunun üçün qəti narahat olmur,Qumru soruşanda da atasının da tez-tez stəkan qırdığını deyir və anasının deyinməyindən danışır,lakin o başa düşmür ki,bu cəmiyyətin əmlakıdır və bundan digər insanlarda istifadə edir.Əslində,ilk baxışdan bu oxucunun diqqətini cəlb etmir,ancaq oxucu əsəri oxuduqca anlayır ki, yazıçı bu adi hadisələr vasitəsilə insana ictimai vəzifəsini,əxlaqi və etik qaydaları öyrətməyə çalışır.Yazıçı Namiqin etdiyi adi məsuliyyətlə çatdırmaq istəyir ki,insanlar sadə davranış qaydalarına belə riayət etmir,bunu vərdiş halına gətirmək istəmir.Əsərdə Qumru bu mənada Namiqdən daha çox məsuliyyətlidir.O,işinin məsuliyyətini anlayır,ondan hər dəfə eyni şeyi soruşan sərnişinlərə səbrlə cavab verir və bunu edərkən də haqlı olaraq cəmiyyətə borcunu ödədiyini düşünür.

Qiyasın əmisi Bəhram Zeynallı da öz xarakterinə uyğun psixologizmi təmsil edir.Onun xarakterinə məxsus müsbət əhval-ruhiyyəsi,duzlu danışığı,təkəbbürlüyü onun bütün söhbətlətində özünü büruzə verir.Bunun da bir sıra səbəbləri vardır,öncə onu deyə bilərik ki,əmisi artıq cəmiyyətin qayda-qanunlarını mənimsəyib,bu məsələlərdə daha təcrübəlidir.Bunun təsirilə də O, qardaşı oğlu Qiyasın düşüncələrinə səfəhlik və bacarıqsızlıq kimi baxır.Təbii ki,bunu yalnız Bəhram Zeynallıya aid etmək düzgün olmaz.Qiyas müəllimin yaxınındakı adamlar-həyat yoldaşı Dilarə,onun qardaşı Firuz,onun dostu Ağərəfi və başqaları da bu fikirdədirlər.Bütün bunlara qarşı Qiyas müəllim təkdir,lakin o özünü və özü kimilərinin

çox olduğuna inanır.O,əmisinə keçmişdəki xarakterini xatırlatmaqla bununla demək istəyir ki,əmisi keçmişdə onun üçün daha doğma idi,lakin əmisi yenə onu anlamaq istəmir və özünü Qiyasdan daha təcrübəli olduğu üçün haqlı sanır:

Qiyas (daha artıq qızışaraq): Mənim babam da həkim imiş. Öz cibindən pul verib kasıb xəstələrinə dava-dərman alarmış. Halbuki özü cır-cındır içində gəzərmiş.

Bəhram: Nəsildən nəslə cır-cındır içində yaşamaq olmaz, ay bala.

Qiyas: Axı mənim babam...

Bəhram: Sənin baban – Qiyas, mənim atam idi. Bütün bu söhbətləri də sənə mən özüm danışmışam.

Qiyas: Yaxşı, bəs indi bizə nə olub, ay əmi, bax sənə nə olub?

Dilarə (acıqlı pıçıldayır): Çərənləmə, yoxsa bu saat durub gedərəm.

Bəhram: Nədir ki, axı, nə barədə nə olub?

Qiyas: Axı niyə belə, niyə belədir, ay əmi? Bax burda milli xarakterdən, mən nə bilim nədən danışırlar. Axı bizim ata-babalarımız heç bir vaxt kasıblıqlarından utanmayıblar, xəcalət çəkməyiblər. Biz isə... biz kasıblıq nədir, kasıblıq-zad yox, gör bir nədən xəcalət çəkirik. Xəcalət çəkirik ki, televizorumuz son markalı deyil, utanırıq ki, adi stəkandan çay içirik, büllur stəkandan yox. Utanırıq ki, əzizlərimizə, yaxınlarımıza neçə yüz manatlıq hədiyyələr apara bilmirik, xəcalət çəkirik ki...(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.166)

Bu sözləri insanlar içərisində öz əxlaqına,mənliyinə görə əzilən,gözükölgəli olmağa məcbur olunan bir insan deyirdi.O insan ki, öz həyat yoldaşı belə onun adam içində "çərənləməsini" istəmir,lakin bütün bunlara rəğmən Qiyas müəllim öz əxlaqına,ideyasına sadiq qalır.Qiyas müəllimin oğlu qəza törədəndən sonra Şamxalla üzləşməli olur və bu zaman çətin sınaq qarşısında qalır.O,gənc oğlunu tutulmaqdan qurtarmaq üçün həyatı boyunda ilk dəfə öz ədalət prinsiplərinə qarşı çıxmalı və Şamxalın savadsız oğlunu başqalarının yerinə instituta daxil etdirməlidir.Təbii ki,bu başqaları üçün normal bir hadisədir, çünki tapşırılmaqla ali məktəbə qəbul onlar üçün adi bir prosesdir.Qiyas müəllimin bu yaxşılığı edəcəyi təqdirdə,Şamxalda Namiqi qurtaracağına söz vermişdi.Bundan sonra,Qiyas müəllim oğlu və ideyaları arasında seçim etməliydi.Qiyas müəllim ya ömründə ilk dəfə öz ideyalarına qarşı çıxaraq haqsızlıq etməli,ya da ideyalarını oğlundan üstün tutmalıydı.

Qiyasın yaşadığı acı duyğuları yazıçı çox ustalıqla təsvir edir.Oxucu Qiyas müəllimin necə acılar çəkdiyini hiss edir və başa düşür.Qiyas müəllim neçə dəfə cəhd etsə də,vicdanına qarşı çıxa bilmir, mövzu doğma oğlu olsa da, güzəştə getmir.Bu zamansa,təbii olaraq, oğlunu bir cəfakeş ana kimi sevən Ana tərəfindən ağır təzyiqlərə məruz qalır.Bu zaman Dilarə onu təhqir etməkdən,alçaltmaqdan belə çəkinmir:

Dilarə: Qoy mən ağılsız olum. Amma mən adamam, insanam. Amma sən insan deyilsən. Sən ancaq söz yığınısan, vəssalam! Ancaq yekə-yekə danışmağı bilirsən. Sözlər də hamısı kitab sözləri, qəzet cümlələri. Sən heç kəsi sevmirsən. İnsanları sevmirsən. Çünki insanlar axı tək bir vicdan, nə bilim namusdan, düzgünlükdən ibarət deyil axı. İnsanın nöqsanı da var, səhvi də var, pis cəhətləri də var, çünki insan insandır, canlı məxluqdur, yaxşı-yaman hamısı qarışıb onun içində, amma sən yox, ona görə də insan deyilsən! (Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.211)

Həqiqətən də,Dilarənin Qiyas müəllim haqqında dediyi bu sözlər çox ağır ittihamlardır, lakin Qiyas müəllimin xarakterindəki həlimlik,səbrlilik özünü burda da göstərir.O,bütün bu ittihamlara yenə də öz əqidəsinə uyğun cavab verir:

Qiyas (yorğun): Qulaq as, gör nə deyirəm. Çalış məni başa düşəsən. Mən bacarmadım, istədim, amma eləyə bilmədim. Mən o biri uşaqların gözlərini gördüm. Mənə elə baxırdılar ki... Onların hamısı, bax, belə hamısı Şamxalın oğlundan da, Ağarəfinin oğlundan da yaxşı hazırlaşmışdılar. Mənə də elə etibarla, inamla baxırdılar ki.Başa düşürsən, etibarla. Mənim ömrümün çoxu gedib, azı qalıb. Amma onların axı bütün həyatları hələ qabaqdadır. Həyata təzəcə qədəm qoyurlar. Onların etibarını qırmaq olmaz, başa düşürsən,olmaz. Mümkün deyil bu. Əgər onların inamı qırılsa, elə fikrə gəlsələr ki, dünyada ədalət, düzgünlük deyilən şey yoxdur və həyata da bax bu fikirlə qədəm qoysalar, onda nə gözləyir bizi, ilahi? Bax Namiq də bunu bacarmadı, yalan danışa, saxtakarlıq edib canını qurtara bilmədi. Əgər bu qalmasa adamlarda, onda bütün bu dünyanın, hər şeyin nə mənası varmış. Onda hər şey gərək... başa düşürsən... gərək onda hər şey... (Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.211)

Təbii ki,Dilarə hadisənin təsiri nəticəsində özünü itirmişdir,buna görə də bu sözlər onun cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyildir.Ana bir cəfakeş ana olaraq öz dərdini,yəni oğlunun tutulmasını düşünür,bu zaman o qəzada ölmüş Qumrunu yadına salmaq belə istəmir, ancaq əsərin sonlarında Qumrunun anasının faciəsini gördükdən sonra öz dərdini unudur və belə deyir:

Dilarə: İyirmi iki (Kədərlə). Mən vağzala getmişdim, Qiyas, o arvadı qarşılamağa. Dəhşətdir, Qiyas. Sən təsəvvür eləyə bilməzsən.Vaqondan gülə-gülə düşdü. Əlində də bir banka göbələk vardı.(Ağlayır). Danışa bilmirəm, Qiyas. Ömrüm boyu unuda bilməyəcəm onun qışqırığını. Biləndə ki... ilahi, övlad itirməkdən ağır nə dərd ola bilər? Yeganə balanı... Ayrı heç kəsi yoxdur. Əri təzə arvad alıb.İnanırsan, Namiq də yadımdan çıxdı.(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.211)

Bəli,bununla da Anar Dilarənin xarakterini bizim gözümüzdə tamamilə dəyişməyi bacarmışdır.Bunu edərkən, başqa bir faciədən,yəni Qumrunun anasının faciəsi hadisəsindən bir vasitə kimi istifadə edir.

Qiyas müəllimin ailəsi onu anlamaq istəməsə də,ümumilikdə,həmin dövr üçün bir ailə kimi düzlük və saflıq rəmzidir.Bu mühitdə böyüyən Namiq də xarakter cəhətdən atasına oxşamışdır.Namiq qəza törədərkən əmisi oğlu Rasim işi öz üzərinə götürmək istəyir,buna görə də həmin gün Namiqi sərbəst buraxırlar,lakin o bunu özünə sığışdırmır və gedib öz razılığı ilə təslim olur.Bu isə onun ailəsinin ona necə tərbiyə verdiyindən xəbər verir.

Qiyas müəllim bu çirkin mühitdə düzgünlüyü təmsil edən tək obraz deyil.Belə obrazlardan qonşusu taksi sürücüsü Əjdəri,Qumrunun anasını və başqalarını göstərə bilərik.Bu cür insanların sayları az olmasına baxmayaraq,bu yoxluq içərisində Qiyas müəllim üçün böyük dəstəkdir.Qiyas müəllim bu insanlar sayəsində özünü bu çirkin mühitdə tənha hiss etmir,bunu qonşusu Əjdərə öz diliylə də deyir:

Qiyas: Baxıram sənə, Əjdər kişi, ürəyim fərəhlənir: nə yaxşı ki, bu dünyada sən də varsan.

Əcdər: Durdun söz danışdın da.

Qiyas: Onsuz da biz onlardan çoxuq. Güclüyük də onlardan.(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.214)

Anarın "Adamın adamı" komediyasındakı satirik ruh obrazların xarakterlərinə də yansımışdır.Belə ki, pyesdə satirik ruh və lirik pafos vəhdətdədir.Əsərin əvvəlində Fağır Bağırla Süsən Sünbülün məhəbbətinin təsviri bizə məhəbbət dastanlarını xatırladır,bu zaman müəllif ayrı-ayrı kişi və qadın səsindən istifadə etmişdir:

Kişi səsi (meyxana səpkisində):

Adamın hər işdə adamı gərək,

Yoxsa açarlar başına min kələk,

Dadına yetməz özü gəlsə fələk,

Qoy belə mətləblərə bərkdən gülək.

Xor:

Gəl belə mətləblərə bərkdən gülək,

Qoy belə mətləblərə bərkdən gülək.

Qadın səsi (“Kəsmə şikəstə” üstə):

Deyir əziziyəm, adə balam,

İstəyirsən sayın olsun,

Hər işdə payın olsun,

Ağıl-kamal nəyə lazım,

Təki zorba dayın olsun..(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.68)

Bununla da müəllif çatdırmaq istəyir ki,həyatda Fağır Bağır və Süsən Sünbülün təmsil etdiyi saf məhəbbətlə yanaşı, belə iyrənc işlərdə vardır.Kişi və qadın səsləri də bunun üçün bir vasitə rolu oynamışdır.

Anar “Adamın adamı” pyesində obrazların nitq və hərəkətlərinin fərdiləşməsindən,remarkalardan, monoloq və dialoqlardan o qədər məharətlə istifadə etməyi bacarmışdır ki, bütün bunlar pyesdə xarakter yeniliyini təmin edən vasitəyə çevrilmişdir.Bu pyesdə hadisələr “Az.Yaz.Poz idarəsi”ndə cərəyan edir.Təbii ki,bu xəyali bir məkandır,real deyildir.Bu idarənin işçilərinin vəzifələrini özləri bilmədikləri kimi bizdə bilmirik,ancaq təsəvvür edirik ki,bu idarə və işçilər realda nəyisə və kimsələri təmsil edir.Müəllif bu əsərdə də adi hadisələrə böyük məna verməyi bacarmışdır.Buna elə əsərin əvvəlindən şahid oluruq.Burdakı məkanın divarı yoxdur, üç qapısı vardır ki,bunlarda fəzadan asılı vəziyyətdədir,insanlar bu qapıların arasında olan boşluqdan keçə biləcəkləri halda qapının içərisindən keçirlər.Qapıların fəzada,eyni zamanda natural və meşin olmasıda təsadüfü deyil.Bütün bunlar pyesə komiklik qatmağı bacaran vasitədir.

“Az.Yaz.Poz idarəsi”nin müdiri İbiş İbişlidir.Onun birinci müavini Fənd Fərəc,ikinci müavini isə Nazlı Qəmzəlidir.Bu obrazların xarakterlərindəki mənfi keyfiyyətlər öz aralarında etdikləri söhbətlərdə üzə çıxır.Bunu nümunə olaraq,Nazlı Qəmzəli ilə Fənd Fərəc arasında olan dialoqa nəzər yetirə bilərik:

Fərəc: Nazlıcan, salam, salam, əzizim.

Nazlı: Xoş gördük, Fərəc.

Fərəc: Əcəb gözəlləşmisən, Nazlıcan. Belə hüsn-camal olmaz, beləxətti-xal olmaz, hara belə göyçəkləşirsən, bilmirəm.

Nazlı (işvə ilə): Əşi, boşla görək, qoy oturmuşuq.

Fərəc: Bu sapojkilərin də təzədir. Əcəb yaraşır.

Nazlı (tutulur): Nədir ki? Qardaşım alıb…

Fərəc: Nə deyirəm ki, sağlığına qismət olsun. O gün Babayevin skladına da bunun cüt ekizini gətirmişdilər. Arvadımçün almaq istədim. Mənə çatmadı.

Nazlı (əsəbi): Mənə bax, Fərəc! Sən "A" deyəndə mən dalısını bilirəm.

Fərəc (mehriban təbəssümlə): Onu bilməyə nə var ki, Nazlıcan. A-dan sonra B gəlir: A-Ayrızadə, B-Babayev. Həmi?

Nazlı: Elə bilirsən mən sənin işlərini bilmirəm? Cikivi də bilirəm, bikivi də! Gündüz nə eləyirsən, onu da bilirəm, gecə harda yatırsan, onu da bilirəm.

Fərəc: Nazlıcan, sən zənən xeylağısan, mən də centlemenəm. Sən harda yatırsan, onunla işim yoxdur. Amma yatıb yuxunda nə görürsən, onu deyə bilərəm.

Nazlı: Nə görürəm yuxuda?

Fərəc: Yatıb yuxuda görürsən ki, keçmisən mənim yerimə. Oturmusan mənim kabinetimdə, mənim stolumun dalında.

Nazlı: Mənim stolum, mənim stolum… Yalansa sənin stoluna taxtabiti düşsün.(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.74)

Gördüyümüz kimi, müəllif bu söhbətdə Nazlı və Fərəc obrazlarının xarakterlərini açmaq üçün gizli atmacalardan,iki başlı ifadələrdən məharətlə istifadə etmişdir.Maraqlı cəhət ondadır ki,bu iki obraz iş yoldaşı olsalar da bir-birilərini qüsur tapmaq üçün təqib edirlər,eyni zamanda bunu açıq-aşkar şəkildə edirlər.Fərəc Nazlını yuxu görməkdə ittiham edərkən, əslində, özünü də ifşa etmiş olur, çünki o özüdə müdir İbiş İbişlinin yerini ələ keçirmək arzusundadır.

Pyesdə təsvir olunan idarədə riyakarlıq,etibarsızlıq ön planda təsvir olunur.Bu idarədə hər kəsin bir "adamı" var.Məsələn,Səbzəliyev Fənd Fərəcin "adamıdır",eyni zamanda da İbişlinin də arxasında dayanmışdır,Nazlı Qəmzəlinin "adamı" Əli Əyrizadadir.Həmin Əli Əyrizadə ki,hər kəlməsi pul cırmaqdan ibarətdir.Müəllif bu cür insanlara güvənən idarə işçilərinin simasında yalnız özlərini deyil,həmçinin "adamlarını"da tənqid etməyi bacarmışdır.Əsərdə hadisələrin inkişafı zamanı aydın olur ki,Səbzəliyev,Zərbəliyev və Əli Əyrizadə kimiləri işdən çıxarılır və artıq insanlara müsbət keyfiyyətlərinə görə dəyər verilir.Öz dayaqlarını itirmiş Nazlı və Fərəcsə müsbət yöndə dəyişmək əvəzinə,özlərinə başqa bir arxa-dayaq uydururlar.

Pyesdə mənfi xarakterli obrazlarla yanaşı, müsbət obrazlarda vardır.Məsələn,At Balaxanım,Tərs Tahir və başqalarının adlarını çəkmək olar, ancaq onlar mənfi xarakterli obrazların ifşa olunmasında bir o qədər də əhəmiyyət daşımırlar.Müəllifin məharəti də bundadır ki,mənfi obrazları elə öz diliylə ifşa etmişdir.Anar bu pyesdə də xarakter yeniliyinin müxtəlif vasitələrindən istifadə etsə də,sənətin realist prinsip və ənənələrini unutmamışdır.Bu barədə Eynəddin Məmmədovun yazdıqları da fikrimizi təsdiq edir:"Anar böyük cəsarətlə antipodların ifşasına girişmiş və buna müvəffəq olmuşdur.Anarın komediyası bir daha təsdiq etdi ki, yeni ədəbi nəsillər sənətin realist ənənələrinə sadiqdirlər"(Məmmədov E. Dramaturgiyamızda ənənə və novatorluq,B.Yazıçı,1985,səh 199)

Anarın siyasi pamflet üslubunda yazdığı "Səhra yuxuları" pyesi də xarakter yeniliyinin bədii vasitələri baxımından zəngindir, xüsusilə də,bu zənginliyə xarici obrazlar da rəng qatır.Müəllif Tom Soyer,Lu və onun atası Bruk sayəsində Bayalıstanda gedən azadlıq mübarizəsini təsvir etmişdir.Bayalıstan ölkəsi adını öz prezidenti Bayaldan almışdır.Prezident Bayalın ədalətsiz rejimi insanları kölə halına gətirib çıxarmışdır.Müəllif bu ölkəni təsvir edərkən nə qədər də qroteskə müraciət etsə də,təsvir olunan insanlar da,ölkə də gözümüzdə real olaraq canlanır.Təsvir olunan mücərrəd hadisələr əsərə komiklik qatsa da, müəllifin əsas qayəsi bu

olmamışdır.Müəllif onlardan Bayalıstanın acı gerçəklərini üzə çıxarmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etmişdir.Bunu anlamaq üçün əsərdə bir səhnəni yada salaq:

Əsərdə Tom Lu ilə etdiyi söhbətlərinin birində Bayalıstan ölkəsində gördüyü bir hadisəni ona danışır.Belə ki,bir gün Tom prezident Bayalın anadan olduğu Bayal kəndinə gedir və orada diqqət çəkən bir səhnəylə qarşılaşır.O görür ki,kəndin bir tərəfində zülmdən,aclıqdan,səfalətdən vəfat edən insanlar var,digər tərəfdə isə sarayda kef içində yaşayan kəndxuda var.Burda o qədər zənginlik var ki,hətta ayaqyolu belə qızılla bəzədilib.Kəndxuda Toma səxavətli və qonaqpərvər yanaşır,ona gizli saxladığı mücrünü belə göstərir.Mücrünün içərisində iyirmi kiloqrama yaxın göz bəbəkləri vardı.Bu bəbəklərsə,Bayal kəndinin sakinlərinə aid idi.Kəndxudanın dediklərinə görə, bu insanlar prezidentə qarşı çıxmış və buna görə də cəzalandırılmışdır.

Bu hadisədən təsirlənən Tom dərhal Bayal kəndini tərk edib,burda müşahidə etdiklərini polkovnik Əmirə çatdırdı,lakin Əmir bütün bunlara heçnə olmamış kimi reaksiya verdi və Toma yuxu gördüyünü dedi.Bunu da belə izah etdi ki,bu cür yuxular Səmum küləyinin təsirindən baş verir.Əmir Tomun dediyi kəndxudanın həyatda həqiqətən olmadığını da vurğuladı.Sonralar Tom bu məsələni yoxlayanda anlamışdı ki, kəndxudanı onlar yoxa çıxarmışdır.

Tomun dedikləri, şübhəsiz ki, cəmiyyət qaydaları ilə o qədər əkslik təşkil edir ki, bunların yuxu olduğunu,həqiqətən də, düşünmək olar.Tom özünün bu çarəsizliyinə çıxış yolu olaraq içkini görsə də,bu dəhşətli ölkədə Vətənin,xalqın və insanlığın uğrunda daha cəsur mübarizə aparan insanlarda vardır.Belə insanlara nümunə olaraq, doktor Kərimi və “Azadlıq ya ölüm” təşkilatının nümayəndələrini göstərə bilərik.Onların bu mübarizədə tutduqları yol eynidir,lakin mübarizə aparmaq üsulları fərqlidir.Belə ki,Doktor Kərim bu yolda sülh tərəfdarıdır,“Azadlıq ya ölüm” təşkilatının nümayəndələri isə inqilabın tərəfdarlarıdır.Doktor Kərim humanist xarakterli bir obrazdır,o başqalarına zərər gəlməməsi üçün öz canından belə keçməyə razıdır.Buna baxmayaraq,Doktor Kərim Bayal rejimi qarşısında məğlub olur.

Doktor Kərim Tom vasitəsilə gizlin görüşdüyü Luya görə tutulur və işgəncələrə məruz qalır,lakin o,Lu və Tomla etdiyi söhbəti onlara danışmır.Belə olan halda,Bayal rejimi hiyləyə əl atır.Belə ki,onun soyğunçuluq etdiyini və qoca bir arvadı öldürdüyünü deyirlər, bunun polkovnik Əmir yalançı şahidlər belə tutmuşdur.Bütün bunlarla sıxışdırılan Kərimin imdadına “Azadlıq ya ölüm” təşkilatının nümayəndələri gəlirlər.Onlar Doktor Kərimi xilas etmək üçün professor Brukun qızı Lunu girov götürürlər.Müəllif Lunun əsir olmasından da bir vasitə kimi istifadə edib Lunu “Azadlıq ya ölüm” təşkilatının nümayəndələri ilə ayrı-ayrı qarşılaşdırır və bu zaman da onların xarakterlərini ortaya qoymuş olur.

Pyesdə öz cəsurluğu ilə seçilən Leyla obrazı da diqqət çəkməyi bacarmışdır.Leyla ölkənin prezidenti Bayalın yaxın adamı olan generalın övladıdır.Leyla obrazı əsərdə az işlənsə də,oxucu onun xarakteri haqqında başqalarının dedikləri sayəsində aydın təsəvvürə malik olur.Bu isə,təbii ki, xarakter yeniliyinin bir vasitəsidir,lakin müəllif Leyla xarakterini oxucunun təsəvvüründə formalaşdırarkən bununla kifayətlənməmişdir.Onun ölüm ayağına gedərkən atasına yazdığı səmimi etirafla dolu məktubu da oxucu təsəvvüründə onun xarakterini tamamlayan vasitə kimi çıxış edir:

Leyla: Ata! Təəccüblənmə, bu məktubu sənə yazıram, çünki yer üzündə ən yaxın adamım bircə sənsən... həmişə səndən çox uzaq olmuşuq, ata, amma həmişə səni sevmişəm, inqilabçı kimi yox, Leyla kimi yox, sənin balaca “qara balan” kimi sevmişəm... Yadına gəlirmi, ata, köhnə evimizdə iri bir soba vardı, yanında yumşaq bir kürsü vardı. Mən balaca olanda otuzdurardın məni dizlərinin üstündə, elimizin ən qədim, ən qəmli nəğmələrini oxuyardın...“Səhranın qoxusu var, səhranın yuxusu var”... Mənim uşaqlığım xoşbəxt keçmişdi, ata – sən məni əzizləyir,

süsləyirdin, çoxlu qəşəng paltarım, oyuncağım vardı, dadlı yemək yeyirdim. Mən xoşbəxtdim... Xoşbəxtdim o vaxta qədər ki, bixəbərdim. Ölkəmizdə uşaqların çoxunun bir parça çörəyə, evə, geyimə möhtac olmasından xəbərim yox idi. (Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.279)

Dramaturq bu cür etiraflar sayəsində obrazların əsl insana məxsus müsbət xüsusiyyətlərini çox məharətlə ortaya çıxarır.Xüsusən də,bu cür etirafları "Azadlıq ya ölüm" təşkilatının nümayəndələrinin dilində istifadə etdirməsi məqsədə uyğundur.Belə ki, müəllif bununla göstərməyə çalışır ki, bu insanlar kənardan baxınca nə qədər duyğusuz,hissiz biriləri kimi görünsə də, əslində onların daxilində həssas və kövrək bir ürək var.

Müəllif "Azadlıq ya ölüm" təşkilatının nümayəndələri öləndən sonra onların qırılmaz ruhunu göstərmək üçün daha bir vasitədən istifadə edir.Bu da,amerikalı qızın xəyalında təzahür edir:

Lu (yenə diksinərək): İlahi, Tom, ora bax... Bu yuxu deyil...İndi bayaq Mehdi dayanan yerdə ağ kəfəndə Leyla dayanıb. Tom çevrilən kimi xəyal qeyb olur.

Tom: Nə var orda, canım?

Lu: Mən lap aydın gördüm, Leyla dayanmışdı orda... Elə də gözəl idi ki...(Anar.Əsərlər.V cild,Bakı 2005,səh.283)

Burda diqqəti cəlb edən cəhət elə bundan ibarətdir ki, müəllif bilərək bu xəyalları Luya gördürür.O,bununla Amerika kimi böyük ölkənin təmsilçisinə kiçik bir təşkilatın qırılmaz,əzmkar ruhunu göstərir.O bundan sonra Tomdan fərqli olaraq bütün bu haqsızlığa susmayacaq və getdiyi hər yerdə Leyla kimi mübarizə aparmağa çalışacaq.

Həqiqətən də,Anar bu pyesdə xarakter yeniliyinin bədii vasitələrindən vəhdət halında istifadə etmişdir.Bu barədə Yaşar Qarayev də dəyərli fikirlər söyləmişdir:"...Faciə finalı ilə tamamlanan siyasi pamfletdə sintez əlamətləri aydın hiss olunur:burada faicə,məzhəkə,qəzet,xronika,psixologizm və publisistika,satirik qrotesk və teleqraf dilinin əlamətləri qaynayıb-qarışır.Bayalstan özü bir metafora kimi məhz bu mozaikadan yaranır,siyasi satirik inkar da ayrı-ayrı ünsürlər şəklində deyil, bütünlüklə səhra metaforasının özündədir."(Yaşar Qarayev."Meyar şəxsiyyətdir" səh.257)

Anarın özünün də bəhrələndiyi dahi sənətkarımız Cəlil Məmmədquluzadənin obrazını yaratdığı "Sizi deyib gəlmişəm" pyesi də diqqət cəlb edir.Belə ki,hadisələr Cəlil Məmmədquluzadənin ətrafında cərəyan edir.Burda müəllifin əsl məqsədi tamamilə bədii bir obraz yaratmaq olmamışdır,dramaturq onu real,öz sözlərilə təqdim etməyə çalışır.Bunu təkcə Cəlil Məmmədquluzadə obrazına aid etmək olmaz,eyni zamanda,Ömər Faiq Nemanzadə,Mirzə Ələkbər Sabir,Cəlil Məmmədquluzadənin xanımı Həmidə xanım da bu cür təsvir olunmuşdur.

Əsəri oxuduqca müəllifin Cəlil Məmmədquluzadəyə nə qədər dəyər verdiyi gözümüzdə canlanır.Anar bu pyesdə Cəlil Məmmədquluzadənin ənənələrini davam etdirmiş,komik elementləri ictimai problemlərə yansıtmış,kənardan gülüşə səbəb olan hadisələrdən uzaq durmuşdur.Bu isə əsərə özünəməxsus bir keyfiyyət qatmış və onun poetik keyfiyyətini yüksəltmişdir

Anarın dramaturgiyasından danışarkən onun bir-birindən maraqlı telepyeslərini də unutmaq olmaz.Belə ki,o "Qəm pəncərəsi","Dantenin yubileyi","Dindirir əsr bizi","Gecə müsahibi","Evləri köndələn yar","Əlaqə","Təhminə və Zaur","Dədə Qorqud" "Nigarançılıq" kimi telepyeslərin müəllifidir.Göründüyü kimi,müəllif dramaturgiya sahəsində olduqca böyük işlər görmüşdür.

"Gecə müsahibi" telepyesi "Mən,sən,o və telefon" hekayəsinin motivləri əsasında yazılmışdır.Bu əsərin mövzusu insan talesidir.Məhəbbət mövzusuna da yer verilsə də,bu özünü

o qədər də qabarıq göstərməyi bacarmır.Əsərin əsas qəhrəmanı yalnızlıq içərisində boğulan və bu yalnızlıqdan yaxa qurtarmağa can atan bir obrazdır.Mədinən yalnız xəyal aləmində və telefonda ünsiyyət qurduğu Rüstəm obrazı da diqqəti cəlb edir.Mədinə yalnızlıqdan çıxış yolu kimi onu görür,ancaq zaman keçdikcə bu duyğular onun üçün adiləşir.Bundan sonra,Mədinə ayrıldığı topluma qayıtmağa çalışır.Gerçəkdə Seymurla qarşılaşır.Bu zaman müəllif Mədinən hiss və həyəcanlarını ustalıqla təsvir etmişdir.

Müəllifin olduqca maraqlı telepyeslərindən biri də "Evləri köndələn yar"dır.Anar bu telepyesi 1986-cı ildə yazmışdır.Bu telepyes bəzi mənbələrdə "teleməsəkə" kimi dəyərləndirilib.Bununda başlıca səbəbi ondan ibarətdir ki,telepyes sırf televiziya üçün yazılıb.Əsər iki süjetlidir.Əsərin əsas konflikti xalq ənənələrinə müasir cəmiyyətdə insanların münasibəti üzərində qurulub,lakin bununla yazıçı sadəcə münasibəti təsvir etməyə çalışmamışdır.Müəllif bu münasibət vasitəsilə obrazların xarakterlərini, daxili aləmlərini açmışdır.

Anar bu telepyesdə mövcud dövr üçün aktual olan problemlərə toxunmuşdur.Müəllif bu zaman müxtəlif obrazların monoloq və dialoqlarından o qədər məharətlə istifadə etməyi bacarmışdır ki,əsərin bütünlükdə ideyasını çatdırmağı bacarmışdır.Əsər iki süjet əsasında qurulduğundan pauzalara xüsusi yer verilmişdir.Bu oxucunu daha çox intizarda saxlamağa yönəlmiş bir vasitədir.

Müəllifin özünün də radiopyes adlandırdığı "Yaşıl maşın" əsəri 1975-ci ildə yazılmışdır.Bu əsər janrın tələblərinə uyğun olaraq kiçik həcmlidir,əsərdə yalnız səkkiz obraz iştirak etmişdir.O bu pyesdə həmin dövrün cəmiyyəti üçün aktual mövzu olan institutlarda rüşvət məsələsinə toxunmuşdur.Yazıçı bu pyesdən sonra bu mövzunu daha geniş işləmək ehtiyacı duyduğundan "Şəhərin yay günləri " pyesini yazmışdır.

Anarın dahi sənətkarımız Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr etdiyi telepyesi də vardır.Bu sənədli əsərin adı "Dindirir əsr bizi"dir və 1976-cı ildə yazılmışdır.Bundan başqa,yuxarıda qeyd etdiyimiz "Sizi deyib gəlmişəm" pyesi də Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr olunmuşdur.Bu da onu göstərir ki,Anar Cəlil Məmmədquluzadədən kifayət qədər bəhrələnmiş və buna görə də ona iki əsər həsr etmişdir.Bu telepyesdə də "Sizi deyib gəlmişəm" pyesində olan obrazlar:Ömər Faiq Nemanzadə,Mirzə Ələkbər Sabir,Cəlil Məmmədquluzadənin həyat yoldaşı Həmidə xanım və başqaları iştirak etmişdir.

Anar Cəlil Məmmədquluzadədən faydalanmağa davam etmiş və onun bəzi hekayələrini sintez edərək "Nigarançılıq telepyesini də yazmışdır.Əsər 1998-ci ildə yazılmışdır.Dramaturq dahi sənətkarın bir neçə əsərini birləşdirərək yeni bir əsər ortaya qoymaqla dünya ədəbiyyatından götürülmüş təcrübəni ədəbiyyatımızda uğurla davam etdirməyi bacarmışdır.Onu da qeyd etmək lazımdır ki,Anar bu telepyesdə təqlidçi olmamış,dahi sənətkarımız Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələrindən bəhrələnərək dövrə uyğun yeni bir əsər yaratmışdır.Bu səbəbdən də,əsərə yeni obrazlar da daxil etmişdir.Belə obrazlardan biri Arakelovdur.O bu əsərdə erməni hiyləgərliyinin nümayəndəsi kimi çıxış edir

Anarın ssenari yaradıcılığında özünü müsbət yöndən büruzə verən əsərlərindən biri də "Dədə Qorqud" əsəridir.O bu əsəri 1975-ci ildə yazmışdır.Əsər qəhrəmanlıq dastanımız olan "Dədə Qorqud"un motivləri əsasında qələmə alınmışdır.Müəllif dastanı təqlid etməyə çalışmamış, dastanı müasir dövrə uyğun zənginləşdirməyə çalışmışdır.Anarın epos üzərində ciddi axtarışlardan sonra bu əsər ortaya çıxarmışdır.Ssenarini yazarkən müəllif Dədə Qorquda daha çox yer ayırmış,onu həqiqətən eposda olduğu kimi idarəçi,istiqamət verən bir obraz kimi təsvir etməyi bacarmışdır.Dədə Qorqud xarakteri mühitin tələblərinə uyğun olaraq

yaradılmışdır.Anar bu kiçik həcmli əsərdə irihəcmli bir eposun hadisələrinin ardıcıllığını qorumağı bacarmış və bunu ustalıqla təsvir etmişdir.

Anar 1978-ci ildə “Dantenin yubileyi” ssenarisini yazır.Qeyd edək ki,Anarın bu adda məşhur bir povesti də var.Bu ssenarinin mövzusu da adi ailə-məişət həyatindan götürülmüşdür.Müəllif povest əsasında ssenari yazmaq ənənəsini davam etdirmiş və 1990-cı ildə “Əlaqə” ssenarisini yazır.Bu əsərdə müəllif povestdən fərqli olaraq elmi-kütləvi janrın tələblərinə uymuşdur.Bu isə,təbii ki,dəyişən zamanın tələbinə görə idi,lakin onu da söyləmək lazımdır ki, əsərdəki bütün fantastik ünsürlər gerçek hadisələrə dayanır.

THE USE OF PUBLIC RESOURCES IN THE WORKS OF TEYMUR ELCHIN

TEYMUR ELÇİN YARADICILIĞINDA XALQ QAYNAQLARINDAN İSTİFADƏ

Şöhrət Nüsrət qızı Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri, Filologiya üzrə fəlsəfə doktor, dosent,

https://orcid.org/.0009-0006-6553-6385

Azərbaycan xalq bədii qaynaqlarından səmərəli, yaradıcılıqla istifadə edərək bir-birindən maraqlı şeirlər, nəğmələr, laylalar, fantastik poema və nağıllar yazan sənətkarlardan biri də Teymur Elçindir.

Xalq ədəbiyyatından istifadə edərək fikri sadə şəkildə ifadə etmək, yeni formalar tapmaq, uşaqların qəlbinə şüuruna təsir edə biləcək əsərlər yazmaq Teymur Elçin yaradıcılığının məgzidir. Xalq ədəbiyyatına məxsus sadəlik, şeirin vəzni, qafiyələrin oynaqlığı, sözün məna silqətinə tabe edilməsi, qələmə aldığı mövzunun inandırıcı, təbii səslənməsi onun yaradıcılığının başlıca keyfiyyətidir.

T.Elçinin yaradıcılığını təhlilə cəlb edən tənqidçi-ədəbiyyatşünas, akademik Bəkir Nəbiyev yazır: "Teymur Elçin Azərbaycan klassik poeziyasını yaxşı bilən, müasir rus və dünya ədəbiyyatının nailiyyətlərini öyrənən və istedadla yazılmış uşaq əsərlərində bunlardan yaradıcılıq yolu ilə faydalanan şairlərimizdən biridir. Onun əsərlərinin ən mühüm məziyyəti bununla izah olunur ki, şair öz sözünü uşaq aləminə, psixologiyasına məxsus incə bir kamertonla kökləməyi bacarır. Balacaların mənəviyyatına dərindən nüfuz edə bildiyi üçün T.Elçin onların bakir fikir və duyğular, arzu və həvəslər, maraq və duyğular dünyasında öz şeir və poemaları ilə doğmadır, arzuediləndir. Onun əsərlərində iki qat olduğunu görənlər haqlıdırlar. İlk təəssüratla bağlı olan birinci qat şən yumordur. Uşaq ürəkaçan yumorla yoğrulmuş misraları oxuduqca, yaxud dinlədikcə ürəkdən gülür. Lakin əsas qayə ikinci plandan baş qaldırır və fəhmli oxucunu düşündürür"..(4. s.146)

Şair uşaqların leksik imkanlarını daha da zənginləşdirmək üçün sözlərin çoxmənalılığını poetik misralarla izah edir, sözlərin etimologiyasını araşdırır, hansı kökdən yarandığının sirrini onlara açır. "Diz-dizlik", "Saç-saçaq", "Əl-Əlçək", "Qulaq-qulaqlıq" və sair şeirlərində sözlərin müqayisəli izahını verir.!

Şairin şeir-yanıltmacları da bu qəbildən sayıla bilər. Onun "Qarğa və qırğı", "Cücülər", "Keçilər", "Qaz və qız", "Yemişlər", "Tülkünün kürkü", "Alabaş", "Ağacdələn", "Cücülər", "Kosa" və sair şeir-yanıltmaclarının dilində yığcamlılıq, semantik baxımdan tutumluluq nəzərə çarpır. Alliterasiyalılıq daha çox nəzərə çarpan "Keçilər" şeir-yanıltmacında bunun bariz nümunəsini görürük:

Keçilər köçürdülər,

Küçədən keçirdilər.

Küçük qaçdı küçəyə,

Keçilərin kiçiyi

Keçi dedi küçüyə,

Hamı güldü keçiyə. (1.s.136)

Burada “k” kar samitinin səsləndirilməsi ilk baxışda uşaqlara çətin görünsə də, əslində onların nitqinin səlisləşməsinə xidmət edir.

“Yemişlər” adlı şeir-yanıltmacında şair “y” sonor samitinin fasiləsiz təkrarı ilə poetik ahəng yaradaraq uşaqların şifahi nitqinin cilalanmasına, ifadə etdiyi sözlərin düzgün tələffüzünə xidmət edir:

Yemişləri yemişdilər,

Yeyə-yeyə demişdilər:

Yeyilmişdi yetişməmiş yemişlər,

Yetişmişdi yeyilməmiş yemişlər.(1.s.136)

T.Elçinin qırxa yaxın tapmacadan ibarət olan silsilə şeirləri uşaqların təfəkkür tərzini və əqli keyfiyyətini formalaşdırmaq baxımından maraq doğurur. Balıq haqqında şeir-tapmacanı oxuyuruq:

Üzər suda,

Batar suda,

Gəzər suda,

Yata suda.

Yaxud:

Qanadları,

Qolları var.

Xərcləməyən

Pulları var. (1.s,137)

Verilmiş şeir-tapmacada ilin fəsillərinin müəyyən edilməsi uşaqların ixtiyarına buraxılır. Dörd hecalı misralardan istifadə etməklə, sadə və aydın ifadələrlə hər bir fasilə xas olan əlamətlər sadalanır, cavabının tapılması isə oxuculara həvalə olunur:

Deyin, nə vaxt

Əriyir qar,

Baş qaldırır

Yaşıl otlar? (Yazda)

Deyin, nə vaxt

İsti olur,

Anbarlara

Taxıl dolur? (Yayda) və sair.(1.s,137)

Tapmaca-şeirlərinin bəzilərinin cavabını tapmaq asan olsa da, elələri də vardır ki, uşaqları dərindən düşünməyə vadar edir. Məsələn:

Toxudum, hördüm,

Büründüm, yatdım.

Yuxu da gördüm,

Bir gün özümü

Özüm oyatdım. (İpəkqurdu)

Dağlarda qar əridi,

Ayaq tutub yeridi,

Dərə görüb çağırdı,

Dəniz görüb kiridi. (Çay). (1, s.137)

Bütövlükdə götürəndə, T.Elçinin bədii yaradıcılığı folklor motivlərindən yoğrulmuşdur. Bu da səbəbsiz deyildir. Çünki şair Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını dərindən bildiyi kimi, dünya xalqlarının folkloruna da yaxından bələd idi. Onun yaradıcılıq laboratoriyasını araşdırdıqca həm milli, həm də dünya folklor nümunələrindən bəhrələndiyi qənaətinə gəlmək mümkündür. Məsələn, şair "Oğul Buğac" poemasını ulu dastanımız "Dədə Qorqud"un motivləri əsasında qələmə almış, sadə, ahəngdar, oxunaqlı poetik dili ilə qorxmaz, mərd Buğacın vətənə, müqəddəs torpağa, doğma elinə, obasına, ata-anasına olan sevgisini təsvir etməklə, böyüməkdə olan yeni nəslin bu ruhda tərbiyə olunmasını və onların qəlbində dünənimizə və gələcəyimizə məhəbbət duyğuları oyatmasını qarşısına məqsəd qoyur və buna nail olur.

T.Elçin "Qar qız" poemasını yazarkən rus foklorundan bəhrələnsə də, "Pekin zəngi"ndə Çin xalq əfsanəsindən istifadə etmişdir. Hər iki poema öz məzmunu, maraq dairəsi baxımından diqqəti cəlb edir.

Laylalar folklorun ən qədim janrlarından biridir. T.Elçin ilk dəfə sədası bəşər övladına çatan bu janrdan məharətlə istifadə edərək: "Hər anaya öz balası, hər balaya öz laylası" prinsipini əsas götürərək müxtəlif canlıların "ana-bala" münasibətini onların xarakterik xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq nəzmə çəkmişdir. Şair hər bir canlının balasına öz dilində layla çaldığını bildirir və turacın, delfinin, qurbağanın, canavarın və kirpinin laylasını ayrı-ayrılıqda qələmə alaraq, insanın (ananın) söylədiyi layla ilə müqayisə edir. Şair oxucularına belə bir fikir aşılayır ki, hər anaya öz balası əzizdir. O, turacın dili ilə təbiətin zərif məxluqlarına düşmənlərdən ehtiyatlı dolanmağı, ayıq olmağı tövsiyə edir. Sonra şair oxucunun diqqətini heyvanlar aləminə yönəldir. Canavarın yırtıcılığını, vəhşiliyini real boyalarla təsvir etməklə, şair vəhşi heyvanlar arasında təbii bir təzadın mövcud olduğunu bildirir. Adları çəkilən heyvanlar laylalarında yalnız öz xasiyyətlərini büruzə verir, balalarının da onlar kimi böyüməsini istəyirlər. Məsələn, yırtıcı canavar öz balasına bu cür layla oxuyur:

Yat, mənim küçük balam,

Tez böyü, kiçik balam,

Qulaqların, gözlərin,

Dişlərin iti olsun.

Quzunun əti olsun yediyin.

Kimi görsən parçala

Böyü, canavar bala. (2.s.124)

Bəşər övladını tərbiyə edən ana isə öz laylasında balasına xoş arzular diləyir və onun bir şəxsiyyət kimi böyüməsini istəyir. Adı çəkilən şeirlər silsəsində şair oxucularına yalnız bir fikir aşılayır ki, təbiətdə tutduğu mövqeyinə, fəaliyyətinə, xarakterinəə görə bir-birindən fərqli görünən heyvanların və quşların hər birinə öz balası əzizdir. Şair alleqorik üsuldan məharətlə

istifadə edərək, bu canlıların hər birinin xarakterini onların özünəməxsus dillə oxuculara təqdim edir. Canavar şifahi ədəbiyyatda, əsasən yırtıcılığın, dovşan qorxaqlığın, tülkü hiyləgərliyin rəmzi kimi təsvir olunmuşdur. T.Elçinin uşaq şeir yaradıcılığında da ("Dovşan, tülkü, canavar" və s.) bu tipli alleqorik obrazlara tez-tez rast gəlmək olur.

Folklor materiallarında bülbül gözəl səsin simvolu kimi təqdim olunursa, qarğa onun tam əksi kimi olunur. Yaxud, qarğa özünü bütün quşlardan gözəl və üstün hesab edir, lakin son nəticədə ifşa olunaraq qınaq meydanına çəkilir. Bu baxımdan, T.Elçinin qələmə aldığı mənzum nağılları özünün tərbiyəvi əhəmiyyətinə görə diqqəti cəlb edir. Onun "Qarğanın məktəbində", "Dovşanın evi", "Üç qardaş, bir bacı", "Pişik və sərçə", "Qarğa niyə qarr eləyir?", "Billurənin nağılı", "Qızulduz, Yaşar və Nur nənə", "Dovşan, tülkü, canavar" və sair nağılları sənətkarlıq baxımından yüksəkdə dayanır.

"Qarğanın məktəbində" mənzum nağılı janr baxımından fərqlənsə də, məzmunca S.S.Axundovun "Tutuquşu" hekayələri ilə eyniyyət təşkil edir.

"T.Elçinin bu əsərində uşaqlarda ana dilinə, xalq mahnılarına və nəğmələrinə məhəbbət oyatmaq, xalqa, vətənə sədaqətlə xidmət etmək kimi xeyirxah ideyalar təbliğ olunur. Şair şifahi danışıq dilinin təmizliyinə xələl gətirən, özünü müasir adlandıran, nəticədə, öz ana dilində danışmağa yadırğayan, yad dillərə meyl göstərən üzdəniraq adamları ifşa etməklə yanaşı, yeni nəslə öz ana dilini sevməyi, yad ünsürlərin təsirinə düşməməyi, heç kimi təqlid etməməyi tövsiyə edir."(10.s.266)

Əsərin məzmunu bundan ibarətdir ki, qarğa bütün quşları öz başına toplayıb, onlara dil öyrətməyə çalışır. Sərçəni qarıldamağa məcbur etsə də, sərçə özü bildiyi kimi cikkildəyir. Qarğa dəridən-qabıqdan çıxsa da, cikkildəməyi sərçəyə yadırğada bilmir. Bildirçin, dolaşa və bülbül də qarğanın dediklərinə əməl edə bilmirlər. Qarğa istədiyini əldə edə bilmədiyinə görə əsəbləşir və bundan mütəəssir olur.

Qarğanın arzusunu yalnız tutuquşu yerinə yetirə bilir. Qarğa nə deyirsə, tutuquşu da onun dediklərini təkrar edir. Bu, qarğanın ürəyincə olur. Tutuquşunun riyakarlığı, qarğaya uyğunlaşması, digər quşlar tərəfindən nifrətlə qarşılamır.

Əsərdən də göründüyü kimi, T.Elçin dolayısı yolla olsa da, yabançı dillərin təbliğinə öz mənfi münasibətini bildirmiş, bu tələyə düşən müti xarakterli adamların iç üzünü tamamilə açıb göstərmişdir.

T.Elçin insanın kosmosda əldə etdiyi elmi nəticələri, müasir texnikanın sabah nəyə qadir olacağını bədii, oynaq və ahəngdar bir üslubda balaca oxuculara çatdırır, onların düşüncə tərzinə müsbət təsir göstərir. Müəllif nağılların fantastik mahiyyətindən, həm də kosmik elmi nəticələrdən istifadə yolu ilə bitkin əsər yaradır.

"Qızılduz, Yaşar və Nur nənə" nağıl-poeması, həm nağılların fantastik mahiyyətindən, həm də kosmik elmi nəticələrdən istifadə yolu ilə yaranmışdır. Müəllif nağılların fantaziyasından, bəzən də elmin möcüzəli nailiyyətlərindən istifadə yolu ilə yaranmışdır. Müəllif nağılların fantaziyasından, bəzən də elmin möcüzəli nailiyyətlərindən istifadə edərək həm nağılların, həm də elmi-fantastik əsərlərin xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

Balaca Yaşar Aya uçmaq istəyir. Halələnmiş Ayın parlaq şüaları uşağın xəyalnı məşğul edir, onu qoynuna çağırır. Lakin Aya necə uçmaq olar? Şair ədəbi priyomdan məhrarətlə istifadə edərək öz istəyinə çatır. Yaşarla Qızulduz Aya uçurlar. Onlar xalq nağıllarındakı Simurğ quşunu xatırladırlar. Nağıllardan uşaqlara tanış olan, xayirxahlıq mücəssəməsi olan Nur nənə ilə görüşürlər. Nur nənə uşaqların Aya uçuşunu sevinclə qarşılayır, onların buraya tez-tez gəlməsini xahiş edir.

Şair uşaqların Aya uçuşunu təsvir edərkən, xalq nağıllarının fantastik xüsusiyyətlərindən istifadə edirsə, Ayın coğrafi təsvirini real, bədii boyalarla yarada bilir.

Müəllif Nur nənə obrazını da məharətlə təsvir edir. Uşaqlara bu xeyirxah, nurani qarı haqqında ətraflı məlumat verir. Nur nənə Ay planetinin bədrləndiyi zaman ətrafında yaranan halənin insan şəklinə salınmış təsviridir. Şair uşaqlara halənin nə olduğunu başa salmaq üçün onu insan şəklində təsvir etmişdir.

Əsərdə təsvir olunan Günəşin uşaqları da bu qəbildəndir. Onlar hər səhər uçub Ayın qoynuna girir, axşamlar isə çıxıb gedirlər. Günəşin səhər çıxıb, axşam batmasını da müəllif obrazlı şəkildə təsvir etmiş, əsərin fantaziyasını zənginləşdirməyi, uşaqların xəyalına təsir göstərməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Əsərdəki nağılvari hadisələr uşağın yuxusunda baş versə də, əslində bu poema balacalar üçün yazılmış müasir fantastik əsər təsiri bağışlayır. “Bip-bip” poeması da elə bu qisim əsərlər silsiləsinə daxil edilə bilər.

T.Elçinin “Toğrul babanın nağıl ağacı”, “Səyahət”, “Küsdü, barışdı Mərcan”, “Tuk-tuk, tak-tak” adlı mənzum nağıllarının əsas ideyası da uşaqlara mənəvi təmizlik və gözəllik hissləri aşılamaq, onları igidlik, qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyə etməkdən ibarətdir.

“Toğrul babanın nağıl ağacı” nağıl-poeması uşaqlara tərbiyə aşılayan ayrı-ayrı nağılların sintezindən ərsəyə gəlmişdir. Məsələn, “Kuklaların evində”, “Kilimçi”, “Nar bağı”, “Cırtdan danışdı”, “Ağ göyərçinin nağılı”, “Elçi gəldi Təpəgöz”, “Yuxucul domrulun nağılı” bu poemanın bütövləşməsinə, onun məzmun baxımından zənginləşməsinə xidmət edir.

“Səyahət”, “Küsdü, barışdı Mərcan”, “Tuk-tuk, tak-tak!” mənzum nağılları uşaqların mütəliəsi üçün ən gözəl bədii əsərlərdən sayılır. “Səyahət”in mövzusu müasir həyatdan alınmışdır və müəllif bu əsəri, özünün də sevdiyi, əsərlərini dönə-dönə dilimizə tərcümə etdiyi, görkəmli rus uşaq şairi Korney Çukovskinin əziz xatirəsinə həsr etmişdir.

Balaca Elşən böyük hazırlıq işləri görərək dünya sayəhətinə hazırlaşır. Özünün düzəltdiyi “Zümrüd” adlı üzən, uçan sehrli qayığı ilə Afrika qitəsinə səyahət edir. Orada abadlıq işləri görmək, toxum əkib bağ salmaq onun əsas arzularından biridir. Həmçinin, dəvəquşunun xahişi ilə lovğa, qorxulu timsahdan digər canlıları xilas etmək üçün fəaliyyət göstərən Elşən yerli əhalinin dostuna çevrilir. Üç il üç ay Afrikada məskən salan bu igid uşaq onlara arxa durur, böyük bağ salır, xeyirxah işlərlə məşğul olur.

Şairin təsviri nağılvari olsa da, hadisələr elə inandırıcı, elə məharətlə təqdim olunur ki, balaca oxucular sənətkarın qələmindən çıxan əhvalatların reallığına inanmaya bilmirlər. Bu isə T.Elçinin sənətkarlığından irəli gəlir.

“Küsdü, barışdı Mərcan” mənzum nağılında şair bir pişiyin (Mərcanın) həyat tərzini elə canlı təsvir edir ki, sanki söhbət bir uşağın keçirdiyi həyat tərzindən gedir. Mərcan Qaplan adlı it tərəfindən incildiyi ümün ondan küsür və özünə yeni ev tikdirmək arzusu ilə yaşayır. Uşaqlar – Elşən, Fariz, İlqar və Vüqar ona ev tikməli olurlar. Mərcana lazımi şərait yaradıldıqdan sonra o, Qaplanla barışmağa razılıq verir.

“Tuk-tuk, tak-tak” adlı alleqorik nağılı isə şair təzə dil açmış uşaqlar üçün qələmə almışdır. Ona görə də, şeirin misraları əsasən 5 hecadan ibarətdir, dili isə olduqca sadə və aydındır. Bu əsərdə müəllif uşaqları bütün ev quşları və heyvanları ilə yaxından tanış edir.

T.Elçin yaradıcılığında mənzum nağıllara daha çox yer vermişdir. “Pişik və sərçə”, “Dovşan, tülkü, canavar”, “Üç qardaş, bir bacı”, “Muratino” və sair əsərlərinin maraqlı süjet və kompoziyası uşaqları özünə cəlb edir, oxunaqlığı ilə onları öz təsiri altına sala bilir.

Şairin yaradıcılığında təmsillərə də rast gəlmək mümkündür. “Donuz”, “Öküz”, “Dayı”, “Ulaq” adlı təmsillərində tənqid və ifşa üsulu əsas götürülmüşdür. Məsələn, “Donuz” təmsilində şair yaratdığı tipi tam aydınlığı ilə təqdim edir və onun mənfi xüsusiyyətlərini açıb göstərmək üçün folklordan bəhrələnməni üstün tutur ,

T.Elçinin bədii yaradıcılığı öz üslubu, dili, sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə uşaq ədəbiyyatı sahəsinə yeni bir ab-hava və müəllifinə şan-şöhrət gətirmişdir. Əsərləri ilə balaca oxucuları özünə cəlb etməyi bacaran şairin məharəti onda olmuşdur ki, o, uşağın nə istədiyini başa düşmüş, onun qəlbinə nüfuz etmək yollarının sirrinə vaqif ola bilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası tətib edəти . Ş, Məmmədova . lV cilddə, ll cild, -Bakı, 2018.- 438

2. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası.tətib edəти Ş, Məmmədova .lV cilddə lV cild, -Bakı, 2024. -635 s.

3. Namazov Q. AZərbaycan uşaq ədəbiyyatı. -Bakı, BDU, 2007.- 443 s.

4. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gələndə. -Bakı, 1984. -282 s.

5. Nəbiyev A, Azərbaycan uşaq folkloru, -Bakı, Elm, 2000.- 459 s.

6. Xəlil Z. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı (rus dilində). -Bakı, 1987.- 497 s.

7. Əsgərli F. Ədəbi düşüncələr. -Bakı, ADPU, 2004, - 456 s.

8. Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. -Bakı, ADPU, 2009. – 436 s.

9. Əsgərli F. Sehirli dünyanın memarı -Bakı, ADPU, 2010. - 413 s.

10.Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı -Bakı, ADPU, 2021.- 440 s.

APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS

AZERİCE DİL DERSLERİNDE ETKİLEŞİMLİ YÖNTEMLERİN UYGULANMASI

Lale Musayeva Qismet kızı

Ü. Hacıbeyov 68, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan dili ve öğretim teknolojisi bölümü, ORCİD: 0000-0002-7701-5716

Özet

Etkileşimli yöntemlerin öğretim unsurlarının aktif olarak uygulanması, ikili, küçük ve büyük gruplar halinde çalışmayı içerir.

Etkileşimli öğrenme yöntemleri, öğretmenin birçok geleneksel yaklaşımı yeniden düşünmesini gerektirir. Örneğin sınıfta öğrenciler arasında özgür iletişim oluşturmak kolay görünüyor. Ancak karşılıklı saygı olmadan, birbirini dinleme yeteneği olmadan, dersi yürütmede uygun genel rehberlik olmadan hiçbir şey işe yaramayacaktır.

Sınıfta ortak davranış kuralları temelinde çalışma fikri çok dikkatli ve ısrarla tanıtılmalıdır. Bu, kısa sürede sınıfta daha güvenilir ilişkiler kurulmasına ve öğrencilerin derslerde daha aktif olmasına yol açar.

Ders sırasında öğrenciler arasında ve öğrencilerle öğretmenler arasında yüksek düzeyde etkileşim varsa, öğretme ve öğrenmeyi etkileşimli olarak adlandırırız. Bu tür bir etkileşim genellikle belirli bir sorunun nasıl çözüleceğine ve önerilen çözümün kabul edilebilirliğine ilişkin bir tartışma biçimini alır.

Çoğu sınıfta, yalnızca en iyi öğrencilerin soruları yanıtladığı ve geri kalanların sessiz kaldığı sıklıkla görülür. Öğrencinin, özellikle soru gerçekse ve yanlış cevap olasılığı varsa, sınıfın önünde cevap vermeye gönüllü olacak kadar size güvenmesi gerekir. Belki geleneksel - biliyor musun? sorusu yerine"Ne düşünüyorsun?" sorusuna alışana kadar ilk etapta öğrencilerle bireysel iletişimden kaçınmanız tavsiye edilir. Bunun yerine öğrenci-öğrenci etkileşimine odaklanın.

İnteraktif yöntemlerin geleneksel yöntemlerden daha iyi olduğunu veya tam tersini söylemek tamamen yanlıştır. Bu, birinin ev inşa etmek için çekicin testereden daha iyi bir araç olduğunu söylemesine eşdeğerdir! Uygulamada 45 dakikalık bir derste 5 veya 6 farklı yöntem kullanılabilmektedir. Nitelikli bir profesyonel, öğretmen veya marangoz, görevi en başarılı şekilde tamamlamak için farklı araçları ne zaman ve nasıl kullanacağını bilir.

Anahtar kelimeler: yöntem, etkileşim, ders, öğrenci, eğitim, öğretim

Abstract

Active implementation of teaching elements of interactive methods involves working in pairs, small and large groups.

Interactive learning methods require the teacher to rethink many traditional approaches. For example, it seems easy to create free communication between students in the classroom. But without mutual respect, without the ability to listen to each other, without proper general guidance in conducting the lesson, nothing will work.

The idea of working on the basis of common rules of behavior in the classroom should be introduced very carefully and persistently. This soon leads to more trusting relationships in the classroom and students become more active in the lessons.

We call teaching and learning interactive if there is a high level of interaction between students and between students and teachers during class. Such interaction usually takes the form of a discussion of how to solve a particular problem and the acceptability of the proposed solution.

In many classes, it often happens that only the best students answer the questions, and the rest remain silent. The student must trust you enough to volunteer to answer in front of the class, especially if the question is factual and there is a possibility of a wrong answer. Maybe traditional - you know? instead of the question "What do you think?" until you get used to the question, you are advised to avoid communication with individual students at first. Instead, focus on student-to-student interaction.

It is completely wrong to say that interactive methods are better than traditional methods and vice versa. This is the equivalent of someone saying that a hammer is a better tool for building a house than a saw! In practice, 5 or 6 different methods can be used in a 45-minute lesson. A qualified professional, teacher or carpenter knows when and how to use different tools to complete the task most successfully.

Keywords: method, interactivity, lesson, student, education, training

1. GİRİŞ

İnteraktiv tədris metodu ingilis dilindən meydana gəlmişdir, ingilis dilində interact – qarşılıqlı əlaqədə olmaq, bir-biri ilə hərəkət etmək; iştirak yolu ilə öyrənmə, dəyişən qruplar daxilində qarşılıqlı əlaqə [3].

Bəlkə də burada başa düşülməli olan ən vacib şey, problemin həlli prosesinin cavabın özündən daha vacib olmasıdır, bu, interaktiv texnikanın məqsədinin sadəcə məlumatların ötürülməsi deyil, məlumat, yəni, şagirdlərə müstəqil cavab tapmaq bacarıqlarını aşılamaq ilə bağlıdır.

Qrupun ölçüsü öyrənmə və ya qarşılıqlı əlaqənin keyfiyyətini müəyyən etmir. "Qarşılıqlı əlaqə" metodunun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, kəşf prosesidir ki, onun mahiyyəti şagirdlərin qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə öyrənmə bacarıqlarına yiyələnmələridir. [2].

2. YÖNTEM

Ən uğurlu öyrənmə məhz qarşılıqlı əlaqə prosesində baş verə bilər. Alimlər hesab edirlər ki, bu yolla şagirdlər daha tez öyrənirlər və müzakirə zamanı öyrəndiklərini daha yaxşı xatırlayırlar. Bu, aşağıdakı səbəblərə görə baş verir:

- şagirdlər təkcə məlumat almaqla kifayətlənmirlər, həm də onların həllə aparan yolunun və həllin özünün nə üçün düzgün və ya ən azı mövcud variantlardan ən yaxşısı olduğuna dair məntiqi izahat verməyə məcbur olurlar;
- şagirdlər ideyalar üzərində daha dərindən işləyirlər, çünki məntiqsiz nəticələrə etiraz ediləcəyini bilirlər;
- şagirdlər problemi həll edərkən özlərinin və başqalarının təcrübəsindən istifadə edirlər. Bu ümumi bilik fondu hər bir fərdi şagirdin biliyindən çoxdur;
- müəllim şagirdlərdən yeni bir şey öyrənə də bilir.

Şagirdləri öz fikirlərini ifadə etməyə həvəsləndirmək üçün müəllimlər aşağıdakı faydalı üsullardan istifadə edə bilərlər:

1) Fikirlərinə görə həmişə onlara təşəkkür edin.

2) Onların cavabının səhv olduğunu düşündüyünüzü söyləməyin, əksinə digər şagirdlərin bu fikirlə razı olub-olmadığını soruşun. Əgər məlum olarsa ki, bütün sinif müzakirə olunan məsələni səhv başa düşüb, onda siz onlara öz nöqteyi-nəzərinizi izah edə bilərsiniz..

3) Passiv şagirdləri seçməyə çalışın. Bəzən bəzi şagirdlər passiv görünür, lakin onların digərlərindən fərqli olan çox orijinal fikir və ya mülahizələri ola bilər və sinfi məsələyə fərqli bucaqdan baxmağa təşviq edə bilər.

İnteraktiv metodda, hər hansı digər tədris metodunda olduğu kimi, qrupda qarşılıqlı əlaqəni təşkil etməyə kömək edən bir çox texnika var. Bu texnikaları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- Oxşarlıqlar/fərqlər
- Ranqlaşdırma
- Uyğunluğun tapılması
- Reytinq
- Təsnifat
- Ümumiləşdirmə
- Doğru/yalan
- Düzgündür və ya dəyişikliklərə ehtiyac var
- Üstünlüklər və çatışmazlıqlar
- Nəticələrin müəyyən edilməsi
- Necə düşünürsünüz?
- Araşdırma və hesabat
- Rollu oyun
- Beyin fırtınası
- Debat

Müəllimin yaradıcılığından asılı olaraq interaktiv ola biləcək bir çox başqa fəaliyyət növləri də mövcuddur.

3. BULGULAR

İndi nümunə olaraq Ranqlaşdırma texnikasından istifadə edək və aşağıdakı tapşırığı həll edək: "Mənim üçün nə vacibdir?"

Təsəvvür edin ki, kimsəsiz bir adaya səyahət etmək üzrəsiniz. Aşağıdakı siyahıdan özünüzlə yalnız 5 şey götürə bilərsiniz:

Su şüşəsi / kompas / çətir / xəritə / ip / qələm / kitab / çörək / eynək

Bu siyahıdan 5 şeyi seçin və onları sizin üçün əhəmiyyətinə görə sıralayın: əvvəlcə ən vacib, sonra ən az əhəmiyyətli.

Bu tapşırıq şagirdlərdən bir sıra ifadələri nəzərdən keçirməyi və hər birinin digərləri ilə müqayisədə nisbi əhəmiyyətini və ya dəyərini müəyyən etməyi tələb edir.

Sonrakı texnika uyğunluğun tapılması texnikasıdır. Bu tapşırıq şagirdlərdən söz və ya ifadəni təsvirə uyğunlaşdırmağı tələb edir və şagirdlərin çətin mətnləri oxumağa başlamazdan əvvəl yerinə yetirilməsi tövsiyə olunur. Bu, anlayışların mənasını gücləndirmək üçün yaxşı texnikadır.

Tapşırıq – Uyğunluğu tapın.

Cütlərdə işləyərək, hansı heyvanın hansı balasının olduğunu müəyyənləşdirin.

Tablo 1. Uyğunluğu tapın

Heyvan	Balası
1. İt	A) Quzu
2. Qoyun	B) Buzov
3. At	C) Küçük
4. İnək	D) Dayça

Növbəti texnika Reytinq texnikasıdır. Ranqlaşdırmada olduğu kimi, bu fəaliyyət şagirdlərdən xallar şəklində təqdim olunan sıralama üçün bir sıra bəyanatları və meyarları nəzərə almağı tələb edir. Onlar hər bir ifadəyə hansı reytinqin veriləcəyinə qərar verməlidirlər. Bu tip tapşırıqlardakı cavablar çox vaxt ilk növbədə şəxsi rəyə əsaslanır və çoxlu müzakirələr yarada bilər. Onlar şagirdlərin məsələləri nə dərəcədə yaxşı başa düşdüklərini öyrənmək üçün çox faydalı ola bilər, lakin təbii ki, biliklərini qiymətləndirmək üçün istifadə edilmir.

Tablo 2. Tapşırıq "Zahid Xəlilin nağılları

№	Bəyanatlar	Mənim fikrim
1	Zahid Xəlilin nağıllarını oxumaq və öyrənmək asandır.	
	Həm böyüklər, həm də uşaqlar onları sevirlər.	
	Nağıllar müxtəlif möcüzələrlə doludur.	
2	Mən də nağıl yaza bilirəm.	
3	Zahid Xəlilin nağıllarını ingilis dilinə tərcümə edə bilirəm.	
4	Nağılların həmişə xoşbəxt sonluğu var.	
5	Zahid Xəlilin nağıllarını oxumağı çox sevirəm.	

Doğru/yalan texnikası

Bu texnikanı yerinə yetirərkən şagirdlər ifadələrə diqqətlə baxır və onların doğru və ya yalan olduğuna qərar verirlər. Bu, köhnə anlayışları möhkəmləndirmək, şagirdləri mənbə sənədlərində cavab tapmağa çağırmaq və onların anlayışlarını yoxlamaq üçün yaxşı bir yol ola bilər. Nəticə adətən çox müzakirə olur.

Tablo 3. Doğru/yalan texnikası

№	Təsdiq	Doğru/Yanlış
1.	Mirzə Ələkbər Sabir böyük Azərbaycan şairidir.	
2.	Abdulla Şaiqlə yaxın dost olmuşlar.	
3	Nağıl uydurma hekayədir	
4	"Uşaq və buz" şeiri Abbas Səhhətindir.	
5.	Mirzə Ələkbər Sabir hər bir əsəri ibrətamizdir.	

Düzgündür və ya dəyişikliklərə ehtiyac var texnikası.

Bu fəaliyyətdə şagirdlər ifadələrə baxır və onların düzgün olub-olmadığına qərar verirlər. Yoxdursa, bəyanatı yenidən yazmalıdırlar ki, düzgün olsun.

Tapşırıq - Səhvlərin düzəldilməsi

Velosipedin iki ayağı var.

İnəklər ot verir, süd yeyirlər.

Kəndimizdə kitabxana var, polis bölməsi yoxdur.

Təsnifat. Bu tapşırıq şagirdlərdən bir sıra ifadələri meyarlara görə təsnif etməyi tələb edir. Bununla onlar təklif olunan meyarların mənasını daha çox öyrənirlər.

Tapşırıq - Kateqoriyalar

Paytaxt/yaşıl/dəmir/torpaq/dost/daş/oxumaq/isti/oynamaq/şən.

Kateqoriyalar:

İsim

Sifət

Feil

Nə fikirləşirsən?

Bu fəaliyyət şagirdlərdən bunun necə olması və niyə belə olması barədə düşünmələrini tələb edəcək. Sadəcə sual vermək əvəzinə, tez-tez bir sıra fikirlər təqdim etmk lazımdır.

Daha sonra şagirdlər hansının özlərinə daha yaxın olduğuna qərar verməyə çalışırlar. Bu növ tapşırığın məqsədi şagirdləri müəyyən mövzu ilə bağlı müxtəlif nöqteyi-nəzər və məsələlərlə tanış etmək, onları öz fikirlərini formalaşdırmağa yönəltməkdir.

Tapşırıq Nağıllar nəyi öyrədir?

Sizcə kimin cavabı daha doğrudur?

Anar: Nağılları bizə xeyirxahlığı öyrədir ki, çətin anlarda bir-birimizə kömək edək.

Əsgər: Bu barədə heç düşünməmişəm. Sadəcə cavab vermək və yaxşı qiymət almaq üçün oxuyuram. Nağılların hansı tərbiyəvi mənaları ehtiva etdiyini düşünməliyəm.

Aynurə: Sehrli nağıllar çox maraqlıdır. Onlar qızıl qoz-fındıq dişləyən dələ və ya gözəl bir qıza çevrilən Qu Şahzadəsi haqqında olan gözəl möcüzə epizodları ilə doludur. Onlar bizə dərin

təxəyyül, zəngin təsəvvür, qonşumuza əsl sevgi hisslərini öyrədirlər.

Elvira: Mənə elə gəlir ki, nağıllar bizə çox şey öyrədir: təbiətə, heyvanlara, qonşulara məhəbbət, mərhəmət və xeyirxahlıq, cəsarət, həm də ibrətamiz xarakter daşıyır, məsələn, cadügər qarı süpürgə üzərində uçur, Məlikməmməd divə qalib gəlir və s.

4. SONUÇ

Bildiyimiz kimi, məktəb cəmiyyətin sosial sifarişlərini yerinə yetirməlidir: şagirdlərə dərin və hərtərəfli biliklər verməli, bacarıq və vərdişləri inkişaf etdirməli, yüksək mədəniyyətə və mütərəqqi dünyagörüşünə malik şəxsiyyətlər yetişdirməlidir [1].

Buna əsaslanaraq ümumtəhsil məktəblərində qeyd olunan problemlərin məhsuldar həlli üçün beynəlxalq standartlara cavab verən yeni pedaqoji-metodiki yanaşmalara, yeni metodik təfəkkür tərzinə ehtiyac var.

Şagirdlərin özlərinə inam hissi o zaman yaranır ki, onlara sinfin və dərsin təşkilində iştirak etməyə icazə verilir, araşdırmaq üçün sərbəstlik verilir, onların fikirləri ictimai müzakirəyə səbəb olur.

KAYNAKLAR:

1. Mehrabov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, 2006.
2. Nəzərov A., Mollayeva E. Müasir dövrün təhsil problemləri. Dərs vəsaiti. Bakı, 2011
3. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. М.: Знание, 1974. –230с

CHRONIC ETHANOL CONSUMING INVESTIGATION OF SPAITAL LEARNING AND ACOUSTIC START REFLEX IN ADOLESCENT RATS

KRONİK ETANOL TÜKETEN ERGEN SIÇANLARDA UZAMSAL ÖĞRENME VE AKUSTİK İRKİLME REFLEKSİNİN ARAŞTIRILMASI

Kamile YAZGAN ÖZDIRAZ[1], Asuman GÖLGELİ[2]

[1]Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi Halil Bayraktar S.H.M.Y.O., Elektronörofizyoloji, orcid.org/0000-0002-8112-6101

[2] Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi, Fizyoloji, orcid.org/0000-0002-9004-8563

Özet

1.GİRİŞ

Alkol bağımlılığı, aşamalar halinde ilerleyen kronik ve tekrarlayan bir bozukluktur (Jupp ve Lawrence, 2010; Koob ve Volkow, 2010). Kronik etanol tüketimi ve alkol kullanım bozukluğu (AUD), başarısız ilişkiler, iş kaybı, psikiyatrik semptomlar ve ciddi bilişsel bozulma dahil olmak üzere toplum üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Dünya çapında 76 milyon yetişkinin alkol bağımlısı olması da aşırı alkol kullanımının bir başka sonucudur (Rehm ve ark., 2009). Bu çalışmada, yüksek dozda kronik (6 hafta, haftada 3 gün) etanol tüketiminin öğrenme, bağımlılık düzeyi ve akustik irkilme refleksi üzerine etkisinin ergen sıçanlarda araştırılması amaçlandı.

2.YÖNTEM

Çalışmada ergen (6 haftalık) erkek Wistar Albino sıçanlar kullanıldı. Ergen sıçanlar kontrol ve etanol tüketen olarak gruplara ayrıldı. Haftada dört gün, her kafese 4 sıçan yerleştirilerek yem ve suya serbest erişimleri sağlandı. Haftanın üç günü (Pazartesi, Çarşamba, Cuma) etanol tüketen gruplara %20 etanol ilaveli çeşme suyu verildi. Y-Labirentte uzamsal öğrenme ve hafıza, koşullu yer tercihinde bağımlılık davranışı değerlendirildi. Sıçanların akustik irkilme tepkisi ön uyarı inhibisyonu (PPI) testi SR-LAB sistemi ile ölçüldü. Plazmada dopamin ve serotonin analizi ELISA yöntemi ile değerlendirildi.

3.BULGULAR

Y-Labirent testinde hedef kolda kalış süresi Etanol grubunda Kontrol grubuna göre B kolunda kalış süresi ($p<0,05$) ve alternasyon yüzdesi ($p<0,05$) anlamlı olarak azalmıştır. Etanol grubunda kollara giriş sayısı Kontrol grubuna göre ($p<0,05$) artmıştır. Şartlı yer tercihi testinde deney gruplarında hedef bölgede ve diğer bölgede geçirilen süre (saniye) olarak değerlendirildi. Etanol grubunda Kontrol grubuna göre hedef bölgede kalma süresi ($p<0,05$) artmıştır. İrkilme yanıtının ön uyaran aracılı inhibisyon testinde deney gruplarında alışma, ilk uyarım 4 dB, 8 dB ve 16 dB uyarımda irkilme refleksleri ölçüldü. Kontrol grubu Etanol grubuna göre irkilme yanıtlarında ve plazmada dopamin ve serotonin seviyesi istatistiksel olarak anlamlı değildir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kronik %20'lik etanollü su tüketimi ergen sıçanlarda; uzamsal öğrenmeyi ve bağımlılık düzeyini olumsuz etkilerinin olduğu, Akustik irkilme yanıtı (irkilme refleksi) ve plazmada dopamin ve serotonin seviyesi değişmediği görülmüştür. İleriki çalışmalarda daha genç

hayvanlarda uygulama yapılabilir, süre 8 haftaya veya üzerine çıkarılabilir. En önemlisi de bu çalışmadaki analiz yöntemlerine hayvanlarda etanol bağımlılığının biyobelirteci olan ADH gibi maddelerin analizi ve beyin dokusunda BDNF analizi de eklenebilir.

5.KAYNAKLAR

Jupp B, Lawrence AJ. New horizons for therapeutics in drug and alcohol abuse. Pharmacology and Therapeutics 2010; 125: 138–168.

Koob GF, Volkow ND. Neurocircuitry of addiction. Neuropsychopharmacology 2010; 35: 217–238.

Rehm J, Mathers C , Popova S, Thavorncharoensap M , Teerawattananon Y, Patra J. Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders. Lancet 2009; 373(9682): 2223–2233.

Anahtar kelimeler: Etanol, Öğrenme, İrkilme Refleks, Rat

Summary

1. INTRODUCTION

Alcohol addiction is a chronic and relapsing disorder that progresses in stages (Jupp ve Lawrence, 2010; Koob ve Volkow, 2010). Chronic ethanol consumption and alcohol use disorder (AUD) have a negative impact on society, including failed relationships, job loss, psychiatric symptoms, and severe cognitive impairment. Another consequence of excessive alcohol use is that 76 million adults worldwide are addicted to alcohol (Rehm ve ark., 2009). This study aimed to investigate the effects of high-dose chronic (6 weeks, 3 days a week) ethanol consumption on learning, addiction level and acoustic startle reflex in adolescent rats.

2. METHOD

Adolescent (6 weeks old) male Wistar Albino rats were used in the study. Adolescent rats were divided into control and ethanol consuming groups. Four rats were placed in each cage four days a week, providing free access to food and water. Tap water with 20% ethanol added was given to groups consuming ethanol three days a week (Monday, Wednesday, Friday). Spatial learning and memory, and addictive behavior in conditioned place preference were evaluated in the Y-Maze. The acoustic startle response of rats was measured with the prepulse inhibition (PPI) test SR-LAB system. Dopamine and serotonin analysis in plasma was evaluated by ELISA method.

3. FINDINGS

In the Y-Maze test, the duration of stay in the target arm in the Ethanol group compared to the Control group. The duration of stay in the B arm ($p<0.05$) and the percentage of alternation ($p<0.05$) were significantly decreased. The number of arm entries increased in the ethanol group compared to the control group ($p<0.05$). In the conditioned place preference test, the time (seconds) spent in the target area and the other area in the experimental groups was evaluated. The duration of stay in the target area increased in the ethanol group compared to the control group ($p<0.05$). In the prestimulus-mediated inhibition test of the startle response, startle reflexes were measured in the experimental groups at habituation, first stimulation of 4 dB, 8 dB and 16 dB stimulation. Compared to the ethanol group in the control group, startle responses and dopamine and serotonin levels in plasma are not statistically significant.

4. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

Chronic 20% ethanol water consumption in adolescent rats; It has been observed that it has negative effects on spatial learning and addiction level, and the acoustic startle response (startle reflex) and dopamine and serotonin levels in plasma do not change. In future studies, application can be made in younger animals and the duration can be extended to 8 weeks or more. Most importantly, analysis of substances such as ADH, which is a biomarker of ethanol addiction in animals, and BDNF analysis in brain tissue can be added to the analysis methods in this study.

5.RESOURCES

Jupp B, Lawrence AJ. New horizons for therapeutics in drug and alcohol abuse. Pharmacology and Therapeutics 2010; 125: 138–168.

Koob GF, Volkow ND. Neurocircuitry of addiction. Neuropsychopharmacology 2010; 35: 217–238.

Rehm J, Mathers C , Popova S, Thavorncharoensap M , Teerawattananon Y, Patra J. Global burden of disease and injury and economic cost attributable to alcohol use and alcohol-use disorders. Lancet 2009; 373(9682): 2223–2233.

Key words: Ethanol, Learning, Startle Reflex, Rat

GENOME-WIDE ASSOCIATION FOR DETECTION OF GENES PLAYING A ROLE IN TOLERANCE TO LEAF SPOT (*Cercospora beticola*) DISEASE IN SUGAR BEET

Sameen Fatima[1], Mehmet Arslan[2]

[1]Erciyes University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Agricultural Biotechnology, Kayseri, Turkey, 0009-0005-9693-1997

[2]Erciyes University, Agriculture Faculty, Agricultural Biotechnology, Kayseri, Turkey, 0000-0002-0530-157X

Abstract

Cercospora beticola, causal agent of sugar beet leaf spot disease, is one of the most destructive and economically damaging leaf diseases of sugar beet. The estimated average sugar yield losses were between 5 and 50%, depending on the disease severity. Extensive fungicides are applied to protect the sugar beet plant from *C. beticola* in the sugar beet cultivated areas. To reduce fungicide application, developing cultivars tolerant to *C. beticola* is one of the best ways to control leaf spot disease. The objective of this study was to identify sugar beet genotypes with genes of tolerance to this pathogen. A greenhouse evaluation was established to determine *C. beticola* tolerance level of 65 sugar beet genotypes. Sugar beet genotype reactions were determined by inoculation with the *C. beticola* spore solution (approximately 1x103 spores/mL) at 140 L/ha. Disease severity was scored 20 days after inoculation based on the Kleinwanzlebner Saatzucht scale for rating disease intensity of *Cercospora* leaf spot in sugar beet. The *C. beticola* tolerance was controlled by at least four or five genes whose effects vary depending on the severity of the infection. Among the tested genotypes, sugar beet genotypes were determined as low, moderate, moderate to low and high. The genomic DNA were extracted from the tested sugar beet genotypes and sent for sequencing-based diversity array technology (DArTseq) to identify single-nucleotide polymorphisms (SNP) and SilicoDArT markers linked to genes responsible for tolerant to *Cercospora* leaf spot.

Anahtar Kelimeler: Cercospora leaf spot, DArTseq technology, molecular markers, sugar beet

REGIONAL DETERMINATION OF α -AMINO NITROGEN AMOUNT IN SUGAR BEET

ŞEKER PANCARINDα -AMİNO AZOT MİKTARININ BÖLGESEL OLARAK BELİRLENMESİ

Ayşe ATILGAN[1], Oğuzhan ULU[1], Ş.Rüveyda KARKI[1]

[1]Araştırmacı, Gıda-Kimya, Kayseri Şeker A.Ş., ORCID: 0009-0008-5119-389X

[1]Araştırmacı, Gıda-Kimya, Kayseri Şeker A.Ş., ORCID: 0009-0004-0228-2125

[1]Genel müdür yardımcısı, Ziraat-Bitki Koruma, Kayseri Şeker A.Ş.,

ORCID: 0009-0002-6026-959X

Özet

Dünya' da endüstriyel getirisi yüksek stratejik bir bitki olan şeker pancarının teknolojik kalitesi şeker üretim prosesinde önem arz etmektedir. Teknolojik kaliteyi etkileyen en önemli faktörlerden biri şeker pancarındaki α-amino azot miktarıdır. Ülkemizde farklı bölgelerde yetiştirilen pancarların α-amino azot miktarları bilinçsiz gübre kullanımından dolayı genel ortalamanın üstünde çıkmaktadır. α-Amino azot miktarının yüksek olmasından dolayı şeker üretim prosesinde melasa sürüklenen şeker miktarında artışa sebep olmaktadır.

Yapılan çalışmada pancarın teknik kalitesini belirlemek, bu sayede aşırı ve bilinçsiz gübrelemenin önüne geçmek, şeker üretim prosesinde şekerin melasa sürüklenmeye sebep olan α-amino azot değerinin optimizasyonu sağlanmak ve sürdürülebilir şeker pancarı tarımının gerçekleşmesi ve elde edilen verilerin değerlendirilip şeker pancarı üreticilerini bilgilendirilmek hedeflenmiştir.

Bu çalışma kapsamında 2021 yıllarında Kayseri Şeker analiz laboratuvarına gelen yaklaşık 35.000 araçtan pancar numuneleri tam otomatik pancar numunesi alma sistemi ile kullanılarak gerçekleştirilmiştir. α -amino azot miktarları Betalyzer cihazı kullanılarak belirlenmiştir. Kayseri Şeker bünyesinde bulunun; Kayseri Merkez Bölge, Develi, Bünyan, Pınarbaşı, Gemerek, Yeşilhisar, Şarkışla ve Sarıoğlan analizleri gerçekleştirilmiş ve sonuçlar bölgelere göre aritmetik olarak belirlenmiştir. Sırasıyla; ; Kayseri Merkez Bölge 7077 araçtan numune alınmış ve aritmetik ortalaması 1.75 mmol/100g pancar, Develi Bölge 2756 araçtan numune alınmış ve aritmetik ortalaması 1.97 mmol/100g pancar, Bünyan Bölge 3846 araçtan numune alınmış ve aritmetik ortalaması 1.79 mmol/100gpancar, Pınarbaşı Bölge 2486 araçtan numune alınmış ve aritmetik ortalası 1.55 mmol/100gpancar, Yeşilhisar Bölge 3329 araçtan numune alınmış ve 1.93 mmol/100g pancar Gemerek Bölge 3503 araçtan numune alınmış ve 1.86 mmol/100g pancar, Şarkışla Bölge 5700 araçtan numune alınmış ve 2.06 mmol/100g pancar, Sarıoğlan Bölge 5886 araçtan numune alınmış ve 2,36mmol/100g pancar olarak belirlenmiştir.

α -amino azot miktarları; iklim, râkım, toprak tekstürü, gübreleme ve sulama yöntemi gibi çeşitli faktörlerden kaynaklı her yıl farklılık göstermektedir. Ancak fazla azotlu gübrenin α-amino azot miktarlarını artırdığı bilinmektedir. Bu bağlamda bu bölgelerde faaliyet gösteren yaklaşık 6000 sözleşmeli şeker pancarı üreticilerine şeker pancarı teknolojik kalitesini etkileyen

en önemli faktörlerden biri olan α-amino azot miktarının öneminin anlatılması ve bölgelerimize ait bir veri havuzu oluşturulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Şeker pancarı, α-amino azot, teknik kalite

Abstract

The technological quality of sugar beet, a strategic plant with high industrial return on investment worldwide, is a crucial factor in the sugar production process. One of the most significant factors influencing the technological quality is the quantity of α-amino nitrogen present in the sugar beet. In our country, the α-amino nitrogen content of beets grown in different regions is above the general average due to the application of fertilisers without due consideration of the potential consequences. The elevated levels of α-amino nitrogen result in an increased entrainment of sugar into the molasses during the sugar production process.

The objective of this study is to ascertain the technical quality of the beet in order to prevent excessive and unconscious fertilisation, optimise the α-amino nitrogen value that causes sugar to drift into molasses in the sugar production process, ensure sustainable sugar beet agriculture and evaluate the data obtained, with a view to informing sugar beet producers.

The present study encompasses the analysis of approximately 35,000 beet samples collected from vehicles arriving at the Kayseri Seker analysis laboratory in 2021. This analysis was conducted using a fully automated beet sampling system. The α-amino nitrogen amounts were determined using the Betalyzer device. The samples from the Kayseri Central Region, Develi, Bünyan, Pınarbaşı, Gemerek, Yeşilhisar, Şarkışla and Sarıoğlan were subjected to analysis and the results were determined arithmetically according to the regions. In the Kayseri Central Region, 7077 vehicles were sampled, yielding an arithmetic mean of 1.75 mmol/100 g beet. In the Develi Region, 2756 vehicles were sampled, resulting in an arithmetic mean of 1.97 mmol/100 g beet. In the Bünyan Region, 3846 vehicles were sampled, producing an arithmetic mean of The mean concentration was 1.79 mmol/100 gpancar. In the Pınarbaşı region, 2486 vehicles were sampled, resulting in an arithmetic mean of 1.55 mmol/100 gpancar. In the Yeşilhisar region, 3329 vehicles were sampled, yielding an arithmetic mean of 1.93 mmol/100 gpancar. In the Şarkışla Region, 5,700 vehicles were sampled, yielding an arithmetic mean of 2.06 mmol/100g beet. In the Sarıoğlan Region, 5,886 vehicles were sampled, resulting in an arithmetic mean of 2.36 mmol/100g beet.

The level of α-amino nitrogen in the soil varies from year to year due to a number of factors, including climate, altitude, soil texture, fertilisation and irrigation method. However, it is established that the application of excess nitrogen fertiliser results in an increase in the amount of α-amino nitrogen. In this context, the objective is to elucidate the significance of the α-amino nitrogen amount, which is a principal factor influencing the technological quality of sugar beet, for approximately 6000 contracted sugar beet producers operating in these regions and to establish a data repository for our regions.

Keywords: Sugar beet, α-amino nitrogen, technical quality

DETERMINATION OF THE NUTRIENT COMPOSITION OF REDUCED TURKEY PASTE (Cichorium intybus)

HİNDİBA POSASININ (*Cichorium intybus*) BESİN MADDE KOMPOSİZYONUNUN BELİRLENMESİ

Yeliz Taşçı[1], Selma Büyükkılıç Beyzi[2]

[1] Kayseri Şeker Ar-Ge Merkezi, Kayseri Türkiye, Hayvan Besleme
https://orcid.org/0009-0008-3481-1983

[2]Doç.Dr, Erciyes Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootekni Bölümü, Kayseri Türkiye, Zootekni ve Hayvan Besleme https://orcid.org/0000-0002-4622-0645

Özet

Gıda endüstrisinin ilerlemesi ile yeni veya mevcut hammaddeler yeni bir ürüne dönüştürüldüğünde yan ürünler açığa çıkmaktadır. Bu yan ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla hayvan beslemede kullanımı hem katma değer oluşturmakta hem de atık olarak çevreye verebileceği potansiyel zararı engellemektedir. Bundan dolayı hem sektörde hem de hayvan sağlığı ve üretim verimini artıracak alternatif yem kaynakları aranmaktadır. Hindiba bitkisi (*Cichorium intybus*) içerdiği inülin ve bir çok bileşen sayesinde kullanım alanı geniş bir bitki türüdür. İçerdiği inulin miktarı endüstiriyel anlamda inülin üretimine oldukça uygundur. İnülin çözünebilir bir lif ve prebiyotik özelliğine sahip ülkemizde yenilikçi ve fonksiyonel özellikli bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, son zamanlarda trend ürün haline gelen hindibadan inulin üretimi sonrasında kalan ürün hindiba (*Cichorium intybus*) posasının hayvan beslemede kullanılabilirliğinin araştırılması amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla, Kayseri Şeker Ar-Ge Merkezi'nde labotatuvar koşullarında hindibadan inülin eldesine yönelik yürütülen projede çalışmalar sırasında 3 ayrı üretimden elde edilen posalar kullanılmıştır. Elde edilen posanın kuru madde içeriğinin ortalama %25.62 olduğu belirlenmiştir. Hindiba posasının kuru maddede ortalama %4.80 ham kül, %0.5 ham yağ, %5.28 ham protein, %18.98 NDF, %17.18 ADF, %3.81 ADL ve %12.49 ham selüloz içerdiği saptanmıştır. Ayrıca nispi yem değeri ortalama 370.1, sindirilebilir kuru madde %75.5 ve kuru madde tüketimi %6.3 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, hindiba posası içerdiği besin maddeleri bakımından hayvan beslemede ruminantlar için alternatif bir yem kaynağı olabilir. Ancak daha iyi bir değerlendirme yapılabilmesi için sindirilebilirliğinin *in vivo* veya *in vitro* olarak belirlenmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: hindiba posası, yem, ruminant

Abstract

As the food industry progresses, by-products are generated when new or existing raw materials are converted into a new product. The use of these by-products in animal nutrition to utilise them both adds value and prevents potential environmental damage as waste. Therefore, alternative feed resources that improve animal health and production efficiency are being sought both in the industry and in animal health. Chicory (*Cichorium intybus*) is a plant with a wide range of uses thanks to its inulin and many other components. The amount of inulin it contains is very suitable for industrial inulin production. Inulin is a soluble fibre and prebiotic product with innovative and functional properties in our country. This study was carried out to

investigate the use of chicory (*Cichorium intybus*) pulp in animal nutrition after inulin production from chicory, which has recently become a trend product. In order to achieve this objective, the project conducted at the Kayseri Seker R&D Centre for the production of inulin from chicory under laboratory conditions employed pulps derived from three distinct production processes. The average dry matter content of the obtained pulp was determined to be 25.62%. The analysis revealed that the chicory pulp contained 4.80% crude ash, 0.5% crude oil, 5.28% crude protein, 18.98% NDF, 17.18% ADF, 3.81% ADL and 12.49% crude cellulose in dry matter. Furthermore, the average relative feed value was 370.1, the digestible dry matter was 75.5%, and the dry matter consumption was 6.3%. It can be concluded that chicory pulp represents a potential alternative feed source for ruminants in animal nutrition, given the nutrients it contains. However, it is recommended to determine its digestibility in vivo or in vitro for a more comprehensive evaluation.

Keywords: chicory pulp, feed, ruminant

IDENTIFICATION OF A CLINICAL *Bordetella bronchiseptica* ISOLATE AND DETERMINATION OF ITS ANTIMICROBIAL SENSITIVITY

KLİNİK BİR *Bordetella bronchiseptica* İZOLATININ TANIMLANMASI VE ANTİMİKROBİYAL DUYARLILIĞININ BELİRLENMESİ

Burcu Emine TEFON-ÖZTÜRK[1]

[1]Asst. Prof., Akdeniz University, Faculty of Science, Department of Biology, Türkiye

0000-0003-1690-9879

Abstract

Bordetella bronchiseptica is known as a bacterium that typically causes respiratory tract infections in animals. However, it can also rarely cause infections in humans. Infections with this bacterium in humans usually show mild symptoms that resemble the symptoms of a respiratory infection symptoms such as cough, runny nose, sore throat, and fever. In rare cases, especially in individuals with immunodeficiency, it can cause severe lower respiratory tract infections such as pneumonia. It is important to understand the impact of this bacterium on human health and to link it to with clinical findings. In this study, 16S rRNA analysis and MALDI-TOF analysis were performed on a clinical isolate thought to be *Bordetella pertussis*, and the bacterium was identified as *B. bronchiseptica*. Additionally, the resistance profile was analysed for macrolide antibiotics commonly used in the clinical setting for *Bordetella* infections (azithromycin, clarithromycin, erythromycin), as well as alternative antibiotics used in patients with macrolide intolerance, such as trimethoprim-sulfamethoxazole, and other antibiotics (kanamycin, tetracycline, ampicillin, imipenem, chloramphenicol). The results confirmed that the isolate belonged to *B. bronchiseptica* and indicated the presence of antibiotic resistance. There is currently insufficient research in the literature on antibiotic resistance in *Bordetella* overall, and there are not internationally recognised standards for *Bordetella* detection methods or the results of various antibiotic resistance tests. In this study, *B. bronchiseptica* was found to be resistant to trimethoprim-sulfamethoxazole and ampicillin as no inhibition zone was observed for these antibiotics. The biggest inhibition zones for the isolate were observed with the antibiotics imipenem, azithromycin, and clarithromycin. The sensitivity to other antibiotics was found to be very low. The impact of *B. bronchiseptica* on human health and its clinical manifestations require further investigation. In particular, a better understanding of the epidemiology and transmission mechanisms of the infections is needed to develop more effective diagnostic and treatment strategies.

Keywords: Antibiotic susceptibility, antibiotic resistance, *Bordetella bronchiseptica*, identification

Özet

Bordetella bronchiseptica, genellikle hayvanlarda solunum yolu hastalıklarına neden olan bir bakteri olarak bilinmektedir. Ancak nadiren insanlarda da enfeksiyonlara sebep olabilir. Bu bakterinin insanlarda neden olduğu hastalıklar genellikle hafif seyreder ve öksürük, burun akıntısı, boğaz ağrısı ve ateş gibi solunum yolu enfeksiyonu semptomlarına benzer belirtiler gösterir. Nadiren de olsa özellikle immün yetmezliği olan bireylerde pnömoni gibi ciddi alt solunum yolu hastalığı ortaya çıkabilir. Bu bakterinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini

anlamak ve klinikte bulunmasıyla ilişkilendirmek önemlidir. Bu çalışmada *Bordetella pertussis* olduğu düşünülen bir klinik izolatın 16S rRNA analizi ve MALDI-TOF analizi yapılmış ve bakteri *B. bronchiseptica* olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu bakterinin genel olarak *Bordetella* enfeksiyonları için klinikte yaygın olarak kullanılan makrolid antibiyotikler (azitromisin, klaritromisin, eritromisin), makrolidleri tolere edemeyen hastalar için alternatif olarak kullanılan trimetoprim-sülfametaksazol ve diğer antibiyotikler (kanamisin, tetrasiklin, ampisilin, imipenem, kloramfenikol) için direnç profili incelenmiştir. Elde edilen bulgular izolatın *B. bronchiseptica*'ya ait olduğunu doğrulamış ve antibiyotik direncinin varlığını göstermiştir. Genel olarak *Bordetella*'nın antibiyotik direncine ilişkin literatürde yeterli çalışma bulunmamaktadır ve şu anda *Bordetella* tespit yöntemleri veya çeşitli antibiyotik direnç testlerinin sonuçları için kabul edilmiş uluslararası standartlar yoktur. Bu çalışmada ise *B. bronchiseptica* trimetoprim-sülfametaksazol ve ampisiline karşı inhibisyon zonu oluşmadığından bu antibiyotikler için dirençli kabul edilmiştir. İzolatın en büyük inhibisyon zonu imipenem, azitromisin ve klaritromisin antibiyotiklerinde olmuştur. Diğer antibiyotiklere olan duyarlılığın ise çok az olduğu görülmüştür. *B. bronchiseptica*'nın insan sağlığı üzerindeki etkileri ve klinik bulguları daha fazla araştırma gerektiren bir konudur. Özellikle enfeksiyonların epidemiyolojisi ve yayılma mekanizmaları daha iyi anlaşılarak daha etkili tanı ve tedavi stratejileri geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Antibiyotik duyarlılığı, antibiyotik direnci, *Bordetella bronchiseptica*, tanımlama

NETBALL BASIC FOR BEGINNERS

Marcyjoan Petrus

Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau, Malaysia

Abstract

Netball is a game that is only well-known in Southeast Asia and it is a game reserved only for women to play. It is often regarded as the women's version of basketball but specifically tailored for females. This project attempted to teach the participants the basics of netball. It is a team sports that require strict adherence to game rules.

Keywords: Netball, team sports, basketball

THE TOXIC STANDARD OF BEAUTY

Iris Sofea Irfin

Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project attempted to upend the definition of beauty by highlighting the adverse effects of glorying specific features as standard definition of beauty. This project was intended to raise public awareness and sensitivity on the effects of condoning such idea of beauty that can harm women and girls all over the world in many means.

Keywords: beauty, women, definition of beauty

BOOSTING YOUR CONFIDENCE FOR A BETTER YOU

Vitavenicea Layun

Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project was essentially a self-help pep talk to encourage participants to develop their confidence including their composure in doing public speech. This project was intended to help bolster participants' self-esteem and self-efficacy.

Keywords: Self-esteem, sef-efficacy, public speech

TRAVELLING SOLO: TIPS AND HACKS FOR WOMEN

NURADZWA FARHANA HARUN

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project was intended to help women especially young and single women who love travelling alone without any companion. Such adventure can be scary, risky and yet thrilling and enlightening. This project attempted to offer some hacks and tips that can women travel solo with better experience and safety.

Keywords: travelling, women, solo trip

MUSICAL INSTRUMENT FOR THE BEGINNERS

ARDIANO DERON H. A. HASSAN

Keningau Vocational College, Automotive Technology Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project introduced basic musical instruments to those with zero or little experience in playing any instruments. The project taught the fundamental knowledge on three types of instuments and these were ukulele, piano and kalimba. The goal was to kindle the participants' interest in playing music and learning more about various instruments.

Keywords: kalimba, piano, ukulele

LIVING A GOOD LIFE: THE KEY VALUES IN LEADING A HAPPY LIFE

CALEB EVANDER DANIUS

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau, Malaysia

Abstract

This project was intended to erudify the public on the important traits and values that can help us lead a life with greater attitude, perspectives and self-actualization. It eventually leads us to a happy life of greater quality.

Keywords: traits, values and self-actualization

THE BENEFITS OF POP MUSIC TRANSCENDING CULTURES AND CONTINENTS

Nur Anne Juehanna

Keningau Vocational College, Bakery & Pastry Department, Keningau, Malaysia

Abstract

Music is more than just entertainment as it serves to be an outlet or an avenue for youth to express their thoughts, emotion and creativity. In fact, it also can help to retain their attention when doing a particular task. Thus, this project was intended to expound the benefits of music namely pop music.

Keywords: pop music, youth, expression outlet

EDUCATING THE PUBLIC ON SIGN LANGUAGE

Haizet Benjamin

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau, Malaysia

Abstract

It is imperative to create an inclusive society that caters to the need of those with special needs. This project was intended to educate the public on sign language in order to enable them to communicate effectively with thsoe with hearing impairments. This can help to break barriers that may have constrained this group from access to social interaction, job security and better quality of life.

Keywords: Inclusive, sign languge, hearing impairment

AN ANALYSIS OF THE SONG *OY DORTN DORTN* BY SHULAMIT LOPATNIK

İrına-Ana DROBOT[1]

[1]**Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233**

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the song *Oy Dortn Dortn* by Shulamit Lopatnik. The song is in the Yiddish language, which is a special part of the Jewish culture heritage. The Yiddish language holds a special meaning in Jewish culture and in the feeling of Jewish nationalist identity. Yiddish, in translation, means Jewish, and it was the first language of Ashkenazi Jews. In the meantime, the Ashkenazi Jews needed to do trade and communicate with the Sephardic Jews, whose language was Ladino or Arabic, and Jewish language was the choice. Shulamit Lopatnik, on her real name Zhenya Lopatnik, is a young Jewish singer who was born in Kharkov, Ukraine, and who currnetly lives in New York. Jewish culture is part of her native background, and she is interested in klezmer music. She is an example of Jew in touch with her historical and cultural background. The song analysed in this paper means *Far, Far Away* and it is a folk song, thus part of the traditions of this culture. Its topic is a universal one, across times and cultures, as it is about two lovers who are far away, and one of them recalls the moments spent together, while asking the loved person to write more often. We can recall the troubadour tradition of the French Middle Ages who sang songs to ladies from far away. We resonate with the song since we all feel the need to be close to the loved person.

Keywords: Love, Culture, Tradition

1. INTRODUCTION

Love is a universal experience and part of human nature. We start from our family where we are born, and then we wish to find a person to fall in love with, which is referered to as "the love of our life," the one we will be happy together (Sternberg, 2014), as fairy-tales claim, ever after.

We all experience romantic love at some point in our lives, and the begininnings of any romance include the need and wish to feel close literally and emotionally to the person we love. We see the wish to spend more and more time with the person we have fallen in love with.

The present paper focuses on the analysis of a folk Yiddish song, *Oy Dortn Dortn*, which can be translated as *Oh, Far Away*. The topic of this song is that of two lovers willing to be close to one another again, as they are separated by being in two different places. The appeal of songs and poems comes from their ability to describe universal human experiences, to which we can all relate.

Feeling far away from the loved person and longing for his or her presence is a frequent experience. It is even more pronounced once the loved person is truly far away, such as in another city or land, or we simply cannot see them evey day.

Oy Dortn Dortn has several published variants of lyrics, according to Yiddishsong.org (2024), starting with the one from 1901, by S. Ginzburg and P. Marek, continuing with the one from 1918 by M. Kipnis, and then moving on to the one from 1927 by Y.L. Cahan.

The theme of a far-away love is well-known in the Western tradition from the Middle Ages, from the songs of the troubadours and trouveres from France, from courtly love poems and songs, in other cultural spaces as well. Such songs would mention a lady who is far-away, in a very distant land. The lady to whom courtly love poems and songs were addressed was far-away, in the sense that she was far-away beyond the reach of the poet and singer. She was an upper class lady, who was also married. In the Middle Ages, there was a very strong difference and separation between lower and upper classes. Our status was chosen from birth, as social mobility was not possible, or in very rare cases, possible during those times. The lady would join the game and pretend to reject the declarations of love, and she would be like a distant object of worship, comparable to the Holy Mary, the mother of Jesus Christ. Up to a point, when we are in love, we all tend to idealise the person we love and see them always in a favourable light, especially in the beginning phase of our romance. These courtly love songs and poems are such an example.

Oy, Dortn Dortn can be comparable to such songs, as it refers to two lovers who arefar away, physically. They feel the need to still communicate, and, at the time, this was done through hand-written letters. In a couple, we see the need not just to be physically close together, but also to connect emotionally, so this song can be relatable to all cases of wishing to feel close to the one we love.

The appeal of this song can be seen until contemporary times. For Jewish identity, Yiddish language and culture is one of the first one they had, at least for the Ashkenazi Jews. Yiddish means, in translation, Jewish. When the Ashkenazi needed to communicate in a common language with Sephardic Jews, who spoke Arabic or Ladino for economic, trading reasons, they had to turn to the Jewish language.

Yiddish language and culture remains part of the cultural heritage and identity of the Jews. We can see how they are very respectful of their traditions, as this song has been taken over by contemporary singers such as Shulamit Lopatnik (2003), the name she chose as an artist in her beginning career, on her real name Eugenia/ Yevghenia, or, as she calls herself now, as a derivative from her real name, Zhenya Lopatnik. She is a young woman who is a singer, interested in klezmer music, but also in other artistic pursuits, such as sand art. She is from Ukraine, but she lives in New York, and she considers that several cultures are part of who she is: Jewish, Ukrainian, and Russian.

1.1. Theoretical Framework

We start from the considerations regarding the psychology of love (Sternberg, 2014), according to which we all seek a person to love, to fall in love with and live happily throughout our lives. We also consider the research done by positive psychology in the domain of close relationships, according to which claim that various aspects of our lives depend and are affected negatively or positively, such as physical and mental health, by the way in which our close relationships go (Hojjat & Cramer, 2013). This can explain why love is important to the well-being in our lives and why it is an inevitable aspect we all deal with in our lives, at some point or another.

According to the psychology of love, we realize, as we grow up, that the world does not revolve around us, and we become aware of the idea of sharing (Paludi, 2012). It is the moment when we feel later on to share our lives with the person we love romantically, which includes our need to feel their presence next to us.

We move further on to another type of relationship in our lives, which is as significant as the relationships of love and romance. This is the relationship between author, or prformer, and members of the audience, or the ones to whom the work is addressed, regardless of the media. We can speak about the psychological reactions of the audience to a song.

An emotional connection with the listener is the usual device in songs. The lyrics are meant to resonate with common experiences in everyone's lives, such as we can see in the song *Oy, Dortn Dortn*. There is a dialogue established between the song lyrics writer and, most obviously, between the singer and performer, and the listeners or members of the audience. The song can be listened to only in audio form, we can watch a video clip with a story, or simply watch the singer perform, either in the video clip or live, on stage. The effect is the same. The singer can be perceived as a close friend confessing to the listener, and the listener may act as a confidant, who understands the feelings of the close friend and relates to them. The listener may even be going through a similar experience and feel the same way as the singer. We can see the singer as truly experiencing those emotions described in the song, as expressing feelings is a large part of a good performance. Communicating the experience is part of a singer's distinctive style. Shulamit Lopatnik adds her own personal touch to the song *Oy, Dortn Dortn*, as she can be perceived as having a distinctive voice, and giving the song a distinct rhythm, and depth of emotions. The instrumental background is different in her interpretation than in other ones. Listeners react intuitively to such differences and they choose based on their personal preferences the interpretation they can relate to the most.

The theoretical approach is reader-response criticism (Mart, 2019), which can explain how, through coming into contact with a text, in this case the song lyrics, can prompt emotional and interpretive reactions for the reader based on personal life experiences and cultural or educational background. While a reader-response approach is usually applied to a written text, and we can include it here is relation to the song lyrics, it can be applied to a story or message in any medium. The song, with its performer, is a message communicated to the audience, meant to ask for a response.

2. METHOD

The depth of the experience of love goes as far as considering the loved person as part of ourselves. In close relationships, Aron et al (1991) notice how the other, or the loved person, is included in the self, or in ourselves. We frequently say that we have become another person after we have fallen in love and started a relationship. We change by interaction with the other person, we learn new thing from one another, we acquire habits together, as once we start living together or spending time together with the loved person we need to adapt to the other, in both cases. Sharing our time means sharing common preoccupations, or acquiring new ones, in order to be able to have activities together. Rise and Aron (2008) define love "as a desire to enter, maintain, or expand a close, connected, and ongoing relationship with another person." In love, we see the loved person as an object to be worshipped, so the desire to be close to it is natural (Reik, 2013). Forster et al (2010) notice how we associate romantic love with attachment (Mikulincer, 1998, Mikulincer and Shaver, 2007), as well as what they call "foreverness," which refers to "the long term goal of commitment and sharing a life time together."

All of these features of love psychology can be taken into consideration in the song lyrics Oy, Dortn Dortn, where the theme is two far-away lovers who long to be close again to one another. This is a normal wish when we are in love, namely to connect and share our feelings and lives, to live together happily ever after and not to be kept apart due to various obstacles. In order to understand the appeal of Shulamit Lopatnik's performance of *Oy, Dortn Dortn* it is necessary to consider an analysis, a literary analysis, of its lyrics, as it can well be considered a poem

which we discuss during our literature classes, or which we read for our own passtime, since we can so well relate to it. We can consider how the letters between lovers in old times Japan included writing short, tanka poems, on fans and which the lovers exchanged. Thus, addressing a song to the loved person can be considered as part of a similar experience. In addition, many poems are addressed by the author to the person they love. The experience may be universal, in spite of its starting from a particular case in the life of the poet. Similar situations with the one of longing for the loved person as in the folk song *Oy, Dortn Dortn* can be relatable to the others, and can be seen as a confession. Shulamit Lopatnik has ensured a certain public interested in her music, and she can be perceived as a model for the Jewish people, as she is so attached to the traditions. By singing this Yiddish folk song, she shows how the young people continue the traditions, and reinterpret them, connecting to them in their own way, as her performance of the song can be seen as very emotional and honest. She is one of those singers with a recognizable voice and style. Due to her age, she likely has an impact on her peers, and she can be seen as stimulating their curiosity about folk songs and the way they are still so relevant nowadays. Likely, the experience of love is present in the lives of young people her age, as it is during the teenage years when love becomes, usually, a significant part of their lives, next to their spending more time with their group of friends and growing independent. Young people will realize how love, in the past just as during their contemporary times, is a universal experience, and that old songs can be just as relatable as new ones. Shulamit Lopatnik shows both creativity in her reinterpretation of the song, as well as attachment to and respect for traditions. Traditions and the present times coexist, after all, in the lives of members of various cultures. However, to some they may have a more important weight than for the others. Usually, young people have a more rebellious attitude, and reject traditions, and create their own world. They are more open to change, but also towards creativity, which can be seen in Shulamit Lopatnik's way of adapting her interpretation to a contemporary style. We cannot consider her interpretation as being one from old days, and we feel her song as a modern one, if we do not know that it is an old folk song. This shows the relevance of the style of singing it next to the universality of the topic.

Slobin (2011) is also of the opinion that *Oy, Dortn Dortn* is "A Yiddish song of longing." Slobin (2011) also mentions that this song is part of the time when "the Jews of central and eastern Europe developed a large body of folk songs in Yiddish, a blend of various European language components with a Hebrew underlay." This could explain why this song can be relevant to members of the audience from all cultures. Slobin (2011) continues, explaining how the culture interaction took place: "These folksinger adapted what they heard among the surrounding Christians to their own aesthetic, religious, and philosophical bent." The emigration phenomenon also adds to the cultural contact, as we understand from the following information given by Slobin (2011): "They took these congs into widespread emigration, from New York to Buenos Aires, from Capetown to Melbourne, where some of the survived the annihilation of the European Jews under the Nazis during the Holocaust." The case of *Oy, Dortn Dortn* can be included in this context, as, according to Slobin (2011), it was collected in North America by folklorist Ruth Rubin. For Rubin, according to Slobin (2011), there are similarities between Dortn, Dortn, as she calls this song in her collected version, amd "an older German folk song, part of the mixed heritage of the Yiddish folk repertoire."

Slobin (2011) clarifies the context to which *Oy, dortn dortn* originally referred to. While it is perceived by audiences today as longing for the loved person to always be close, and perhaps as referring to distance or long-distance relationships, which can be quite common nowadays, as we get to know our significant other through online dating, community online games, social media groups according to various interests which they share, e.g. literature, art, science, etc.

What is more, current conditions when we have the opportunity due to supranational organizations such as the European Union to live abroad for a while and to work there to gain money can separate a young couple, or study opportunities.

According to Slobin (2011), “Not just emigration but also the brutality of the military recruiting policy of the old Russian Empire led to many separations of sweethearts and family members.” This is what the song refered to at the time, specifically, even if it has a meaning outside it and if it can be adapted to other contexts as well. Slobin (2011) interprets this song as expressing “a young woman’s heartbreak over the delays and distance that keep her from fulfilling her dream of union with her beloved.”

The first stanza of the song *Oy, Dortn Dortn* sounds as follows “Oh there, there, beyond the ocean,/ Oh there, there, beyond the bridge!/ You have driven me off to far away countries/ And I yearn, I yearn for you back home!” (Yiddishsong.org, 2024). The stanza explicitly refers to the wish of the young lady to have her lover back home with her. The physical, geographical distance is emphasized through key elements, “ocean,” and “bridge,” and through the adverb “beyond,” which stresses out the large distance. The far-away lands are associated by the audience with fairy-tale formulations, where we recall the idea of far, far away, over nine seas and nine lands, to emphasize the extent of the distance. We can notice that Slobin (2011) was right about the context of this song, as it may suggest two lovers separated by the young man being recruited and having left far away from his loved young woman due to the war, as there is reference to far-away lands and for wanting him back home, next to her. The home also refers to the togetherness of the young couple, as the habit is for young people to start their own family and live separately from their parents, in their own home, together, just the two of them. Thus, the home refers to them together as a couple, willing to reunite.

The second stanza goes back to the past, and to the beginning of the couple. Even back then, the young woman selects the moment when they were apart, not together, as maybe they had not confessed their love to each other yet: “Oh, how many evenings we sat together/ oh, how many evenings, late into the night!/ And how many tears we both shed/ before we joined our loves together!” (Yiddishsong.org, 2024). This stanza shows another moment when the two lovers longed for each other, waiting to be together, meeting again, and, to begin with, to make their love known to each other.

The third stanza return to the present situation, and for the wish of the young woman to consider their future together by being reunited again: “Oh, help me, my God, oh God in heaven,/ help me, my God, I’m not doing well!/ It’s already three years since we began our love affair/ and we cannot bring it to completion!” (Yiddishsong.org, 2024). The fact that she mentions that three years had passed since their love story began and that they can still not be together shows how she would have dreamt of living together happily ever after, yet a historical event such as a war brought them apart. The war, a public event, interferes with people’s everyday lives and usual experiences.

The description of the loved person and the wish to communicate through letters make up the last stanza of the song lyrics: “Oh, your eyes are like black cherries,/ let your lips be like rose-colored paper;/ and your fingers like pen and ink —/ so you can write to me often!” (Yiddishsong.org, 2024). Usually, it is young men who describe like this the eyes and lips of a loved young woman, so this could be interpreted as the words of the young man, ending the lyrics, and as giving a reply to the previous monologue of the young woman. However, as Slobin (2011) feels that this is a song where we hear the voice of a young woman, here is a desire for the man she loves to keep in touch with her through letters. Indeed, black eyes like

cherries and lips like rose shade paper colour can be a description fitting a young man as well, not just a young woman.

Slobin (2011) goes on analyzing the lyrics as follows, related to the historical context: “It would have been sung unaccompanied, by a solo woman, often young, who performed either just for herself or among a group of girlfriends, who might be doing a joint household task such as sewing or preparing chickens for an upcoming holiday feast.”

Singing became, thus, a means of soothing or compensation for the absence of the loved person. The young girls would stick together, since the collectivist aspect of Jewish culture is still well-known today, as we can see how they form a very tight community even across the diaspora.

The song is, therefore, strongly tied by its context to specific features of Jewish culture, being part of its history and tradition.

3. FINDINGS

The distance is seen as an obstacle in the way of the couple to finally be together again. From the song, the listener infers that they had known each other and had spent time with each other before the time of their separation, due to events beyond their control.

The obstacle in the way of two lovers being together is a frequent and universal theme in various cultures. We can start from considering fairy-tales, where the hero has to leave the princess he loves in order to restore the original order in the kingdom, e.g. in case someone was kidnapped, or if there is a giant or dragon who had stolen the sun or moon, or are threatening a village that is part of his kingdom. It is natural for the princess to worry, as the hero can be harmed during his adventures. We can notice here the parallel with the ancient legend of Penelope and Odysseus, present in the ancient Greek epic *The Odyssey*. Odysseus goes to war. On his way back home from the Trojan war, he goes through many adventures, while Penelope his wife longs for him and rejects other suitors, as he is assumed to be dead after so many years of not returning. The situation in the fairy-tale example and *The Odyssey* clearly resembles the one identified by Slobin (2011) in the case of the forced recruitment of the old Russian Empire.

The universality of longing for the presence of the loved person during various reasons for separation can be seen in situations today, where wars are not events of the past in some parts of the world. Couples can be separated due to work or study opportunities abroad. Dıstance and longing for the loved one is common today, the same way as it was in the past.

The common experience of longing for the loved person is visible due to external incidents in various stories making up our common cultural references core, as well as to its presence in our personal lives at any time, during everyday life.

All these factors ensure the success of a song such as *Oy, Dortn Dortn*.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Shulamit Lopatnik, through her contemporary interpretation of *Oy, Dortn Dortn*, in the early 2000s, shows how traditions are clearly relevant to what we are today. This holds true especially for the Jewish people, but it also holds true to universal human nature. Through this song, other cultures’ members can become curious about its history and, on this occasion, they can find out more about Jewish culture and its beginnings through Yiddish language and culture. We are not that different, even if we belong to various cultures, not only due to the way we are structured psychologically according to our human nature, but also according to our cultural heritage.

We can use this song to develop cultural awareness and sympathy for the heritage of another culture, in this case Jewish culture. We all become aware of its Yiddish heritage and of the way

in which people have always interacted, once we look at the cultural contact features between this song and European folk songs. Cultural products have always been exchanged through cultural contact. The situation today is not so different.

It is through cultural products that we are prompted to consider cultural heritage and understanding of other cultures, in today's interconnected world. Multiculturalism is a value nowadays all over the world, and this song is just one example of connecting to other cultures' members and becoming aware of the connections and influences among cultures throughout history.

Shulamit Lopatnik is one contemporary cultural personality of Jewish culture, promoting the cultural heritage at international level.

Music is easy to be promoted, as it is part of the entertainment prefered by young people and not only today. Shows and access to music of other people and cultures are means of pass time and hobby. We enjoy going out, listening to a concert, seeing a show, or simply going on the Internet for music. We also enjoy activities of cultural centres of various countries, where we can come into contact with their cultural products. We also enjoy foreign language learning, and tourism, both activities allowing us to come into the contact with the culture, both past and present.

5. REFERENCES

Aron, A., Aron, E. N., Tudor, M., & Nelson, G. (1991). Close relationships as including other in the self. *Journal of personality and social psychology*, *60*(2), 241.

Förster, J., Özelsel, A., & Epstude, K. (2010). How love and lust change people's perception of relationship partners. *Journal of Experimental Social Psychology*, *46*(2), 237-246.

Hojjat, M., & Cramer, D. (Eds.). (2013). *Positive psychology of love*. OUP Us.

Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, *56*(2), 78-87.

Mikulincer, M. (1998). Attachment working models and the sense of trust: An exploration of interaction goals and affect regulation. *Journal of personality and social psychology*, *74*(5), 1209.

Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2010). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. Guilford Publications.

Reis, H. T., & Aron, A. (2008). Love: What is it, why does it matter, and how does it operate?. *Perspectives on Psychological Science*, *3*(1), 80-86.

Slobin, M. (2011). *Folk music: A very short introduction*. Oxford University Press.

Sternberg, K. (2014). *Psychology of love 101*. Springer Publishing Company.

Yiddishsong.org. (2024). Oy Dortn, Dortn (Oh, Far Away). https://yiddishsongs.org/oy-dortn-dortn/

INTERFAITH DIALOGUE AND COEXISTENCE IN PAKISTAN

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

The issue of interfaith dialogue and coexistence in Pakistan is a very important and sensitive issue that needs to be considered. Pakistan is a multi-religious country where different religions and sects live together. The role of relations and dialogue between people of different religions is very important in the social structure here.

This research examines how interfaith dialogue can help promote tolerance, understanding and coexistence among followers of different religions. The study analyzes interfaith relations in historical and contemporary contexts, and attempts to see how these relations have affected social cohesion in different eras.

The research also sheds light on how interfaith dialogue can be improved in the current era, and how trust and cooperation between followers of different religions can be fostered. In addition, the study also examines the challenges and obstacles in interfaith dialogue, and offers various suggestions for their resolution.

The results of the research show that interfaith dialogue can be an effective tool for establishing coexistence and ending sectarian violence in Pakistan. Through this, not only the distance between the followers of different religions can be reduced, but also social stability and an atmosphere of peace can be established. The aim of this research is to promote social harmony and help build a peaceful and vibrant Pakistan.

Keywords: Interfaith dialogue, Multi-religious, Pakistan, Violence

TOLERANCE AS A TOOL FOR CONFLICT RESOLUTION

Associate Professor Dr. Naseem Akhter

Department of Islamic Studies

Shaheed Benazir Bhutto Women University, Peshawar, Pakistan

Abstract

Tolerance as a technique of settling conflicts is an important topic in the current world. Respect, acceptance, and understanding between individuals and communities are fostered by the social virtue of tolerance. This study examines tolerance as a practical conflict-resolution strategy.

Research has analyzed the definition of tolerance, its different types, and its effects in different social and cultural contexts. The study also examines examples of historical and present-day conflicts in which tolerance has played an important role. In addition, how principles of tolerance can be implemented at different stages of dispute resolution are also highlighted.

The study's conclusions demonstrate that tolerance fosters societal harmony, peace, and stability in addition to aiding in the settlement of conflicts. Differences between various sects and groups can be reconciled and a conducive atmosphere can be established for the accomplishment of shared objectives via tolerance.

The aim of this research is to effectively use the principles of tolerance in the process of conflict resolution and to establish an atmosphere of social stability and peace. Through this not only conflicts can be resolved peacefully but also an atmosphere of understanding and respect can be established between people of different cultures and religions.

Keywords: Conflict resolution, Tolerance, Cultural contexts, Positive environment

RETHINKING LARGE-SCALE THREATS: A MULTILEVEL ANALYSIS OF THE COVID-19 PANDEMIC AND OTHER FUTURE GLOBAL CRISES

Petra Pelletier[1]*

***[1] University of Paris Cité, Laboratory of Social Psychology (EA 4471), Paris, France**

ORCID ID: 0000-0003-3057-4614

Abstract

The term 'threat' pervades contemporary public discourse, significantly shaping the perception, communication, and dissemination. Despite its prevalence, the scientific definition of 'threat' remains elusive (Pelletier & Drozda-Senkowska, 2024). This research aims to address this gap by exploring both academic and public perspectives on large-scale threats. A total of 186 participants generated 1,146 narratives which were analyzed using two complementary research methods: automatized multidimensional analysis and classic qualitative content analysis. The results demonstrate that large-scale societal threats primarily encompass low-probability, high-impact situations characterized by uncertainty and a spectrum of negative emotional responses. Large-scale threats disrupt individuals' lives, marked by complex dynamics, misleading patterns, and pervasive uncertainty akin to navigating through "fog of war-like times" (Pelletier, 2022). Societal social psychology perspective (Himmelweit & Gaskell, 1990), emphasize the crucial role of broader environmental influences in comprehending and managing these global crises. Given the complexity of these real-world situations, a multilevel analysis framework, as originally conceptualized by Doise (1986), integrates different analytical levels to provide a deeper understanding of complex societal dynamics. This framework not only offers an innovative perspective on crisis analysis but also provides essential insights to enhance crisis management strategies during future pandemic outbreaks and other large-scale crises.

Keywords: large-scale threats, COVID-19, global crises, multilevel analysis, crisis management

NEW APPROACH TO A-WEYL'S THEOREM AND SOME PRESERVATION RESULTS

HASSAN ZARIOUH[1], MUSTAPHA SARIH[2], MOHAMED BENDAOUD[3],

[1]Department of Mathematics (CRMEF-Oujda), Oujda 60000, Morocco.

[2]Department of Mathematics, Science faculty, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

[3]Department of Mathematics, Moulay Ismail University, Meknès, Morocco.

ABSTR ACT

In this note, we introduce and study new spectral property called (*bz*) in connection with a-Weyl type theorems, which is analogous to a-Browder's theorem. Among other results, we prove that a bounded linear operator *T* satisfies property (*bz*) if and only if *T* satisfies a-Browder's theorem with the upper semi-Fredholm spectrum and the upper Weyl spectrum are equal. Furthermore, the property (*bz*) is characterized for an operator *T* through localized SVEP, and its preservation under direct sum of two bounded linear operators is also examined. The theory is exemplified in the case of some special classes of operators.

REFERENCES

[1] Aiena, P.: Fredholm and Local Spectral Theory II, with Application to Weyl-type Theorems. Springer Lecture Notes of Math no. 2235 (2019)

[2] Berkani, M., Sarih, M.: On semi B-Fredholm operators. Glasg. Math. J. **43**, 457–465 (2001)

[3] Berkani, M., Zariouh, H.: New extended Weyl type theorems. Mat. Vesnik **62**, 145–154 (2010)

UNDERSTANDING THE IMPACT OF BENTHIC FAUNA ON CARBON AND NUTRIENT DYNAMICS IN TEMPERATE COASTAL WATERS

Vidya Padmakumar[1], Murugan Shanthakumar[2]

[1]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6132-6288

[1]EcoDiversity Lab, Canada

[2]ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3830-4232

[2]EcoDiversity Lab, Canada

Abstract

Temperate coastal waters are exceptionally productive ecosystems, offering numerous services to humanity such as nutrient recycling from terrestrial sources and climate regulation. These ecosystems, however, face significant threats from anthropogenic pressures, including climate alteration and nutrient over-enrichment. In coastal zones, the movement and transformation of nutrients and carbon, which are vital for maintaining ecosystem functions and services, are predominantly controlled by benthic biological and chemical activities. Therefore, to accurately comprehend and measure how coastal ecosystems react to environmental changes, it is essential to employ mechanistic models of benthic biogeochemical processes. This study focuses on the current capabilities of models to quantitatively explain how benthic fauna influences nutrient and carbon dynamics within coastal areas. Although numerous modeling techniques of varying complexity exist, a comprehensive mechanistic understanding of benthic-pelagic interactions remains limited due to insufficient scientific knowledge about the complex interactions among physical, chemical, and biological processes that drive biogeochemical fluxes in coastal zones. Shallow systems with prolonged water retention times are particularly sensitive to the activities of benthic organisms. Therefore, enhancing the representation of benthic biomass and metabolic processes in sediment diagenesis and ecosystem models for these systems is crucial to deepen our understanding of their reactions to environmental changes and the significance of coastal sediments in nutrient and carbon cycling. Major challenges and research priorities include integrating the dynamics of zoobenthic biomass and metabolism with sediment reactive-transport in models, validating and testing model formulations against empirical data to better account for the context-specific nature of processes in diverse coastal regions, and incorporating the influence of stochastic events.

Keywords: Temperate Coastal Waters, Benthic Fauna, Nutrient Dynamics, Carbon Cycling, Biogeochemical Processes, Ecosystem Services.

THE STRUCTURE DESIGN AND APPLICATIONS OF PLASTIC INJECTION MOLDS

PLASTİK ENJEKSİYON KALIPLARININ YAPISAL TASARIMI VE UYGULAMA ALANLARI

Ferit ARTKIN[1]

[1]Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Hereke Asım Kocabıyık MYO Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü Kocaeli/Türkiye, Makine Mühendisliği,

ORCID ID: 0000-0002-8543-6334

Özet

Plastik üretiminde en önemli hammadde petroldür. Plastiklerin yapı elemanlarının oranları değiştirilerek ve çeşitli katkı maddeleri eklenerek (cam elyafı, karbon, bronz, alümina vb.) mekanik özelliklerinde değişmeler sağlanabilmektedir ve metal malzemelere alternatif oluşturmaktadırlar. Plastik enjeksiyon kalıp tasarımı, endüstride yaygın olarak kullanılan bir üretim yöntemlerinden biridir. Bu yöntem, çeşitli endüstrilerde kullanılan birçok farklı ürünün üretiminde kullanılır. Plastik enjeksiyon kalıp tasarımı, seri üretim için ideal bir yöntemdir, çünkü bu yöntemle yüksek kalitede ve maliyet etkin bir şekilde ürünler üretilebilmektedir. Plastik enjeksiyon kalıp tasarımı, bir ürünün plastik malzemeden enjeksiyon yöntemiyle üretilmesi için kullanılan kalıp tasarımı işlemidir. Bu işlemde, plastik granüllerin eritilmesi ve bir kalıp içine enjekte edilmesiyle, istenilen şekil ve boyutta ürünler üretilebilmektedir. Birçok alanda kullanım olanağı bulan plastik malzemeler günümüzde metallerle ve seramiklerle rekabet edebilen önemli mühendislik malzemelerinden biri haline gelmiştir. Isıl ve elektriksel yalıtımı, dayanım/hafiflik oranının yüksekliği, kimyasal aşınmaya yüksek dayanımı, düşük maliyetli üretim gibi özelliklere sahip olan plastikler endüstriyel alanda geniş bir uygulama alanına sahiptir. Plastik enjeksiyon kalıpları birçok endüstride geniş bir uygulama alanına sahiptir. Kullanıldıkları başlıca alanlardan bazıları; Tüketici Ürünleri, Otomotiv Endüstrisi, Medikal Teknoloji, İnşaat, Havacılık ve Savunma. Bunlar sadece birkaç güncel örnektir ve yeni malzeme ve teknikler geliştikçe plastik enjeksiyon kalıplarının uygulamaları da büyümeye devam edecektir. Bu sürecin çok yönlülüğü, maliyet etkinliği ve hassasiyeti, onu modern üretimin temel taşlarından biri haline getirmektedir. Plastik Enjeksiyon Kalıp ile üretim tekniği, seri üretime uygunluğu ve ürün geometrisinde sınırlandırmaların az olması nedeni ile günümüzde en sık kullanılan plastik şekillendirme yöntemlerinden biridir.

Anahtar kelimeler: Kalıpçılık endüstrisi, plastik enjeksiyon kalıpları, plastik enjeksiyon kalıp tasarımı, plastik enjeksiyon kalıplarının uygulama alanları.

Abstract

For the creation of plastics, oil is the most significant raw resource. Polymers, which are an alternative to metal materials, may have their mechanical qualities altered by varying the ratios of the structural elements and by adding different additives (glass fiber, carbon, bronze, alumina, talc, etc.). Plastic injection mold design is one of the most used manufacturing processes in the business. This approach is used to produce a wide range of goods for a variety of businesses. Plastic injection mold design is an appropriate approach for mass manufacturing since it allows for the manufacture of high-quality items at a low cost. The process of designing

a mold for the injection technique of producing a plastic product is known as plastic injection mold design. By melting plastic granules and inserting them into a mold, objects of the required size and form may be made using this method. Nowadays, plastics are a valuable engineering material that may rival metals and ceramics due to their wide range of applications. An extensive range of applications exists in the industrial domain for plastics, thanks to their attributes like high strength/lightness ratio, cheap manufacturing costs, excellent resistance to chemical corrosion, and thermal and electrical insulation. Applications for plastic injection molds are many and span numerous sectors. Consumer products, the automotive industry, medical technology, construction, aerospace, and defense are some of the primary industries that employ them. These are only a few instances from the present; when new materials and methods are developed, plastic injection molding will find more and more uses. The versatility, cost-effectiveness and precision of this process make it one of the cornerstones of modern manufacturing. Plastic Injection Mold manufacture is one of the most popular plastic forming technologies nowadays due to its appropriateness for mass production and lack of product geometry constraints.

Keywords: Molding industry, plastic injection molds, plastic injection mold design, applications of plastic injection molds.

1. INTRODUCTION

The primary attribute of plastic materials is their remarkable malleability. The mold is one of the most crucial components of this kind of shaping. because a mold is the only place where any plastic substance may take on the required form. Once the plastic material has melted, it is poured into the mold, where it takes on its final form and becomes the product.

The plastic melt is injected hot into the mold by the injection machine, where it solidifies. Thermoplastics are molded by applying heat from the outside using resistors to melt the material within the barrel. Cooling channels are opened inside the mold to facilitate cooling, or hardening, of the material. These channels mostly use water. However, other liquids, such as oil, can also be utilized in specific situations.

The mold is one of the most crucial components of an injection machine. Injection is carried out into the mold. A mold that is appropriate for the product's structure must be used when using an injection machine to make a product.

2. METHOD

The method of making plastic injection molding entails heating plastic resin to a molten state and then injecting it into a mold cavity, where it cools and hardens into the required shape. The injection mold is the fundamental component of this procedure. It's an intricate device, mainly composed of steel, with several sections that cooperate to create plastic pieces quickly and reliably.

It is injected with high pressure into the inside of the mold after being fully melted as a plastic raw material in the injection furnace. After that, the raw plastic material that was injected into the mold cools and takes on the shape of the mold. It takes very little time to complete this application. This procedure can even be completed in a matter of seconds (Alkaya, A.R., 1998).

The primary portions of the mold attached to the machine on both plates (moving and stationary mold) should be adjusted so that they are exactly opposite each other, i.e. they are centered. The barrel's molten plastic material is pumped into the mold. Inside the mold, there is a runner system that distributes molten material evenly across all of the mold chambers. The mold cavities are where the product takes on its final shape. The positioning and layout of mold

cavities has a major influence on process flow and component quality. Furthermore, the duration of the cycle time, which is determined by the mold's heating and cooling systems, is critical to the injection process's economics (aireplastics.com)

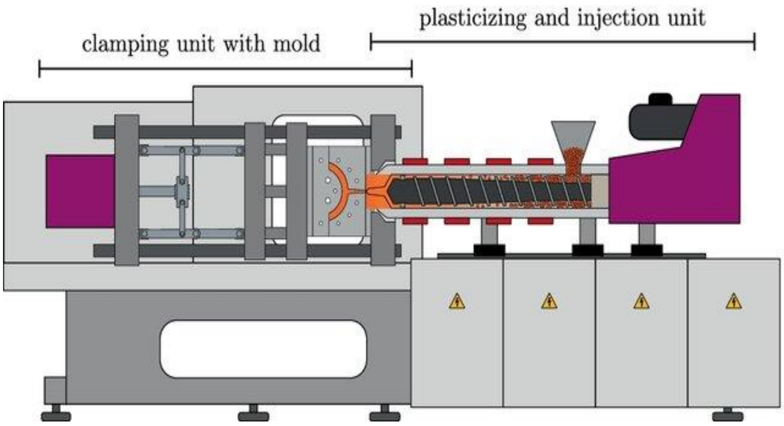

Figure 1. Illustration of an injection molding machine (IMM) (sectional view) with the plasticizing and injection unit (right) and the clamping unitwith mold (left) (Baum et al., 2022).

The benefit of injection molding is that the injection mold is interchangeable, allowing different components to be manufactured on a single machine, or in other words, one mold may be used on many machines. If compatibility is provided, this allows plastics processing businesses to be more flexible in their material-mold-machine combination (MMMC). However, each MMMC generates a unique manufacturing environment, necessitating the establishment of new procedures. This is because the machine's particular behavior effects both the procedure and the end outcome. There are different types of injection molding machines on the market, including those fitted with electric variable displacement pumps, hydraulic machines with variable displacement pumps, and hydraulic machines machines with variable motors, and all-electric machines. (Knoll et al., 2024).

3. FINDINGS

Heat the plastic to a particular temperature. It warms the material before injecting it into the mold, enabling it to cool after filling. supporting the mechanism that guarantees the removal from the mold after freezing. Injection machines are machines that have the mechanism that allows for injection.

The injection machine's coating force and pressed plastic quantity. These are two crucial factors that enable the machine's categorization. The closing force ranges from 10 to 5000 tons, and the volume of plastic that can be produced ranges from a few grams to 40 tons, weighing up to kg. (guanxin-machinery.com.)

The qualities of all plastics vary according to the quantity of additives they include. The change in the part's size that occurs after the plastic material is molded is known as shrinkage or shrinkage amount. One of the most significant elements that directly affects mold design is the shift in component dimensions brought on by shrinkage. The type of plastic material, its characteristics, and the intended usage are often taken into account by the person designing the item that will be molded. The mold designer chooses the components of the mold, calculates the size of the molding cavity, and creates the mold that will allow the part to be produced after receiving information on the plastic material and the part design to be molded (Bhagat et al., 2022).

Among thermoplastic materials, the maximum shrinkage amount of polyethylene in a 25 mm length is 1.25 mm, and for nylon this amount is at most 1 mm. The amount of shrinkage in plastic materials constantly changes depending on the type of material from which the mold is made, different cross-sectional dimensions on the part to be molded, molding temperature and molding method.

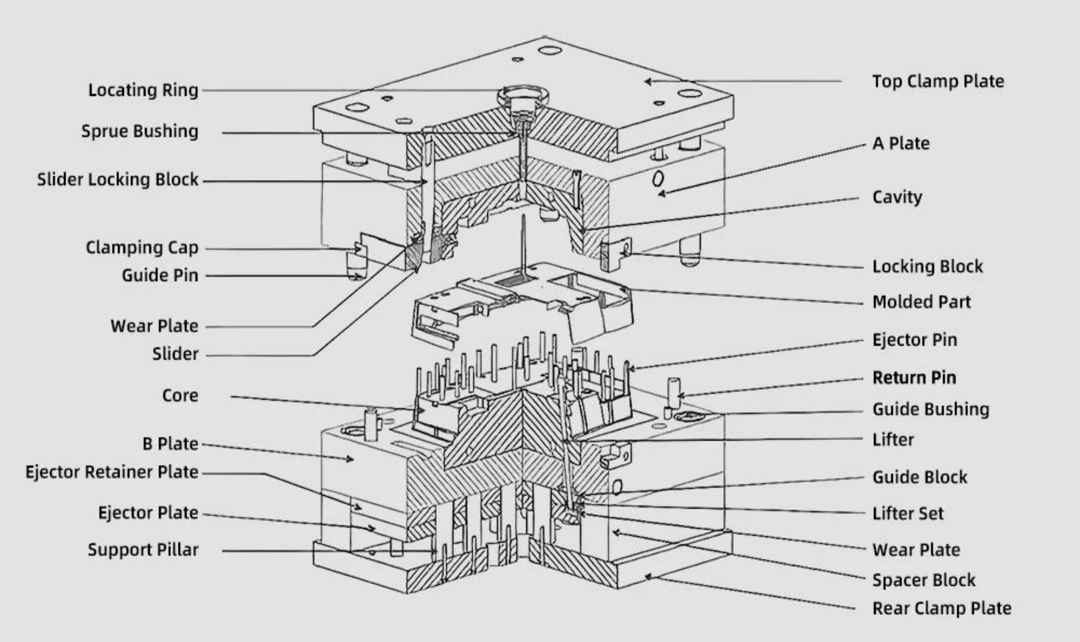

Figure 2. Injection mold construction (firstmold.com).

Plastic injection molds have a wide range of applications in many industries. Some of the main areas where they are used are; consumer products, automotive industry, medical technology, construction, aerospace and defense. These are just a few current examples, and the applications of plastic injection molding will continue to grow as new materials and techniques develop. The versatility, cost-effectiveness and precision of this process make it one of the cornerstones of modern manufacturing. Plastic Injection Mold production technique is one of the most frequently used plastic forming methods today due to its suitability for mass production and low restrictions on product geometry (Oragazi et al., 2020) (Todorov et al., 2019).

4. RESULT, CONCLUSION AND SUGGESTIONS

One of the most crucial difficulties facing the manufacturing sector is mold production in general, and the design and production of plastic injection molds specifically. Modern technology has made it feasible to create molds for increasingly complicated pieces and to reduce the time required for mold design and manufacture. Injectable molds made of plastic provide several advantages. Several elements fall under this category, including repeatability, fast manufacturing speed, affordability, and the capacity to create intricate shapes.

An injection mold's design is essential to the productive manufacture of plastic components. The design of the mold is influenced by several factors, including component shape, material qualities, manufacturing volume, and part tolerances. Better component quality, shorter cycle times, and more production efficiency may all be attained with a well-designed mold.

5. REFERENCES

Alkaya, A.R., Plastik Enjeksiyon Kalıplarının Tasarımı ve Üretimi, İTÜ, Fen Bilimleri Ens., Yüksek Lisans Tezi, Makine Müh. ABD, 1998.

Baum, M., Jasser, F., Stricker, M. *et al.* Numerical simulation of the mold filling process and its experimental validation. *Int J Adv Manuf Technol* 120, 3065–3076 (2022). https://doi.org/10.1007/s00170-022-08888-

Bhagat, A., Soni, S. (2022). Predictive Maintenance Control and Automation in Plastic Injection Molding Machine. In: Kumar, S., Ramkumar, J., Kyratsis, P. (eds) Recent Advances in Manufacturing Modelling and Optimization. Lecture Notes in Mechanical Engineering. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-9952-8_21

https://firstmold.com/guides/injection-mold-components/ Accessed 23 July, 2024.

https://guanxin-machinery.com/how-to-calculate-injection-molding-machine-tonnage/ Accessed 22 July, 2024.

https://www.aireplastics.com/basic-injection-molding-process/ Accessed 23 July, 2024.

Knoll, J.; Heim, H.-P. Analysis of the Machine-Specific Behavior of Injection Molding Machines. Polymers 2024, *16*, 54. https://doi.org/10.3390/polym16010054

Orazi, L., Sorgato, M., Piccolo, L., Masato, D., & Lucchetta, G. (2020). Generation and Characterization of Laser Induced Periodic Surface Structures on Plastic Injection Molds. *Lasers in Manufacturing and Materials Processing, 7,* 207-221.

Todorov, T., Todorov, G., & Romanov, B. (2019). Design and Simulation of Mould Tools with Multi-Material Structure for Plastic Injection Moulding Based on Additive Technology. 2019 International Conference on Creative Business for Smart and Sustainable Growth (CREBUS), 1-6.

APPLICATIONS OF HIGH POWER LASER MACHINES IN NON-TRADITIONAL MANUFACTURING PROCESSES

GELENEKSEL OLMAYAN İMALAT SÜREÇLERİNDE YÜKSEK GÜÇLÜ LAZER MAKİNELERİNİN UYGULAMALARI

Ferit ARTKIN[1]

[1]Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Hereke Asım Kocabıyık MYO Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü Kocaeli/Türkiye, Makine Mühendisliği,

ORCID ID: 0000-0002-8543-6334

Özet

Gelişmiş veya geleneksel olmayan işleme yöntemleri olarak da bilinen geleneksel olmayan üretim süreçleri, malzemeleri geleneksel işleme süreçleriyle uygulanabilir, tatmin edici veya ekonomik olmayan şekillerde şekillendirmek, biçimlendirmek veya değiştirmek için kullanılan çeşitli teknikler grubudur. Bu yöntemler, keskin kesici aletler kullanmadan malzemeyi çıkarmak için mekanik, termal, elektrik veya elektrokimyasal gibi çeşitli enerji türlerini kullanır. Geleneksel olmayan üretim süreçlerinde; takımın mutlaka iş parçası malzemesinden daha sert olması gerekmez, seramik, kompozit ve sert alaşımlar gibi kesilmesi zor malzemeleri kolaylıkla işleyebilirler, karmaşık geometriler ve küçük, karmaşık özelliklere sahip iş parçaları üretilebilir. Bu işlemler, geleneksel yöntemlerle işlenmesi zor veya imkansız olan sert, kırılgan malzemelerin işlenmesine olanak sağlar. Ayrıca karmaşık şekillerin, düşük toleransların ve iyileştirilmiş yüzey kalitesinin üretilmesine de olanak tanır. Bununla birlikte daha yüksek maliyetler ve ilave işlem sonrası işlemler gerektiren potansiyel yüzey bütünlüğü sorunları gibi sınırlamalara sahip olabilirler. Lazer ışınla işleme, Laser Beam Machining (LBM) gibi imalat yöntemleri geleneksel olmayan üretim süreçleri yöntemlerinde uygulanabilir. LBM, iş parçası malzemesini eritmek ve buharlaştırmak için yüksek enerjili, tutarlı bir ışık demeti kullanan bir termal iş parçası elde etme yöntemidir. LBM yöntemi yüzey sertleştirme, kaynak, delme, kesme, gravür ve düzeltme için kullanılabilir. Darbeli ve yüksek güçlü, sürekli dalga üreten CO_2, Nd:YAG, yakut ve excimer lazerler dahil olmak üzere çeşitli lazer türleri kullanılabilir. Yüksek basınçlı gaz akımları genellikle ekzotermik reaksiyona yardımcı olarak, soğutarak ve buharlaşmış veya erimiş malzemeyi ve cürufu uzaklaştırarak prosesi geliştirmek için kullanılır. Çok ince ve kalın malzemelerde birden fazla delik açma, standart dışı şekilli delikler ve yuvalar üretmek, prototip parçaların imalatı, küçük çaplı yağlama delikleri oluşturma diğer uygulama alanlarıdır. LBM, malzemeyi termal olarak çıkarmak için yüksek enerjili bir lazer ışınını kullanan, geleneksel işleme yöntemleriyle mümkün olmayan karmaşık geometrilere ve işlenmesi zor malzemelere sahip parçaların imalatına olanak tanıyan, geleneksel olmayan bir imalat sürecidir.

Anahtar kelimeler: İmalat yöntemleri, yüksek güçlü lazerler, geleneksel olmayan imalat yöntemleri, LBM.

Abstract

Non-traditional production batches, also known as advanced or non-traditional processing methods, are a wide set of procedures used to change, shape, or modify goods resulting from types of processing that are too expensive or inefficient to be compatible with regular

processing. To remove material without the need of sharp cutting instruments, this cutting method employs a variety of energy sources, including mechanical, thermal, electrical, and electrochemical. Non-traditional production series allow for the machining of cuttable materials including ceramics, composites, and hard alloys; tiny, complicated components as well as workpieces with intricate geometries may be produced; and the tool does not always need to be tougher than the workpiece material. These procedures enable the operation of hard, brittle parts that are either impossible or very difficult to maintain using standard procedures. It also permits low tolerances, enhanced surfaces, and complicated form characteristics. They could, however, have restrictions, such as greater increment and boundaries on possible surfaces for further post-processing. Non-traditional manufacturing part models can benefit from the application of techniques like Laser Beam Machining (LBM). LBM is a thermal workpiece manufacturing technique that employs a high-energy, fine beam of light to melt and evaporate the workpiece material. The LBM technique may be used for surface hardening, welding, drilling, cutting, engraving, and trimming. Lasers come in a variety of varieties, such as pulsed and high-power CO_2, Nd:YAG, ruby, and excimer lasers. High-pressure gas streams are frequently employed to improve the process by accelerating the exothermic reaction, cooling it, and eliminating vaporized or molten material and slag. Other applications include drilling many holes in very thin and thick materials, generating non-standard shaped holes and slots, manufacturing prototype parts, and making tiny diameter lubricating holes. LBM is a non-traditional manufacturing technique that employs a high-energy laser beam to thermally remove material, enabling for the creation of components with complicated geometries and difficult-to-machine materials that would be impossible to produce using typical machining methods.

Keywords: Manufacturing processes, high power lasers, non-traditional manufacturing processes, LBM.

POSTMODERNISM AND GLOCAL FOOD CONSUMPTION

POSTMODERNİZM VE KÜYEREL GIDA TÜKETİMİ

Gülşen Berat TORUSDAĞ (Doktora Öğrencisi)

İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gastronomi Doktora Programı
0000-0002-0934-5115

ÖZET

Modernizme tepki olarak ortaya çıkan ve son birkaç yüzyılda Batı'daki yaşamın üzerine inşa edildiği kültürel kesinliklerin çoğunun reddedilmesi olarak görülen postmodernizm terimi, ilk olarak sanat ve mimaride kullanılmış olsa da daha sonra hayatın her alanında yer almıştır. Teknolojik gelişmelere, hızlı iletişim ve ulaşım kaynaklarına paralel olarak küreselleşen günümüz postmodern dünyasında kültürlerarası etkileşimler kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak kültürlerarası etkileşim, çokseslilik, geleneğe dönüş gibi özelliklerle kendini gösteren postmodern dünyanın koşuşturmacasında, modern insanın sosyal hayatı ve beslenme alışkanlıkları da değişimden payını almıştır. Postmodernist bakış açısı, günümüz modern dünyasının çelişkilerle ve karşıt hareketlerle dolu olduğunu ifade eder. Bu aynı zamanda yemeğin çekiciliği ve gastronomi turizmindeki güncel eğilimler için de geçerlidir. Postmodern dünyada yerel, ulusal ve küresel mutfaklar arasındaki sınırlar giderek bulanıklaşırken, bugün ve gelecekte bölgesel bağlamlarda olası mutfaklar geçmişte olduğu gibi yerel ürünlerle sınırlı değildir. Küreselleşme süreci bir yandan mutfakları uluslararasılaştırmış, diğer yandan da sonsuza kadar varlığını sürdürecek, tek tip şekil ve tatlara sahip, genetiği değiştirilmiş gıdaların yaratılmasına olanak tanıyarak dünya çapında homojenliğin oluşmasına yol açmıştır. Kitlesel pazarlama açısından bu özellikler birçok tüketici için kabul edilebilir ve aynı zamanda arzu edilir. Ancak bu durum, lezzet deneyimlerinde çeşitliliğe olan talebin artması, tüketicinin geleneksel yöntemlerle hazırlanan otantik ve yerel gıda arayışı, organik tarım, gıda gen havuzunun restorasyonu ve çeşitliliği konularında karşıt bir devrime yol açmaktadır. Küresel trendler ile geleneksel mutfak kültürü arasında bir etkileşim yaşanırken, yerel gıdalar da uluslararası pazarlarda yer almakta ve gastronomi turizmi destinasyonlarını şekillendirmektedir. Gerçekliğin söylemlerle inşa edildiği postmodernizmde farklı söylemlerle oluşturulan çokseslilik söz konusudur. Reklam söylemleri fast-food tüketimini ön plana çıkarırken bilimsel söylem geleneksel mutfağı, faydalarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte söylemler hem aşırı tüketimi teşvik ederken hem de sürdürülebilir tüketime vurgu yapmaktadır. Yerel lezzetlerin yerini postmodern yaşamın temposuna uygun fast-food ve endüstriyel gıdalar gibi küreselleşmiş ürünlerin almasına ilişkin endişeler artarken, aynı zamanda bir geleneğe dönüş arzusu ve yerel mutfağın besinsel faydalarının yeniden vurgulanma isteği de gündeme gelmektedir. Günümüz gıda tüketim tarzında hem yerel hem de farklı kültürlere ait mutfakların bir arada görüldüğü bir çokseslilik söz konusudur. Postmodernizmin tüketici deneyimi ve beklentileri üzerindeki etkileri incelendiğinde modernist tüketim anlayışında nesnelerin tüketimi söz konusuyken, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra postmodern toplumda gösterge ve sembollerin tüketimi ön plana çıkmıştır. Postmodern tüketici için tüketimin merkezinde ürünün kendisinden ziyade çoğunlukla marka, imaj, sosyal çağrışımlar, aidiyet duygusu, deneyim ve benlik gibi ürünün yarattığı değerler yer almaktadır. Bu araştırmada gıda tüketimi postmodernist düşünceyle ele alınarak teorik bir çerçeve ile sunulmuş, sosyal, kültürel ve bağlamsal boyutları dikkate alan postmodern karmaşıklıklar, tüketici deneyimine yönelik postmodernist yaklaşımlar ve bu yaklaşımların kültürel ve sosyal bağlamlarla ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gıda Tüketimi, Küyerelleşme, Postmodernizm, Yerel Gıdalar.

ABSTRACT

The term postmodernism, which emerged as a reaction to modernism and is seen as the rejection of most of the cultural certainties on which life in the West has been built in the last few centuries, was first used in art and architecture, but later took place in all areas of life. Intercultural interactions are inevitable in today's postmodern world, which is globalization in parallel with technological developments, rapid communication and transportation resources. Accordingly, in the hustle and bustle of the postmodern world, which manifests itself with features such as intercultural interaction, polyphony, and return to tradition, the social life and nutritional habits of modern people have also had their share of change. The postmodernist perspective states that today's modern world is full of contradictions and opposing movements. This also applies to the appeal of food and current trends in gastronomic tourism. While the boundaries between local, national and

global cuisines are increasingly blurred in the postmodern world, possible cuisines in regional contexts today and in the future are not limited to local products as in the past. The process of globalization, on the one hand, has internationalized cuisines, and on the other hand, it has led to the formation of homogeneity around the world by allowing the creation of genetically modified foods with uniform shapes and tastes that will survive forever. While there is an interaction between global trends and traditional culinary culture, local foods are also included in international markets and shape gastronomy tourism destinations. In postmodernism, where reality is constructed with discourses, there is polyphony created with different discourses. While advertising discourses highlight fast-food consumption, scientific discourse emphasizes traditional cuisine and its benefits. However, the discourses both encourage excessive consumption and emphasize sustainable consumption. While concerns about local delicacies being replaced by globalized products such as fast-food and industrial foods suitable for the pace of postmodern life are increasing, at the same time, the desire to return to a tradition and the desire to re-emphasize the nutritional benefits of local cuisine are also on the agenda. There is a polyphony in today's food consumption style where both local and cuisines from different cultures are seen together. When the effects of postmodernism on consumer experience and expectations are examined, the consumption of objects is in question in the modernist consumption approach, while in the 20th century. After the second half of the century, the consumption of signs and symbols came to the fore in postmodern society. For the postmodern consumer, the center of consumption is mostly the values created by the product, such as brand, image, social associations, sense of belonging, experience and self, rather than the product itself. In this research, food consumption is discussed with postmodernist thought and presented with a theoretical framework, and postmodern complexities that take into account social, cultural and contextual dimensions, postmodernist approaches to consumer experience and the relationship of these approaches with cultural and social contexts are tried to be examined.

Keywords: Food Consumption, Glocalization, Local Food, Postmodernism.

GİRİŞ

Modernizm, geniş entelektüel, yaratıcı ve sosyal bir eğilim olarak 19. yüzyılın ortalarında gelişmiştir. Romantik ve duygusal dünya görüşlerini reddeden modernistler, rasyonalizmi ve bilimi benimsemişlerdir. Bilim, teknoloji ve sosyal yeniliklerin insanlığın mevcut durumunda doğal iyileşmelere yol açabileceği ve yol açması gerektiği, modernist düşüncede temel bir örgütlenme olarak öne çıkmaktadır. Bu ilkeler Charles Darwin, Karl Marx, Sigmund Freud, Karl Jung gibi modernist düşünürlerin çalışmalarına yansımaktadır (Ellaway, 2020). Modern dönemde rasyonalizm, her türlü analiz ve düşünceye dahil edilecek temel unsur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, Cova (1996), modernitenin "*aklın yönetimi ve rasyonel düzenin kurulması*" ile ilgili olduğunu vurgulamaktadır (akt. Jaziri Bouagina ve Triki, 2014). Postmodernizm, modernizm temel alınarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla postmodernizmi kavramak için öncelikle modernizmi anlamak gerekmektedir (Özbay, 2020). 20. yüzyılın sonlarında modernist harekete tepki olarak ortaya çıkan ve modernizmden sonraki bir tarih dönemini anlatan postmodernizm, başta felsefe, sanat, mimari ve edebiyat eleştirisi olmak üzere modernizm geleneğinden bir kopuşu temsil etmektedir (Bafoeva, 2024).

İlk kez İngiliz Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1939'da yayımlanan bir eserinde dile getirildiği düşünülen postmodernizm kavramı, konunun gerçek anlamıyla ele alınmaması nedeniyle son derece karmaşık ve zor felsefi anlamlarla ifade edilmektedir. Nitekim bazı araştırmacılar postmodernizm kavramının geniş bir yelpazedeki yeni yaklaşımları veya tartışma biçimlerini kapsaması nedeniyle tanımlanmasının zor olduğunu belirtmektedir (Şaylan, 1996; Aslan ve Yılmaz, 2001). Her araştırmacı postmodern kavramını tanımlamayı onun belirli bir yönüne odaklanarak seçmektedir (Yıldız, 2005). Alanyazında postmodernizm kavramının anlamına ilişkin birçok çalışma bulunmasına rağmen kavramın tanımına ilişkin kesin ve üzerinde uzlaşılan ortak bir görüş mevcut değildir. Bu nedenle kavrama kimi zaman karmaşık ve felsefi anlamlar yüklenmiş, kimi zaman ise çok basit nitelemelerle belirsizliğe itilerek gölgelenmiştir. Postmodernizm, modernizmin yol açtığı sorunların üstesinden gelmeyi amaçlayan inatçı ve oldukça kaotik bir hareket olarak da tanımlanmaktadır (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012). Şaylan (2002) postmodernizmle ilgili olarak, "*içinde yarışan, farklı eğilim ve yaklaşımların yer aldığı, sınırları belli olmayan bir alan*" olarak değerlendirilmesi gerektiğini

belirtmektedir. Kavramı kullanan kişinin duruşuna ve tutumuna bağlı olarak tanıma ilişkin bu belirsizlik ve karışıklık, postmodern söylemin etkinliğini ve kapsamını genişleterek kavramın popülaritesini artırmaktadır. Özellikle kültürel değişimin hızlı olduğu bu dönemde "postmodern" söylemin erişim alanı büyük ölçüde genişlemiştir (akt. Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012).

Bu araştırmada gıda tüketimi postmodernist düşünceyle ele alınarak teorik bir çerçeve ile sunulmuş, sosyal, kültürel ve bağlamsal boyutları dikkate alan postmodern karmaşıklıklar, tüketici deneyimine yönelik postmodernist yaklaşımlar ve bu yaklaşımların kültürel ve sosyal bağlamlarla ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Postmodernizm ve Postmodern Tüketim Davranışları

Postmodernizm uzun zamandır birçok sosyoloğun, edebiyat teorisyeninin ve felsefecinin tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Postmodernizm her ne kadar farklı yorumlanan ve her kültürel disiplinde iz bırakan bir bakış açısı olsa da T. D. Dochherty'nin *Postmodernizm* adlı eserinde de belirttiği gibi, onun hakkında söylenebilecek her şeyin beşerî ve sosyal bilimler açısından değeri yadsınamaz. Postmodernizmin kavramsal karşılığı henüz net bir şekilde ifade edilemese de taşıdığı farklı anlamlar dikkate alındığında dünya genelinde çoğulculuğu esas alan ve bütünleştirici teorileri reddeden bir tutum sergilediği söylenebilir. Bu tutum nedeniyle ortaya koyduğu söylem, özellikle kültürel çoğulculuğun bir arada var olmasına vurgu yapmaktadır (Möngü, 2017). Postmodern dönemin karakteristik özellikleri tarafsızlık, basitlik, görelilik, belirsizlik, benzerliklerin olmayışı, çoğulculuk, parçalanma ve çok kültürlülük olarak aktarılırken, çoğulculuk benimsenebilecek ilkelerin çeşitliliği anlamına gelmektedir. Postmodern anlayıştaki kuramcılar farklılığa, çoğulculuğa ve heterojenliğe vurgu yaparken kimlik ve yerellik gibi konuları yeniden gündeme getirmektedir (Çağlar, 2008). Postmodern toplumda bireyler ve kültürler arasındaki yoğun etkileşim, her alanda var olan keskin sınırları ve katı tutumları giderek ortadan kaldırmaktadır (Şahin, 2007). Postmodernizmin vurguladığı bir diğer nokta ise postmodernizmin gelenek ve yenilenme, muhafaza etme ve yenilik, kitle kültürü ve yüksek sanat terimleri arasında artık otomatik ayrıcalıkların olmadığı anlamına geldiğidir. Bu, her alanda üretilen düşüncenin artık modern ilkelere uygunluğunun test edilemeyeceği olarak ifade edilmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001).

Küreselleşmenin etkilerinin çok hızlı hissedildiği postmodern dönem, küreselleşmeye paralel olarak her şeyin birdenbire değişmeye başladığı bir dönemi tanımlamaktadır (Örs, 2009). Farklı kavramsal çerçevelerde sunulan küreselleşme, günümüzde üzerinde durulması gereken temel süreçlerden biridir. Küreselleşme, sosyolojinin bir alanı olarak makro sosyolojik ilgilerin ve gelişmelerin mirasçısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme çalışmaları teknolojik, ekonomik, politik ve kültürlerarası ilişkilerdeki temel süreçlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (Khondker ve Tükel, 2013). 20. yüzyıl, dünyanın siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda artan birbirine bağlılığını temsil eden ve teknolojik ilerlemelerle bilgi toplumuna geçişi sağlayan bir süreci kapsayan küreselleşme hareketi tarafından şekillenmiştir. Bu hareket bir yandan sınırların kalkmasına yol açarken diğer yandan küresel bölünmeye neden olmuş ve yerel değerleri öne çıkarmıştır (Dilek vd., 2015). Küresel değişimin tüm dünyayı etkilediği ve toplumlar arasında başta ekonomik ve teknolojik bağımlılık olmak üzere kimlik ve kültür gibi ulusal ve bölgesel sorunları da beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Appadurai (2008) tarafından kültürel homojenlikle kültürel heterojenlik arasındaki çarpışmayı simgeleyen bir dönem olarak tanımlanan küreselleşme, evrensele karşı yereli ve geleneği öne çıkararak karşıt kategorik düşünce biçimlerini karşı karşıya getirmektedir (akt. Duman, 2009). Zıt düşünce biçimlerinin kesiştiği postmodernizmde küreselleşmenin etkisiyle hızla gelişmeye başlayan yerel hareketler, "*küyerel*" kavramını doğurmuştur. Küreselleşme genel olarak uluslararası ticaret açısından yerel değerlerin kullanılması anlamına gelirken, farklı bölgelerdeki tüketici taleplerine cevap verebilmek amacıyla küresel işletmeler tarafından yerel koşullara uygun üretim ve pazarlama süreçlerinin kullanılması olarak ifade edilmektedir. Bu süreçle birlikte işletmelerin küresel

ticari faaliyetlerinde hâkim olan paradigma, "*küresel düşün, yerel hareket et*" anlayışına evrilmiştir (Dilek vd., 2015).

Gastronomi turizmi deneyimi için "yer duygusunun" önemi yadsınamaz. Ancak, Parasecoli'nin (2002) belirttiği gibi, postmodern dönemde yerin kimlikler üzerindeki etkisi zayıflamıştır (akt. Scarpato ve Daniele, 2004). Jameson (2016) "*postmodern bir hiperuzayın, bireyin kendisini çevresinde konumlandırma, yakın çevresini algısal olarak organize etme ve bilişsel olarak haritasını çıkarma yetisini aştığını*" tartışmaktadır. Bu nedenle, postmodern dünyada gastronomik özgünlüğü sadece yerin coğrafi, iklimsel veya tarihsel özelliklerine dayanarak değerlendirmek zordur. Bu bağlamda mutfak kültürü, karşıt kategorik düşünce biçimlerini sorgulayan ve eleştiren postmodernist bakış açısıyla incelendiğinde yerel, ulusal ve küresel mutfaklar arasındaki sınırlar giderek bulanıklaşmaktadır ve bölgesel mutfaklar sürekli değişim içindedir. Bölgesel bağlamlarda, bugün veya gelecekte, mutfaklar bir daha asla geçmişte olduğu gibi yerel malzemelerle sınırlı kalmayacaktır (Scarpato ve Daniele, 2004). Küreselleşme yerel, bölgesel ve ulusal kimlikler ile gastronomi arasındaki yakın ilişkiyi tehdit etmektedir. Hızla değişen bir gastronomik manzarada, küreselleşmenin ve yerelleşmenin güçleri, yeme alışkanlıklarımız üzerinde baskılar uygulamaktadır. Fast-food'un yükselişi, "*McDonaldization*" terimi kapsamında kültür ve ekonominin küreselleşmesini karakterize etmiştir. Bazı turistler, dünya çapında ucuz, öngörülebilir ve güvenli yemek yemenin bir yolu olarak gastronominin küresel düzeyde homojenleştirilmesini memnuniyetle karşılarken, diğerleri fast-food'un yarattığı standartlaştırmanın sağlıklı ve doğal olmadığını, yerel halkı ve turistleri yer duygusundan mahrum bıraktığını bildirmektedir (Hall ve Mitchell, 2003). 1986 yılında Carlo Petrini tarafından ortaya atılan slow food hareketi, McDonaldlaştırma ilkelerine karşıt özellikler göstermektedir (Bingör, 2016). Slow food hareketi, fast-food kültürüne tepki olarak ortaya çıkmış olup, yerel gıda ürünlerinin, geleneksel pişirme tekniklerinin ve yerel beslenme alışkanlıklarının korunması gerektiğini savunmaktadır (Jones vd., 2023). Hareketin çalışmalarının çoğu, "convivium" (çoğul, convivia) adı verilen gönüllü odaklı gruplar aracılığıyla yerel düzeyde gerçekleşmektedir (Kinley, 2012). Convivia adı verilen topluluklar, bu amaç doğrultusunda düzenli olarak bir araya gelerek yerel ürünlerin tadımını yapmakta ve kültürel gelenekleri paylaşmaktadır. Aynı zamanda slow food, biyoteknolojilerin ve genetiği değiştirilmiş organizmaların çevresel ve kültürel etkilerini vurgulayarak, yerel gıdaların benzersiz tat ve dokusunun korunmasının önemine dikkat çekmiştir. Slow food hareketi, haz alma hakkını, yaşam ritimlerine saygıyı ve doğayla uyumlu bir ilişkiyi korumak için çalışmaktadır. Ayrıca, yemek kültürünü keşfetmeyi, tanımlamayı ve geliştirmeyi, her bir ülkenin mutfağına saygı duyarak tarımsal-endüstriyel mirası korumayı ve savunmayı amaçlamaktadır (Chen vd., 2020, s. 1; Jones vd., 2023: s. 299). Özellikle toplumları belirleyen, ikili karşıtlıkların zorunlu görüldüğü kültürlerde merkez-çevre, ben-öteki gibi ötekileştirme ifadeleri daha etkin bir biçimde yer edinmeye başlamış, farklı kültürlerin yorumlanmasında melezlik vurgulanmış, iki farklı kültürün (örneğin; fast-food ve slow food) bir araya geldiği alan bizim/senin ilişkinin dışında yorumlanmıştır. Dünyanın farklı ülke ve bölgelerinden bireylerin kültürleri sentezlemesi olarak tanımlanan melezlik çerçevesinde burada da fast-food ve slow food arasında bir melezleşmenin olduğu belirlenmiştir (Özgen ve Süren, 2019: 1837). Çoğu modern toplumun tüketim tarzları içsel farklılaşmayla karakterize edilmektedir. Bu durum, iki farklı eğilimin (tüketimcilik ve tüketimin çevrecileştirilmesi) alıcıların kalplerinde, akıllarında ve harcamalarında yer kapmak için mücadele ettiği postmodern dünyanın paradoksunu yansıtmaktadır. Belirli bir toplumun gelişmişlik düzeyine ve dolayısıyla vatandaşlarının farkındalık düzeyine bağlı olarak, söz konusu eğilimlerden birinin daha popüler olduğu gözlemlenebilir. Gıda ürünleri pazarları tartışılan paradoksun mükemmel bir örneğidir (Rogala, 2015: 513).

Postmodern Tüketici ve Tüketim Alışkanlıkları

Modernizm, üretim toplumundan tüketim toplumuna geçişi sağlayarak üretim kapasitesi ve üretim yöntemlerinin değişmesini zorunlu hale getirmiş, küreselleşmeyle birlikte her anlamda sınırların

ortadan kalkması ise tüketim şekillerinin değişmesini zorunlu hale getirmiştir. Postmodernizmle birlikte tüketim, yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçların ötesine geçerek, yaşam biçiminden rekreasyon etkinliklerine kadar çok geniş bir alanı etkileyerek tüketim kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016). Postmodernizmin en belirgin karakteristik özelliği tüketimdir. Modernizmde tüketici, tüketilen nesneyi kontrol eden aktörken, postmodernizmde tüketicinin kendisi nihai pazarlanabilir nesne olarak tüketilmektedir (Kuzu ve Özveren, 2011). Modern çağdaki tarafsızlık, mantık ve rasyonellik gibi fikirlerin yerini postmodern çağda sezgi, yaratıcılık, öngörü, duygu ve katılım gibi fikirler almıştır. Postmodernizmde tüketici, salt tüketici olmaktan bir üreticiye doğru evrilmiştir. Çoğulcu ve farklılaşmamış bir topluma doğru geçiş, postmodern tüketim yapılarına yansımış ve postmodern tüketici, sembolleri ve imgeleri hem tüketen hem de üreten aktif bir karaktere bürünmüştür (Odabaşı, 2012; Eroğlu, 2016). Postmodern toplumda bireyler, bireyselliklerini ortaya koyma arzusu veya bilincinin yönlendirdiği birçok farklı eylem sergilemektedir. Onları etkileyen birçok olgu, sonuç haline gelen davranışlarda kimliğini bulmaktadır. Postmodern tüketici, tüketime hazır, günlük mutluluğun peşinde koşan, anında tatmin arayan, ihtiyaçlarının tatminini ertelemeyen ve gelecek için bugünü feda etmeyen, geçmişi ve geleceği içeren bir şekilde denemeyi hevesle isteyen, içerikten çok biçimle ilgilenen, hazcı bir yanı ön plana çıkan bir imaja dönüşmüştür (Babacan ve Onat, 2002; Odabaşı, 2020). Bununla birlikte postmodern tüketicinin geçmişi ve geleceği bir arada deneyimleme isteği, geleneksel in yeniden keşfedilmesine, edinilmesine ve kullanılmasına yol açabilir. Postmodern çağda tüketicilerin içinde bulunduğu belirsizlik ve düzensizlik ortamı bireylerde yabancılaşma duygusuna neden olmaktadır. Tüketicilerin tüketim-kapitalizm-postmodernizm döngüsü içerisinde yaşadığı yabancılaşma duygusu, onların aşina oldukları ortamlara, objelere, anılara ve gastronomik unsurlara tutunmalarına ve nostalji duygusuna kapılmalarına neden olmaktadır (Özgüneş, 2020; Özel, Çoban ve Çoban, 2021). Bununla birlikte postmodern tüketici, ürünün sadece fiziksel ve işlevsel özelliklerine değil, üzerinde taşıdığı ve sergilediği imgelere de önem vermektedir (Şahin, 2007). Bu özellikler açısından incelendiğinde, Veblen'in (1899) "*The Theory of the Leisure Class*" adlı eserinde savunduğu tüketimin gösteriş amaçlı yapılabileceği düşüncesi, postmodern tüketicinin tüketim tercihlerini ve motivasyonlarını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır (Merwood-Salisbury, 2023). Postmodern çağda küreselleşme dünya pazarında tekdüzelik yaratmış, dolayısıyla tüketim dünyanın her yerinde aynılaşmıştır. Bu yeni tüketim toplumunda ürünün değeri ekonomik değeriyle değil, kültürel gösterge değeriyle belirlenmektedir. Baudrillard'ın da belirttiği gibi tüketim kültüründe nesneler hiçbir zaman kullanım değerleri için tüketilmez, aynı zamanda simgesel ve toplumsal işlevleri dolayısıyla tüketilirler (Sungur, 2011). Postmodern toplum ağırlıklı olarak daha geleneksel, modern topluma bir tepki olarak gelişen tüketim odaklı bir toplum olarak görülmektedir. Modern ve postmodern toplumlar arasında gözlemlenen ayrım, hizmet kuruluşları için önemli etkileri olabilecek farklı tüketim kalıpları ve tüketici profilleri önermektedir (Berner ve Van Tonder, 2003).

Postmodern toplum kavramı, kapitalizmin dönüşümü ve tüketim göstergelerinin rehberliğinde toplumun dönüşümüyle paralel olarak değerlendirilmiş, kitle iletişim araçları 1970'lerden itibaren merkezi bir rol oynamıştır. Tüketim ideolojilerinin gündelik yaşam pratiklerindeki egemenliği günümüze kadar iyice yerleşmiştir ve postmodern, geç kapitalizm, tekno-kapitalizm vb. terimlerle anılan günümüz imge evreni, ideolojilere ve toplumsal gerçekliğin sonunu getirdiği tartışmalarda ön plana çıkarmaktadır (Çankaya, 2023). Dijital kültür, günümüzün teknoloji yoğun iklimine dahil olan yeni bir kültürel yapıyı temsil etmektedir. Var olan unsurların dijitalleşmesi veya dijital araçlarla yenilerinin üretilmesi sonucu ortaya çıkan kültürel yapı, hemen hemen her sektörü etkilemesinin yanı sıra, bireylerin günlük yaşamlarına, özellikle de tüketim kalıplarına yansımaktadır. Bu yansımalar en açık şekilde reklamcılık alanında ve onun yeni uygulamalarında görülmektedir. Bu alanda geleneksel kapitalist yaklaşım bile değişmiş ve yerini yeni tüketici kapitalizmine bırakmış durumdadır (Erdem, 2017). Medya, ürettiği imgelerle postmodern çağda bireylerin kimliğini belirlemede en güçlü araçtır.

Kişilik tüketim kültürüyle değişmekte, kimlik ve kişilik teknolojik yöntemlerle aktive edilmekte ve bir meta biçimiyle yeniden inşa edilmektedir (Özcan, 2007).

Bilimsel gelişmelere paralel olarak gelişen sanayi, teknoloji, ulaşım ve iletişim, kültürlerarası etkileşimi hızlandırmış, ürün ve hizmetler arasındaki rekabeti artırmıştır. Bu yarışta medya ve reklamın önemi giderek artan bir ivme kazanmıştır. Reklam söylemleri bir ürünün tanıtımında, pazarlanmasında, marka bilinirliğinin artırılmasında ve satışında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Reklam söylemleri retorikten yoğun olarak yararlanır, çünkü asıl amaç, pazarlanacak ürün veya hizmete karşı konulamaz bir ilgi, dikkat veya hayranlık yaratmaktır (Ersan, 2022). Retorik, başkalarını ikna etmek veya etkilemek için dilin kullanılması olduğundan, reklam söylemi, kelimeler aracılığıyla hedef kitlenin düşüncelerini, eylemlerini ve tutumlarını etkileyen bir güç olarak değerlendirilebilir. Günümüz insanı için günlük iş hayatının koşuşturmacası içinde zaman çok değerlidir. Özellikle reklamın modern insanın postmodern yaşantısına uygun hızlı servis vurgusu insanları cezbetmektedir. Reklam söyleminin hızlı hizmet odaklı olması söylemin durumsallığını ve kabul edilebilirliğini arttırmaktadır (Torusdağ, 2023). Reklam söylemleriyle fast-food tüketim ön plana çıkarılırken, bilimsel söylem sağlıklı gıda tüketimini vurgulayarak yerel gıda ürünlerinin, geleneksel pişirme tekniklerinin ve yerel beslenme alışkanlıklarının korunmasını öncelemektedir. Kültürlerarası etkileşimin çok hızlı olduğu postmodern dünyada farklı ulusların mutfaklarını, fast-food ve slow food konseptlerini bir arada görmek kaçınılmaz olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ürünün fiziksel ve işlevsel özelliklerinden ziyade işaret ve sembollerinin tüketildiği postmodern toplumda tüketici, hazcı ve gösterişli bir karaktere bürünmüştür. Postmodern dönemde tüketim, bireyler için kimlik ve statü yaratan bir araç haline gelmiştir (Özcan, 2007). Ayrıca çoğulculuğa dayalı bir tutum sergileyen postmodernizmde karşıt akımların bir arada bulunması tüketici davranışlarında da karşıt hareketlerin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim postmodernist düşünce tek bir hakikat yerine farklı bağlamların karmaşıklığını ve çeşitliliğini değerlendirmektedir. Postmodern dönemde iletişim araçlarının yarattığı söylem hem aşırı tüketimi hem sürdürülebilir tüketimi hem yerel gıda trendini hem de fast-food tüketimini aynı anda vurgulamaktadır. Postmodern çağın beraberinde getirdiği küreselleşme, dijitalleşme ve kültürlerarası etkileşim gıda tüketim tarzlarına da yansımaktadır. Postmodern dönemde küresel gıda algısı geleneksel normlardan uzaklaşmakta ve küresel gıda trendlerinin etkisiyle değişmektedir. Ancak küreselleşme ve trendler dünya gıda pazarına tekdüzeliği getirirken, tüketicilerin gelenekten uzaklaştığı ve teknolojinin hemen her dönemde hızla değiştiği bir dönemde geçmişten gelen unsurlara olan ihtiyaç da artmaktadır (Özgüneş ve Bozok, 2022). Bu bağlamda postmodern tüketicilerin homojenleşmiş gıdalara erişimi kolay olsa da tüketici davranışlarında geleneğe dönüş olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, çağdaş gıda tüketimini postmodern düşünceyle inceleyen teorik bir çerçeve sunmuştur. Ancak gelecek araştırmalarda geleneksel tüketim algısının değişimi, küreselleşme ve gıda çeşitliliği, tüketim ve kimlik ilişkisi, teknoloji ve iletişim araçları, sürdürülebilirlik ve küresel gıda pazarındaki değişimler üzerine daha fazla postmodernist veya daha ileri bir bakış açısı sunan meta-modernist çalışmalar yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Aslan, S., & Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *2*(2), 93-108.

Azizağaoğlu, A., & Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, sembolik tüketim ve marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 33-50.

Babacan, M., & Onat, F. (2002). Postmodern pazarlama perspektifi. *Ege Academic Review*, *2*(1), 11-20.

Bafoeva, R. (2024). Postmodernism in literature. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *4*(3), 86-90.

Berner, A., & Van Tonder, C. L. (2003). The postmodern consumer: Implications of changing customer expectations for organisation development in service organisations. *SA Journal of Industrial Psychology*, *29*(3), 1-10.

Bingör, B. (2016). Küreselleşmenin yemek kültürüne etkileri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul*.

Chen, Q., Huang, R., & Zhang, A. (2020). A bite of nostalgia: The influence of nostalgia in consumers' loyalty intentions at traditional restaurants. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *45*, 604-614.

Cova, B. (1996). The postmodern explained to managers: Implications for marketing. *Business Horizons*, *39*(6), 15-24.

Çağlar, O. N. (2008). Postmodern anlayışta siyaset ve kimlik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(3), 369-386.

Çankaya, K. (2023). Flâneur'den postmodern tüketici bireye dönüşüm sürecinde tüketim kültürü kavramı ve gelişimi. *Kurgu*, *31*(1), 20-30.

Duman, M. Z. (2009). Küreselleşme, kimlik ve çokkültürlülük. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 93-112.

Ellaway, R. H. (2020). Postmodernism and medical education. *Academic Medicine*, *95*(6), 856-859.

Erdem, M. N. (2017). Dijital çağda kültür, yeni tüketici kapitalizmi ve reklam anlatısı. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, (s. 247-259). İstanbul.

Ersan, M. (2022). Reklam tasarımda bir görsel anlatım yöntemi olarak kişileştirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(84), 1739-1753.

Featherstone, M. (2005), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Çev., Mehmet Küçük, 2.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hall, M., & Mitchell, R. (2003). Tourism as a force for gastronomic globalization and localization. In *Tourism and gastronomy* (pp. 85-102). Routledge.

Jameson, F. (2016). Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism. In *Postmodernism* (pp. 62-92). Routledge.

Jaziri Bouagina, D., & Triki, A. (2014). From Postmodernism to Postmodern Consumer. The Impact on the Consumption Theory. *Postmodern Openings/Deschideri Postmoderne*, *5*(2), 99-117.

Jones, P., Shears, P., Hillier, D., Comfort, D., & Lowell, J. (2003). Return to traditional values? A case study of Slow Food. *British Food Journal*, *105*(4/5), 297-304.

Kahraman, A. D. (2015). Relationship of modernism, postmodernism and reflections of it on education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *174*, 3991-3996.

Khondker, H. H., & Tükel, İ. (2013). Küreselleşme yerine küyerelleşme: Sosyolojik bir kavramın değerlendirilmesi. *Sosyoloji Dergisi*, (28), 177-189.

Kırılmaz, H., & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. *İnsan ve İnsan*, *3*(8), 32-58.

Kinley, A. (2012). Local food on a global scale: An exploration of the international slow food movement. *Journal of Integrated Studies*, *3*(1), 1-14.

Kuzu, A., & Özveren, H. (2011). Tüketilen tüketici. SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, (2011-1), 61-72.

Merwood-Salisbury, J. (2023). The Architecture of the Leisure Class: Thorstein Veblen and the University of Chicago. *Journal of the Society of Architectural Historians*, *82*(1), 7-22.

Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve postmodern kimlik anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*(2), 27-36.

Odabaşı, Y. (2012). *Postmodern Pazarlama*, 3. Bs., İstanbul: MediaCat.

Odabaşı, Y. (2020). *Postmodern pazarlamayı anlamak*. TheKitap, TheRoman, TheÇocuk Yayınları.

Örs, H. B. (2009). Postmodern dünyada ideolojinin dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (40), 1-12.

Özbay, G. (2020). Yiyecek içecek sektöründe postmodern pazarlama yaklaşımı olarak üstgerçeklik uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 3*(1), 53-71.

Özcan, B. (2007). Hedonizm ve kimlik temeline dayalı postmodern tüketim yaklaşımı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 119-130.

Özel, Ç. H., Çoban, E., & Çoban, S. (2021). Postmodern tüketicilerin nostalji eğilimi: Y kuşağı. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, *13*(1), 21-43.

Özgen, L., & Süren, T. (2019). Öğrencilerde fast-food ve slow food tüketim nedenleri arasındaki farkın incelenmesi. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *7*(3), 1836-1851.

Özgüneş, R. E. (2020). Geçmişe özlemi lezzetlerde yaşamak: Gastronostalji. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 60-75.

Özgüneş, R. E., & Bozok, D. (2022). Lezzetin nostaljisi: Yiyecek ve bellek ilişkisi üzerine. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *10*(4), 3213-3228.

Parasecoli, F. (2002). Tourism and taste: towards a semiotics of food. *Unpublished manuscript, special lecture at the Florence Summer School, Food and Nutrition Department of New York University*, *24*.

Rogala, A. (2015). Modern food consumption-trapped in the paradox of postmodern world. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, *37*(3), 513-520.

Scarpato, R., & Daniele, R. (2004). New global cuisine: Tourism, authenticity and sense of place in postmodern gastronomy. In *Food tourism around the world* (pp. 296-313). Routledge.

Sungur, S. (2011). Tüketimin küreselleşmesi ve tüketim tapınakları: Postmodern panayır yerlerinde alışveriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (14), 7-35.

Şahin, D. D. A. (2007). Postmodern pazarlama tüketim ve tüketici. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(2), 359-366.

Şaylan, G. (1996). Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm, (Ders Notları), TODAİE Yayınları, Ankara.

Şaylan, G. (2002), *Postmodernizm*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Torusdağ, G. (2023). Critical analysis on advertising discourses. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (37)*, 285-292.

Yıldız, H. (2005). Postmodernizm nedir?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13).

Yousef, T. (2017). Modernism, postmodernism, and metamodernism: A critique. *International Journal of Language and Literature*, *5*(1), 33-43.

CONGRESS PHOTOS

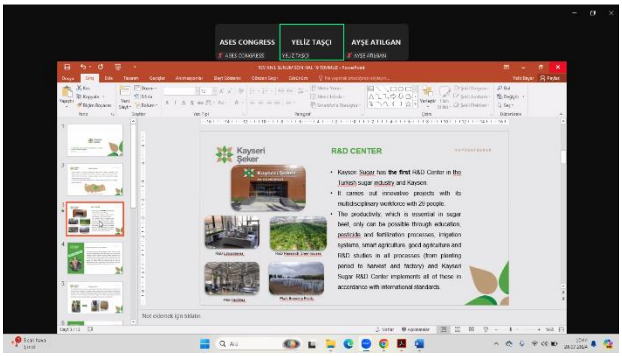

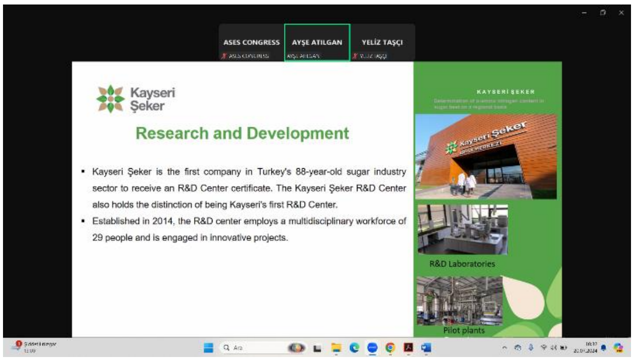

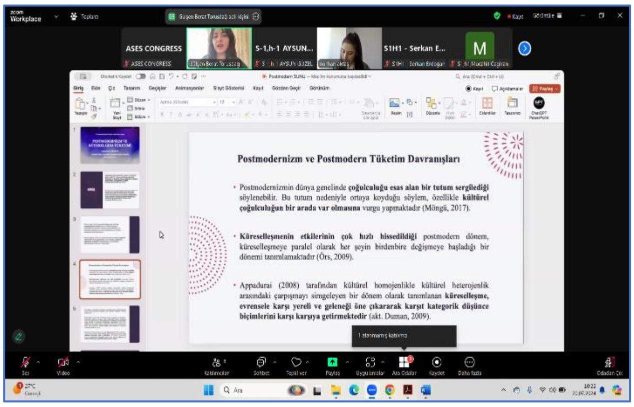

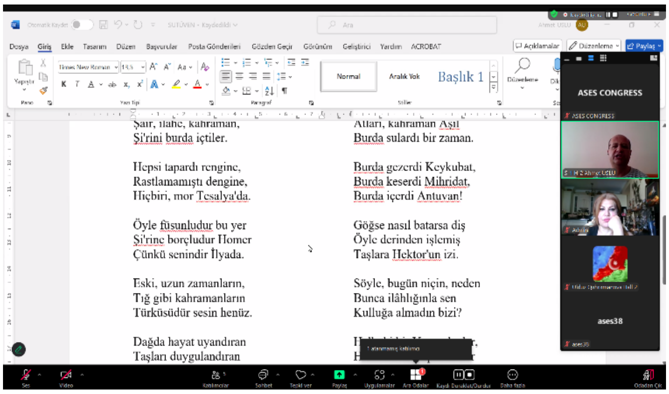

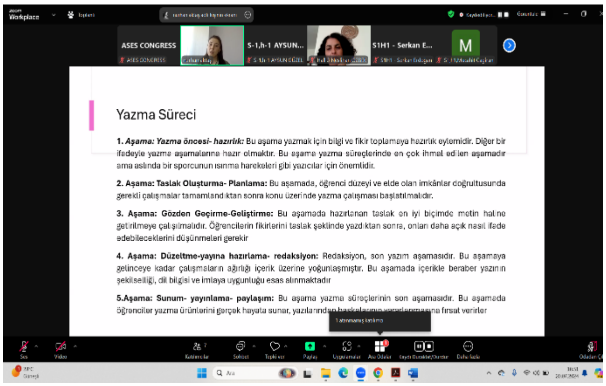

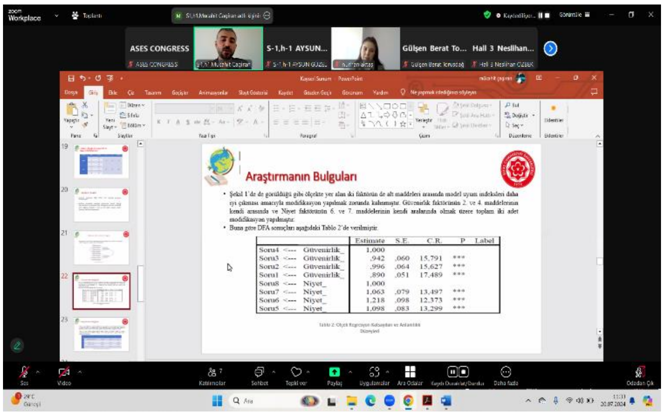

CONGRESS POSTER

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Personel Daire Başkanlığı

Sayı : E-62637355-209.03-674615
Konu : Kurumdışı Görevlendirme-Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI

REKTÖRLÜK MAKAMINA

Üniversitemiz Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI'nın, 20-21 Temmuz 2024 tarihleri arasında Kayseri'de düzenlenecek olan "III. Uluslararası Kayseri Bilimsel Araştırmalar Kongresi"ne düzenleme kurulu üyesi olarak katılmak üzere; belirtilen tarihler arasında 2 gün süre ile yolluksuz-yevmiyesiz olarak görevlendirilmesi Fakülte Dekanlığının 04/07/2024 tarihli ve 674370 sayılı yazısı ile teklif edilmektedir.

Bilgilerinizi ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 39. maddesi ile "Yurtiçinde ve Yurtdışında Görevlendirilmelerde Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik" hükümleri gereğince; adı geçen öğretim üyesinin anılan tarihler arasında Fakülte Dekanlığının teklif ettiği şekilde görevlendirilmesini arz ederim.

Prof.Dr. İbrahim NARİN
Genel Sekreter V.

OLUR

Prof.Dr. Fatih ALTUN
Rektör

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSD0M25H2Z Pin Kodu :28952 Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/erciyes-universitesi-ebys

Telefon:+90 352 437 49 16 Faks:+90 352 437 52 64
e-Posta:personeldb@erciyes.edu.tr Web:http://personeldb.erciyes.edu.tr
Kep Adresi:erciyesuni@hs01.kep.tr

Bilgi için: Mustafa Uçar
Unvanı: Bilgisayar İşletmeni
Tel No: 10612

Bu belge,güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

05.08.2024

ASES PUBLICATIONS-2024©
05.08.2024
ISBN: 978-625-94809-8-5